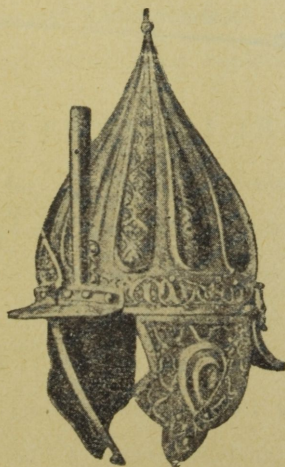

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

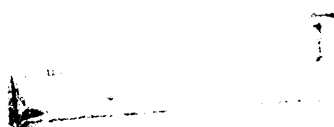
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

(1937. ÉVFOLYAM XXXVIII. KÖTET.)

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1937.

TARTALOM.

<i>Akosfy Barna</i> : Báró Kerechény László.	184
<i>Darkó Jenő</i> : A magyar huszárság eredete.	148
<i>Lovag Fehrentheil-Gruppenberg László dr.</i> : Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése.	205
<i>Gyalókay Jenő</i> : A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán.	1
<i>Iványi Béla dr.</i> : Báró Máriássy András tábornok (3. és 4. közl.).	97, 235
<i>Pilch Jenő</i> (Nekrológ).	145

T Á R C A.

<i>Gálos Rezső dr.</i> : Adatok Czirjék Mihály testőríró életrajzához. . .	121
--	-----

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Adatok Thury György kapitány életéhez. (Közli: Dr. Lukinich Imre).	261
Adalék Kossuth toborzókörútjának történetéhez. (Közli: Dr. Lukinich Imre).	265
Adalék a délmagyarországi hadmozgalmak történetéhez, 1849 június-júliusából.	265
Borosjenői Rátz György gránátostiszt naplója, 1741—1789. (Közli: Markó Árpád).	131

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme. XI. r. 2 k. (Ism. Markó Árpád).	281
<i>Báróczy Sándor</i> feljegyzései a magyar nemestestőrség életéből, 1760—1800. (Ism. Gy.).	136
<i>Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Armea del Genio.</i> 1936. évf. 5. és 1937. évf. 6. f. (Ism. Gyalókay Jenő).	292
<i>Ehrenbuch unserer Artillerie.</i> II. k. (Ism. Suhay Imre).	139
<i>Horváth Eugene</i> : Origins of the Crimean War (Ism. Török Pál). . .	291
<i>Kosáry Domokos</i> : A Görgey-kérdés és története. (Ism. Markó Árpád).	282
<i>Lónyay Karl, Graf</i> : Ich will Rechenschaft ablegen. (Ism. Suhay Imre).	140
<i>Montù Carlo</i> : Storia dell' Artiglieria Italiana, Vol. III. (Ism. Gyalókay Jenő).	288
<i>Pfannl Jenő</i> : A győri vár a középkorban. (Ism. Sz — ő).	286
<i>Saad Ferenc</i> : A magyar tüzérségi szavak története. (Ism. Markó Árpád).	287
<i>Schmidt-Pauli Edgar</i> : Nikolaus v. Horthy. (Ism. Suhay Imre). . .	137
<i>Szentpétery Imre</i> : A bölcsészettudományi kar története, 1635—1935. (Ism. Iványi Béla).	284
<i>Világháború, 1914—1918.</i> VII. k. (Ism. v. Németh Lajos).	279

A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán

*Rendestagsági székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián,
1937 januárius 11-én.*

Az 1848—49-i szabadságharc erdélyi eseményei közül, csupán a segesvári ütközetnek van bőséges magyar irodalma, de ennek is csak közvetve, Petőfi eltűnésével és halálával kapcsolatban. Itt-ott olvashatunk valamit még a „piskii híd”-ről is, de már maga a voltaképeni téli, tavaszi és méginkább a nyári hadjárat, merőben kiesett az általánosabb érdeklődés köréből. Érthető tehát, hogy a besztercei honvédhadosztály viselt dolgai is, fölötte mostoha elbánásban részesültek. A hadtörténelmet szakszerűen művelő katonaiíróink se vállalkoztak bővebb leírásukra, a polgári történetírók pedig — természetesen — még kevésbbé.

Igaz, hogy ennek az egyáltalán nem dicsőséges 43 napnak történetéből nem lehet lélekemelő olvasmányt csinálni, de megírásához mégis csak hozzá kell fognunk, hogy az eddiginnél több világosságot deríthessünk az erdélyi nyári hadjáratnak erre az eseménycsoportjára is. Ez az elgondolás vitt reá, hogy megkísérlejem a besztercei hadosztály harcainak részletes feldolgozását, a felkutatható és legalább valamennyire komoly figvelmet érdemlő — de gyakran egymással ellentmondásba is keveredő — kútfők kellő megrostálása alapján.

Ne várja tőlem senki, ennek a hat hétnek hiánytalan történetét. Ezt a rendelkezésre álló forrásanyag hézagos és általában felületes volta már eleve kizárta; arra pedig nem lehet már reményünk, hogy eddigelé ismeretlen, hiteles adatok kerüljenek valahonnan elő.

Talán feltűnhetik, hogy aránylag kevés magyar okleveles és elbeszélő forrást idéztem. Nem azért tettem, mintha főként osztrák vagy orosz szempontból akartam volna megírni a szóbanforgó hadosztály történetét. Más okaim voltak. Ugyanis, az Országos Levéltárban és a Nemzeti Múzeum levéltárában, alig találtam tárgyamba vágó adatot. Az erdélyi főkormánybiztosság levéltárának — az úgynevezett Csányi-

levéltárnak — megmaradt része pedig 1849 június 26-ával megszakad.

A magyar elbeszélő kútfőeknek a beszercei hadosztályt érintő fejezetei, vagy tele vannak tévedéssel, vagy nem mondanak semmi újat. Az előbbi csoportból való például Czetz: „Bems Feldzug in Siebenbürgen” című, jólismert művének a nyári eseményekről szóló része.¹ Szerzője se mint harcos, se mint szervező, nem szerepelt ebben a hadjáratban; a szabadságharc bukása után tüstént külföldre ment s ott a menekült szemtanúk — tudjuk — igen gyakran helyt nem álló, zavaros elbeszélése nyomán írta meg könyvét. A második csoportba tartozó írók pedig *többször* csak azt ismételik — rövidebbre fogva — magyarul, amit Ramming már 1850-ben, jóval terjedelmesebben írt meg németül.

A legutóbbi időkig ő volt az egyetlen, aki az 1849-i nyári hadjáratnak a bécsi Hadilevéltárban 1850-ig összegyűlt teljes iratanyagát feldolgozhatta. Ha tehát Rammingnak — saját őszinte vallomása szerint — nem sikerült minden homályt eloszlatnia, akkor még kevésbé sikerülhetett azoknak, akik ebbe a forrásanyagba be se pillanthattak.

A bécsi Hadilevéltárnak az erdélyi nyári hadjáratról szóló iratgyűjteménye, nagyobb részében osztrák eredetű. Bem hadseregében általában kevesebbet írtak; de még ebből is elkallódhatott elég a dévai fegyverletétel után, még mielőtt az osztrákok lefoglalhatták volna. Az erdélyi hat kerületi parancsnokság irattárai pedig nyomtalanul eltűntek, vagy megsemmisültek.

Báró Heydte Ágoston dragonyos alezredes, akit a szabadságharc után az erdélyi főkormányshékhöz osztottak be, a múlt század ötvenes éveinek elején nagy buzgósággal és megfélemlítő sikerrel gyűjtötte a bécsi Hadilevéltár számára, a mindenfelé szétszóródott írásokat. Ezeket Ramming se látta, én azonban már felhasználhattam.

Az egyetlen elbeszélő magyar kútfő, amely Rammingtól függetlenül s a többinél bővebben szól a beszercei hadosztályról, Thoroczkay Sándornak „A 73. honvédszászlóalj története” című, 1888-ban megjelent tanulmánya. Sajnos, ez se mentes azoktól a hibáktól, amelyeket minden olyan író elkövet, aki már csak évtizedek elmúltával, emlékezetből veti papírra mondanivalóit. Sok, könnyen kimutatható tévedésen kívül, azzal is számolnunk kell, hogy Thoroczkay korántse elfogulatlan bírálója az átélt eseményeknek; munkáját tehát csak nagy óvatossággal szabad felhasználnunk.

¹ A szerző itt a helyeket és dátumokat egyaránt teljesen összezavarja.

Minden egyébről szóljon az itt következő tanulmány maga. Most még csak annyit kívánok megjegyezni, hogy tárgyilagos történelmet, nem pedig regényt, vagy mesét akartam írni. Ez szolgáljon annak magyarázatául, hogy az olvasó nem találja meg benne, a nemzeti hiúságnak talán hízogó, de elfogulatlan munkába nem való tömjénezést, amely mindmáig elhomályosítja a szabadságharc legtöbb hadieseményének valódi képét.

*
* *

Amidőn Bem, 1849 márciusának végén, Gyulafehérvár és Déva kivételével egész Erdélyt megtisztította a *külső* ellenségtől, hat katonai kerületre osztotta ezt az országrészt. A kerületek székhelye Nagyszeben, Hátszeg (később Déva), Kolozsvár, Beszterce, Csíkszereda és Brassó lett. Minden kerületben egy-egy „Katonai-Főparancsnokság” („Militair-Ober-Commando”) működött s mindenik alá egy-egy hadosztály tartozott.²

A besztercei volt a IV. kerület s az ottani hadosztálynak jutott az a nehéz feladat, hogy a Bukovinából netalán betörő ellenséget megállítsa. Ennek a hadosztálynak 1849 június 21-étől augusztus 2-áig vívott harcaival akarok ezúttal részletesen foglalkozni. Hogy miért csak az utóbb említett napig és nem tovább, annak oka abban rejlik, hogy a besztercei hadosztály augusztus 2-ával megszűnt. Egészen beleolvadt az erdélyi hadsereg többi maradványaiba s így — bárha részben a hadjárat utolsó ütközeteit is végigverekedte — már nem tudjuk a többi seregrésztől elszakítva tárgyalni haditetteit.

Az anyag csoportosításának alapjául az szolgált, hogy a szóbanforgó 43 napnak története úgyszólván önmagától oszlik három nagy fejezetre. Az első a Dobay alezredes parancsnoksága alatt vívott harcokat foglalja magába. A második azoknak a napoknak történetéről szól, amikor maga Bem állott a hadosztály élére. Végül a harmadik, a Damaszkín alezredes vezetése alatt lejátszódott eseményeket írja le.

Mielőtt azonban a szorosán vett hadjárat fejtegetésére áttérnék, jónak látom, hogy a földrajzi helyzetet, továbbá a hadművelleti terveket, úgyszintén a szembenállott ellenfelek erőviszonyait is behatóan ismertessem; főként azért, mert az utóbbi két pontban is számos hibát követtek el hadtörténet-íróink.

² *Katonai beosztása Erdélynek.* Szászsebes, 1849 (dátum kiszakadt). Nyomtatvány. (Birtokomban.)

I.

Földrajzi helyzet. Erődítések.

Az a terület, amelyen az alább leírandó küzdelmek lejátszódtak, nagyjában két részre osztható. (*III. melléklet*).

Északi fele — az első hadműveletek színhelye — Beszterce-Naszód vármegyének az a darabja, amely az országhatártól kezdve, a Radnai-havasok³ és Erdély leg-hatalmasabb kialudt vulkánsoportja, a Kelemenhavas⁴ közé esik.

Ezen a sávon csupán két, hadiszekérrel is mindenkor járható út jön be Erdélybe. Az egyik a bukovinai Jacobenitől az Aranyos-Beszterce völgyén, Kirlibabán, majd onnan az Ünökő⁵ és a Vf. Omului⁶ közötti 1257 méter magas nyergen át Óradnára, tehát a Nagyszamos völgyébe ereszkedik.

A másik, a szintén Bukovinában levő Dorna-Vatrán és Poiana-Stampin áthaladva, az ország határán húzódó Mg. Caluluinak itt 1227 méter magas gerincén kel át. Onnan, a világháborúból is jólismert Borgói-szoroson — vagyis a Tiha és a Beszterce völgyén — ér ki a hegységből.

A Tihával Borgoprundnál egyesülő Beszterce folyó, Szeretfalvánál torkollik a Sajóba, ez pedig Bethlen közelében ömlik a Nagyszamosba. Itt találkozik az előbb említett két út is; de Kisilva és Borgórusz (Oroszborgó), valamint Naszód és Beszterce között is volt járható összeköttetés.

A most vázolt terület északi és déli szegélye, alkotásánál fogva, csupán hegyiháború színhelye lehet. Többi része erdős középhegység, amelyen jóval könnyebb volt az átkelés, úgy-szintén a harc is. Egy 1822-ből származó szakszerű katonai leírás szerint, már akkor is sok volt az erdőírtás. Az ennek nyomán támadt havasi legelőkön, valamint a pásztorok és favágók útjain és ösvényein, a gyalogság és a lovasság is nagyobb nehézség nélkül járhatott.⁷ De már a tűzértség és mindenfajtajú hadiszekér mozgása, nagyobbára az országútra volt korlátozva.⁸

³ Legmagosabb csúcsa a Pietrosz (2305 méter).

⁴ Legmagosabb pontja 2102 méterrel van a tenger színe fölött.

⁵ 2280 méter.

⁶ 1932 méter.

⁷ *Hadtört. Közlemények*: 1935. évf. 107. és k. II. — Az itt említett középhegység járható voltának bizonyítékául legyen elég arra hivatkoznom, hogy Urban cs. kir. ezredes télvíz idején — 1849 februárius 6-án — úttalan-útkon kerülte meg a magyarok borgómarosényi állását.

⁸ 1849-ben se az orosz, se a cs. kir. tűzértségnek nem voltak még a mai értelemben vett hegyi ütegei, bárha szétszedhető és ló- vagy ösz-

Az alább leírandó hadműveletek szempontjából nagyon fontos volt a Kosnát Ujradnával összekötő, könnyű tábori ágyúval is járható taligaút.

Ettől a területtől merőben eltér a tőle nyugatra és délre eső harctér, amely az előbbi irányban Désig, az utóbbiban Szászrégenig — tehát a Maros völgyéig — terjed s a Nagyszamos, Beszterce, Sajó és több kisebb nagyobb patak vízkörnyékét foglalja magába. Ez már minden fegyvernem harcára alkalmas dombvidék, szélesebb völgyekkel, aránylag elég sűrű úthálózattal és kevés erdővel.

A szorosokon már betört ellenség előtt két lehetséges hadműveleti vonal állott. Az egyik Désen és Szamosujváron, vagyis a Nagyszamos mentén, majd a Kisszamos völgyén Kolozsvárra, a másik pedig Szeretfalván és Tekén át Szászrégenbe s onnan Marosvásárhelyre irányult. Mint látni fogjuk, a Bukovinából 1849 júniusában betört ellenség ezen az utóbbi vonalon haladt.

*

*

*

A harctér leírásához tartozik a mesterséges védelem rövid vázolója is.

A szabadságharc folyamán, már 1848 őszétől kezdve, az volt a forradalmi kormány törekvése, hogy a fontosabb városokat védőművekkel vétesse körül. Így született meg Győr,⁹ Szeged,¹⁰ Szabadka,¹¹ Nagyváradi,¹² Debrecen,¹³ Ungvár,¹⁴ Kolozsvár¹⁵ stb. stb. megerősítésének gondolata. Ezeknek a tervezett várműveknek egy része, felében-harmadában, el is készült; a legtöbb azonban abbamaradt, mert vagy nem volt reá pénz, vagy pedig időközben hiábavalóságáról győződtek meg az intéző körök.¹⁶

vérhátra rakható ágyúval, már jóval előbb is kísérleteztek nálunk. Hegyiáború céljaira a cs. kir. tüzérségből (legalább papíron) kiselejtezt 5-fontos és 1-fontos ágyú szolgált. Az utóbbi azonban, 800 lépésig terjedő lövőtávolságánál és hatástalanságánál fogva, mitse számított. Az Erdélyben alkalmazott 5-fontos ágyúk, kereken járván, csak eléggé széles úton mozoghattak. Az 1842-ben szerkesztett szétszedhető hegyitáracot az erdélyi harctereken nem alkalmazták, sőt a besztercevidéki hadjáratban a hegyiáborúban annyira-amennyire bevált röppentyűt se.

⁹ Orsz. levéltár: H. T. 1848. D. 60.

¹⁰ U. o. D. 67. és 815.

¹¹ U. o. D. 60.

¹² U. o. D. 834.

¹³ U. o. D. 63.

¹⁴ U. o. D. 60.

¹⁵ Itt az erődítő munkát Szabó mérnökkari százados vezette. (Csányi-levéltár: 247. sz.)

¹⁶ Például már a kezdet kezdetén abbamaradt Debrecen megerősítése is. Ennek védővonala körülbelül 4 mérföld (50 kilométer!) hosszú lett volna. Előbb Szlabey Ignác mérnök, majd Fáy Albert mérnökkari

Minket most csak annyiban érdekel ez a dolog, amennyiben az erősítő láz Erdélybe is átcsapott és szorosabbanvéve a besztercei hadosztály harcterére is átragadt.

Csányi László erdélyi főkormánybiztos már 1849 március 17-én megbízta Tóth Károly útasz-századost, hogy Dés védelmére kettős hídfőt építsen. Ez a munka, amelyet egyideig Pataki József mérnök vezetett, csakhamar meg is indult, de az oroszok betöréséig se készült el.¹⁷ Tóth jelentése szerint, ennek a hídfőnek az lett volna a rendeltetése, hogy a Nagybánya vagy Beszterce felől közeledő ellenséget megállítsa. Ötezer főnyi védőseregre volt számítva, 8—10 ágyúval (!). A terv értelmében előbb északi fele épül fel, de azután majd rákerül a sor a déli oldalára is.¹⁸

Ezenkívül elrendelte Csányi a Besztercéről és Naszód-ról Bukovinába vivő utak kellő elzárását is. Ennek következtében Borgóprundnál és Földránál is készült egy-egy völgyzáró. Az előbbinek építését Rediger százados, az utóbbit Nagy Ezékiel százados vezette.¹⁹ Az országútakat, a határ közelében, eltorlaszolták, helyenkint leásták s a hidak elrontásával is igyekeztek járhatatlanná tenni.

A földrai „redoute”-ról nincsenek pontosabb adataink, ellenben a borgóprundi völgyzáróról, az ottani harcban résztvett Thoroczky Sándor ezt írja:

„E védsánc Borgó-Prund Tiha felőli szélén volt készítve, az emeletes őrnagy lakás előtt. attól alig néhány lépés távolságban. Kezdődött az országút mellett, mely út itt a völgyet Bisztrica felé uralgó magaslatnak szélén vonul el Tiha felé. A sánc felnyúlt az említett országúttól kezdődőleg csaknem a falun felül levő erdőig, közepén emelvény volt a tűzérés számára. E sánc, melynek széles árka volt, el volt látva kemény vesszőfonadékkal erősített mellvéddel.”²⁰ A Tihának a Besztercébe torkolásával majdnem szemben, egy vízmosásos völgyből aláfutó kis vízér ömlik a Tihába. Ennek kö-

főhadnagy dolgozott rajta. 1849 januárius 15-én félbemaradt a munka. (*Orsz. Levéltár*: H. T. 1849. D. 65. és 825.)

¹⁷ *Csányi számadáskönyve*: 751. tétel, 1849 május 22. (*Orsz. Levéltár*: H. T. 1849. D. 853.)

¹⁸ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenbürg. Armee, 1849. Fasc. V. Nr. 6. — Az a vázlat, amelyet Tóth ehhez a jelentéséhez csatolt, ma már — sajnos — nincs meg.

¹⁹ *Bécsi Hadilevéltár*: i. h. Továbbá Tóth Ágoston ezredes Bemnek: Beszterce, 1849 május 15. (Ü. o. Fasc. V. Nr. 7.)

²⁰ „A 75. honvédszászlóalj története.” (*Hazánk*: 1888. évf. 33. 34. l.) *Ramming* szerint: „Die Verschanzungen von Borgó Prund... bestanden bloß aus einer schwachen Erdschanze in erster Linie, dann aus einer etwas weiter rückwärts angelegten, die vorliegende Gegend gut bestreichenden Flesche.” („Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849:” 504. l.)

V. ö. *Gelich*: Magyarország függetlenségi harca. III. 590. l.

zelében, az országút északi oldalán, állott az említett emeletes ház, amelyben a határőrzászlóalj parancsnoksága székel. Most vendéglőül szolgál. Itt kezdődhetett a lövészárkok s felnyúló jó hosszú darabon észak felé. Kétségkívül nagyon gyarló erődtítmény volt, az ütegsáncsal együtt. Éppen ezért nem tudjuk megérteni Dobay alezredest, aki olyan nagy bizakodással tekintett védelme elé. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Bem sehogyanse volt egy nézetén Csányival s nem csupán a völgyzárókat, hanem a dési kettős hídfőt is teljesen fölöslegesnek látta. Mint a következmények mutatták, neki volt igaza.²¹

II.

Hadműveleti tervek.

Erdélynek orosz segítséggel való megszállására, 1849 április 9-én született meg, Bécsben, az első hadműveleti terv.¹ Ezt azonban csakhamar fölöslegessé tette Lüders Sándor gyalogsági tábornoknak, a Bem lebírására hívatott V. orosz hadtest parancsnokának, 1849 május 25-én Ferenc József császár elé terjesztett javaslata. Ennek az a magva, hogy az orosz hadtest az oláhországi Ploesti környékén egyesül s onnan, a Prahova völgyén, a Predeáli-hágón s a Tömösi-szoroson át, Brassóba vonul. Majd Nagyszebenben, Gyulafehérváron, Déván és Aradon át, Szeged felé hatol. Erdélyben, az átvonuló oroszok háta mögött, az Oláhországból ide-irányított s akkor már Gróf Clam-Gallas altábornagy parancsnoksága alatt állott erdélyi osztrák hadtest tartja fenn a rendet. Ennek akkor kellett volna a Vöröstoronyi-szoroson bevonulnia, amikor Lüders már elfoglalta Nagyszebent.

A hadműveleti tervnek a besztercei harctérre vonatkozó része pedig ez:

Grotenhjelm orosz altábornagy, egy lovassággal és tüzérséggel is kellően megerősített gyalogdandárral — vagyis mai fogalmaink szerint „vegyes dandárral“ — amelyhez Springinsfeld alezredes parancsnoksága alatt, egy cs. kir.

²¹ „Eben so unnütz sind die Verschanzungen bei Dézs, ihre Errichtung kostet viel Zeit und viel Geld und dient nur dazu, um einigen Offizieren einen Unterhalt zu verschaffen, welche von dem Feinde entfernt zu bleiben wünschen. Ich bin mit diesen Erdarbeiten durchaus nicht einverstanden.“ (Bem Kossuthnak: Brassó, 1849 június 15. — *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 15.)

¹ *Gyalókey*: Az oroszok hadműveleti tervei Erdély megszállására. (*Hadtörténelem*: 1922. évf. 197 és k. II.)

különítmény is csatlakozik, a bukovinai Dorna-Vatra felől, a Borgói-szoroson tör Erdélybe. *Grotenhjelm Besztercét, vagy Marospásárhelyet, a jóval gyöngébb osztrák különítmény pedig az egész Székelyföldet és a Barcaságot szállja meg.*²

Azonban Herceg Paskievics tábornagy, a Magyarországra küldött orosz hadak fővezére, nem hagyta a maga teljességében jóvá Lüders javaslatát: sőt jócskán változtatott is rajta. Még pedig olyanformán, hogy az V. orosz hadtestnek június 19-én Brassóban. Grotenhjelm egész hadosztályának³ ugyanezen a napon Besztercén kellett volna lennie. *Grotenhjelm egyesdandára Besztercén marad, hogy a Bukovinába vivő szorosokra vigyázzon s majd csak Erdély meghódítása után mozdul ki onnan. Springinsfeld osztrák különítménye pedig Marospásárhelyet szállja meg.*⁴

Eszerint Grotenhjelmnek csak a passiv védekezés szerepe jutott, ellenben a gyöngye osztrák különítmény olyan feladatot kapott, amelyen könnyen rajtaveszthetett volna. Mint majd látjuk, ez a hadműveleti terv is megváltozott, amennyiben Grotenhjelm és Springinsfeld nem váltak egymástól.

Ezzel szemben Bemnek nem volt részletesen kidolgozott és írásbafoglalt hadműveleti terve: legalább is nem tudunk róla, hogy lett volna.

Az oroszok és osztrákok Erdélybe nyomulása, a többfelől érkezett és egymást megerősítő jelentések szerint, három oldalról is várható volt, tudniillik Dorna-Vatra, Ploesti és Orsova felől. Lüders ugyanis sokáig azt hitte, hogy Bem Dél-magyarországon várja be az ellenséges hadak támadását s így, előbb tárgyalta hadműveleti tervének megszületése előtt, maga is pártolta az Orsován, Karánsebesen és a Vaskapuhágón át Hátszegre tartó hadműveleti vonal eszméjét.⁵

Később már csak ellenfelének megtévesztése végett adott ki olyan intézkedéseket, amelyek az Orsova felé irányuló felvonulás látszatát keltették.⁶ Ez sikerrel is járt, mert Bem még június közepén is számított az Orsova felől meginduló támadásra.⁷

² U. o. 205. és k. 11.

³ Az osztrák hivatalos iratok „Truppencorps Grotenhjelm“ néven foglalják össze a Bukovina felől betört orosz és osztrák csapatokat. Mivel azonban erejüknél fogva körülbelül egy hadosztálynak feleltek meg, célszerűbb ezt az elnevezést használni.

⁴ *Gyalókey*: i. m. 209. és k. 11.

⁵ *Gyalókey*: Jellachich hadműveleti tervei 1849. május havában. (*Hadtört. Közlemények*: 1924. évf. 80. és k. 11.)

⁶ U. o. 88. l.

⁷ Sicheren Nachrichten zufolge ziehen sich die gegen Tömösch in 4 Lagern versammelt gewesenen Russen theilweise gegen Bukarest zurück. Es scheint fast, dass diesem Rückzug andere Combinationen zu

Bem mindaddig, amíg a helyzet valamennyire nem tisztázódott, tulajdonképen semmit se határozhatott. Azt nagyon jól tudta, hogy Erdély csak mellékharctér lehet; a háború sorsa nem ott, hanem az anyaországban fog eldőlni. Azt is sejtette, hogy az V. orosz hadtest nem marad mindvégig Erdélyben, hanem valahol a Nagyalföldön az orosz fősereghez akar csatlakozni. Grotenhjelm se őrizhette állandóan a Borgói- és a Radnai-szorost, hanem — ha Lüders már kellően előrehaladt nyugat felé — közelednie kellett hozzá, nehogy minden összeköttetésük megszakadjon. Bem feladata tehát, amelyet sikerült is megoldania, az volt, hogy megakadályozza Lüdersnek az anyaországba való kijutását, továbbá hogy őket verjen Lüders és Grotenhjelm közé.

A határ közelében állott négy hadosztálynak természetesen csupán védőszerepet szánt. Amennyire ma megállapíthatjuk, az volt a további szándéka, hogy az ő közvetlen rendelkezésére álló erős mozgó tartalékkal, a leginkább fenyegetett hadosztály támogatására siet s legalább ott megállítja s ha lehet vissza is nyomja az ellenséget. Azután pedig minél előbb, *Oláh- vagy Moldvaországba teszi át a háború színhelyét.*⁸ Csakhogy ilyen tartalék nem volt sehol s megalkotásával még július közepén is hiába próbálkozott Bem. Hogy miért nem sikerült ez a terve, azt majd az erőviszonyok tárgyalásánál fejtem ki.

Mint hogy kellő erő hiányában, döntő taktikai sikerek sorozatára nem számíthatott, nem tehetett mást, mint hogy ügyes és meglepő stratégiai sakkhúzásokkal zavarta ellenfeleinek számítását s ezzel hadműveleti tervükbe nem illő mozdulatokra kényszerítette őket. A siker nem is maradt el, mert Lüders a két hónapig tartott nyári hadjárat folyamán nem tudott kijutni Erdélyből a Nagyalföldre. Természetes, hogy Bem ezt az eredményt csak sok és gyors ide-oda menettel érthette el. Ez a körülmény vitte a bírálók egy részét arra a merőben téves állításra, hogy céltalanul gázolt keresztül-kasul Erdélyen.

Ennek előrebocsátása után, lássuk, mi volt a besztercei hadosztály parancsnokának — Dobay József alezredesnek⁹,

Grunde liegen, weshalb ich auch mein Hauptaugenmerk auf Alt-Orsova richten werde". (Bem Kossuthnak: Brassó, 1849 jún. 15. — *Bécsi Hadilevéltár*: i. h.)

⁸ Je ne doute pas que je ne puisse le détruire ou le chasser hors les frontières. J'entrerais alors en Valachie..." (Bem Kossuthnak: Beszterce, 1849. júl. 6. — *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armée, 1849. Fasc. VII. Nr. 7.)

⁹ Dobói Dobay József 1820-ban született a nagyküüllőmegyei Ivánfalván. Az 1848-i „Schematismus" szerint, annak az évnék elején még csak hadnagy volt a 15. sz. (2. székely.) határőr-gyalogezredben.

— szándéka, a május 30. óta naponta várt támadás elhárítására.

Dobay a védelmet két, egymástól jómesszire álló csoportban tervezte. Az egyik a Borgói- a másik a Radnai-szorosot oltalmazta volna. A Besztercénél álló tartalék a megtámadott csoport segítségére siet.¹⁰ Ha pedig az ellenség mind a két szorosot egyszerre támadná meg, akkor a tartalék nem támogatja egyik csoportot se, hanem a borgóiival egyesülten, Bethlenig húzódik vissza s ott a radnai különítményt is magához veszi. Dobay ugyanis abban bízott, hogy Bethlen táján nálánál kétszerite erősebb támadóval is meg tud majd birkózni.¹¹ Itt azonban már felbukkan a Dészre való visszavonulás gondolata is, amely — később valóra válva — csaknem a teljes felbomlásba sodorta a besztercei hadosztályt. Ez a Borgóprundtól számítva 91 kilométernyi hátrálás azért is feltűnő, mert előbbidézett jelentésében ezt is írja Dobay:

„A mi a deési, Borgoprundi és Földrai Redouttokat illeti, 2 hét múlva használhatók lesznek ellenséges támadás esetében, bár ha nem is tökéletesen elkészülve... a Redouttokba felállított egyének mindenkor megfelelnek 3^{or} erőnek.”

Ebből az tűnik ki, hogy a borgoprundi és a földrai állás sokkal erősebb a bethleninél. A borgóprundiról különben június 1-én ezt jelenti:

„Tegnap személyesen átal bizonyítottam magam a Borgói vonal fedezetéről s láttam hogy egy rögtöni vissza veréstől egy átaljában félni nem lehet, mert ha az úton Tihuca felé az ellenség szekérrel át akarna jönni (mivel másutt nem is jöhet) legalább egy hétig dolgoznia kellene rajta.”¹²

Látni fogjuk, hogy a rideg valóság Dobaynak minden számítását meghazudtolta. Ha hadosztályának hírszerző szolgálata nem is jól, hanem csak tűrhetően működött, annak útján legalább is annyit kellett volna az ellenségről tud-

A honvédséghez átlépve, ő is gyorsan haladt. Csakhamar százados, majd őrnagy s a 52. honvédzászlóalj parancsnoka lett. 1849. május 7-én alezredessé lépett elő s még ugyanabban a hónapban a besztercei katonai kerület parancsnokságát ruházta reá Bem. A zsidói fegyverletétel után az aradi haditörvényszék elé állították s az hétevi várfogságra ítélte. De már 1852-ben kegyelmet kapott. 1869-ben, az új honvédség szervezésekor, őt is újra alkalmazták s mint ezredes, vezérőrnagy és altábornagy, a pozsonyi honvédkerület parancsnoka volt. 1885-ben vonult nyugalomba s 1899-ben halt meg.

¹⁰ „Akármely vonalon történhető megtámadás esetében a Besztercei sereg rögtön segítségére indul.” (*Dobay* jelentése: Beszterce, 1849. május 22. — *Csányi-levéltár*: 2735. sz.)

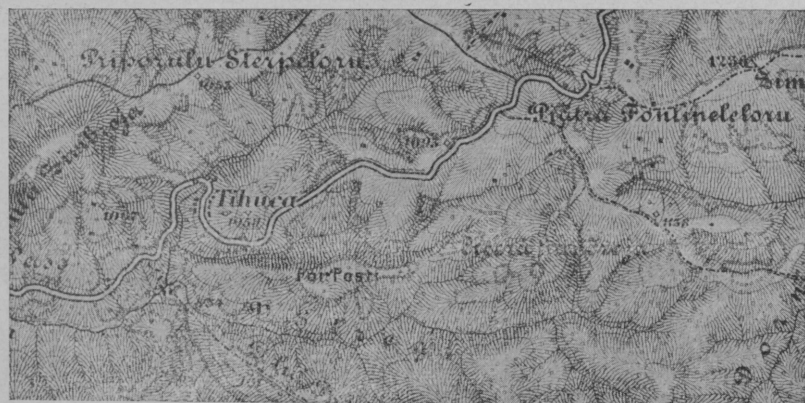
¹¹ „... Naszód és Radnai sereg Bethlennél csatlakozik hozzám, hol egész seregem összpontosulván, kétszeres erőnek ellenállok ... s csak végső esetben vonulok Dészre.” (l. h.)

¹² *Csányi-levéltár*: 2528. sz.

nia, amennyit az tudott a besztercei hadosztályról. Tájékozva kellett volna lennie tehát arról is, hogy a szembenálló magyar és ellenséges haderő úgy aránylik egymáshoz, mint 8 a 12 $\frac{1}{2}$ -hez. Idő volt hozzá bőségesen, hogy mindezt kipuhathassa.

Az erők kedvezőtlen arányából máris az következik, hogy Dobay megosztott haddal nem számíthatott sikerre. Egyesült erővel is csak abban az esetben, ha az ellenség előnyomulása több olyan csoportban történik, amelyeknek egyike sem erősebb a besztercei hadosztálynál.

Mint majd tárgyalásunk során kiviláglik, Grotenhjem egyszerre két vonalon tört be Bukovinából; az északon jövő csoport sokkal gyöngébb volt Dobay hadosztályánál, a másik pedig vele körülbelül egyforma erős. Dobay azonban — mint látni fogjuk — nem aknáztta ki az ellenség megosztott voltát. Kétfelé akart védekezni s ennek az lett a vége, hogy se itt, se ott, nem léphetett fel kellő nyomatékkal.

1. Tihuca környéke (1 : 75,000).

Egyébként a besztercei hadosztály — Ramming vélekedése szerint — az erdélyi hadsereg legderekből része volt.¹³ Bem június 12-én megsejmelte és rendben is találta.¹⁴ Az a körülmény, hogy a gyalogság javarésze és az egész lovasság székelyekből telt ki, már magánbanvéve is biztató jelenségnek látszott.

A vezetőkről is kellően szólanom, úgy gondolom, fölösleges szószaporítás lenne, ha Bem katonai kiválóságát bizo-

¹³ I. m. 489. l.

¹⁴ Dobay jelentése: Beszterce, 1849. jún. 17. (Csányi-lepéltár: 3078. sz.) továbbá Bem Kossuthnak, Brassó, 1849. jún. 15. (Bécsi Hadilepéltár: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 12.)

nyitgatnám.¹⁵ Nem akarván máshol is megírott dolgok ismételtetésébe bocsátkozni, csupán egy kevéssé ismert s így eléggé nem is méltányolt körülményre hívom fel olvasóim figyelmét:

Bemnek a nyári hadjárat alatt nem volt vezérkari főnöke. Ennélfogva az övé volt minden érdem, de egvúttal reá hárult a teljes felelősség és az esetleges balsiker minden ódiума is. Czetz tábornok, aki félig-meddig a vezérkari főnök állását töltötte be, félig-meddig pedig Bem helyettese is volt, egy sétalovaglás alkalmával — még május utolsó napjaiban — lebukott a lováról és megseříült.¹⁶ Emiatt a nyári hadjáratban se mint harcoló, se mint szervező, nem vett részt. Helvette Pap Vilmos alezredest vette magához Bem, de csak mint adminisztratív segédközeget, akinek tehát a hadműveletek tervezésébe és intézésébe semmi beleszólása se volt. De különben is, Pap már június közepén a nagyszebeni kerület ideiglenes parancsnoka lett s így el se kísérhette Bemet a besztercei harctérre.

Bem nagyon jól tudta, hogy a magyar emberben nem igen áll a szó; ezért legközelebbi környezetét se avatta szándékaiba és terveibe. Ez a körülmény, valamint az is, hogy hadosztályparancsnokai között egv se volt, aki sikerrel tudta volna őt helyettesíteni: a vakmerőségig bátor öreg úr halála, vagv megsebesülése esetén, a legválságosabb helyzetbe sodorta volna az erdélyi hadsereget.¹⁷

Tóth Ágoston ezredes, a besztercei hadosztály korábbi parancsnoka, akit Bem nagyrabecsült,¹⁸ még május havában a bács-bánáti (IV.) hadtest parancsnoka lett s helyét Dobay József alezredest foglalta el. Derék, vitéz katona volt, de a

¹⁵ Nagyon szépen nyilatkozik róla *Ramming* (i. m. 531. l.) és legvúrt ellenfele, *Báró Puchner Antal* altábornagy is (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. Nr. 90.)

¹⁶ 1848—49. *Tört. Lapok*: 1894. évf. 41. 42. l.

¹⁷ *Dobozy István* alezredest, kormánybiztos, jelenti Kossuthnak Marosvásárhelyről, 1849. június 28-án: „..... bizonyosan merem állítani, hogy ha Bem Altábornagy Ur, mi könnyen lehető az ő vakmerőségénél s terveivel bibelő elszórákozottságánál eltalál esni, úgy Erdély el van veszve, mert itt csak középszerű katonai talentum sinten, ki árnyékát is kipótolhatná, mert ő azon kívül hogy hartz mezón hozzá foghatatlan feltalálású vezér és tűzér, bírja az erányába fanatizált nép bizalmát, bírja szeretetét s hol ő megjelen, bár a néphez szóllani sem tud, mindenbe ujj életet önnst s minden katona egy egy óriássá növi ki magát. Honnan távozik, aggalom s komolyság költözik mindennek keblébe.” (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 50.)

¹⁸ Czetz így jellemzi: Oberst Tóth war zweifelsohne einer der crsten militairischen Capacitäten der ungarischen Armee, und es war ihm vom Schicksal nur der Wirkungskreis versagt, der seinen Talenten entsprochen hätte.“ (*Bems Feldzug in Siebenbürgen*: 376. l.)

tavaszi hadjáratnak aránylag könnyvenszerzett, azonban még korántse biztosított diadala nyomán, ő is rabja lett annak a szertelen optimizmusnak, amely már-már az elbizakodottsággal határos mértékben szállotta meg a honvédtisztek lelkét. S a legnagyobb baj az volt, hogy ezt a rózsás hangulatot, már az első nemvárt balsiker után, teljes csüggedés és kishitűség váltotta fel.¹⁹

Azt, hogy az ellenségnek ez a könnyelmű — nálunk magyaroknál eléggé gyakori — fitymálása, nemcsak a tisztikar alsóbb rétegeiben, hanem a vezető körökben is napirenden volt, mi se bizonyítja jobban, mint Czetz tábornoknak 1849 május 27-én kelt s Szentiványi Károly erdélyi főkormánybiztoshoz intézett levele, amelyben többek között ezt is írja:

„A muszkáknak mozgalmak előtttem tudva lévén, az iránt, hogy be ne üthessenek, a szükséges intézkedés megtéetett. Besztercén és annak vidékén több van 7000 főből álló katonaságnál 9 ágyúval. Ez a Bukovina felőli betörés megakadályozására elegendő fedezet, mert ugyanis mi, midőn Erdélyben csatázunk, a legnagyobb csatába se szoktunk 4000 embernél többet használni.“²⁰

Vagyis, bármekkora erővel jön az ellenség, elég ha 4000 embert állítunk eléje. Pedig ezt a túlzott optimizmust semmi se okolhatta meg. Higgadt ésszel el se lehetett gondolni, hogy az oroszok — nem okulva a tavaszi kudarcon — újból csak olvan csekély erővel törnek be.

De nem jogosított nagyobb reményre a honvédtisztikar jókora része se. Ugyanis, azok a tisztek, akik korábban már ilven minőségben szolgáltak a közös hadseregben, akiknek tehát volt katonai képzettségük és megfelelő gyakorlatuk is, a szükségparancsolta gyors — szinte már operettszerű — előléptetés következtében, csakhamar olyan alkalmazásba jutottak, ahol a legénységre nem volt többé *közvetlen* befolyásuk.

Pótlásukra a polgári életből belépett „lateiner“ emberek és a közös hadsereg altisztjei szolgáltak. Az előbbieket kétségkívül nagyon tanult, művelt emberek voltak, de mert a forradalom előtt sohase katonáskodtak, se szaktudásuk, se tapasztalásuk nem volt, főként azoknak nem, akik már csak a tavaszi hadjárat lezajlása után állottak be. Ennélfogva

¹⁹ Helyesen jegyzi meg *Kőváry*, hogy a várható orosz betörés súlyos következményeit csak a kormányférfiak mérlegelték érdemük szerint, „a sereg erejében túlbizakodva gondolt reája.“ (*Erdély története 1848–49-ben* 235. l.)

²⁰ *Csányi-leveltár*: 2425. sz. — Megjegyzem, hogy Czetz, akkor, amidőn ezt a levelet írta, a délvidéki harctéren levő Bemet helyettesítette Erdélyben.

katonát nevelni, fegyelmezni és a harcban vezetni nem tudtak. Nem is tudhattak, mert csak minálunk Magyarországon él az a megrögzött balhit, hogy a katonamesterséghez mindenki ért, akár tanulta, akár nem.

Az egykori altiszteknek volt valamelyes alsóbbrendű katonai tudása és elegendő gyakorlata is. Csakhogy ezek az emberek nem állottak az értelmiségnek tisztól megkívánható fokán. Így tehát szárnyukszabadjára bocsátva, nem voltak alkalmasak arra, hogy a kezükre adott tanulatlan újoncból katonát faragjank.

A tavaszi hadjárat végeztével, a már meglevő csapattestek kiegészítésre szorultak; ezenkívül sok új csapattest is alakult. Sok tiszt is kellett tehát. Így azután, a „szükség törvényt bont” elve alapján, az addig még elég jó tisztikart, nagyszámú oda nem való elemmel hígították fel. Már pedig régi igazság, hogy minél tanulatlanabb és minél lazább fegyelmű valamely csapat, annál jobb tisztikart kíván. Kitűnő tisztikar kellett volna a honvédseregben is, mert a legénység igen nagy része az utolsó három hónap folyamán besorozott, puskaport még nem szagolt újonc, a fegyverzet és a felszerelés pedig (különösen a tartalékszázalóaljknál és a lovasságnál) nagyon vegyes és ráadásul hiányos is volt.

Ne áltassuk magunkat, a történelmi kritika ítélőszéke előtt helytnemálló dajkamesékkel! Ne higyjük, hogy a veszedelem láttára önként megtette mindenki a kötelességét s a nép ezrével tódult a zászlók alá. Április elejétől június végéig rendszeres sorozás folyt²¹ s bizonyv elvitték a legényeket, akár tetszett nekik a gyöngyélet, akár nem. Az utóbbi volt a gyakoribb eset s ennek megfelelően, minden kínálkozó alkalommal sűrű rajokban szökdöstek haza a vitézek.²² A téli és a tavaszi hadjáratban mutatkozott harcikedv és lelkesedés, amelyet költők és krónikások egyaránt annyira kiszínezték, hirtelen fellobbant, de éppen olyan hamar el is aludt magyar szalmatűznek bizonyult. A nyári hadjáratban már nyoma se maradt.

Milyen volt ezzel szemben az ellenségnél a helyzet?

²¹ Erdélynek a fennebbjelzett időben, 28,007 újoncot kellett állítania. (*Csányi-levéltár*: 4632. sz.)

²² *Németh László* kormánybiztos jelenti Kossuthnak, Bükszádról, 1849. július 5-én: „... a legénység a Fegyelem hiánya miatt, ha győzünk — ha veszünk, haza szökök. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr. 6.)

A tisztikar laza fegyelméről szól többek között *Gróf Bethlen Gergey* ezredes április 28-i jelentése. (*Csányi-levéltár*: 1554. sz.)

Bem ezt írja Kossuthnak a tisztikarról, július 6-án: „Si seulement tous les officiers faisaient leur devoir, s'ils n'avaient pas la manie des retraites, bientôt l'ennemi serait complètement détruit.” (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr. 7.)

Grotenhjelm vegyesdandára még érintetlen, a tisztikar és a legénység fegyelme szilárd, a fegyver és a felszerelés kifogástalan volt. Maga Grotenhjelm a lovasságnál szolgált, legutóbb mint hadosztályparancsnok s így voltaképen a gyors elhatározás és a gyors cselekvés emberének kellett volna lennie. Nem dönthetjük el, hogy az volt-e valóban, mert Paszkievics és Lüders gúzsba kötötte kezét-lábát; így hát nem tudhatjuk, hogyan vált volna be kellő mozgásszabadság esetén.

A nyári hadjárat lefolyásából úgy látjuk, hogy az Erdélyben szerepelt orosz tábornokok általábanvéve nem dicselkedhettek valami különösebb hadvezéri tehetséggel. De legalább elméletben és gyakorlatban egvaránt képzett, tapasztalt és részben háborúviselt katonák voltak.²³ Ennek folytán messze túlszárnyalták az erdélyi honvédsereg hadosztály- és más önállóan működött parancsnokait, akiknél az, ami a nagyobbfokú rátermettséget *talán valamennyire* pótolhatta volna, tudniillik a hosszas szolgálatban, magasabb állásban is szerzett alapos tapasztalás, teljesen hiányzott.

Grotenhjelm vegyesdandáránál minden téren sokkal gyöngébb volt Springinsfeld alezredes (azelőtt Urban ezredes) osztrák különítménye. Többízben megvert, sok viszontagságot látott csapatokból alakult. De — az igazság érdekében — azt is el kell ismernünk, hogy a besztercei hadosztállyal vívott harcokban jól megállotta a helyét.

III.

Erőviszonyok.

Az 1849-i erdélyi hadiesemények történetében, rendszerint igen bajos az erőviszonyok részletes — és ami fő — megbízható megállapítása. A szabadságharc régebbi krónikásainak egyáltalán nem állottak rendelkezésére hiteles adatok. Részint tehát ezért, részint pedig azért, hogy a vereséget a legegyszerűbb módon magyarázhassák és okolhassák meg, azt hitették el olvasóikkal, hogy Bem nálánál tízszerre erősebb ellenféllel viaskodott Erdélyben. Hiába volt tehát minden; el kellett buknunk, noha a vezetők mindannyian Napoleonok, a katonák pedig csupa hősök voltak. Újabb és lelkiismeretesebb hadtörténetíróink már nem állítanak ilyesmit, de az ő műveiket a laikus közönség nem olvassa, s így a

²³ Az idősebbek résztvettek az 1830—31-i lengyel szabadságharc leverésében, sőt Lüders már az 1812-i orosz-francia háborúban is harcolt.

köztudatban meggyökeresedett tízszeres orosz és osztrák haderő még most is elégszer kísért a szóbeszédben, sőt itt-ott az irodalomban is.

Bizonyos — bár vannak, akik most sem hiszik — hogy az erdélyi honvédsereg (a merőben értéktelen nemzetőrség nélkül) 1849 június derekán, vagyis közvetlenül a nyári hadjárat megindulása előtt, 38,781 főből állott. Ezzel szemben az V. orosz hadtest harcosállománya 27,511, a Grotenhjelm-féle kombinált hadosztályé pedig 12,450 fő, az ellenség összes ereje tehát 39,761 fő volt: Láthatjuk ebből, hogy a szembenállott két fél harcosállománya, a *hadjárat első napjaiban*, csaknem egyenlő volt.¹ Igaz, hogy ez az arány csakhamar megváltozott az ellenség javára, amely háromízben is kapott számottevő erősítést, holott a honvédsereg egyre fogyott. Nem annyira a harcok okozta úgynevezett „véres veszteség” folytán, mint inkább a felbomlásnak már az első napokban is mutatkozott, de később mindegyre fokozódott folyamata következtében, úgy hogy egy hónappal a nyári hadműveletek megkezdése után, a magyar és az ellenséges hadak arányszáma 1:2-re rosszabbodott; azonban az 1:10 arány a hadjárat legvégén se volt meg.

A főbaj nem is annyira a magyar sereg kisebb számában, mint inkább belső hibáiban és fogyatkozásaiban, valamint abban a kedvezőtlen körülményben rejlett, hogy Bem hadosztályai — részint a belső ellenség miatt, részint a három (sőt a Vöröstoronyi-szorost is beleszámítva négy) irányból várható támadás elhárítása végett — az utolsó pillanattig szét voltak forgácsolva.

És most át kell térnem arra, amit már az előbbi fejezetben említettem, hogy miért nem tudott Bem mindvégig kellő tartalékot szervezni, amellyel hol itt, hol ott szorongatott hadosztályait megsegíthette volna.

Az első akadály az volt, hogy Kossuth — attól tartva, hogy az ellenség csakugyan Orsova felől támad — semmi áron sem engedte, hogy Bem június elején visszavigye Erdélybe azokat a csapatokat, amelvekkel április közepén Dél-magyarországba hatolt. Ilyenformán 6 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 6 $\frac{1}{4}$ lovas-század és 23 ágyú maradt ott, noha Erdélyben égető szükség követelte visszarendelésüket.² Kossuthnak ez a tiltakozása,

¹ *Gyalokay*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (Tört. Szemle: 1915. évf. 71. és k. II.)

Neidhardt: Bericht über die Kriegsoperationen der russ. Truppen gegen die ung. Rebellen. I. 70. és k. II.

Ammerkungen für den Beginn der Operationen (Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen; 1849. Fasc. XIII. Nr. 6.)

² Mindössze 6880 ember, 916 lóval. (1849. május 29-i hivatalos állománykimutatás; birtokomban.)

mindaddig, amíg az Alduna felől jövő betörés veszedelme kísértett, érthető volt, de rögtön vissza kellett volna küldenie ezeket a csapatokat Bemhez, mihelyt kiderült, hogy Orsova kiesett Lüders számításából. De mert a kormányzó azután is makacsul ragaszkodott hozzá, hogy a IV. hadtestbe olvasztott „Erdélyi-hadosztály” — Bem seregének színe-java — Délmagyarországot őrizze: ez az akkori viszonyok között nagyon is számottevő erő mindvégig tétlenül hevert.

A második gátló körülmény, a Hatvani őrnagy vezettes belekontárkodásával új lángra lobbantott oláh felkelés volt,³ amelynek elfojtása végett Bem, a dévai hadosztályból, 5450 embert és 18 ágyút indított a bányavidékre.⁴

A harmadik akadály Gyulafehérvár mindvégig tökéletlen, meddő ostromzára volt, amely az orosz betörés pillanatában mintegy 3500 főnyi különítményt foglalkoztatott.⁵

Ha mindezt összeadjuk, akkor azt látjuk, hogy Bemnek csaknem 16 ezer embere és 43 tábori ágyúja volt olyanformán lekötve, hogy éppen a legválságosabb időben nem számíthatott reá.⁶

Lett volna azonban egy módja annak, hogy ha nem is 16,000 főnyi, de mégis számottevő erősítésre tegyen szert, amely éppen a besztercei hadosztálynak tehetett volna ki-tűnő szolgálatot. Ma se értjük, hogy miért szalasztotta el Bem ezt a kínálkozó jó alkalmat.

Ugyanis a hadügyminiszter az Ung-, Bereg- és Máramaros-megyében céltalanul ide-oda ödöngő csapatokat, 1849 június 2-ával egy hadosztályba vonta össze, Kazinczy Lajos ezredes parancsnoksága alatt.⁷ Ez a hadosztály július 6-ig 7299 főre szaporodott, (694 lóval és 23 ágyúval)⁸ s *abban az esetben, ha Bem kívánja, az erdélyi harc térre volt szánva.*

Kazinczy — mivel hiába várta Bem hívását — június 30-án felajánlotta szolgálatát s egyúttal jelentette, hogy

³ *Hadtört. Közlemények*: 1929. évf. 511. és k. ll.

⁴ Czetz jelentése: Nagyszeben, 1849 jún. 2. (*Csányi-levéltár*: 2598. sz.)

⁵ Pontosabban, a birtokomban levő, 1849. jún. 16-án kelt állománykimutatás szerint: 25 gyalog-, 1¼ lovasszázad, 2 db. 6-fontos ágyú, 4 röppentyűvető és 10 db. különféle ostromló lövészerszám. Mind-össze: 3449 ember, 251 lóval.

Téves tehát több hadtörténetírónak az az állítása, hogy a gyulafehérvári ostromló különítmény 8 zászlóaljából (48 századból) állott.

⁶ A Délmagyarországon maradt hadosztályt nem számítottam bele az erdélyi hadseregnek fennebb közölt állományába.

⁷ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 3. c.

⁸ U. o. Fasc. XIII. Nr. 49.

törzshadiszállása másnap már Huszton lesz.⁹ Bem megkapta ezt a levelet, de ahelyett, hogy magához rendelte volna a neki felajánlott hadosztályt, az oroszok hátának és szárnyainak nyugtalanítására útasította Kazinczyt.¹⁰ *Kétségkívül nagyon súlyos és jóvá se tehető hibát követett el vele, mert a beszercei hadosztályt megfosztotta ettől a nagy segítségtől, anélkül, hogy a másik oldalon ártott volna az oroszoknak, mert Kazinczy azután se csinált semmit.*

Ennek előrebocsátása után, lássuk, milyenek voltak az erőviszonyok a beszercevidéki harc téren, a nvári hadjárat kezdetén. Meg kell jegyeznem, hogy mind a magyar, mind az orosz és osztrák csapatok állományát, hivatalos adatok alapján, az utolsó emberig, lóig és ágyúig pontosan ismerjük, így tehát nem csak hozzávető adatokra vagyunk utalva, mint hadtörténetíróink legnagyobb része.

Az 1. és 2. mellékleten részletesen közlöm mindazt, amit erről a kérdésről tudnunk kell. Itt most, röviden összefoglalva, csak annyit említek meg, hogy Grotenhjelm vegvesdandára 2 vadász- és 1 dzsidás-ezredből, 1 kozákszázadból és 2 könnyű (kinételes) 12-12 ágyúból álló ütegből alakult. Állománya 9403 ember volt, 1286 lóval és 24 ágyúval.¹¹

Az alárendelt (Springinsfeld) osztrák különítmény, különféle csapattestekhez tartozó 18 gyalogszázadból, 1¹/₄ lovasszázadból, és 1¹/₂ ütegből, mindössze 5047 emberből állott, 242 lóval és 9 ágyúval.¹²

Grotenhjelm tehát, ezzel együtt, 12,450 emberrel, 1528 lóval és 55 ágyúval rendelkezett.

A beszercei honvédhadosztály pedig, 4⁵/₆ honvédzászlóaljra, 3¹/₂ vadász-századra, 2 tartalékszázlóaljra és 2¹/₄ lovaszázadra tagozódott. Állománya 7083 ember, 421 ló, ágyúinak

⁹ „Ich erwarte mit Sehnsucht die Befehle des Herrn Feldmarschall-Lieutenants unsomehr, da es Schade wäre eine Armee-Division mit 22 Geschützen, vorunter 7 Stück 6-pfünder, die andern 1- und 3-pfünder, unbenützt stehen zu lassen“. (U. o. Fasc. VI. Nr. 355.)

Érdekes, hogy Bem közvetlen környezetéből szárnyrakelt hírek szerint, Kazinczy kinyilatkoztatta volna, hogy nem hajlandó alávetni magát egy „idegen kalandor“ parancsainak. Ugy látszik, akkor nem tudta senki, hogy Bem útasította vissza Kazinczyt, s csak ennek vonakodásával lehetett megmagyarázni azt, hogy nem jött be Erdélybe.

¹⁰ „Un colonel Kazinczy m'écrit de Munkacs la lettre que j'ai l'honneur de joindre inclus. J'ai blâmé sa retraite et je lui ai ordonné de se jeter immédiatement sur les derrières et les flancs de l'ennemi et de ne pas cesser de l'inquiéter“. (Bem Kossuthnak: Beszerce, 1849, júl. 6. — *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenbürg. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr. 7.)

¹¹ U. o. Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. Nr. 6.

¹² U. o.

száma 12 volt.¹³ Ehhez azonban még hozzá kell számítanunk a bár irreguláris, de túrhetően felfegyverzett „Marosszéki őrsereg” 807 emberét is.¹⁴ Ezzel együtt *Dobay hadosztálya 7890 főre rúgott.* Ilyenformán az arány megközelítően 8:12½ volt. Ha azonban Bem — úgy amint kellett volna — Kazinczy hadosztályát Erdélybe hívja, akkor Beszterce vidékén 15,189 embere lehetett volna, 1115 lóval, 54 ágyúval és 1 tarakkal.¹⁵ vagyis — a siker egyik főfeltételeként — jóval több, mint az ellenségnek.¹⁶ Lesznek talán olyanok, akik mosolyogni fognak ezen az utóbbi állításon; hiszen úgy tanultuk az iskolában, hogy a Hunyadiak korában 15—20 ezer magyar 200.000 törököt vert akárhányszor pozdorjává. Ebből támadt az a téves hit, hogy mi kivétel nélkül mindig sokkalta erősebb ellenféllel harcoltunk győzelmesen. Az ilyesmi, félig-meddig egyenlőrangú hadseregek között csak ritka kivételként, a vezetők egyikének tehetetlensége, vagy igen súlyos botlása esetén történhetik meg. Ne feledjük, hogy Napoleon is csak akkor vívhatott ki döntő sikert, ha nem volt számottevően gyöngébb az ellenségnél. Bem is az ellenségénél nagyobb erejének köszönhetette a nyári hadjárat mindkét diadalát: július 23-án Grozestínél, augusztus 5-én pedig Nagyszebennél.

Teljesség okából még megemlítem, hogy június 17-e előtt, a 31. honvédszászlóalj két százada is a besztercei hadosztályhoz tartozott, de — nem lehet tudni, mi okból — éppen az orosz betörés előtti napokban másfelé rendelték. Ellenben a lengyel gyaloglégiót még június 15-e előtt, Gyulafehérvárról Besztercére irányította Bem.¹⁷ Csakhogy ez a hadműveletek kezdetén még nem volt új rendeltetése helyén.

¹³ *Standes- und Dislocations-Ausweis* der ung. siebenb. Armee: Marosvásárhely, 1849. jún. 21. (Birtokomban.)

¹⁴ U. o.

¹⁵ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. XIII. Nr. 49.

¹⁶ A besztercei hadosztály fennebb felsorolt csapatain kívül, még egy-egy vadász-század is volt Bethlenben és Somkeréken, de csak lándzsával felszerelve. (*Hadtört. Közlemények*: 1933. évf. 103. és k. II.)

Hibás adatokra támaszkodik Thoroczkay, (i. m. 30. l.) mert szerinté Dobay egész hadosztálya csupán 22 gyalog-, 3 lovasszázadból és 6 ágyúból állott volna, mindössze 4126 emberrel.

Téves adatokat közöl Czetz is, aki pedig állásánál fogva jobban lehetett volna tájékozva. Idézett művében Grotenhjelm hadosztályát 17—20 ezer főre, Dobayét azonban csak 6000 főre teszi (330.331. l.), holott május 24-én kelt jelentésében 8000 főről beszél. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 1a.)

20,000 főre becsülte Grotenhjelm hadosztályát *Dobay*. (U. o. Nr. 21.) úgyszintén *Gracza* (A magyar szabadságharc története V. 1033. l.) továbbá *Pataky* is („Bem in Siebenbürgen” 92. II.)

¹⁷ *Stein* ezredes jelentése: Marosportus, 1849. jún. 15. (*Csányi-ltár*: 3191. sz.)

IV.

**A besztercei hadosztály harcai
Dobay alezredes parancsnoksága alatt.**

(III. melléklet.)

Mielőtt most a hadműveletek leírásába fognék, szólnom kell arról is, hogy Grotenhjelm altábornagy — mint támadó fél — mit tudott a besztercei hadosztály helyzetéről?

Az orosz altábornagy, a bécsi Hadilevéltárban levő „Anmerkungen für den Beginn der Operationen“ című, 1849 június 18-án kelt iratból megállapíthatóan, a valósághoz eléggé közel járva, így látta a helyzetet:

Dobay hadosztálya a Borgói- és a Radnai-szorost fogja védelmezni. Derékhada Besztercén és környékén van. Egy-egy különítmény Borgóprundnál és Kisilvánál áll, előőrseik pedig Borgótihánál és Ujradnánál tartják szemmel az utat. Borgóprund mellett ágvúval is védett sáncok zárják el a völgyet, Borgómarosénytől keletre, úgy szintén Kosna és Ujradna között, nagyobb leásások, felrobbantott hidak és erős fatorlaszok teszik járhatatlanná az utat.¹ Fatorlaszok vannak a Radnai-szorosban is, a Cucuriasa nevű hegygerinc északi lábánál.² A nagyobbára gyalogságból álló hadosztály ereje 8—9000 fő, ágyúinak száma 18 lehet. Tudta Grotenhjelm azt is, hogy a radnai különítmény a gyöngébbik; de már abban tévedtek a jelentések, hogy a Besztercén állott hadosztálytartalékot a borgói csoportnál erősebbnek mondták.

Dobay alezredes mindössze annyit gyanított, hogy az ellenség, mind a Borgói-, mind a Radnai-szoroson be fog törni. Ennek megfelelően így osztotta el gyalogságát:

A) A Borgói-szorosban (B. Prundon, B. Tihán és B. Zsozényben)

73.	honv. zlj. 5 százada (Damaszkin Gy. alezr.)	759	ember
83.	„ „ (gróf Kálnoky Sándor őrnagy)	757	„
84.	„ „ (Sárosy Ferenc őrnagy)	704	„
	2. tart. zlj. (Lesák Ferenc őrnagy)	1010	„
	Mindössze:	3210	„

¹ Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen; 1849. Fasc. XIII. Nr. 6.

² U. o. Fasc. XIII. A. Nr. 19. d.

B) A Radnai-szorosban (Óradnán):

12. honv.-zlj. (Klement György őrnagy)	924 ember
76. „ „ (Sándor László őrnagy)	825 „
Mindössze:	1749 „

C) Besztercén és közvetlen környékén:

III. vadászezred 2½ százada ³ (Reményfi szdos)	565 ember
1 tart. zászlóalj (Incze Gergely őrnagy)	1217 „
Marosszéki őrsereg (Gróf Tholdalagi őrnagy)	807 „
Mindössze:	2389 ember

A lovasság⁴ legnagyobb része *egyelőre* Besztercén, az ágyúkból⁵ 6 darab a Borgói-, 4 darab a Radnai-szorosban, kettő pedig Besztercén volt. A borgói különítmény élén Damaszkín alezredes, a radnaién Klement őrnagy állott.⁶ A hadosztályparancsnok június 21-ének délelőttjéig Besztercén tartózkodott, noha az ellenség támadása már május 30. óta volt várható.⁷ Besztercétől-Borgóprundig 23 kilométer a távolság; a mai összekötő eszközök hiányában nagyon sok, amint azt a következmények igazolták.⁸

* * *

Grotenhjem 1849 június 7-én Czernovitzban és közvetlen környékén egyesítette vegyesdandárát s 17-én Dornavatrára tette át törzshadiszállását.⁹ De már egy nappal előbb

³ Ezenkívül egy félszázad (80 fő) Désen, Báró Sahlhausen Lipót százados parancsnoksága alatt.

⁴ A 11. (székely-) huszárezred I. osztálya (Botár Károly őrnagy) 249 ember, 238 lóval, továbbá: a 15. („Mátyás“) huszárezred ¼ százada (Kenderesi István főhadnagy) 30 ember, 33 lóval.

⁵ 7 darab 6-fontos, 4 darab 3-fontos és 1 darab 1-fontos ágyú (183 ember, 130 ló). A hadosztály tüzérparancsnoka Goger Ferenc százados volt.

⁶ Félreértések elkerülése végett, meg kell említenem, hogy az erdélyi hadseregben dandárkötelék nem volt. A zászlóaljak közvetlenül a hadosztályparancsnoktól függöttek, akit — távolléte esetén — a hadosztály rangban legidősebb törzstisztje helyettesített.

⁷ Ezt nemcsak a hadosztályparancsnok, hanem mindenki tudta. Sipos József hadnagy Bereczky Zsigmondnak: Borgótiha, 1849 jún 2. — (Nemz. Múzeum-levéltára: Törzssanyag, 1849. júniusi iratok.)

⁸ Erdélyben 1850-ig nem volt táviró.

⁹ Neidhardt: i. m. I. 29. l.

^{59. l.} Heydte: Der Sommerfeldzug des Rev. Krieger in Siebenbürgen.

Cséffalbay: A besztercevidéki harcok orosz forrás (Oreus) nyomán. (Hadtört. Közlemények: 1934. évf. 83. l.)

Maendl: Geschichte des k. u. k. Inf. Regiments. Nr. 51. II. 412. l.

kiadta az előnyomulást szabályozó intézkedéseit,¹⁰ így csoportosítva az osztrák különítménnyel útközben egyesült csapatait:

I. oszlop.

Pavlov tábornok; Kosnáról—Ujradnára

Cs. k. 51. gyalogezred	1 zászlóalja
Bukovinai határőrök	$\frac{1}{3}$ „
Tomski orosz vadászezred	2 „
Cs. k. 5. dragonyosezred	1 százada
50. doni kozákezred	$\frac{1}{4}$ „
Cs. k. 35. sz 3-fontos	$\frac{3}{4}$ üteg
10. orosz tűzérhadosztályból ¹¹	$\frac{2}{3}$ üteg
Mindössze: $3\frac{1}{3}$ zászlóalj, $1\frac{1}{4}$ lovasszáad és 12 ágyú, (5300 ember).	

II. oszlop:

Grotenhjelm altábornagy; Poiana-Stampin át Tihucára

Cs. k. 51. gyalogezred	1 zászlóalja
Cs. k. 24. gyalogezred	$\frac{1}{3}$ „ „
Bukovinai határőrök	$\frac{2}{3}$ „ „
Tomski orosz vadászezred	2 „ „
Kolivani orosz vadászezred	4 „ „
Elisabetgradi orosz dzsidásezred	1 százada
Cs. kir. 3. könnyű lovasezred	$\frac{1}{4}$ „ „
50. doni kozákezred	$\frac{3}{4}$ „ „
10. orosz tűzérhadosztályból	$1\frac{1}{2}$ üteg ¹²
Cs. kir. 6-fontos	$\frac{1}{2}$ „ ¹³
Mindössze: 8 zászlóalj, 2 lovasszáad és 21 ágyú (7700 ember).	

III. oszlop:

Wladisavljevics tábornok (későbbi intézkedésig Dorna-Vatrán marad)

Elisabetgradi orosz dzsidásezred 7 százada.

¹⁰ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. VI. Nr. 13. b.

¹¹ Egy orosz tűzérhadosztály két tűzérdandárból és egy (dandárkötelékbe nem tartozó) lovasütegből alakult. Egy-egy tűzérdandár 3—4 ütegből állott. Az ütegparancsnokok tudvalevőleg törzstisztek, a fél-ütegparancsnokok századosok voltak.

¹² 18 ágyú.

¹³ 3 ágyú.

Ezenkívül, az utak biztosítása végett, a cs. k. 41. gyalogezredből egy század Kirlibabán. egy pedig (10 kozákkal és 2 db. 3-fontos ágyúval) Poiana-Stampin marad. A II. oszlop, az akadályok eltakarítása után, a cs. k. 24. gyalogezred egyik századát, néhány kozákkal, Tihucán hagyja. Meg kell említenem, hogy az I. és II. oszlop elővédje osztrák csapatokból alakult.

Mint ez a hadrend mutatja, a két csoport egyike se volt erősebb az egyesült besztercei hadosztálnál (7890 fő); Grotenhjelm a honvédekénél sokkal erősebb tűzértségét se érvényesíthette a szorosban, a korlátolt helyviszonyok miatt. Ezt a két körülményt jól meg kell jegyeznünk.

Az előnyomulást az orosz altábornagy így rendelte el:¹⁴

Az I. oszlop Kosnánál elhagyja az országútat s a falu nyugati végén felhatol arra a hosszú hegygerincre, amely az 1392 méter magas Cucuriasán át Ujradnára ereszkedik alá. Június 19-én reggel megkezdji és 20-án este bevégezi az útjába eső akadályok eltávolítását s 21-én eléri Ujradnát. Innen Nagvilvára mozgó oldalvédet küld, amelynek, az Ilva-völgyén lefelé haladva, 22-én Szentjózsef, 23-án pedig Kisilváig kell jutnia. A főcsapat 22-én eléri Szentgyörgyöt s 23-án Kisilván egyesül az oldalvéddel. Azután pedig Borgózsoszenyén át, összeköttetést keres a II. oszloppal.

A II. oszlop elővédje június 20-án áthatol a Tihucánál lévő legközelebbi akadályokon s eltakarításukat kellőképpen biztosítja. A következő két napon tovább folyik az akadályok eltávolítása s az út helyreállítása. A főcsapat 20-án Poiana-Stampit éri el. A borgóprundi megerősített állás megtámadását 23-ra tűzte ki Grotenhjelm. Ugyanezen a napon kell megteremteni az összeköttetést az I. oszloppal.

Az akadályok eltávolítására Wararan (2. oláh határőrgyalogezredbeli) százados külön megbízást kapott. Neki kellett a szükséges munkásosztagokról, továbbá az utak helyreállításához kellő anyagról és szerszámról, mindkét oszlop számára gondoskodnia.

Állapodjunk itt meg egy kissé. Minden akadálnak az a legfőbb rendeltetése, hogy a védő leghatásosabb ágyú- és puskatűzében állítsa meg a támadót. Az akadályokat tehát meg kell szállani s valahogyan védeni is kell, mert különben az ellenség minden nagyobb baj nélkül eltakaríthatja őket az útból. Itt azonban egy lélek se őrizte az akadályokat, sőt

¹⁴ „Disposition zur Vorrückung von V. Dorna über Poiana-Stampi und Kosna nach Siebnbürgen“ és „Combination der Zeit“. (Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. VI. Nr. 13., 13. a.)

a borgótihei előőrsök vonala 14 kilométernyire, tehát egy fél napi menetire volt mögöttük. Thoroczky azt írja, hogy az előőrsek naponta egy félszázadot kellett Poiana-Stampiig, hírszerzés és felderítés végett küldenie.¹⁵ De kétségtelen, hogy az orosz betörés napján Tihucáig se ment senki, mert különben észre kellett volna az ellenség közeledését vennie. Úgy látszik, hogy a május 30-ra várt, de egyre késő támadás azt a téves hitet keltette, hogy most már nem is lesz belőle semmi. Csakis ennek tudható be, hogy az előőrsparancsnokok éppen június 19. és 20. között, a legелеmibb óvatosságról is megfélekedtek.

a) *A Borgói-szorosban vívott harcok, 1849. június 21. és 22-én.*

Grotenhjelmnak (vagyis a II. oszlopnak) a cs. kir. 51. gyalogezred 1. zászlóaljából, a cs. kir. 24. gyalogezred 2 századából, a bukovinai határőrök 4 századából, 3 szakasz kozákból és 3 darab 6-fontos ágyúból álló elővédje, június 19-én indult el Poiana-Stampiból.¹⁶ Feladata egyelőre az volt, hogy megszállja a tihucái akadályokat s biztosítsa az eltakarításukkal foglalkozó munkásosztagokat. Az orosz csapatokból álló derékhad, az eredeti tervtől eltérően, 20-án indult Poiana-Stampiból.

Mivel az akadályok eltávolításával, az utak és hidak helyreállításával megbízott munkásosztagok 19-éről 20-ára virradóban, s azután 20-ának alkonyáig szüntelenül dolgoztak, az utóbbi estén már annyira rendben volt az út, hogy a tűzérség is járhatott rajta.

Ezalatt a derékhad is megközelítette az elővédet, úgy, hogy 21-én már csak 5—6 kilométernyire volt mögötte.¹⁷

*Minderről a magyarok mitse tudtak.*¹⁸ Grotenhjelm a bukovinai határőrök két századát Tihucáról Nagyilvára irányította,¹⁹ hogy ott az északi oszlop oldalvédjével összeköttetésbe jusson. Június 21-én az osztrák elővéd áthaladt Borgómarosényen s délelőtt 11 órakor, a Borgótiha keleti végén

¹⁵ I. h. — Poiana-Stampi a magyarok akkori előőrsvonalától körülbelül 25 kilométernyire esett.

¹⁶ *Tagebuch* des Truppen-Corps Grotenhjelm (Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849, Fasc. XIII. A. Nr. 18.)

¹⁷ Neidhardt: i. m. I. 29. l.

¹⁸ *Cséffalvay-Oreus*: i. m. 83. l.

Tagebuch: i. h.

¹⁹ Maendl: i. m. II. 413. l.

folyó Turják-pataktól nem messzire, a gyanútlan magyar előőrsökre bukkant.²⁰

Ezen a napon a 73. honvédzászlóalj 5 százada²¹ látta el az előőrsszolgálatot. Egy század, Gróf Teleki György főhadnagy parancsnoksága alatt, a Turják balpartján, a híd, előtt, egy század pedig a Borgótiha és Borgóbeszterce közötti magaslaton állott, mivel esetleg a Beszterce völgyén is jöhetett volna az ellenségnek a Tiha völgyéből ide átkelt része. Három század és egy ágyússzakasz mint tartalék, Borgótihán pihent. A zászlóaljnak és egyúttal az egész borgói különítménynek parancsnoka — Damaszkín alezredes — 20-án berándult Besztercére, Dobayhoz.²² Ebből mindenki azt következtette, hogy közeli veszélyről szó se lehet, tehát fölösleges nagyon vigyázni. Ennek tudható be, hogy *Gróf Teleki főhadnagy nem az ellenség közeledését, hanem váratlan támadását jelentette.*²³

Erre a riasztó hírre, a zászlóalj helyettes parancsnoka, Fornszek Adolf százados²⁴ tüstént elvesztette a fejét s elefeledte, hogy mit kellett volna tennie. Ugyanis, az előőrsök feladata az *akkori* harci szabályzat szerint az volt, hogy egy vagy kétórajárásnnyira, vagyis átlag 4—8 kilométernyire a derékhad elé menve, az ellenség közeledését megállapítsák, elővédjét a menetoszlopból való kibontakozásra bírják; azután pedig, a nélkül, hogy komoly harcba bonyolódtak volna, vissza kellett a derékhadhoz vonulniok.

Itt azonban, a meglepetés hatása alatt, ennek éppen az ellenkezője történt. Fornszek százados lóhalálában beküldötte Borgóprundra a 73. zászlóalj segédtisztjét, — Thoroczkay hadnagyot — azzal az útasítással, hogy azonnal hozzon segítséget. A borgói különítmény parancsnoka, Damaszkín alezredes, amidőn helyét elhagyta, helyettesét se jelölte ki. Borgóprundon, mint már tudjuk, a 83. és a 84. honvédzászlóalj állott. Az előbbinek parancsnoka Gróf Kálnoky őrnagy, az utóbbié Sárosy Ferenc őrnagy volt. Damaszkín helyettesítésével egyikük se lévén megbízva, nem akartak Fornszek segélykérésére hajlani. Bizonyára nem mertek felelősséget

²⁰ *Tagebuch*: i. h. *Thoroczkay* ugyan azt állítja (I. m. 30. 31. l.), hogy a támadás hajnali 4 órakor történt. Amde ő csak 1888-ban, vagyis 39 évvel a most tárgyalt események után, írta meg a 73. zászlóalj történetét. Ennélfogva időmeghatározás dolgában, a helyszínén s közvetlenül a harc után írott hadműveleti napló bizonyára megbízhatóbb.

²¹ *Thoroczkay* szerint (i. h.), a 73. zászlóaljnak csak 4 százada lett volna a Borgói-szorosban. A hivatalos állománykimutatások azonban ötről tudnak.

²² Borgótiha—Borgóprund: 4,5 kilométer; Borgóprund—Beszterce: 23 kilométer.

²³ *Thoroczkay*: i. h.

²⁴ U. o.

vállalni a szabályba ütköző eljárásért. Mindegyik a másikhoz küldötte Thoroczkyt, mondván, hogy a másik a rangban idősebbik őrnagy. Erre Thoroczky — így írja legalább — haditörvényszék elé való állítással fenvegette meg a két őrnagyot, ami — ha csakugyan megtörtént — nem valami kedvezően világítja meg az akkori fegyelmi viszonyokat. Erre Kálnoky — állítólag — elnevette magát, átvette a két zászlóalj parancsnokságát s megindult velük Borgótiha felé,²⁵ ahelyett, hogy visszakergette volna Thoroczkyt, azzal a parancsal, hogy a 73. zászlóalj tüstént vonuljon vissza. Hosszas készülődésre alig lehetett szükség, mert a távoli ágyúszó kétségtelenül felriasztotta és fegyverbe szólította a borgó-rundi csapatokat is.

A hadtörténetírás — Ramming nyomán²⁶ — „borgómarosényi ütközet“ címen tárgyalja a június 21-én vívott harcot. Azonban ez az elnevezés hibás, mert Borgómarosény közelében nem volt semmiféle összecsapás. Az ütközet igazi színhelye Borgótiha keleti vége, majd a falu lett, 4—5 kilométer-nvire Borgómarosénytől.

Lássuk már most, hogyan zajlott le ez a lángha küzdelem. Előre kell bocsátanom, hogy a különféle leírások egymástól több részletben eltérően adják elő a történeteket. A Grotenhjelm-hadosztály hadműveleti naplója, amelytől részletes felvilágosítást várhattunk volna, mindössze néhány sort szentel ennek az ütközetnek. Megpróbálok tehát röviden összefoglalni azt, amit a nem egvöntetűen valló kútfők összegeztetése alapján, valószínűnek mondhatunk.

A 73. honvédzászlóalj, a váratlan támadás hírére, a Turják hídjá előtt állott század támogatására sietett. Úgy látszik, hogy jobb szárnyával a Tiha-patakig terjeszkedett, bal szárnya pedig az országút északi oldalán húzódó magaslaton állhatott. (Térkép a 29. oldalon.)

A közeledő osztrák előőrs élén némi lovasság, utána az 51. gyalogezred 1. zászlóalja haladt. Azután a bukovinai határőrök két százada s a 24. gyalogezred egy százada következett, majd 3 darab 6-fontos ágyú.²⁷ Az 51. gyalogezred három százada az országúttól jobbra, a két határőr-század töle balra támadott. A felüteg szintén az országúttól északra, a magaslaton vonult fel. A 73. honvédzászlóalj eleinte ellenállott, de amidőn az 51/I. zászlóalj 5. százada a határőrök támogatására sietve, az utóbbiakat magával rántotta, Fornszek

²⁵ I. m. 32. l.

²⁶ I. m. 503. l.

²⁷ Ismételtem, hogy Grotenhjelm 2 bukovinai határőr-századot Nagyvilára küldött. Ezek még nem jöhettek vissza. A 24. gyalogezred egyik százada pedig, útbiztosításra, Tihucán maradt.

— jobb szárnyát veszélyben látva, — elrendelte a visszavonulást a Turják jobb partjára; a hídát részben felszedette s néhány közeli házat felgyújtatott.²⁸

A harc színhelyére érkezett Springinsfeld alezredes — kelepécétől tartva — nem mert az osztrák csapatokkal a faluba hatolni, hanem megállott; egyúttal azonban segítséget kért Grotenhjelm-től. A mozgás tehát megszűnt s egyelőre csak — meglehetősen hatástalan — puskázás folyt.²⁹

Ez volt a helyzet, amidőn Kálnoky a két honvéddzászlóaljjal megérkezvén, a harcba avatkozott. Hangsúlyoznom kell, hogy a honvédcsepatokek most már erős számbeli fölénybe jutottak, mert körülbelül 2100 magyar állott 900 osztrákkal szemben. Igaz ugyan, hogy ennek a két zászlóaljnak egy közönséges előőrsi csatározásban nem volt semmi helye, de ha már, teljesen a szabályok ellenére, idehozták, valamit mégis csak tenni kellett volna velük. Ha Kálnoky, legalább az egyik zászlóaljjal átkarolja az osztrákokat, döntő sikert vívhat ki ellenük s visszadobhatja őket a derékhadra. Ő azonban beérte azzal, hogy visszanyomta az osztrákokat a Turják túlsó partjára, azután pedig megállott, hiábavaló puskázással töltvén az időt az oroszok megérkeztéig. Ez csakhamar meg is történt.

Maga Grotenhjelm altábornagy jött segítségül,³⁰ a tomski orosz vadászezred IV. zászlóalját és egy ágyússzakaszt hozva magával.³¹ Az orosz tábornok tüstént megtette azt, amit Kálnokynak kellett volna cselekednie. A vadász-zászlóaljat a magaslatokon át a magyar jobbszárny átkarolására indította; egyúttal harcba állította a vele jött könnyű ágyússzakaszt is.³² Most már magyar részről megszűnt a számbeli fölény.³³ Kálnoky észrevette az oroszok átkaroló mozdulatát s még mielőtt annak hatása megnyilvánult volna, elrendelte a visszavonulást Borgóprundra. Hátrálás közben érkezett meg Dobay,

²⁸ Maendl: i. m. II. 413. l.

Heydte: i. m. 60. l.

²⁹ „Es entspann sich ein langwieriges Tirailleur-Gefecht.“ (*Springinsfeld* alezredes jelentése. — *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 19.)

³⁰ Wieser alezredes leírása. (U. o. Fasc. XIII. B. Nr. 37.)

³¹ Cséfalvay-Oreus: i. m. 83. l.

³² Neidhardt: i. m. I. 50.

³³ Nem felel meg azonban a valóságnak, hogy Grotenhjelm részéről 5000 ember vett volna részt ebben az ütközetben, mint azt *Gracza* állítja, (I. m. V. 1384. l.), mert 2100 magyar ellen ugyanakkora ellenség harcolt. Még kevésbé felel meg az igazságnak *Thorockay* állítása (I. m. 32.), amely szerint: „Grotenhjelm rendre összes gyalogságát és csaknem összes tűzéréségét a csatába vonta“. Grotenhjelmnek a Borgóiszoroson át haladó 8 zászlóaljából csak 2 és fél keveredett harcba június 21-én s 21 ágyúja közül csak 5 szólalt meg.

Damaszkinnal együtt. Már mindketten útban voltak Besztercéről, amikor a harc megkezdődött. Magukkal hozták a 2. tartalék-zászlóaljat Borgószuszényből,³⁴ továbbá a 11. huszárezred egyik századát és a borgóprundi tűzérség 2 ágyúját is. Most tehát, 2 ágyút leszámítva, ott volt Borgótihán az egész borgói különítmény, a nélkül, hogy bárkinek is komoly szándéka lett volna ott harcolni.

Visszavonulás közben a magyar utóvéd még kétszer megvetette a lábát, de nagyobb küzdelemre többé nem került a sor. A támadók Borgótihán állapodtak meg, a magyarok pedig Borgóprundra húzódtak vissza.

A harc mindössze három óra hosszágig tartott,³⁵ azonban Hübl tűzérszázados 1852-ben készült leírásában már 8 óra olvasható, nyilván íráshiba következtében.³⁶

Az ütközetben résztvevett osztrák csapatok vesztesége nem volt nagy: 5 halott, 9 sebesült és 20 eltűnt, mindössze tehát 34 fő.³⁷ Az oroszoknak nem volt vesztesége, a magyaroké pedig ismeretlen. Sok vér náluk se folyhatott.

Körülbelül ennyi az, amit erről a harcról elegendő valószínűséggel állíthatunk. Sajnálunk lehet, hogy az egyetlen magyar író — Thoroczkay Sándor —, aki a besztercevidéki hadieseményekkel behatóbban foglalkozott, bizonyára csak emlékezetből összeállított művében, merőben el nem fogadható részleteket közöl erről a borgótihai ütközetéről. Azt állítja ugyanis, hogy a visszavonulás közben foglalt egyik állásban, a két századból álló utóvéd visszaverte a cs. kir. 24. gyalogezred egy zászlóalját, azután az azt felváltó orosz zászlóaljat is.³⁸ Valójában a 24. gyalogezrednek csupán egy százada, vagyis egy hatodrésze, szerepelt ezen a napon. Az oroszok pedig itt is az osztrák csapatokat küldötték előre, az ellenség üldözésére. Majd ezt írja: „Hadosztályunkat e napon a háromszorosan túlnyomó erejű ellenség nem tudta Borgó-Prundig visszanyomni. Naplemente felé mintegy közös megegyezéssel (!)³⁹ megszűnt a csata és csapataink a Borgó-

³⁴ *Thoroczkay* szerint, ez a zászlóalj lándzsás volt (I. h.) Igaz, hogy május 22-én még nem volt puskája (*Csányi-levéltár: 2735. sz.*), de ha így is maradt, ami nem valószínű, akkor miért vitte a harcpontra Dobay? Parancsnokának nevét, Lesák helyett, tévesen Lestyánnak írja Thoroczkay.

³⁵ *Tagebuch. (Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 18.)*

³⁶ U. o. Fasc. XIII. B. Nr. 73. c. — *Ramming* (i. m. 504. l.) bizonyára Hübl nyomán azt állítja, hogy a harc késő estig tartott. Ugyanezt írja *Gelich* (i. m. III. 590. l.) továbbá *Breit* is (Magyarország függetlenségi harcának katonai története: III. 147. l.)

³⁷ *Bécsi Hadilevéltár: i. h. Nr. 19.*

³⁸ I. m. 52. l.

³⁹ U. o. 55. l.

Prund előtti védsáncba vonultak.“ Mint az előbb elmondottakból kitűnik, ezeknek a soroknak is téves minden állítása.

Hadtörténetíróink vagy nem ismerték, vagy pedig — kellően értékelve — nem használták fel Thoroczky idézett adatait s így nem fokozták még jobban a besztercevidéki hadiesemények történetében amúgy is észlelhető zűrzavart.

*

* *

A most vázoltnál sokkal fontosabb volt, a június 22-én vívott borgóprundi ütközet. Igen csekély ellenállás után, ezen a harcon dűlt el a Borgói-szoros sorsa; érthető tehát, hogy mind az okleveles, mind az elbeszélő kútfők, bővebben foglalkoznak vele.

Grotenhjeml még 21-én estefelé szemügyre vette a magyarok állásait s még aznap kiadta az intézkedést a másnapi támadásra. Június 22-ének hajnalán megegyeszer meggyőződött a helyzetről.⁴⁰ Dobay erejét 2500—3000 gyalogosra, 80 lovasra és 6 ágyúra becsülte.⁴¹

Az említett intézkedés értelmében, a támadásra kijelölt csapatok két harcrendre és a tartalékra oszlottak. Az első harcrend, Springinsfeld cs. kir. alezredes parancsnoksága alatt, az 51. I. zászlóaljából, 2 bukovinai határőr-századból, a tomski és a kolivani orosz vadászezred IV. zászlóaljából, továbbá 8 orosz ágyúból; a második harcrend pedig a kolivani vadászezred II. és III. zászlóaljából alakult. A tartalékot a kolivani vadászezred I. zászlóalja, egy cs. kir. könnyűlovas szakasz, a cs. kir. 6-fontos félüteg, valamint a kozákok alkották. A II. harcrendet és a tartalékot, Samarin orosz ezredes vezette.

Az első harcrendben az 51. I. zászlóalj az országúttól jobbra, a két bukovinai határőr-század balra fejlődik. A kolivani vadászezred IV. zászlóalja a jobb szárnyon, a magaslaton nyomul előre; a tomski vadászezred IV. zászlóalja pedig a Borgóbeszterce feletti magaslatról támad. A tűzéréség egyik fele a balszárnyon, a másik — a szükséghez képest — vagy a középén, vagy a jobb szárnyon helyezkedik el.⁴²

⁴⁰ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 18.)

⁴¹ U. o. Nr. 17. — *Heydte* (i. m. 60. l.) 6000 gyalogosról, 300 lovasról és 24 ágyúról beszél, ami nyilvánvalóan nagyon erős túlzás. Az orosz *Oreus* már csak 2—3000 emberről és 24 ágyúról tud. (*Cseffalbay-Oreus*: i. m. 83. l.)

⁴² Csak sajtóhibának tudható be, hogy *Gelich* (i. m. III. 591. l.) 8 orosz ágyú helyett, ugyanannyi ütegről szól. Szintén sajtóhiba lehet, hogy *Breit* (i. m. III. 149. l.) Dobay borgóprundi ágyúinak számát 6 helyett 5-ra teszi.

Mihelyt a két tüzérség állást foglalt, a jobbszárnyról megindul a támadás, amelynek során mindkét szárnynak át kell az ellenséget karolnia. A közép egy kissé visszamarad, anélkül azonban, hogy a szárnyaktól teljesen elszakadna. A döntő roham az egész vonalon egyszerre kezdődik. Borgóprund elfoglalása után, csak az ellenség legközelebbi állásáig tart az üldözés. A csapatoknak reggeli 5 órakor már készen kell a támadásra állaniok.⁴³

Mint az utolsó mondatból kitűnik, Grotenhjelm nem számított arra, ami valóban bekövetkezett, hogy tudniillik Dobay, Borgóprund elvesztése után, minden további ellenállás nélkül vonuljon ki a Borgói-szorosból.

Dobaynak június 22-ére szóló intézkedéseiről mitse tudunk. Fogalmunk sincs róla, hogy miként helyezte el a rendelkezésére állott három honvéd- és egy tartalékszázalóját. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy Besztercéről nem rendelt magához segítséget, mert a II. fejezetben tárgyalt szándéka szerint, mindkét szorost egyszerre érő támadás esetén, a besztercei tartalék egyik csoportot se segíti meg. Ennélfogva csak a már Borgótián is harcolt csapatokkal rendelkezett.

Se a borgótihai, se a borgóprundi ütközetről nem sikerült se egykorú, se későbbi keletű vázlatot találnom, ennél fogva a most röviden elmondandó eseményeket se tudom térképen rögzíteni. Egyáltalán ismeretlen, hogy meddig nyúlt 1849-ben a mostaninál bizonyára jóval kisebb falu s, hogy hol volt akkor az erdőhatár? Taktikai szempontból mindkettő fontos tényező lévén, pontosabb ismeretük hiányában merőben ingatag talajra lépnék, ha a csapatok felállítását vázlaton kísérelném meg ábrázolni.

A hadtörténetíró vajmi gyakran megbukik a rendkívül fontos, de nálunk most se eléggé méltányolt földrajzi alap elégtelen voltán. Még egy ilyen, időben hozzánk közeleső ütközetet se tudunk megbízhatóan rekonstruálni, ha nincsenek egykorú pontos térképeink, helyszínrajzaink, vagy legalább szabatos leírásaink.

*

* *

A támadás — Grotenhjelm szándéka ellenére — csak délelőtt 10 óra tájban kezdődhetett, mert a szárnyakra irányított orosz tüzérség igen nehezen, csak az útászok derekas segítségével kapaszkodhatott fel a völgyet kísérő meredek lejtőkön. Ellenállásra azonban nem talált, mert Dobay se az

⁴³ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 19. f.

északi, se a déli oldalon nem zavarta meg az orosz csapatok mozgását.

Maendl állítása szerint,⁴⁴ magyar részről 1000 ember szállotta meg a lövészárkot, a különítmény többi — mintegy 2000 főnyi — része pedig egy hátrábbeső, most már ki nem jelölhető állásban volt.

A lövészárkot s a mögötte levő ütegsáncot oldalozó, körülbelül $\frac{3}{4}$ óráig tartott hatásos ágyúzás után, Grotenhjeml elérkezettnek látta az időt a döntő támadás megindítására. Mialatt a késlekedő orosz zászlóalj az átkaroláshoz fogtak, az 51 l. zászlóalj, Licudi százados vezetése alatt, megrohanta a lövészárkot. Frischherz Vilmos főhadnagy a 4. század élén, elsőként tört be az állásba,⁴⁵ amelyet védői, alig számottevő ellenállás után, gyorsan kiürítettek. Csak egy kis csapat (mindössze 54 fő) védte magát, de részben elesett vagy megsebesült, részben pedig fogságba jutott.⁴⁶

Maendl azt is írja, hogy ez a roham a magyar ágyúk *heves* kartácstüzében történt.⁴⁷ Alig hihető, mert ha a siker olyan gyors volt, mint azt az 51. gyalogezred érdemes történetírója állítja, a magyar ágyúkat aligha lehetett volna kellő időre kivontatni az ütegsáncból, felkapcsolni és kivinni a harcvonalból.⁴⁸ Már pedig tudjuk, hogy a magyar különítmény valamennyi ágyúja megmenekült.

Annak bizonyosságául, hogy a borgóprundi ütközet éppen nem bonyolódott történetébe is, milyen egymásnak ellentmondó adatok csúszhattak be, megint csak Thoroczky többször idézett művére hivatkozom.

Ő ugyanis a borgóprundi ütközet napjául — minden okleveles és leíró kútjával ellentétben — június 21-ét állapítja meg, a harc kezdetét pedig, akárcsak a borgótihei ütközetét, hajnali 4 órára teszi. Szerinte Dobay nem csak az osztrák, hanem az orosz zászlóalj támadását is visszaverte.⁴⁹ Ez már csak azért se lehetséges, mert az oroszok egyáltalán nem mentek rohamra, mint az az ő leírásaikból is kiviláglik.⁵⁰ Nem is mehettek, mert átkaroló mozdulataik megkéstek. Még mielőtt hatásuk lehetett volna. Dobay elrendelte az általános vissza-

⁴⁴ I. m. II. 414. l.

⁴⁵ Wieser alezredes leírása. (Bécsi hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 37.)

Maendl i. m. 415. l.

⁴⁶ Bécsi Hadilevéltár: i. h. Fasc. XIII. B. Nr. 37.

⁴⁷ I. h.

⁴⁸ Az akkori 6-fontos kartácsot legfeljebb 500 lépésnyire lehetett lőni, de ha sörétes szelencét is tettek eléje, akkor csak 250—300 lépésnyire.

⁴⁹ I. m. 35. l.

⁵⁰ Cséffalvay-Oreus: i. m. 85. l.

Neidhardt: i. m. 30.

vonulást. Thoroczkay végül kisüti, hogy Grotenhjeml nem is verte meg a magyarokat a Borgói-szorosban.⁵¹

Nem fejezhetem be a június 21—22-i borgói harcok leírását anélkül, hogy ne idézzem, miként nyilatkozott róluk az erdélyi hadsereg hivatalos szócsöve, a „Honvéd“, június 23-án.⁵² Íme, ezt írja:

„Mult csütörtökön⁵³ parlamentairt küldött az ellenség borgói határőrségünkhöz, hogy adja meg magát. A mieink kijelentették, hogy utolsó emberig védik a szorost. Az oroszok támadást intéztek. A mieink háromszor verték vissza szuronyszegezve, egy pár ágyújokat is demontirozták. Ekkor, hogy be ne keríthessenek, (így!) sáncokba vonultak a mieink és tartották magukat mind addig, míg munitiójuk elfogyott. Tegnap délután vonultak vissza. A bethleni hegyen vettek positiót... Borgónál a mi veszteségünk 14 ember s egy ágyúkerék küllője. Az ellenségé 380 elesett, 50 fogoly és 5 ágyúja leszerelve. A mieink minden élelmi szert, mintegy 3000 véka gabonát elhoztak magokkal.“

Ebből tehát többek között az tűnik ki, hogy a győztes támadó vesztesége harmincszorta nagyobb volt a megvert védőénél. A fogolvejtés meg éppen lehetetlen; ilyet még a mindent szépítő Thoroczkay se állít. Szinte komikusan hat, hogy Dobay — az aprólékos pontosság látszatát akarván keltetni — egy kerékküllőt is beleszámít a veszteségbe. Azonban megjegyzem, hogy Dobaynak egy másik jelentése, a borgói különítmény egész veszteségét 5—6 főre teszi.⁵⁴ Hogy mennyi volt valóban, azt senki se tudja pontosan. Az ellenállás csekély voltából következtetve, nagy nem lehetett.⁵⁵

*

* *

A Borgói-szoros védelmére visszapillantva, nem zárkozhatsz el attól a gondolattól, hogy a honvédek ellenállása nem csak hogy el nem érte, de még csak meg se közelítette azt a fokot, amelyet jólvezetett és szigorúan fegyelmezett

⁵¹ I. h.

⁵² 1849. 152. sz.

⁵³ Ez június 15. vagy 22. lenne

⁵⁴ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 21.

⁵⁵ *Thoroczkay* (i. h.) 55 halotról és 70 sebesültről beszél, a 21-i veszteséggel együtt. Ez tehát az egész borgói különítménynek 4 százaléka lenne. Az orosz *Oreus* csak 24 magyar halotról és 100 fogolyról tud (i. h.). Ugyanennyit mond *Neidhardt* is (I. m. 31. l. l.). Az utóbbi szerint orosz részről elesett Rogalev vezérkari százados és 3 közember. Megsebesült 19 ember. *Oreus* azonban, a századoson kívül csupán két halottat és ugyanannyi sebesültet vall be. Az osztrákok vesztesége 9 halott és 20 sebesült volt, vagyis még annyi se mint 21-én.

csapattól joggal el lehet várni.⁵⁶ Okai az eddig elmondottakból — úgy hiszem — eléggé kiviláglottak s így ismételtetésük felesleges szószaporítás lenne. Csupán a június 22-i harc-hoz van még néhány szavam.

Dobay — mint hallottuk — Borgóprundra alapította a szorosban kifejtendő fő ellenállást, ahol, meggyőződése szerint, háromszorta erősebb támadóval is sikeresen szembe szállhat. Ámde a szívós ellenállásnak egyetlen feltétele se volt meg. Ugyanis, Borgóprund körül az átkarolás, vagy megkerülés elé nem gördítenek többé számottevő akadályt a hegyek. A gyalogság, bármely irányban, könnyen járhat-kelhet rajtuk; csupán a tűzértségnek kell nagyobb nehézséggel küzdenie.

A védőművek, amelyekben Dobay annyira bízott, nagyon kezdetlegesek voltak s céljuknak egyáltalán nem feleltek meg, mert a Beszterce ott betorkoló völgyét nem pásztázták s így a Runcu-maren át végrehajtható megkerülést se akadályozhatták.

De hibás volt az ütközet vezetése is. Dobay tétlenül nézte, mint csoportosítja támadó csapatait az ellenség s — még csak meg se kísérve, hogy felvonulása közben megzavarja — tisztán passzív védekezésre szorítkozott. Igaz, hogy a magyar különítmény jóval gyöngébb volt az ellenségnél, de viszont az is kétségtelen, hogy a korlátolt helyi viszonyok következtében. Grotenhjelm se tudta számbeli fölényét, főként pedig erős tűzértségét, *rögtön* érvényesíteni. Valamit tehát lehetett, sőt kellett volna is tennie Dobaynak, mert a pusztán passzív védelem a feladat legrosszabb megoldása volt. Talán mondanom se kell, hogy a Besztercén céltalanul heverő 2300 főnyi tartaléknak már akkor Borgóprundon lett volna a helye.

Ez ellen talán azt vethetné valaki, hogy a magyar különítmény, sokféle fogyatkozása miatt, aktív — tehát támadással egybekötött — védelemre nem volt eléggé alkalmas. Ne feledjük, hogy a támadó szellem a magyar embernek úgyszólván veleszületett tulajdonsága. Azt pedig régi tapasztalás bizonyítja, hogy a nem nagyon szilárd foglalatú csapatot sokkal könnyebb támadásra vinni, mint arra bírni, hogy óraszámra nyugodtan álljon az ellenség ágyú- és puskatűzében.

⁵⁶ A magyar *Pataky* is megvallja, hogy Grotenhjelm nem talált a szorosokban nagyobb ellenállásra. (*Bem in Siebenbürgen*: 92. l.)

Ez különösen akkor tűnik fel, ha a Borgói- és a Radnai-szoros védelmét, a július 20-án vívott vöröstoronyi ütközettel hasonlítjuk össze. Ebben Iház Dániel alezredes, 1 és fél zászlóalj élén, a legnagyobb elismerést érdemlő szívóssággal védte a szorost. (*Gyalokay*: A nagyszebeni hadosztály felbomlása. — *Hadtört. Közlemények*: 1916. évf. 166. és k. l.)

Azonban az is megállapítható, hogy Grotenhjelm se aknáztá ki eléggé a helyzetkínálta előnyöket, mert nem lépett fel kellő nyomatékkal és gyorsasággal s ennekfolytán se 21-én, se 22-én nem vágta el a magyar csapatok visszavonulásának útját, pedig könnyen megtehetette volna. Az erdélyi hadjárat történetében nyomról-nyomra kimutatható, hogy az oroszok, valahányszor az osztrákokkal vállvetve működtek, nagyon — sőt kelleténél jobban — kímélték a maguk csapatait. Nem lehet tudni, felsőbb parancsra, vagy csak a maguk felelősségére tették-e, de annyi bizonyos, hogy a dolog kellemetlenebb részét, ahol csak lehetett, szövetségeseik nyakába varrták. Lehet, hogy itt is az orosz csapatok kímélése végett nem akart Grotenhjelm komolyabban avatkozni a küzdelembe, hanem beérte azzal a sikerrel, amelyet az osztrák csapatokat imígy-amígy támogatva kivívhatott.

Igaz ugyan, hogy a diadal teljesebbé tétele végett, megparancsolta Pavlovnak, hogy Kisilváról kerüljön Borgóruszon át, a magyar különítmény háta mögé, ámde ez a terv, Dobay váratlanul gyors meghátrálása következtében, füstbe ment.

b) A Radnai-szorosban vívott harc 1849. június 21-én.

A Radnai-szoros védelmére 2 honvédsászlóalj, 1 huszárszászadot és 4 ágyút rendelt Dobay, Klement őrnagynak, a 12. honvédsászlóalj parancsnokának, vezetése alatt. Az itt szembekerült ellenfelek között, körülbelül az az arány állott fenn, mint Dobay és Grotenhjelm különítményei között; de a Radnai-szorosban kifejtett ellenállás a borgóinál is sokkalta silányabb volt.

Különös jelenség, hogy a most tárgyalandó csekélyfontosságú hadieseményeket teljesen összezavarják a hadtörténetírók. Így például Gelich ezt írja:⁵⁷

„Pawloff oda (t. i. Kisilvára) érkezvén, egy ottani 1000 gyalog, 40 lovas honvédből, 2 ágyúval álló magyar elkülönítményre bukkant, mely azonban még idejekorán visszahúzódott. Egy Uj-Radnán állott második magyar elkülönítmény Sz. György felé húzódott vissza. Az Illova völgyben azonban egy harmadik magyar elkülönítménnyel találkozott, mely ellene támadásba ment át, de amelyet elővéde visszaszorított s bár az elkülönítmény a földraj hídnál ismét állást foglalt, a túlerő előtt végre hátrálnia s Naszódra húzódnia kellett, amelyet aztán felgyújtott“.

⁵⁷ I. m. III. 591. l.

Valójában a Radnai-szorosban csak egy magyar különítmény, a zsákutcaszerű Ilvavölgyben pedig semmi sem volt. Az utóbbiban levő Nagyilvát, a Radnai-szorosban levő Kisilvával tévesztik össze a hadtörténetírók.⁵⁸ Gelich állítása kézzelfogható földrajzi képtelenség is, mert Ujradna Kisilvától keletre esik, ennél fogva az állítólagos újradnai különítménynek kellett volna legelőbb az ellenséggel találkoznia.

Más hadtörténetírók két ütközetről, tudniillik egy nagyilvai és földrai, vagy egy kisilvai és földrai harcról beszélnek, holott tulajdonképpen *csak egy utóvédharc volt, Kisilva és Földra között*. Teljesen téves tehát Ramming állítása, mely szerint Nagyilván 1000 honvéd állott, 40 lovassal és két ágyúval. Földrán pedig 2 zászlóalj, 1 lovasszázad és 4 ágyú, s mindakét különítmény megütközött volna Pawlov csapatával.⁵⁹

A Grotenhjelm-hadosztály hadműveleti naplója, félre nem magyarázhatóan, csak a Kisilva és Földra közötti utóvédharcról tud⁶⁰, úgy szintén Heydte⁶¹, valamint az ütközetben résztvevő Langer Ferenc tűzérőfőhadnagy is.⁶²

*

*

*

Június 19-én csatlakoztak Pavlov tábornok különítményéhez, a neki szánt osztrák csapatok: az 51. gyalogezred II. zászlóalja, két bukovinai határőr-század, az 5. dragonyos ezred egy százada s a 35. sz. 3-fontos gyalogosüteg 4 ágyúja. Szokás szerint, itt is ezek alkották az elővédet.

Június 20-án, fáradságos kapaszkodás után, feljutott a különítmény Kosnáról a Cucuriasa hosszan elnyúló gerincére, majd — miután az akadályokat elhárnyta az útból — leereszkedett Ujradnára, ahol már magyar csapatok ellenállására számított. Azonban Klement őrnagy akkorára Óradnát is kiűrítette és Kisilván át visszavonult. Ugyancsak 21-én Nagyilvára irányította Pavlov, oldalvédként, Gulov alezredet a tomski orosz vadászezred egvik zászlóaljával és 10 kozákkal.⁶³ Ennek az oldalvédnek, Szentjózsefen át, június

⁵⁸ Maendl: i. m. II. 416. l.

Ramming: i. m. 505. l.

Cséffalbay-Oreus: i. m. 85. l.

⁵⁹ I. h. — Igaz, hogy május 22-én Nagyilván állott a 84. honvéd-zászlóalj két százada, de később bevonult a borgó-prundi különítményhez. (Csányi-levéltár: 2735. sz.)

⁶⁰ Bécsi-Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XII. A. Nr. 18.

⁶¹ I. m. 61. l.

⁶² Bécsi-Hadilevéltár: i. h. Fasc. XIII. B. Nr. 75. A.

⁶³ Cséffalbay-Oreus: i. h.

3. A Kisilva és Földvár közötti ütközet színhelye (1:75.000).

22-én kellett Kisilván a derékhadhoz bevonulnia. Golov seholye találkozott magyar csapatokkal.

Június 22-én délutáni 1 órakor bukkant a Kisilváról kibontakozó osztrák elővéd Klement utóvédjére,⁶⁴ amely eleinte támadó szándékot mutatott,⁶⁵ de némi erőtlén próbálkozás után továbbhárított. Az 51 II. zászlóalj az országút és a Nagyszamos balpartja között, a dragonyoszászad és az üteg az országúton követte. A Valea Teutuluiból lefolyó patak hídiának közelében. körülbelül ott, ahol az országút egy lankás hegylábán halad át, megállott a magyar utóvéd. Heydte szerint 300 fő⁶⁶ vagyis két század. Két-két ágyú a híd két oldalán foglalt állást, a két század pedig az országút déli oldalán, a lejtőt szállotta meg.⁶⁷

Mikor az osztrák elővéd 1200 lépésnyire közeledett az említett álláshoz, a magyar üteg sűrű, de teljesen hatástalan tüzet zúdított eléje. Langer főhadnagy a 4 háromfontos ágyúval, 600 lépésnyire közelítette meg az ellenséget, amely most kartáccsal üdvözölte. De kárt nem tett benne, mert ilyen messzire a 6-fontos kartács töltelékgyólyói nem jutottak el. Langer főhadnagy tömör golyóval kezdte lövetni a magyar ágyúkat, amelyek csakhamar felkapcsoltak és gyorsan visszavonultak.⁶⁸

Fackler százados, az 51. II. zászlóalj parancsnoka, a 7. századot rohamra indította a magyar utóvéd még helytálló gyalogsága ellen. A század — puskalövés nélkül — szuronnal támadta meg a magyar gyalogságot s rövidesen ki is szorította a helyéből.⁶⁹ Üldözésére az elővédparancsnok a dragonyoszászadot rendelte ki, de ez olyan lanyhán — sőt mondhatni gyáván — viselkedett,⁷⁰ hogy az egész magyar utóvéd minden nagyobb baj nélkül elérhette a Nagyszamos Földre előtti hídját s mögötte újból megvethette a lábát. A mindenkor kiválónak bizonyult cs. k. tűzérség itt is gyors sikert ért el. A honvédek csakhamar meghátráltak; felgyújtották a hídat, majd átvonulásuk közben a falút is.⁷¹ Mire az 51 II. zászlóalj észak felé megkerülte a falut, a magyarok

⁶⁴ Langer tűzér-főhadnagy leírása. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 73. A.)

⁶⁵ Ezt Breit is említi. (I. m. III. 148. l.)

⁶⁶ I. m. 61. l.

⁶⁷ Maendl: i. h.

⁶⁸ Langer leírása (i. h.) V. ö. Hübl tűzérszázados leírásával (U. o. Nr. 73. C.)

⁶⁹ Maendl: i. h.

⁷⁰ Heydte: i. m. 62. l.

⁷¹ Langer és Hübl leírása (I. h.) Nem felel meg a valóságnak *Ge-lich* állítása, mely szerint a magyarok Naszódot is felgyújtották volna. (I. h.)

már messze jártak.⁷² A zászlóalj Neposzig — a legközelebbi községig — követte őket, azután visszatért Kisilvára.

A veszteség egyik részén se volt jelentékeny. A magyarok egyik kútfő szerint — nyilván túlozva — 40 halottat hagytak a harc színhelyén s 32 emberük foglyul esett.⁷³ Egy másik forrás csak 15 magyar fogolyról tud.⁷⁴ Az 51/II. zászlóaljnak — állítólag — nem volt vesztesége; a 3-fontos üteg-nél 4 tüzér és egy ló megsebesült.⁷⁵

Ha most visszapillantunk erre a kis ütközetre, négy feltűnő jelenség ötlik a szemünkbe:

1. A magyar különítmény derékhada egyáltalán nem kísérelte meg az ellenség feltartóztatását.

2. Az orosz csapatok itt se mutatkoztak a harcban.

3. A 6-fontos magyar félüteg nem tudott helytállani a hátsó dögében sokkal gyöngébb 3-fontos osztrák ágyúkkal szemben.

4. A földrai „Redoute“ — amelytől Dobay olyan sokat várt — semmi szerephez sem jutott. Egyik kútfő sem említi s így helyét se tudjuk kijelölni.

c) A besztercei hadosztály visszavonulása Désre.

Emlékezzünk vissza Dobay alezredes hadműveleti tervére: „... visszavonulás alkalmával a Naszód és Radnai sereg Bethlennél csatlakozik hozzám, hol egész seregem összpontosulván, kétszeres erőnek ellent állok mivel e tájék igen alkalmas s csak végső esetben vonulok Dézsre.”⁷⁶

Dobay tehát, ha a két szorost nem sikerül megvédenie, Bethlennél akarta az ellenséget megállítani, ha ugyan arra, nem pedig délre fordul, amit Dobay — természetesen — nem tudhatott. Terve azonban itt is megbukott; meghiusította az oktan vakrémület, melyről ma se lehet tudni, hogyan támadt. Borgóprundról állítólag⁷⁷ tűrhető rendben indult meg a visszavonulás, mert rendszeres és nyomatékos üldözésről szó se volt. Mindössze egy félszázad kozák és egy osztrák lovasszakasz követte a hátráló magyar különítményt,⁷⁸ de csakhamar meg is állott. A radnai különítményt se zavarták Neposzon túl az osztrákok.

⁷² Maendl: i. h.

⁷³ Ramming: i. h.

⁷⁴ Maendl: i. m. 417. l.

⁷⁵ Langer: i. h.

⁷⁶ Csányi-levéltár: 2755. sz.

⁷⁷ Thoroczkay: i. h.

⁷⁸ Cséffalvay-Oreus: i. m. 85. l.

És mégis mi történt? A visszavonulás egyre gyorsabbá, egyre rendetlenebbé vált, majd pedig valóságos futássá s a velejáró felbomlássá fajult. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy minden visszavonulás kemény próbára teszi a katona lelkierejét. A jólfegyelmezett csapatra is legjobb esetben lehangoló, a laza fegyelműre pedig romboló hatással van; különösen akkor, ha — akár okkal, akár alaptalanul — azt hiszi, hogy a sarkában van az ellenség. Itt az utóbbi eset állott be. Most látszott meg igazán, mennyire nem állott hivatása magaslatán a tisztikar legnagyobb része, amely alkalmazsint maga is elvesztette a fejét s talán meg se kísérelte a megbódult tömegek megállítását és rendbeszedését, akkor, amikor még lehetett volna.

Azt se tudjuk, a borgói, avagy a Bethlennél hozzácsatlakozott radnai különítménynél indult-e meg a bomladozás, de annyi bizonyos, hogy az előbbi már szaladt Besztercén át s hogy ennél a futásnál — mint Domahidy Ferenc huszárfőhadnagy írta — csak a július 5-i sepsiszentgyörgyi ütközetet követő volt csúfosabb.⁷⁹

Elhisszük, hogy Dobay csakugyan meg akart volna Bethlen közelében állni, hogy ott megegyszer megütközzék az ellenséggel, de — úgy látszik — nem tudta csapatait megállítani s így tovább folyt a hátrálás a „végső esetre“ kitűzött Désig. *A besztercei hadosztály tehát Borgóprundtól számítva 91, Kisilbától számítva pedig 81 kilométert hátrált, anélkül, hogy az ellenség üldözte volna.*

Azt a csekély, legfeljebb 3 százalékra rugó veszteséget, amelyet a Borgói- és a Radnai-szorosban vívott harcok *együttesen* okoztak, könnyen ki lehetett volna heverni; azonban azt a kárt, amelyet ez a visszavonulás csinált, sehogyan se lehetett jóvátenni. A két tartalék-zászlóalj nagyobbára felbomlott és elszéledt, bárha tűzben se volt. Megugrott a puskaport szintén nem szagolt marosszéki őrsereg nagy része, de sokan elszökdöstek a többi csapatoktól is. Így aztán érthető, hogy a hadművelet kezdetén csaknem 8000 főnyi besztercei hadosztály alig 6000 főre olvadt, vagyis 25 százalékkal fogyatkozott meg.

A fölösleges futás nem csak a honvédc csapatok erkölcsi erejét bénította meg, hanem teljesen felzaklatta és megbódi-

⁷⁹ 1849. júl. 6. (*Nemz. Múzeum levéltára*. — Törzsanyag, 1849. júliusi iratok.) Különös, hogy Thoroczkay egyáltalán nem említi ezt a rendetlen visszavonulást. Azt azonban megvallja, hogy június 21-ről 22-re virradóban, Tolnai hadnagy a 84. honvédzászlóalj 20—25 emberével átszökött az ellenséghez. Thoroczkay szerint, a hátráló hadosztály 22-én, tehát a borgóprundi ütközet napján ért volna Désre, ami nyilvánvaló képtelenség, ha mégúgy szaladt is. (I. m. 36. l.) Valójában 24-én érkezett oda.

totta — főként Borgóprund és Dés között — a polgári lakosságot is. Különösen nagy volt a felfordulás Désen, ahol arra a hírre, hogy a hátráló magvar csapatok közelednek, mindenki azt hitte, hogy az üldöző oroszok is a nyomukban vannak. Aki csak szerét tehetette, hanyatthomlok menekült s ami a legrosszabb hatással volt: a tisztviselők is kezeket oldottak s alig egynéhány maradt közülök a helyén. A tehetősebb lakosok kocsira, szekérre kaptak, a szegényebbek gyalogszerrel menekültek. A Dés közelében lévő falvak határán az elfutottak egész serege táborozott. A menekülők közül sokan meg se állottak Kolozsvárig, halálos rémületbe ejtve az ottani lakosságot is. Csak július 1-én kezdett lassacskán visszaszállingózni a mindenfelé elszéledt polgári lakosság s ezen a napon már néhány tisztviselő is visszatért.⁸⁰

A megszaladt hadosztály teljesen elszakadt az ellenségtől. Ennélfogva senki se tudta, hol vannak az oroszok; nem volt tehát senki, aki megnyugtatta volna az ok nélkül felzaklatott tömegeket.

Grotenhjem, ha nem köti a Borgói-szoros közelébe hadtestparancsnokának szigorú útasítása, könnyűszerrel teljesen szétugraszthatta volna az újabb ellenállásra egyelőre képtelen honvédhadosztályt. Így azonban nem zsákmányolhatta ki, a Dobay teljes visszavonulásából adódott kedvező stratégiai helyzetet, azt tudniillik, hogy most már *nyitva állott az út, a Székelyföld fővárosa, Marosvásárhely felé.*

A besztercei hadosztály helyzete vígasztalan volt s parancsnokától lefele mindenki tanácstalanul, tájékozatlanul állott. Senki sem tudta, mihez kellene, vagy mihez lehetne fogni? Valóságos szerencse, hogy Bem — az egyetlen, aki-ben mindenki vakon bízott — még június 24-én Désre érkezett.⁸¹ De hol volt eddig? A fátum úgy akarta, hogy éppen akkor, amikor Erdélyben a legnagyobb szükség lett volna reá, kénytelen legyen távozni helyéről. Kossuth magához rendelte Nagyváradra, hogy a fővezérség átvételére bírja. Bem június 18-án indult Kolozsvárról s csak 21-én délben érkezett vissza.⁸² De akkor az ellenség már Erdély földjén állott. Bem egyáltalán nem gondolt arra, hogy Dobay olyan hamar megnyissa a kaput Grotenhjem előtt. Ezért Kolozsvárról nem Besztercére, hanem Gyulafehérvárra sietett,⁸³

⁸⁰ *Honvéd*: 1849. 157. 158. és 160. sz. (Kolozsvár, jún. 25., 30. és júl. 3.)

⁸¹ Bem napiparancsa: Dés, 1849. jún. 24. (*Honvéd*: 153. sz.)

⁸² *Honvéd*: 150. sz. (Kolozsvár, jún. 21.)

⁸³ A várban 23-án már tudtak Bem megérkezéséről. (*Bécsi Hírlap*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 20. b.)

arra útasítván az ostromzár parancsnokát, Báró Stein ezredes, hogy az egész lövészerkészletet felhasználva, még egy utolsó bombázással igyekezzék a várat elfoglalni, hogy az ott felszabaduló magyar csapatoknak legalább egy része Bem rendelkezésére állhasson.

A vár lövetése június 24-én hajnali 5 órakor kezdődött s másnap sőt harmadnap is folytatódott. Igaz, hogy a püspöki (hajdani fejedelmi) palota, a székesegyház és több más épület is tüzet fogott, de a vár főgátja sértetlen volt. Így tehát ez a bombázás is eredménytelennek bizonyult.⁸⁴

Bem nem várta be a bombázás végét, hanem még június 24-én Désre utazott s odaérkezve, a legnagyobb felháborodással látta ott, a határszél közelében vélt beszercei hadosztályt, a teljes felbomlás kezdetét jelző állapotban.⁸⁵ Dobay tüstént elmozdította s Damaszkín György alezredes⁸⁶ a 73. honvédszászlóalj parancsnokát, bízta meg a hadosztály vezetésével. Egyúttal pedig vizsgálatot indított Dobay ellen⁸⁷

És most csoda történt. Bem a teljesen megbódult, megfélemlített csapatokba néhány óra alatt lelket vert és vasmarokkal összefogta a széthullóban levő kötelékeket. Az akarat átvitelének bámulatos esete. Annál csodálatosabb, mert Bem azzal, amivel a magyar emberre leginkább lehet hatni, tudniillik csengő-bongó szónoklattal, nem próbálkozhatott. Magyarul nem tudott, de különben is halálos ellensége volt a sok beszédnek. Így hát csak hatalmas sugallóereje és példaadása volt az, ami mindenkít, öreget, fiatalt egyaránt, magával ragadott. Megtörtént, amit talán senki se mert reményleni: a

⁸⁴ U. o. — A Csíkszeredán, Bíró Sándor százados szerkesztésében megjelent székely „*Hadilap*” azonban ezt írja: „Hír szerint Fehér várra az inség és nyomortól sanyargatott vár őrséggel meg történt az eldöntő csata, midőn is a magyar lobogó Fehér vár büszke tornyáról lengteté a szabadság szent hírét.” (1848/49. *Tört. Lapok*: 1892. évf. 82. l.)

⁸⁵ „Mai napon Désre érkezvén fájdalmasan tapasztaltam s a legnagyobb megütközéssel vettem, hogy a Besztercén állomásló seregek itten vannak, a nélkül, hogy az ellenségtől nyomattak volna.” (Bem jún. 24-i napiparancsa: *Honvéd*, 153. sz.)

Különös, hogy magyar hadtörténetíróink legnagyobb része egyszerűen agyonhallgatja ezt a szükségtelen futást.

⁸⁶ Damaszkín leköszönt cs. kir főhadnagy volt.

⁸⁷ A vizsgálat Dobay felmentésével végződött, tapasztalatlanságának számlájára írván a történeteket. De a beszercei hadosztályt többé nem kapta vissza. Bem később csupán egy kisebb különítményt bízott reá, amely a július 16. és 24. közötti hadműveletek alatt jutott némi szerephez. (Gyalokay: A háromszéki hadjárat, 1849. júl. 16—24. — *Had-tört. Közlemények*: 1922/23. évf. 64. és k. II.) Ezt a különítményt július 30-án, Köhalom mellett, verte szét Dick orosz tábornok. Csekély töredékei Gál Sándor székely hadosztályának maradványaihoz csatlakoztak és végül Zsibón tették le a fegyvert.

gyors visszavonulás minden következményével megbomlasztott hadosztályt már másnap visszafordította és vitte magával az ellenség elé.

Itt most szinte magától vetődik fel az a kérdés, hogy miért nem ment Bem Beszterce helyett inkább Brassóba, hiszen Lüders főtámadása a Tömösi- és a Törösvári-szoroson át történt?

Abban, hogy Bem így járt el, a mindenkor hiányosan működő magyar hírszerző szolgálat volt hibás. A jelentések ugyanis úgy szólottak, hogy az ellenség mind Brassó, mind Beszterce felé körülbelül egyenlő, 10—12.000 főre tehető erővel közeledik. Ezt véve alapul, mindegy volt, melyik csoport-hoz siet Bem.

*

* *

Lássuk mármost, mit tett Grotenhjelm, a borgóprundi ütközet után? Első dolga az volt, hogy Bárány István századost 40 kozákkal és a cs. kir. 3. könnyűlovasezred egy szakaszával, Kisilva felé, Pavlov tábornok felkeresésére küldötte.

Június 25-én (osztrák) előőrseit Jádón állította fel, a derékhad pedig Borgóruszon szállott táborba, ahonnan mind a dél felé Oláhbudak irányába, mind az észak felé Kisilvára vivő utat szemeltarthatta.

Pavlov különítményének előőrsei Földrát szállották meg, derékhada pedig Kisilvára ment vissza, kivéve a 51./II. zászlóaljat és 2 ágyút, amelyek Óradnán helyezkedtek el, hogy a Máramarosból netalán átjönni akaró honvédsapatoknak útját állják. Kisilvától—Borgóruszig kozák jelentőlovasok láncolatát állították fel, hogy ilyen úton — ha szükségessé válik — Pavlov különítményét gyorsan Borgóruszra szólíthassák.⁸⁸

V.

A besztercei hadosztály Bem vezetése alatt.

Bem június 25-én indult el Désről, erősen leolvadt, de legalább valamennyire rendbeszedett hadával. Merész terve volt: a 6000 főre¹ csökkent hadosztállyal Beszterce felé nyo-

⁸⁸ *Bécsi Hadilevéltár: Tagebuch des Truppencorps Grotenhjelm.* (I. h.)

Heydte: i. m. 62. l.

Maendl: i. m. II. 418. l.

¹ A besztercei hadosztály erejét, ezekre a napokra vonatkoztatva is különbözőképpen állapítják meg hadtörténetíróink. *Thoroczky* (i. m.

mulva, megtámadja Grotenhjelmet s reményli, hogy ki is kergeti az országból. Legalább is ezt jelenti Kossuthnak június 25-én Somkerékről,² ahova aznap érkezett; majd ugyanazt írja Besztercéről is,³ amelyet 26-án kardesapás és puska-lövés nélkül szállott meg.

Vajjon meggyőződésből, avagy csak a kormányzó megnyugtatóására írta mindezt a mindenkor optimista Bem? Az utóbbi feltevés látszik valószínűbbnek, mert Bemnek látnia kellett, hogy a besztercevidéki harctéren hiánvzanak a magyar győzelem feltételei. Ha az előbbi feltevést fogadnók el, akkor abból az következne, hogy Bem, a tavaszi hadjárat diadalainak hatása alatt, nem ismerte fel az újabb orosz támadás veszedelmes voltát s talán azt is elfelejtette, hogy a januárius 31-én Brassóba, februárius 3-án pedig Nagyszébenbe bevonult egy-egy orosz különítmény, külön-külön gyöngébb volt a vele szembeállítható magyar haderőnél, tehát könnyebben el lehetett velük bántani, mint most, a beszterceinél kétszerte erősebb Grotenhjelmhadosztállyal.

Ismételem, hogy Dobay is csak még érintetlen, s kellő időben egyesült hadosztályával vívhatott volna ki valamelyes sikert, akkor, amidőn Grotenhjelmhadosztálya két, egymástól távoleső csoportban közeledett s amikor a kedvezőtlen térszín miatt, se nagyszámú lovasságát, se a magyarokénál csaknem háromszorta erősebb tűzérőségét nem érvényesíthette volna kellően.

Azonban időközben nagyot romlott a helyzet. Grotenhjelmhadosztálya most is ketté volt ugyan osztva, de úgy, hogy Pavlov kisilvai derékhada 4 óra alatt a Borgórusz táján állott főcsoporthoz csatlakozhatott.⁴ Az oroszok, de főként az osztrákok hírszerző szolgálata — a magyarokéval ellenkezően — kifogástalanul működött. Kémeik mindenütt

36. l.) csak 5000 főről tud. *Heydte* (i. m. 62. l.) 12,000 embert mond, úgyszintén *Maendl* is (i. m. II. 418. l.); de az utóbbi maga is kételkedni látszik benne, mert megjegyzi, hogy Csetz nyomán beszél. Bem tudhatta legjobban, hogy hány embere van. *Oreus* értesülése szerint se volt Bemnek 6000 embernél többje. (*Cséffalvay-Oreus*: i. m. 86. l.) Breit i. m. III. 148.) azt állítja, hogy Bem Désen „hamarjában minden rendelkezésre álló csapatot összevont” s 7000 emberrel indult el Beszterce felé. Valójában Désen csak egy félszázad vadászt (80 embert) vehetett magához. Ahhoz pedig, hogy távolabbról gyűjtsön segítséget, ideje se volt.

² „Morgen rücke ich gegen Bisztritz und hoffe nicht nur Bisztritz einzunehmen, sondern auch den Feind gänzlich von den Gränzen hinauszujagen.“ (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 26.)

³ „Sollte er (Grotenhjelme) sich... stellen, so hoffe ich ihn mit meinen 6000 Mann zu schlagen und aus dem Lande zu jagen.“ (U. o. Nr. 29.)

⁴ Borgórusz—Kisilva: 15 kilométer.

ott lappangottak s idejekorán hírt adhattak az ellenség minden mozdulatáról.

Ennélfogva nem lehetett arra számítani, hogy Bem váratlanul rajtaüthessen Grotenhjelmen és elbánhasson vele, mielőtt Pavlov közbeléphetne. De még nélküle is erős ellentél volt a 8500 főre szaporodott borgóruszi csoport. Grotenhjeml ugyanis már magához vette a hadműveletek kezdetén Dorna-Vatrán hagyott 7 dzsídásszázadot s ezzel együtt 9 lovasszázadot állíthatott Bem részben ujonc és hiányos fegyverzetű $2\frac{1}{4}$ huszárszázada elé. Ismerve a lovasságnak akkori fontos, sőt gyakran sorsdöntő szerepét a harcban,⁵ ez az aránytalanság igen nagy súllyal esett a mérőserpenyőbe. De nagy előnyben voltak az oroszok tűzérség dolgában is, mert csak maga a borgóruszi csoport 27 darab 6-fontos ágyút szó-laltathatott meg a besztercei hadosztály 12 darab, részben 3-fontos, tehát jóval kisebb hatású ágyúja ellen.⁶

Bem elővédje június 26-án, Királynémeti közelében, buk-
kant Grotenhjeml egyik hírszerző különítményére, amely harc nélkül húzódott előre vissza, Beszterce irányában.⁷ A magyar hadosztály még aznap megszállotta ezt a várost, anélkül, hogy az ellenséggel találkozott volna. Bem akkor már bizonyos volt benne, hogy 27-én harcra kerül a dolog s azt is jól tudta, hogy Grotenhjeml — ha minden erejét összeszedi — 12.000 embert állíthat az ő 6000 honvédje elé.⁸

Az orosz altábornagy már 25-én este hírt kapott Bem közeledéséről. Ennélfogva Pavlov különítményének Kisilván állott derékhadát rögtön magához rendelte, a földrai előőrsökets az Óradnán megszállott csapatokat pedig Kisilván egyesítette.⁹ Említettem, hogy félt Kazinczy hadosztályának Máramaros felől történhető beavatkozásaitól: érthető tehát, hogy nem merte teljesen őrízetlenül hagyni a Radnai-szorost.

De ezen kívül — nem lehet tudni, minő alapon — Szász-
régen felől készülő magyar támadásra is számított Groten-
hjeml.¹⁰

⁵ Legyen elég a július 31-i segesvári és az augusztus 6-i nagycsúri ütközetre hivatkoznom. Mindkettőnek sorsát a lovasság döntötte el.

⁶ A hadtörténetírók nagyrésze — így *Ramming*, *Neidhardt*, *Gelich*, *Breit* (i. h.) — 14 ágyúról, *Maendl* (i. h.) 24-ről, *Heydte* i. h.) meg éppen 30-ról tud. Bem június 25-án egy lovasüteget kért Kossuthtól, de ezt 25-ére, természetesen, nem kaphatta meg meg. Désen pedig nem volt tűzérség, amit magához vehetett volna. (*Bécsi Hadilevéltár*: i. h. Nr. 20.)

⁷ *Bem Kossuthnak*: Beszterce 1849 jún. 26. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 29.)

⁸ U. o.

⁹ U. o. Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 18.

¹⁰ U. o.

a) *A Borgórusz és Jaád közötti ütközet, 1849 június 27-én.*

Bárha ennek a harcnak is számos — részint okleveles, részint elbeszélő — forrása van,¹¹ se teljesen megbízható pontos leírást, se vázlatot, nem találtam róla sehol. Ennélfogva az utóbbi helyett csupán a részletes katonai térképre hivatkozhatom. (IV. melléklet.)

A magyar, orosz és osztrák kézből származó leírások között jökora eltérések mutatkoznak, sőt akad határozott ellenmondás is. Általában az ellenség jelentései valószínűbben hangzanak Bem tudósításainál, mivel ezek főként a felzaklított lakosság megnyugtatóására voltak szánva.¹² Sőt Bemnek Kossuthhoz intézett levelei se tárják fel a maga rideg valóságában a helyzetet.¹³

*

* *

Az ütközet színhelye a Beszterce völgyének Borgórusz és Jaád közé eső része volt, a két falut összekötő műút mindkét oldalán. Borgórusztól délre és délkeletre erdős dombok vannak; legmagasabb részük 120 méterrel emelkedik a falu fölé. Alsóbb lejtőikről a műútnak Borgórusz közelébe eső részét pásztázni lehetett.¹⁴ A műút és a Jaádról Kisilvára menő országút közé, egy az ütközetben némi szerephez jutott alacsony terraszhélik. A völgy talpát, a Besztercén kívül, több vízer barázdálja. A látást Borgórusz és Jaád között semmi se zavarta.

*

* *

Bem csapatai június 27-én délelőtt 11 óra tájban bontakoztak ki Jaádról s rögtön támadásba fogtak. Grotenhjelm

¹¹ A már sokszor idézett elbeszélő kútfőkön s Grotenhjelm hadműveleti naplóján kívül: *Springinsfeld* alezredes jelentése (U. o. Nr. 19. dd.), *Wieser* alezredes leírása (U. o. Fasc. XIII. B. Nr. 37.), *Hübl* tüzérszázados leírása (U. o. 75. c.), *Teutsch* őrnagy jelentése (U. o. Fasc. XIII. A. Nr. 17.)

¹² „*Honvéd*”: 157. 158. 159. sz. (jún. 29.—júl. 2.) Ezeket a tudósításokat nagyjából *Kurz Antal*, Bemnek a nagyszebeni utcai harcban, augusztus 6-án, elesett titkára fogalmazta. Ujságíró léte, a történelmi tárgyvilagosság nem volt erős oldala s így gyakran túlmént az ilyen „Höfer-jelentések” megengedhető határán. Mint okleveles forrást megemlítem még Bemnek június 30-án *Ihász Dániel* alezredeshez intézett levelét. (*Nemz. Múzeum levéltára*: Törzssanyag. 1849. júniusi iratok.)

¹³ Június 29., július 5. és 6. (*Bécsi Hadilevéltár*: *Feldachten der ung. siebenb. Armee*, 1849. Fasc. VI. Nr. 32., Fasc. VII. Nr. 3. és 7.)

¹⁴ Tájékoztatásul megemlítem, hogy az akkori 6-fontos ágyú legnagyobb lövőtávolsága (tömörgolyóval) 1400 lépés, a 3-fontosé pedig 1200 lépés volt.

hadosztálya már teljesen felkészülve várta őket Borgórusz előtt, ebben a csoportosításban:

Jobbszárny: a bukovinai határőrök 4 százada, a fennebb említett terrazon; továbbá az orosz dzsizásezred a völgy talpán.

Balszárny: A cs. kir. 51/I. zászlóalj, a tomski orosz vadászezred két zászlóaljja és a cs. kir. 6-fontos félüteg, a Borgórusz és Kisbeszterce közötti magaslaton.

Közép: 6 orosz vadász-zászlóalj és az egész orosz tűzér-ség (24 ágyú), közvetlenül a falu előtt, az országút mindkét oldalán.

Így írja Maendl¹⁵ továbbá Heydte is.¹⁶ Azonban Ramming úgy tudja, hogy a bukovinai határőrök fele a balszárnyra jutott.¹⁷ Neidhardt az orosz tűzérseget is erre a szárnyra állítja.¹⁸ Oreus összetéveszti a szárnyakat s azt mondja, hogy az oroszok jobb szárnyán emelkedő magaslat a Beszterce egész völgyén uralkodott.¹⁹

Mint ebből is kitűnik, itt is van éppen elég eltérés az egyes kútfők között, ami magábanvéve még nem volna nagy baj, ha akadna legalább egy hiteles és egykorú feljegyzés, amelynek alapján a félreértéseket és ellenmondásokat ki lehetne küszöbölni. De az a bökkenő, hogy az egykorú s bizonyára szavahihető hadműveleti napló, az orosz és az osztrák csapatok felállítását egyáltalán nem részletezi,²⁰ sőt nem szól róla Springinsfeld alezredes valamivel bővebb jelentése se.²¹ Én, az ütközet lefolyása alapján, Maendl fennebb közölt adatait látom legvalószínűbbeknek.

A magyar hadosztály támadásra való csoportosítását csak Thoroczky említi. Azonban ismerve már előbb is kifogásolt tévedéseit, itt is tamáskodnunk kell, vajjon jól emlékezett-e az alábbi részletekre, csaknem négy évtizeddel az átélt események után? Azonban, más nem lévén, az ő leírását kell közölnöm. Eszerint a balszárnyon — Gróf Kálnoky őrnagy parancsnoksága alatt — a 84. honvédzászlóalj és „más gyalogság” (talán a hadrendben is felsorolt 3 vadász-század s a két tartalék-zászlóalj maradványa), valamint 2 ágyú, a jobbszárnyon pedig (Sárosy őrnagy parancsnoksága alatt) a 67. és a 83. honvédzászlóalj állott, szintén két ágyúval. A

¹⁵ I. m. 418. l.

¹⁶ I. m. 62., 63. l.

¹⁷ I. m. 507. l.

¹⁸ I. m. I. 31. l.

¹⁹ *Cséffalvay—Oreus*; i. m. 86. l.

²⁰ *Bécsi Hadilevéltár*; Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 18.

²¹ U. o. Nr. 19. dd.

középre jutott a 12. és a 73. honvéddzászlóalj, 10 ágyú, három század székelly-huszár és két század lengyel dzsidás.²²

Ígv volt-e valóban elosztva a gyalogság? Ma már nem tudhatjuk. Azonban kétségtelen, hogy Thoroczkay a számokat összezavarta, Kálnoky őrnagy a 85. zászlóalj parancsnoka volt. Sárosv pedig a 84-iké. A 67. zászlóalj nem is tartozott a beszercei hadosztályhoz, tehát csakis a 76-ikról lehet szó. Bizonyos, hogy a lovasságról és a tűzérségről szóló adat is hibás. Bemnek nem 14, hanem csak 12 ágyúja volt. Az ő tudósításaiból, Springinsfeld jelentéséből, úgyszintén a birtokomban lévő állománykimutatásokból, az is minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy a beszercei hadosztálynak ezen a napon is csak két huszárszázada volt.²³ A lengyel dzsidások pedig csak július 6. után érkeztek meg.

Ilyen kétesértékű s kellően nem ellenőrizhető leírások alapján, hiábavaló próbálkozás lenne az ütközet részletes térképének megrajzolása. De nem csupán a csapatok felállításának, hanem magának a harcnak leírása is mindenütt nagyon felületes.

Fölötte különös és merőben szokatlan jelenség, hogy valamennyi kútfő egybevetése után is, *csupán az ütközet kezdetén és végén lefolyt eseményeket rekonstruálhatjuk valamennyire. Arról, ami a közbeeső órákban történt, semmit se tudunk.* Pedig a küzdelem, egyes kútfőírók szerint, 7 óra hosszáig,²⁴ mások szerint „majdnem alkonyatig,”²⁵ vagy éppenséggel „a sötétség beálltaig” tartott.²⁶ Június végén tudvalevőleg nagyon későn alkonyodik,²⁷ a harc tehát — délelőtti 11 órától számítva — 9 óra hosszáig is elnyúlhatott. Úgy kell lennie, mert másként nem is lehet, hogy délután csupán állóharc — vajmi csekély hatású ágyúzás és puskázás — folyt s ezért nem akadt róla semmi feljegyeznivaló.

Próbáljuk meg az ütközet főbb mozzanatait *a valószínűségnek* megfelelően összeállítani, már amennyire a kútfőkből teljesen hiányzó időmeghatározás nélkül lehetséges.

Grotemhjelm állásának kulcsa nyilvánvalóan balszárnván volt, vagyis azon a magaslaton, amelynek elfoglalása nélkül, Bem részéről a műút irányában megkísérelt áttörés is. kockázatos vállalkozás lett volna. De különben is, ez az

²² I. m. 57. l.

²³ A 15. („Mátyás“-) huszárezrednek a hadrendben június 20-án még szereplő szakasza többé nem fordul elő. Lehet, hogy pótlásként a két székelly huszárszázadba olvasztották.

²⁴ Thoroczkay: i. h.

²⁵ Cseffalvay—Oreus: i. m. 87. l.

²⁶ Maendl: i. m. II. 419. l.

²⁷ A Nap június 27-én 7 óra 59 perckor nyugszik le.

áttörés a falu előtt álló 6 orosz zászlóalj és 24 ágyú miatt, az ismert erőviszonyok között, nem volt lehetséges.

Grotenhjelm, fontosságának megfelelően, 14 gyalogszázadot és egy felúteget tett a balszárnyra, míg a jobbszárnyra — a lovasságon kívül — csak négy gyalogszázad jutott.²⁸ Bem csapatai sokkal egyenletesebben oszlottak el a harc-vonalon. Mint láttuk, a balszárny talán valamivel erősebb lehetett a jobbszárnynál; a közép- és a jobbszárny gyalogsága pedig egyforma erős volt. Ilyenformán a jobbszárnyra 12 honvédszázad jutott, 8 oroszral és 6 osztrákkal szemben. Ebből a csoportosításból tehát nem tűnik ki az, hogy Bem különös nyomatékkal akart volna a déli oldalon fellépni.

Jaád főutcajából a 12. honvédzászlóalj bontakozott ki legelőbb s erős csatárlánca fokozatosan szorította hátrafelé Grotenhjelm előőrseit. Csakhamar felvonult Bem tűzérsege is a műút mindkét oldalán s hevesen kezdette lőni, nemcsak az ellenség hátráló előőrseit, hanem a fedetlenül álló orosz dzsidásezredet is, amelynek jókora kárt okozott. 42 ember és valami 60 ló volt az ulánusok vesztesége. Ezt Heydte²⁹ és Oreus is³⁰ hangoztatja, úgyszintén Springinsfeld alezredesnek két nappal az ütközet után készült jelentése is.³¹ Említi Kurz is, a tekei táborból június 29-én írott tudósításában.³² Magyar részről ez volt az egész ütközetnek egyetlen említésreméltó sikere, mivel az, amit Bem ír, hogy tudniillik az „ellenséget“ (helyesen csak előőrseit) Borgórusz elé nyomta vissza, nem eredmény, mert hiszen az előőrsöknek, az akkori szabályok szerint — mint azt már egy ízben mondtam is — a derékhadhoz kellett visszavonulniok.³³

Az, aki a valódi helyzetet nem ismeri, Kurznak jóval hosszabb leírásából is azt olvashatja ki, hogy Grotenhjelm hadosztálya valahol Jaád nyugati végén állhatott. Itt támadta meg Bem, keresztül úzte a falun s még azután is

²⁸ Tájékoztatóul megemlítem, hogy a honvéd és az osztrák zászlóaljak 6, az oroszok ellenben csak 4 századból állottak.

²⁹ I. m. 65. l.

³⁰ *Cséffalvay—Oreus*: i. m. 87. l.

³¹ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps is Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 19. dd.

³² *Honvéd*: 159. sz. (júl. 2.)

³³ Ime, Bem egész jelentése: „Ich habe gestern, am 27. Juni den Feind über Jád hinaus bis vor das Dorf Rusz zurückgedrückt Hier ist es zu einer hitzigen Schlacht gekommen, in welcher wir den Feind bis ganz nahe an dieses Dorf drängten. Da ich aber seiner Übermacht an Cavallerie nichts entgegenzustellen hatte, habe ich mich bis vor Wallendorf zurückgezogen und Position daselbst genommen; um das weitere Vordringen des Feindes zu verhindern und zu einem wiederholten Angriff die nöthigen Verstärkungen zu erwarten.“ („*Honvéd*: 157. sz. — Jún. 29.)

annyira szorongatta, hogy az orosz tábornok már csak közvetlenül Borgórusz előtt s a falu két oldalán emelkedő hegy-ségben vethette meg a lábát.³⁴ Holott Grotenhjelmnek csupán előőrsei lehettek Jaádtól nyugatra, hogy az Olaszfalu felől közeledő ellenségről idejekorán hírt adhassanak.

A falu két oldalán levő hegyekről pedig nem érhetette támadás a magyarokat, annál az egyszerű oknál fogva, hogy Borgórusz északi szélén nincs is semmi magaslat.

A voltaképeni támadást előkészítő ágyúzás és puskázás Maendl szerint egy,³⁵ Springinsfeld szerint pedig három óra hosszáig tartott.³⁶

Bem ezután Grotenhjelm mindkét szárnyát próbálta átkarolni. A jobbszárny ellen volt is némi, pillanatnyi hatása, mert az ott állott bukovinai határőröket visszaszorította. Ámde a hamarosan megindult ellentámadás előbb megállította, azután pedig visszanyomta a honvédeket. Ugyanakkor történt Grotenhjelm balszárnya ellen is a támadás, de kudarcra végződött, mert az ellentámadás itt is visszavetette a magyarokat.³⁷ Ez a két rövidlélekzetű mozdulat volt az, amit Kurz az ellenség „minden oldalról” jött támadásaként írt le.³⁸ Nem vallja ugyan be a balsikert, de a sorok között ki lehet olvasni abból, hogy most már csak középen folyt tovább az előnyomulás a — szerinte — csupán lovasságból és tüzérségből álló orosz centrum ellen.³⁹ Arról mit se tud, hogy ott 6 orosz zászlóalj várta a támadókat; de hiába várta, mert összecsapásra nem került velük a sor.

Most kezdődött ugyanis az ütközetnek az a hosszú, sőt leghosszabb része, amelyről semmit se tudunk s amely az alkony leszáltaáig tartott.

Végre Bem, hogy a már régóta tartó eredménytelen harcot eldöntse, alkonyvattájban megindította az utolsó támadást Grotenhjelm balszárnya ellen. Erről — nem tudni, mi okból — nem csupán Bem és Kurz, hanem a különben eléggé bőbeszédű Thorockay is, makacsul hallgat. Mivel azonban Maendl *részletesen* tárgyalja⁴⁰ s *tőle függetlenül* (bár a szár-

³⁴ „Bem.... drängte den Feind bis hinter Jád und verfolgte ihn bis vor das Dorf Russ. Hier hielten die Russen, mit ihrer 12,000 Mann starken Macht, welche sie theils auf die links und rechts sich erhebenden Gebirge aufgestellt hatten, endlich stand, und griffen uns von allen Seiten an.“ (*Honvéd*: 159: sz. — Júl. 2.)

³⁵ I. m. II. 419. l.

³⁶ *Bécsi Hadilevéltár*: i. h.

³⁷ U. o.: Nr. 18.

³⁸ I. h.

³⁹ „Dies beirrte uns jedoch in unserem Vorrücken gegen das Centrum nicht, welches blos aus Artillerie und Cavallerie bestand...“ (U. o.)

⁴⁰ I. m. II. 418., 419. l.

nyakat felcserélve) az orosz Oreus is megemlékezik róla,⁴¹ megtörténtében nem lehet kételkednünk.

Mint Maendl írja, a balszárnny első harcrendjét az 51/l. zászlóalj alkotta, vagyis — mint rendesen — az oroszok itt is az osztrák csapatokat használták fel ütközőhalkul. A második harcrendben a tomski orosz vadászrezred két zászlóalja volt. A szélső balszárnnyon az 51 l. zászlóalj 3. százada helyezkedett el s egyúttal a szintén ott levő osztrák félüteg fedezetéül is szolgált. Tőle jobbra a 2. század állott.

A magyarok oldaltámadása a 3. századot érte s vissza is nyomta, úgy, hogy a félütegnek is állást kellett változtatnia. Sőt rövidesen meghátrált a segítségre siető 2. század is. Most végre — külön kérésre — a közvetlenül mögöttük lévő orosz vadász-zászlóaljból két század jött támogatásul s az osztrákokkal vállvetve, leszorította a honvédeket a magaslatról.

Mekkora erővel támadtak a magyarok? Megbízhatóan nem lehet megállapítanunk. Maendl⁴² két. Wieser egy,⁴³ Heydte pedig csak félzászlóaljról tud.⁴⁴ Mivel a rohamot négy század verte vissza, nem valószínű, hogy a honvédek két zászlóaljjal támadtak, mert akkor, legalább ideiglenesen, mégis csak felülkerekedtek volna. Viszont egy félzászlóalj nagyon kevésnek látszik; inkább hihető tehát, hogy egy teljes zászlóaljjal próbálkoztak. Érdekes, hogy az osztrák zászlóaljból két magyar — Mohay Sándor őrmester és Varga János gyalogos — is kitüntette magát ebben a harcban. Mohayt később hadnaggyá léptették elő, vitézsége jutalmául.⁴⁵

Körülbelül a most vázolt támadás meghiusultával egyszerre, a magyar közép is megbomlott. Nem tudunk róla, hogy az orosz közép zászlóaljai megmozdultak volna; ennél fogva a bomladozást egy. az akkori honvédtűzérség történetében is ritka okra kell visszavinnünk. Már említettem, hogy a magyar középhad 8 ágyújával szemben 24 orosz ágyú működött s a hosszas lövöldözés folyamán a honvédek több ágyúját erősen megrongálta, vagy éppen használhatatlanná tette.⁴⁶ Ez annyira megijesztette a besztercei hadosztály tűzérparancsnokát, Goger Ferenc századost, hogy a még

⁴¹ *Cséffalvay—Oreus*: i, m. 87. l.

⁴² I. h.

⁴³ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps. in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 37.

⁴⁴ I. m. 63. l.

⁴⁵ *Maendl*: i. h.

⁴⁶ *Neidhardt*: i. m. I. 31. l.

Thoroczky: i. m. 37. l.

épenmaradt ágvúk élén megszaladt az ütközetből,⁴⁷ két hadnagyával, Zsemberivel és Lázár Jánossal együtt.⁴⁸

A tűzéréség megfutamodása teljesen megzavarta a magyar közép gyalogságát is. Ezt a kedvező pillanatot használta fel Grotenhjelm arra, hogy dzsidásait szabadon eressze. Az ilyesmihez még nem szokott magyar gyalogság nem állotta a lovasrohamot, hanem megfutott.⁴⁹ Szerencsére az orosz dzsidások se viselkedtek valami hősiezen, mert már Jaád előtt megtorpantak. Továbbjutásukat, állítólag, a falu keleti végén folydogáló kis pataknak meredek partja akasztotta meg(?)⁵⁰

A hátráló magyarok 4 helyen felgyújtották a falut.⁵¹ Grotenhjelm most, Jaádot megkerülve, két dzsidásszázadot küldött Olaszfalu felé. De ott — állítólag a beállott sötétség miatt — megszűnt a különben se nagyon nyomatékos üldözés.⁵²

Mit művelt Bem lovassága az ütközet folyamán? Semmi bizonyosat se tudunk róla. Oreus azt állítja, hogy a harc kezdetén még mutatkozott, de azután eltűnt. A hadifoglyok és a lakosság állítása szerint, a huszárok később a harcvonalt mögött voltak, hogy az ütközetből megszaladó gyalogosokat vissza kardlapozzák. Hozzáteszi, hogy ez az állítás talán egy kissé túlzott, de nagyjában megerősítik Bem későbbi napi-parancsai.⁵³ Ezekről még lesz szó.

*

* *

Mindössze ennyi az, amit erről az ütközetről *valószínűségként* mondhatunk. Megbízható adatok hiányában, nem volna tanácsos további részletekbe bocsátkozni, mert vajmi könnyen süppedős talajra juthatnánk.

A harc, bárha sokáig tartott, se heves, se véres nem volt. Természetes, hogy ennek megállapításánál ki kell hagynunk a számításból mindazokat a túlzó adatokat, amelyek 400,

⁴⁷ Ezt helyesen állítja Thoroczkay (i. m. 37. l.), mert Bem ebből az esetből kifolyólag, elcsapta Gogert, valamint két hadnagyát is. (*Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. Okmánytár, LXIX. l.*)

⁴⁸ *Nagy S.:* i. h.

⁴⁹ Bem Ihász D. alezredesnek, Teke, 1849 jún. 30. (*Nemz. Múzeum levéltára. Törzssanyag, 1849 júniusi iratok.*)

⁵⁰ *Cséffalvay—Oreus:* i. h.

⁵¹ *Teutsch* őrnagy jelentése: Borgórusz, 1849 jún. 29. (*Bécsi Hadi-levéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 17.*)

⁵² *Cséffalvay—Oreus:* i. m. 87. l.

⁵³ U. o.

vagy még több magyar halotról vagy az oroszok hasonló-méretű veszteségéről regélnek.⁵⁴

A valamennyire hitelt érdemlő magyar feljegyzések „kevés” halottat és 70 vagy 100 sebesültet vallanak be.⁵⁵ Osztrák források szerint 70 honvéd jutott hadifogságba. Az oroszok vesztesége, halottakban és sebesültekben 106, az osztrákoké 45 fő, ami az oroszokéhoz viszonyítva kevésnek látszik, ha meggondoljuk, hogy az ütközet nagyobb részét osztrák csapatok vívták.⁵⁶ De az egész orosz és osztrák veszteség még akkor se érte el a 2 százalékot, ha feltesszük, hogy az osztrákok is ugyanannyit veszítettek, amennyit a maguk részéről az oroszok bevallanak.

*

*

*

Ha most a történeteket tárgyilagosan bírálgatjuk, ismételnünk kell, hogy Bem nem győzhetett a most vázolt ütközetben, mert mindahárom fegyvernem dolgában nagy hátrányban volt. Az ellenség mindkét szárnya ellen megkísérelt átkarolás se lehetett hatásos, mert se itt, se ott, nem léphetett fel azzal a viszonylagos fölénnel, amely a siker egyik alapfeltétele lehetett volna.⁵⁷

A honvéd gyalogság elég jól viselkedett, ahhoz a nagy romboláshoz viszonyítva, amelyet a június 22. és 24. közötti gyorsított visszavonulás okozott erkölcsi erejében. Itt-ott pillanatnyi sikert is vívott ki, ami kétségkívül Bem jelenlétének és személynélves befolyásának javára könyvelhető el.

A magyar huszárok viselkedéséről nincs mondanivalónk. Azonban a honvédtüzérség megszabadása nagyon csunya dolog volt s annyi károsabb, mert — úgy látszik — a gyalogságot is magával rántotta. Se Bem, se Kurz nem szól róla, csak a különben mindent szépítő Thoroczkay említi.⁵⁸

Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy a visszavonulás eléggé rendetlen volt; ezt — bár kissé burkoltan — Kurz is megvallja.⁵⁹

⁵⁴ U. o.

Thoroczkay: i. m. 37. l.

⁵⁵ *Honvéd*: 158., 159. sz.

⁵⁶ *Cséffalvay—Oreus*: i. h.

Springinsfeld jelentése: (Bécsi Hadilevéltár: i. h. Nr. 19. dd.)

⁵⁷ *Ramming* szerint, az orosz jobbszárny elleni átkaroló támadás nagyobb erővel, a balszárny ellen azonban „mit geringer Übermacht” történt. I. m. 507. l.)

⁵⁸ I. h.

⁵⁹ Szerinte a hátrálás „in einiger Unordnung” történt. (*Honvéd*: 159. sz.)

Grotenhjelm gvőzött, de nem aknáztta ki a sikert úgy, amint lehetett, sőt kellett volna. Okát két körülményben ke-reshetjük. Az egyik az, hogy Lüders parancsa Borgórusz közelébe kötötte, ahonnan — a kapott útasítások betűjéhez mereven ragaszkodva — legalább is ezen a napon, néhány órára se mert kimozdulni. A másik ok az orosz csapatoknak ezúttal is megállapítható túlságos kímélése volt. Láttuk, hogy az orosz gyalogság csak a balszárnynon jutott harcba, de már csak akkor, amikor ott válságosra fordult a helyzet.

Azt talán nem kell bővebben fejtegetnem, hogy a rendelkezésre állott 8 dzsidás- és 1 dragonyos-századot másként kellett volna felhasználnia Grotenhjelmnek, aki — volt lovashadosztály parancsnok létére — bizonyára értett is hozzá. Ez a hatalmas lovasság, a rendetlenül visszavonuló, tehát már megbomlott beszercei hadosztály *kíméletlen* üldözésére útasítva, talán teljesen szét is ugraszthatta volna a hátráló magyar csapatokat. Úgy látszik, itt is az oroszok kímélése volt a döntő siker legfőbb akadályá.⁶⁰

A Grotenhjelm-hadosztály hadműveleti naplója azzal magyarázza, vagy inkább mentegeti a lanya és rövid üldözést, hogy nem lehetett tudni, nem jön-e Oláhbudakról valamely erősebb magyar támogató csapat a borgóruszi állás balszárnya ellen?

Bem ismételten is az orosz lovasság javára írja Grotenhjelm győzelmének érdemét, bárha mindent elseprő vagy legázoló rohamra nem került a sor.⁶¹ Azt kell hinnünk, hogy a honvéd gyalogságot ennek a nagy lovastömegnek pusztta látása is teljesen megzavarta s hogy a 12. és a 73. zászlóaljnak a visszavonuláskor kifejtett s az orosz dzsidásoknak igen nagy veszteséget okozott állítólagos hősiessége a mesék világából való.⁶²

Az orosz tűzérség jól működött; igaz, hogy nem is volt nehéz feladata az aránytalanul gyöngébb honvéd-tűzérséggel szemben.

⁶⁰ Kurz szerint az orosz dzsidások „bis zu einem gewissen Grad“ kiállottak az ágyútűzet, de az osztrák dragonvos-század, bárha a 2. harcrendben állott, már az első lövésekre hátat fordított. (*Honvéd*: 159. sz.)

⁶¹ *Honvéd*: 157. sz.

Bem Ihász alezredesnek, Teke, 1849 jún. 30. (*Nemz. Múzeum levéltára*: Törzsanyag, 1849. júniusi iratok.)

⁶² „Iszonyú volt a zavar, mit a kétszeri lövés jól találó golyói ily közelségből az orosz lovasságban előidézték; idomtalan tömeggé alakulva menekült az, nagyon sok halottat és sebesültet, sok elesett lovat hagyva a csatatéren.” (*Thoroczkay*: i. h.)

b) *A Jaád és Szeretfalva között vívott ütközet, 1849 június 28-án.*⁶³

(III—VI. melléklet.)

Grotenhjelm bizonyára maga is érezte, hogy a június 27-i eredmény csak félsiker volt. Megverte ugyan, de nem törte meg a besztercei hadosztályt, amely a rendetlen visszavonulás után, Olaszfaluban szedelőzködött össze. Elhatározta tehát, hogy — Lüders parancsát szabadabban értelmezve — megtámadja Bemét s ha lehet, döntő csapást mér reá. Ennek megfelelően, még 27-én a késő éjjeli órákban, megtette az intézkedést a másnapi támadásra. Erre egyrészt az bátorította, hogy újabb jelentések szerint, Nagysajó (!) felől nem mutatkoznak magyar csapatok, másrészt pedig az, hogy az éj folyamán a magyar hadosztályban beállott homlásról kapott hírt.⁶⁴ Ez az utóbbi annyiban igaznak bizonyult, hogy 27-ről 28-ra virradóban, sok székely hagyta el búcsúzás nélkül a zászlót, állítólag nagyobbára a 76. honvédszászlóalj-ból.⁶⁵

Ezúttal véletlenül meg van a bécsi Hadilevéltár iratai között, a június 28-ra kiadott „Dispositions-Entwurf“, egy vázlattal együtt, úgy, hogy Grotenhjelm szándéka és támadó csapatainak csoportosítása elég tisztán áll előttünk.⁶⁶

Az orosz altábornagy úgy értesült, hogy Bem — hadosztályának zömével — Jaád és Olaszfalú között elzárta az utat s 16 ágyúból álló tüzérségének legnagyobb részét az olaszfalusi vízimalmoknál lévő sikátor (Defilé) mögé állította. Ez a helymeghatározás bizony nagyon homályos. Először is, Jaád és Olaszfalú (Wallendorf) között nincs semmiféle „Defilé“-nek mondható szűkülés. Igaz ugyan, hogy a műút egy helyen a hegy lába és a folyó közé szorul, de a Beszterce vizén, nyári száraz időben, könnyen át lehet gázolni; a völgy túlsó (balparti) oldala pedig annyira ellapul, hogy azon bármelyik fegyvernem könnyűszerrel mozoghat. Az akkori vízimalmok helyét se lehet ma már kijelölni. Valószínűnek látszik, hogy Bem a műútnak Olaszfalutól mintegy 1500 lépésnyire

⁶³ A hadtörténetírók, az előzőnapival együtt, csaknem egyértelműen, „olaszfalusi“-nak („wallendorfi“-nak) mondják ezt az ütközetet, holott Olaszfalunak csak annyi köze van hozzá, hogy közelében kezdődött a harc. Mivel azonban Olaszfalun, Besztercén, Besenyőn és Sófálván át, 18 kilométernyi hátrálás után, a Sajó szeretfalvi hídjánál végződött, nem lehet egyetlen faluról elnevezni.

⁶⁴ *Tagebuch des Truppen-Corps Grotenhjelm*: i. h.

⁶⁵ *Thoroczkay* (i. m. 57. l.) következetesen 67. zászlóaljnak mondja, holott az, mint már említettem, nem is tartozott az erdélyi hadsereghez.

⁶⁶ *Bécsi Hadilevéltár*: *Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen*, 1849. Fasc. VI. Nr. 21.

eső görbülete tájára állíthatta ágyúit, ahonnan a Jaádról kibontakozott ellenséget csakhamar tűzbe foghatta. A magyar gyalogság és lovasság felállításáról ennyit se tudunk.

Grotenhjemlnek, az idézett „Dispositions-Entwurf” szerint, az volt a szándéka, hogy erős gyalogtámadással leszorítja Bem jobbszárnyát a völgyet szegélyező terraszcól, azután pedig onnan oldalba fogja a völgyben álló magyar tűzérseget. Ezt veszi célba az egész orosz és osztrák tűzérsege is. A jobbszárny — mint a vázlat is mutatja — egy kissé visszamarad. A 2. harcrendben álló lovasság majd a kellő pillanatban kap parancsot.

A támadó csapatok így csoportosultak:

Elővéd:

3 szakasz kozák, mögötte az osztrák dragonyos-század.

1. Harcrend:

Jobbszárny: 2 orosz zászlóalj, 4 ágyúval.

Közép: 1 orosz zászlóalj (mint ágyúfedezet) és 12 ágyú.

Balszárny: 1 orosz-, 2 osztrák-zászlóalj, 5 ágyúval (3 osztrák, 2 orosz ágyú).

2. Harcrend:

Az 1. harcrend jobbszárnya és közepe mögött: Az egész orosz dicsidásezred és hat ágyú. Az utóbbiak a műúton.

Az 1. harcrend balszárnya mögött; 3 orosz zászlóalj. (zászlóalj-oszlopban) balra előre lépcsőzve. Irány: a völgy baloldalán húzódó lejtő.

A részletes intézkedést nem ismerjük, azonban Maendl leírásából tudjuk, hogy az 1. harcrend balszárnyának külső szélén, a bukovinai határőrzászlóalj, mögötte pedig az 51/I. zászlóalj haladt.⁶⁷

Az 1. és 2. harcrend balszárnyát Samarin orosz ezredes, mindkét harcrend közepét és jobbszárnyát Wladisavljevics orosz tábornok vezette.⁶⁸ Az osztrák gyalogság parancsnoka Springinsfeld alezredes volt.⁶⁹ Láthatjuk, hogy az eddigi el-

⁶⁷ Maendl: i. m. II. 420. l.

⁶⁸ Disp. Entwurf: i. h.

⁶⁹ Hübl leírása: i. h.

járáshoz híven, az osztrák gyalogság és tűzérség megint csak arra a szárnyra jutott, amelyről Grotenhjelm a döntést kereste.

A hosszúrányúlt, de egyáltalán nem véres harcot csaknem egyedül a tűzérség vívta.⁷⁰ A gyalogság alig-alig szólott bele s az orosz és osztrák lovasság is csupán néhány átkaroló mozdulattal *fenyegette* a hátráló besztercei hadosztályt, anélkül, hogy kényszerre került volna a sor. Érthető tehát, hogy se orosz, se osztrák részről nem tulajdonítottak nagy fontosságot ennek az ütközetnek.

Ennek tudható be, hogy az előzőnap i ütközet leírásának elején idézett valamennyi okleveles kútfő, nagyon kurtán bánik el vele. A hadművelati napló, valamint Wieser és Springinsfeld leírása csak néhány sorra terjed; valamivel többet mond Hübl.⁷¹ Bem és Kurz tudósításai se töltik ki a többiben tátongó hézagot.⁷² Az elbeszélő kútfők közül Ramming leírása a legrészletesebb.⁷³ Gelich⁷⁴ és Breit⁷⁵ nem tesz hozzá semmi újat. Heydtének hét,⁷⁶ Thoroczknaynak pedig csak három sornyi mondanivalója van.⁷⁷

Mielőtt a további részletekre áttérnénk, hangsúlyoznom kell, hogy a különben is nagyon hátrányos erőviszonyok, a sok szökés következtében, Bem rovására számottevően rosszabbodtak.

*

*

*

Grotenhjelm hadosztálya június 28-án délelőtt 11 órakor indult el Borgóruszról s mivel a magyarok gyanítható állása 8 kilométernyire volt, a harc délutáni 1 óra tájban kezdődhetett, a hadművelati napló adatának megfelelően.⁷⁸

Ramming úgy tudja⁷⁹ — s alkalmasint igaza van — hogy a magyar hadosztály zöme a völgyet kelet felől kísérő teraszon, vagyis a jobbszárnyon helyezkedett el. Ebből azt

⁷⁰ *Springinsfeld* jelentése: i. h.

⁷¹ I. h.

⁷² Bem lhászna: (i. h.) és Kossuthnak (*Bécsi Hadilevéltár: Feldacten der ung. siebenb. Armeé, 1849. Fasc. VI. Nr. 29.*)

Honvéd: 159. sz.

⁷³ I. m. 507. és k. l.

⁷⁴ I. m. III. 593. l.

⁷⁵ I. m. III. 149., 150. l.

⁷⁶ I. m. 63. l.

⁷⁷ I. m. 38. l.

⁷⁸ *Springinsfeld* többször idézett jelentése a harc kezdetét délelőtti 11 órára teszi. Mivel a visszavonulás a sötétség beálltáig, Bem szerint 7 óra hosszáig, tartott, s a magyar tűzérség ellenállása sehol se lehetett hosszas, az ütközet kezdetére vonatkozólag a hadművelati napló adata látszik helyesnek.

⁷⁹ I. m. 507., 508. l.

gvanították, hogy Bem, Grotenhjelm balszárnyát megkerülve, Borgórusz irányában akar előretörni, elvágva az útját Bukovina felé. Azonban Bemnek egyelőre nem volt ilyen szándéka: de nem is lehetett mindaddig, amíg kellő erősítést nem vett magához. A Dispositions-Entwurf-tól eltérően, azt is állítja Ramming — s Gelich és Breit is átveszi tőle — hogy az egész orosz dzsídás ezred a felállítás jobb szárnyára került. Ámde ez, legalább is a felvonulásra és a harc kezdetére vonatkoztatva, téves. Nem csupán azért, mert ellenkezik Grotenhjelm intézkedésével, hanem azért is, mert ott, ahol az ütközet kezdődött, a térszín éppen a jobb szárnyon kedvezett legkevésbé egy lovasezred alkalmazásának.

A besztercei hadosztály állása, minden más kútfő egybehangzó állítása szerint, Olaszfalu és Jaád között volt, nem pedig magában Olaszfaluban, amint azt Ramming tudni véli.

Grotenhjelm, látva, hogy Bem főereje a keleti szárnyon van, a maga balszárnyát egy a második harcrendből előrehívott orosz vadász-zászlóaljjal hosszabbította meg. Ezen a szárnyon, a magaslat lejtőjén, vonult fel a 6-fontos osztrák félüteg is.⁸⁰

Bem, az előttevaló napon szerzett rossz tapasztalatok nyomán, joggal tartott tőle, hogy megugrásra nagyon is hajlandó gyalogsága az esetleges átkarolással szemben nem fog eléggé helytállani. Elrendelte tehát a visszavonulást Beszterce felé, még pedig nagyobbára tűzérségének fedezete alatt. Mivel pedig a hadosztály tűzérparancsnoka, Goger százados, 27-én gváván megszaladt a küzdelemből, megbízható helyettes hiányában, vérbeli öreg pattantyús létére, maga Bem vette át a tűzérség vezetését.

Az orosz dzsídások, az osztrák dragonyösszázaddal és a félüteggel együtt, Besztercén át Besenyőig, ellenállás nélkül követték a hátráló magyar hadosztályt. Bem visszavonulását kétségkívül megkönnyítette az a körülmény, hogy tűzérsege — Oreus állítása szerint is⁸¹ — mozgékonyabb volt az oroszokénál és az osztrákokénál. Ezeknél tudniillik csak a lovas- és a 12-fontos ütegek ágvíui és tarackjai⁸² voltak hatlovasak, míg ellenben a honvédtűzérségnél a 6-fontos gyalogütegek lövészszámaik is hat ló húzta.

Besenyőn történt az a feljegyzésre méltó eset, hogy Bem — aki nem tudta, mi fán terem a félelem — csupán legszűkebb törzsétől körnvezve, két ágyút állított fel a falu főutcá-

⁸⁰ Hübl leírása: (*Bécsi Hadilevéltár*, Feldacten, des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849, Fasc. XIII. B. Nr. 73. c.)

⁸¹ *Cséffalvay—Oreus*: i. m. 88. l.

⁸² Tarackjai csak az osztrák és a magyar tűzérségnek voltak. Azonban a besztercei hadosztálynak egy tarackja se volt.

jában s maga vezényelte őket a közeledő dzsidások és dragonyosok ellen. Bem általában sokat kívánt a tűzérségtől s megkövetelte, hogy visszavonulás esetén is a lehetőség határáig helytálljon. Ámde az ilyen válságos pillanatokban ő maga is ott maradt az ágyúk mellett s ez a példaadás minden parancsnál és fenyegetésnél jobban hatott.

Az ellenség a váratlan ellenállásra megtorpant s Bemnek még volt annyi ideje, hogy gyorsan felkapcsoltassa a két ágvút s kimeneküljön velük a kétségkívül veszedelmes helyzetből.

Besztercétől kezdve, egy orosz ágyússzakaszt is irányított Grotenhjelm a folyó balpartjára, nyilván az osztrák félüteg támogatása végett. Ramming azt írja,⁸³ hogy ezek az orosz ágyúk elmaradtak a műúton haladó orosz derékhadtól s így már későn avatkozhattak a harcba. Valószínű, hogy nem is nagyon siettek.

Bem baj nélkül vonult vissza Sófálváig s itt — ma már ki nem jelölhető helyen — fedett állásba vitte tűzérségét s megállította vele az ellenség orosz és osztrák lovasságából s az osztrák félütegből álló elővédjét. Most az előrehívott orosz tűzérség is beleszólt a küzdelembe, de jóformán semmi hatása se volt. Ekkor Hübl főhadnagy, az osztrák félüteg parancsnoka, balra előre állást változtatott s új állásából sikerült a magyar tűzérség oldalába hatnia.⁸⁴ Mivel pedig ugyanakkor az orosz vadászok és a bukovinai határőrök is kezdettek mutatkozni, Bem kénytelen volt folytatni a hátrálást Szeretfalva felé s a Sajó ottani, sebtében felszedett hídja mögött, még egyszer megállott ágvúival. Már besötétedett s ennek folytán az üldözés, állítólag esti 9 órakor, megszűnt.⁸⁵

Bem, mint Kossuthnak írja,⁸⁶ ötször foglalt állást tűzérségével ebben az ütközetben. Négyet ismerünk: Olaszfalu előtt, Besenyő főutcájában, Sófálva mellett és Szeretfalvánál: az ötödiket azonban nem lehet kijelölni.

Minthogy az üldöző lovasság nem merészkedett a magyar ágyúk hatásos tűzkörletébe, vesztesége igen csekély volt: egy orosz dzsidás elesett, egy főtiszt és 2 dzsidás megsebesült.⁸⁷ Az osztrákok bizonyára igen csekély vesztesége ismeretlen.

⁸³ I. h.

⁸⁴ Hübl főhadnagy dicséretreméltó tevékenységét Springinsfeld többször idézett jelentése is igazolja: „Die österreichische halbe 6-pfünder Fussbatterie Nr. 35..... hat sich durch gutgewählte Positionen, schnelles Feuer und auch dadurch ausgezeichnet, dass sie stets voran und mit der Cavallerie verwendet wurde.“

⁸⁵ *Ramming*: i. h.

⁸⁶ Teke, 1849 jún. 29. (I. h.)

⁸⁷ *Neidhardt*: i. m. I. 32. l.

A június 27-ihez hasonlóan, a 28-án vívott ütközet is, a besztercei hadosztály balsikerével végződött. Bem a vereség okát — mind Kossuthhoz, mind Ihász Dánielhez intézett levelében — Grotenhjelm sokkalta erősebb lovasságában jelöli meg, amely ellen két gyöngé huszárszázadával, mitse tehetett. Ez igaz, azonban arra, hogy voltaképpen mi történt a magyar hadosztályban ezen a két napon, minden leírásnál jobban reávilágít Bem három napiparancsa.

Az elsőben nyíltan megmondja,⁸⁸ hogy nemcsak honvédek, hanem tisztek is, már az első ágyúdörgésre megfutamodtak.

A másodikban, a 27-i ütközet leírásában már említett három tűzértiszten kívül, a 84. honvédzászlóaljbeli Cseh László századost és Riedl Ferenc hadnagyot, továbbá Bitai András 12. honvéd zászlóaljbeli, Czirjék Ferenc 1. tartalékszázlőaljbeli, végül Fráter Béla III. vadászezredbeli hadnagyot, „wegen Flucht von der Truppe“ elcsapta.⁸⁹ Ez, ismerve a tarka-barka összetételű tisztikar laza fegyelmét, nem meglepő, de mindenestre olyan aggasztó jelenség volt, amelynek minden egyes hasonló alkalommal való megismétlődésétől, most már komolyan lehetett félni. Meg is ismétlődött elég-szer.⁹⁰

Okát kutatva, a sántalábon álló fegyelmen kívül, még egy másik — kevésbé emlegetett — körülményre kell rámutatnom. Már szóoltam róla, hogy a márciusi napok váratlanul gyors sikere, az erdélyi honvéd tisztikar nagy részét olyan rózsás hangulatba ringatta és olyan túlzott reménységgel töltötte el, amelyre a fennállott körülmények senkit se jogosíthattak. Sokan voltak, akik azt hitték és derűre-borúra hirdették, hogy az oroszok be se avatkoznak többé, vagy ha be is jönnek, Bem éppen úgy kiveri őket, mint ahogyan elbánt velük a tavaszi hadjáratban. Ámde az orosz betörés, ha nem is akkor, amikor várták, hanem három héttel később, mégis csak megtörtént, még pedig akkora erővel, hogy ezúttal már Bem se bírta vele. Most azután egyszerre nagyon elhalkultak azok is, akik eddig a függetlenségi nyilatkozat leglángosabb hívei voltak s leghangosabban kiáltozták, hogy: „eh ura fákó!“. Az átélt, vagy Erdély többi harcteréről hírllett sorozatos balsikerek hatása alatt, gondolkodóba estek s töprengeni kezdettek, hogy mi is lesz a nagy leszámolás vége? Hogyan fizet majd Ausztria azoknak, akik ellene harcoltak?

⁸⁸ Teke, 1849 jún. 29. (*Nagy Sándor*: i. m. Okmánytár, LXIX. l.)

⁸⁹ Beszterce, 1849 júl. 3. (Ü. o.)

⁹⁰ Talán legkirívóbb alakjában a július 5-én vívott sepsiszentgyörgyi (első) ütközetben.

Az egyre nyomasztóbb bizonytalanság s a máris sötétnek látszó jövőtől való félelem, a gyöngye fegyelemmel karöltve, megtette a maga bomlasztó hatását és — mert a orosz példa nagyon ragadós — egyre többen hagyták oda azt a zászlót, amelyre felesküdték.

A harmadik, a most említetteknel jobban ismert napi-parancs⁹¹ első sorait ide iktatom. Íme:

„A haditörvényszéknek — mely a végett neveztetett vala ki, hogy azokra, kik a június 27- és 28-iki csatákban zászlójok, fővezérök, parancsnokjaik s bajtársaikat gyalázatos megszaladással cserbe hagyták volt, törvényt mondjon — ítélete nyomán nagy tömeg székeleket agyon lövetnem, vagy őket százanként kell vala megbotoztatnom. Az első nem akarom tenni, mert hiszen azok a vak félelem által elragadtattak, még hasznos szolgálatot tehetnek a szabadságnak, miután már az asszonyi gyáva rebegést szívökből kiírtották; a másikat sem, mert nem úgy akarok veletek bánni, mint barmokkal...”

Az a jelenség, hogy éppen a székely zászlóaljok legénysége futamodott meg és szökdösött tömegesen, méltán szemet szúrhat. Hiszen mindenki tudja, vagy legalább is hallotta, hogy a székely kitűnő katona. Tűznek, víznek elszántan nekimegy, a hideget, meleget, a fáradságot és a nélkülözést egyaránt jól tűri. Szóval: mindenképpen elsőrangú katonaanyag. Ez mind igaz; de szigorúan kell fegyelmezni és jó példaadással kell vezetni. Csakhogy éppen ezen a két ponton bukott meg minden, a besztercei harc téren is.

A hiányos fegyelmen kívül, a hazulról kapott riasztó hírek is fokozták a szökésre való hajlandóságot. A június 27—28-i harcok idején már eljött Bem táborába a híre annak — sőt talán a vészmadarak jóvoltából nagyított és torzított alakban — hogy az oroszok a Tömösi- és a Törösvári-szoroson is betörték s így a Székelyföld kapujában vannak.⁹² Értethető, hogy halálos aggodalom szállotta meg mindazokat, akiket ez a hír közletről érintett. A családját, a házitűzhelyét féltette a szűkebb hazájától távol harcoló székely s ez is arra sarkalta, hogy minél hamarabb hazajusson övéi védelmére.

⁹¹ Beszterce, 1849. júl. 5. (U. o.)

Honvéd: 166. sz.

⁹² Az ellenkező irányban ferdítő tudósításnak valóságos iskolapéldája a székely „Hladilap” közleménye, mely szerint Bem: „június 24-én Dézsen megjelent; az ott levő 12 ezer embert parancsnoksága alá vevén, az Urbán muszka táborát 25-én Somkerekig űzte. 26-án Besztercét bevette s az ellenséget Bukovinába vissza kergette. 27-én indult 21 ágyúval s 5000 emberrel a székelyek segítségére.” (1848—49. *Tört. Lapok*: 1892. évf. 83. l.)

Hangsúlyozom, hogy mindez, amit most mondtam, nem mentség, hanem csupán a történetek magyarázata.⁹³

c) Az 1849 június 29. és július 9. közötti események.

A beszercei hadosztály nagyon rossz állapotban lehetett, hogy Bem — a magavezette tüzérségen kívül — nem merte komolyabb harcba vetni csapatait. Úgy látszik, a teljes felbomlást csak azzal vélte meggátolhatni, hogy gyorsan kisiklott az ellenség körme közül.

Ellenfele azonban nem volt olyan vállalkozókedvű, mint ő gondolta. Bem ugyanis nem akarta elhinni, hogy Grotenhjelm megáll Szeretfalvánál, hanem arra számított, hogy 29-én újból támadni fog. Ennélfogva, hogy a szétzilált csapatkötelékeket nyugodtabban rendezhesse, némi pihenő után, a 28-ról 29-re virradó éjjelen, a szászrégeni úton Tekeig húzódott vissza.⁹⁴

De Grotenhjelm, alkalmasint a már előbb említett oknál fogva, nem ment tovább, sőt 29-én visszament Borgórusz melletti állásába, Jaádon hagyván előrs szolgálatra az osztrák csapatokat. Ilyenformán két nap alatti számottevő térnyerése máris veszendőbe ment.

Bemet nagyon meglepte az ellenség visszavonulása, amelyről már 29-én, a tekei táborban értesült. Az akkor kapott hírek arról számoltak be, hogy Grotenhjelm, Királynémetin és Somkeréken át, Dés felé fordult hadosztályának legnagyobb részével.⁹⁵ Ebből csak annyi volt igaz, hogy az orosz altábornagy a dési úton Bethlenig küldötte lovassága egy részét, a hadműveleti napló szerint tüntetés,⁹⁶ de egyúttal bizonyára felderítés végett is.

Bem, mivel csakhamar értesült ellenfelének Bergóruszra történt visszatéréséről, most már, tisztán látta, hogy mi a főgondja Grotenhjelmnek: az, hogy megghiusítsa a magyar hadosztály betörését Bukovinába.⁹⁷ Ennélfogva úgy vélte,

⁹³ A beszercei hadosztály bomladozásáról az ellenség is értesült. „Die Insurgenten, von denen viele Szekler nach Hause geflüchtet waren, haben sich nach Tekendorf zurückgezogen, wo Bem neue Streitkräfte sammelt.“ (*Tagebuch* des Truppen-Corps Grotenhjelm: i. h.)

⁹⁴ Szeretfalva — Teke: 20 kilométer.

⁹⁵ Bem Kossuthnak; Teke, 1849 jún. 29. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 32.)

⁹⁶ *Tagebuch*: i. h.

⁹⁷ „Quant à l'état des choses en Transylvanie, l'ennemi se fortifie à Borgo Prund, il parait donc que son but principal est nous empêcher d'entrer dans la Bukovina.“ (*Bem Kossuthnak*: Beszerce, 1849 júl. 3. — *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr. 3.)

hogv se Kolozsvár, se Marosvásárhely nem forog egyelőre veszélyben, mert az ellenség nem fog messzebbre távozni a Borgói- és a Radnai-szorostól.

Egy kissé szokatlan ugyan, hogy ilyesmit dobra üssenek, de itt megtörtént, hogy Kurz — aligha Bem tudtával és jóváhagyásával — megírta a „Honvéd“-nek, hogy az öreg úr csak magához rendelt segítőcsapatainak érkezésére vár s azután újból megtámadja Grotenhjelmet.⁹⁸

Bem tudniillik 28-án írt Dobozy marosszéki kormánybiztosnak⁹⁹ s megparancsolta neki, hogy a 8. („Coburg“-) huszárezrednek Marosvásárhelyen levő 7. századát.¹⁰⁰ továbbá az orarendelt lengyel gyaloglégiót azonnal indítsa Tekére.¹⁰¹

Ez ugyan nem volt valami nagy segítség, mert a lengyel légió mindössze 4 századból (525 főből) állott, de ebből is — nem tudom mi okból — csak 463 fő érkezett a besztercei hadosztályhoz. A 184 főnyi Coburg-huszárszázadból pedig 122 ember 129 lóval, még július 4-én is Marosvásárhelyen volt.¹⁰²

Bem, az említett csapatok megérkezése után, június 30-án elindult Tekéről s Nagysajón, Várhelyen, Szászbudakon és Vindán át, hosszú és fárasztó menettel, július 1-én este elérte Besztercét s minden ellenállás nélkül meg is szállotta. Nem az országúton, hanem a hegyeken át vivő mellékúton ment, ahol az orosz lovasság kevésbé zavarhatta.¹⁰³

Grotenhjelm igen hamar megtudta Bem indulását. Már június 30-án este útasította Springinsfeld alezredest, a Jaádon hagyott osztrák különítmény parancsnokát, hogy a legéberebben tartsa szemmel a Kisbesztercére vivő utat, mert

⁹⁸ *Honvéd*: 159. sz.

Június 30-án Bem arról értesíti Trangus alezredest, hogy máris indulófélben van Beszterce felé, hogy az ellenséget kiűzze az országból, azután pedig Brassó felé indítja meg hadműveleteit. Ez a levél is nyilvánosságra jutott a „*Honvéd*“ 160. számában, júl. 3-án. Ugyanakkor Bem Kossuthot is értesíti erről a szándékáról: „Aussitôt que j'aurai reuni quelques troupes de plus, je tomberai sur Kronstadt et je crois que je pourrai même porter la guerre en Valachie. J'écris aujourd'hui à Omer Pascha pour lui demander une entrevue et pour m'entendre avec lui à ce sujet“. (*Bécsi Hadilevélár*: i. h.). Meg kell jegyezni, hogy a délszláv renegát Omer pasa, mindenben az oroszok engedelmes eszköze volt s szóba se állott Bemmel.

⁹⁹ Dobozy Kossuthnak: Marosvásárhely, 1849. jún. 28. (*Bécsi Hadilevélár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VI. Nr. 30.)

¹⁰⁰ Parancsnoka a segesvári ütközetben súlyosan megsebesült Poplavski Ádám százados volt.

¹⁰¹ Streliski őrnagy parancsnoksága alatt. A légió korábbi parancsnoka, Zarzycki alezredes, akkor már marosvásárhelyi térparancsnok volt.

¹⁰² A birtokomban levő eredeti állománykimutatások szerint.

¹⁰³ *Honvéd*: 160. sz.

Bem hadosztályáról mindeddig nem érkezett semmi más hír, mint hogy Tekéről Nagysajó felé indult. Mivel azonban a besztercei úton nem mutatkozik semmi, arra lehet következtetni, hogy Bem, a két ütközetben szétszóródott csapatokat is összeszedve, rajtaütést tervez az osztrákok, vagy az oroszok balszárnya ellen.¹⁰⁴

Úgy látszik, mintha Grotenhjelmnek egy pillanatra támadás járt volna az eszébe. Ezt abból lehet gyanítani, hogy ugyancsak még 30-án, megparancsolta Springinsfeldnek, hogy előőrseit Olaszfaluig, vagy a körülményekhez képest esetleg messzebbre is küldje, mert ezek alkotják majd az *elővédet*.¹⁰⁵

De ha akkor talán gondolt is előnyomulásra, csakhamar letett róla. Arra az újabb jelentésre, hogy a magyar hadosztály Nagysajót elhagyva közeledik, július 2-án elrendelte, hogy a jaádi osztrák különítmény a távolabbi táboriörsöket rendelje közelebb magához. Az egész különítmény a legnagyobb csendben fogjon fegyvert és foglaljon állást, hogy az ellenséget felkészülten fogadhassa. Ha kezdetben hátrálnia kellene, a visszavonulás a Borgórusz és Kisbeszterce közötti magaslatokra történjék, amelyeken már orosz csapatok állanak. A tűzéség a műúton vonuljon vissza.¹⁰⁶ Július 3-án ismét a legnagyobb éberséget és óvatosságot ajánlja Springinsfeldnek, mert éjjeli rajtaütésre is lehet számítani.¹⁰⁷ Még július 2-án magához rendelte a Radnai-szorosban — Kisilván — hagyott csapatokat, mert megbízható hírek szerint, a magyar felkelők¹⁰⁸ kiűrtették a máramarosi Borsát és részben Felsővissóra, részben Dragomérfalvára húzódtak vissza. Onnan tehát már nem fenyegette Grotenhjelmet semmi veszély.¹⁰⁹

Mindebből az tűnik ki, hogy az orosz altábornagy, könnyen kivívott kettős diadala ellenére is, nagyon félt Bemnek az eddiginél nagyobb erővel történő újabb támadásától s ezért merőben védőszerepre szánta magát.

A hadműveleti napló szerint, Besztercére előbb csak egy győnge magyar osztag érkezett, a főhadiszállás pedig csak július 3-án. De ez téves, mert Bem július 2-án már Besztercéről küldötte a kolozsvári katonai parancsnokságnak, a „Honvéd” 160. számában megjelent tudósítását.¹¹⁰ Meg kell

¹⁰⁴ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 19. i.

¹⁰⁵ U. o. Nr. 19. j.

¹⁰⁶ U. o. Nr. 19. n.

¹⁰⁷ U. o. Nr. 19. o.

¹⁰⁸ Valami szabadcsapatról, vagy nemzetőrségről lehet szó.

¹⁰⁹ *Tagebuch*: i. h.

¹¹⁰ *Czetz* merőben téves állítása szerint, Grotenhjelm július 2-án Tihucáról Borgóprundra nyomult s kiverte onnan Bemet (l. m. 336. l.).

említenem, hogy ugyancsak a Grotenhjelm-hadosztály hadműveleti naplójában azt olvassuk, hogy Bem 12—13 ezer emberrel és 27—30 ágyúval érkezett Besztercére s a város előtt táborozik. Teutsch őrnagy július 5-i jelentése pedig 10—12 ezer emberről és 27 ágyúról tud.¹¹¹

Itt az ideje, hogy szembeszálljunk ezekkel az alaptalan és sokszorosan túlzott számokkal. Csodálkozni lehet rajta, hogy a különben igen jól működő osztrák hírszerző szolgálat ilyen hamis jelentéseket továbbított. A július 6-án kelt állománykimutatás¹¹² arról tanúskodik, hogy a besztercei hadosztály ezen a napon — a Tekén hozzácsatlakozott segítőcsapatokkal együtt — 3806, ezek nélkül pedig csak 3281 főből állott. Ez tehát azt mutatja, hogy az *eredetileg*¹¹³ 7083 főből állott hadosztály június 21. óta, 3802 emberrel foglalkozott meg. Mivel pedig a halottak, sebesültek és foglyok száma a legszükségesebb becslés szerint se haladta meg a 800 főt, *körülbelül 3000 főre tehető a két hét alatt megszökött honvédek száma.*¹¹⁴ Ez az ijesztő jelenség indította Bemet július 3-i hadseregparancsának kiadására, amelyben haditörvénszék elé állítással és agyonlövétéssel fenyegeti mindazokat a gyáva tiszteket és legénységi állományba tartozó egyéneket, akik erre jogosító parancs nélkül hagyják el zászlójukat és csapatukat.¹¹⁵

Talán mondanom se kell, hogy a Bem ágyúinak számáról közölt hírek is nagyon messze járnak a valóságtól. Sokat nem vehetett magához, mert a Kolozsvárról sürgetett üteget se Besztercére, hanem Marosvásárhelyre irányíttatta.¹¹⁶ Pontos és megbízható kimutatásunk nincs, de nem valószínű, hogy ezúttal is több lett volna 14—15 ágyújánál,

*

* *

Ez a botlás annál érthetlenebb, mert előbb (351. l.), azt írja, hogy Grotenhjelm már június 17. és 20. között elfoglalta a Borgói-szorost. Világosan kitűnik tehát, hogy Czetz két eltérően valló egyén (talán nem is szemtanú) elbeszélése nyomán írt. Megjegyzem, hogy Bem június 12-én fordult meg utoljára Borgóprund környékén. (*Csányi-leveltár*: 3078. sz.)

¹¹¹ *Bécsi Hadileveltár*: Feldacten des. k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 17.

¹¹² Birtokomban.

¹¹³ A marosszéki őrsereg nélkül.

¹¹⁴ Legnagyobb részük hazament, kisebb részük az ellenséghez pártolt. A június 27—28-i harcok után, 84 önként jelentkező szökött honvédet, többnyire oláhot, osztottak be az 51. gyalogezred II. zászlóaljába. (Maendl: i. m. II. 421. l.)

¹¹⁵ „Ich befehle... dass jeder feige Offizier und jeder feige Soldat, welcher seine Fahne oder seine Truppe ohne Befehl verlässt, in Zukunft vor ein Kriegsgericht gestellt und erschossen werde.“ (*Honvéd*: 162. sz.)

¹¹⁶ Bem Transgos alezredesnek: Teke, 1849 jún. 30. (*Honvéd*: 160. sz.)

Grotenhjelm, hogy a magyar hadosztály jobbszárnyát nyugtalanítsa, egyúttal pedig újabb híreket is kaphasson, Heinz hadnagyot egy osztrák könnyűlovas szakasszal és 50 kozákkal, július 6-án Nagysajón át Szászrégenbe küldötte. Ez a hírszerző különítmény Nagysajónál elfogott egy 104 szekérből álló magyar élésszállítmányt.¹¹⁷ Másnap hajnalban pedig Szászrégenben meglepett és szétugrasztott egy honvédszászlóaljat. Ebben a rajtaiütésben állítólag 65—70 honvéd maradt holtan vagy sebesülten a harc színhelyén, 112 pedig foglyusult. Heinz hadnagy az ottani postán fontos iratokat is zsákmányolt, amelyek a déli harctér eseményeiről és az ottani helyzetről, részletes adatokat tartalmaztak.¹¹⁸

Valamivel később egy dragonvos őrjárat azt jelentette, hogy a Várhely és Neudorf közötti magaslatocon egy honvéd zászlóalj és valami 100 huszár szállott meg. Ezt a hírt neudorfi parasztok is megerősítették. Grotenhjelm feltevése szerint, ennek a kis magyar különítménynek az lehetett a feladata, hogy a Szászrégenbe Oláhbudakon át vívó utat elzárja s az oroszok (vagy osztrákok) arrafelé küldött harácsoló osztagait elfogja.

Az orosz altábornagy tehát elhatározta, hogy rajtaiütéssel szétugrasztja ezt a különítményt s evégből Pavlov tábornokot, 8-án délután, 2 orosz vadászzászlóaljjal, 2 bukovinai határőr századdal, 1 lovasosztállyal és 4 darab 6-fontos ágyúval küldötte ellene. A kiadott útasítás értelmében,¹¹⁹ a rajtaiütésre kijelölt csapatoknak Kisbesztercen kellett gyülekezniök, ahol két vezetőt fogadtak fel; magukkal vitték továbbá a fentemlített dragonvos őrjárat vezetőjét is. Grotenhjelm megparancsolta még, hogy a menet feltűnés nélkül történjék s hogy az ágyúkat lovasság leplezze. A magyarok állásához közeljutva, a tűzérség rögtön kartácstávolságra vonuljon fel s nyomban utána a gyalogság és a lovasság is támadjon. Mivel pedig Bem derékhada elég közel van, az üldözés rövid legyen, az lévén a rajtaiütés főcélja, hogy a magyar különítményt Beszterce felé vesse vissza.

Arról, hogy miként folyt le ez a rajtaiütés, melyik honvédszászlóaljat és melyik huszárszázadot érte, sehol se találtam adatokat. A már többször idézett hadműveleti napló csak annyit mond, hogy a támadás sikerült. Körülbelül 50

¹¹⁷ *Tagebuch*: i. h.

Heydte szerint az eleséges szekerek elfogása alkalmával, 27 honvéd elesett, 24 pedig fogságba került. (I. m. 64. l.) *Neidhardt* 150 szekérről és csak 17 fogolyról tud. (I. m. I. 141. l.)

¹¹⁸ *Tagebuch*: i. h.

¹¹⁹ *Disposition für den Überfall des Ins. Detachements bei Neudorf.* (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 18. g.)

honvéd maradt a helyszínén, holtan vagy sebesülten, 39 pedig foglyulesett. A harc igen rövid lehetett, mert a honvédszázlóalj — talán a meglepetés hatása alatt — csakhamar meghátrált, a huszárok pedig elvonultak, még mielőtt összecsapásra került volna a sor.

d) A besztercei ütközet, 1849 július 10-én.

(III., IV. és VI. melléklet.)

Az osztrákoknak is feltűnt, mennyire nem aknáztá ki Grotenhjelm eddig kivívott győzelmeit. Június 28. óta, az előbb leírt két kisebb rajtaütést leszámítva, ölbetett kézzel ült Borgórusz táján s tétlenül nézte, mint nyomul újból előre maroknyi hadával Bem s mint foglalja el másodszor is a legcsekélyebb harc nélkül Besztercét. Mozdulatlanságát, a már egyízben felsorolt okokon kívül, talán azzal is magyarázhatjuk, hogy a magyarok erejéről nagyon túlzott híreket kapott s attól félt, hogy Bem ezúttal csakugyan a Borgói-szorosra veti magát s elvágja a Bukovinába vivő útát.¹²⁰

Mivel azonban a Beszterce északi oldalán táborozó magyar hadosztály se mozdult ki onnan s mert talán az újabb jelentések kisebbnek mondották állományát és rosszabbnak állapotát, mint aminőnek azt a korábbi hírek feltűntették: Grotenhjelm végre cselekvésre szánta magát s elhatározta, hogy megtámadja és viasszaszorítja a Sajó vonalára Bemet.

Szemügyre vétette tehát a magyarok állásait, amelyekről az orosz törzshadiszálláson ez a kép alakult ki:¹²¹

Az állások Beszterce és Olaszfalu között, a műút mindkét oldalán vannak, s az utóbbit Besztercétől számítva 7—800 lépés távolságban metszik. A közepet mintegy 2500—3000 gyalogos, 220—250 lovas és 16 ágyú alkotja. A balszárnyon, az úgynevezett Steinbergen,¹²² némi gyalogság és 4 ágyú áll. A jobbszárnynak, a „Rappolter-Wald“-ban¹²³ 3000 gyalogos alkotja: az erdő szélén 4 ágyú áll. Ebből a szárnyból 1 gyalogszázad és 1 ágyú az arcvonal előtt levő méhesben helyezkedett el. Mintegy 50 gyalogos Beszterce délkeleti oldalán, a

¹²⁰ „Das Corps hält sich in der Defensive und ist seit 1. d. Mts bereit, auf einen Angriff der Insurgenten, welche anfangs zu beabsichtigen schienen, uns in der linken Flanke zu überfallen, oder anzugreifen, jetzt aber bei Bistritz sich concentrieren, daher wahrscheinlich nach Vereinigung aller ihrer Truppen und Zuschub von Munition, offensiv vorgehen werden...” (*Springinsfeld* alezr. a lemergeri General-Commandónak: Jaád, 1849. júl. 5. — U. o. Nr. 19. ee)

¹²¹ *Disposition* für den 10. Juli. (U. o. Fasc. VII. Nr. 10.)

¹²² A térképen nincs meg.

¹²³ Szintén nincs meg.

szászbudaki út elején, a Beszterce hídjá előtt örködik. A városban 3—400 főnyi¹²⁴ megszállócsapat lehet; főőrségük és több kapuőrségük van.

Mint láthatjuk, most már nincs szó 12 ezer, vagy még több honvédről, hanem csak 6, vagy 6½ ezerről. Ez a szám mindenesetre közelebb jár a valósághoz, de még így is túlzott, mert Bemhez — július 6. óta — csupán egy lengyel dzsidaászszakasz csatlakozott;¹²⁵ Thorockay ugyan még egy vadász-századról is tud,¹²⁶ de ennek a hívtalos, tehát bizonyára hiteles, állománykimutatásokban nincs nyoma.

Grotenhjeml támadásának alapgondolata az volt, hogy középen leköti, kelet felől pedig átkarolja ellenfelét. Mihelyt Bem jobbszárnya hátrálni kezd, a közép is támadásba fog s az üldözéshez csatlakozik.

A támadó csapatok négy oszlopra tagozódnak, ilyenképen:

I. oszlop (Pavlov tábornok): 4 orosz vadász-zászlóalj, 2 dzsidaászszázad és 8 ágyú. A gyalogság és a tűzérség a Vinda és Zsolna közötti magaslatokra, a lovasság Neudorfra megy.¹²⁷

II. oszlop (Springinsfeld alezredes): Az 51. gyalogezred I. zászlóalja és a bukovinai határőr-zászlóalj, 1 osztrák könnyűlovas szakasszal és 3 (osztrák) 6-fontos ágyúval Zsolnát (Senndorfot) szállja meg.

III. oszlop (Wladisavljevics tábornok): 3 orosz vadász-zászlóalj, 4 dzsidaászszázaddal és 16 ágyúval, Borgóruszról Jaádon át Olaszfalura nyomul.

IV. oszlop (Fackler cs. kir. százados): Az 51. gyalogezred II. zászlóaljával, 2 bukovinai határőr századdal és 4 darab (osztrák) 5-fontos ágyúval, Jaádról Pintákon és Nagydemen (Mettersdorfon) át, Somkerék felé hatol. Az intézkedés nem mondja meg, hogy mi a rendeltetése, de Wieser alezredes leírásából tudjuk, hogy ennek az oszlopnak kellett megakadályoznia azt, hogy a hátráló magyar csapatok Dés felé térhessenek ki.¹²⁸

Mindaneégy oszlopnak még 9-én este kellett indulnia, hogy kellő időben elérje az itt következő pontokat:

I. oszlop: A Várhelytől északkelet felé 1300 lépésnyire levő válaszfutat. A lovasság Neudorfon állapodik meg s

¹²⁴ Maendl szerint 4000 (!) fő. (I. m. II. 422. l.)

¹²⁵ Mindössze 35 fő. (A birtokomban levő, júl. 9-i állománykimutató szerint.) Parancsnoka egy főhadnagy volt, de „S” betűvel kezdődő nevét nem lehet elolvasni.

¹²⁶ I. m. 38. l.

¹²⁷ A térképen: Windau, Burghallen és Neudorf.

¹²⁸ Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 37.

onnan szemmeltartja a Petersdorf felé menő utat s keleti irányban a Budak-patak völgyét.

II. oszlop: Zsolnát. A besztercei, szászbudaki és vindai útra előőrsöket állít.

III. oszlop: Jaádot. Egy zászlóaljjal és 4 ágyúval meg szállja a falu nyugati részét s a völgy északi oldalán levő magaslatokat Olaszfalu felé. Az olaszfalusi útra megfigyelő lovasokat állít.

IV. oszlop: Pintákot. Ott hátvédet hagy s amennyire lehet, Nagydemeter felé hatol.

Borgóruszon csupán egy orosz zászlóalj marad, a korábbi táborhelyekre elosztva s ott tábortüzeket rak; azonban az I—IV. oszlopnál nem szabad tábortüzet gyújtani. A málhásszekerekből Borgórusz mögött szekérvárat kell alakítani.

Megparancsolta továbbá Grotenhjelm, hogy ha az I., II. vagy III. oszlop útközből magyar osztagokra bukkan, ezeket vissza kell vetnie, s okvetlenül el kell érnie a fennebb említett pontokat. Mivel pedig a IV. oszlop ilyen önálló műveletre nem elég erős, az ellenséggel való találkozás esetén térjen ki s további rendelkezésig a jaádi állás (III. oszlop) jobbszárnyára támaszkodják. Mint láthatjuk, itt némi ellenmondás mutatkozik, mert ha ez a IV. oszlop kitér, akkor márse teljesítheti azt a feladatát, hogy a magyar csapatoknak Dés felé való fordulását meggátolja.

Az intézkedés megszabja még, hogy a II. oszlopnak július 10-én reggeli 6 órakor kell a Zsolnáról Besztercére vivő út legmagosabb pontját elérnie. Ekkor kell Pavlov tábornoknak az I. oszloppal megkezdenie a támadást, a magyar jobbszárny ellen.

Az I. oszlop lovassága hajnali 4 órakor indul Szászfaluból és Zsolnán, Szászbudakon, Malomárkán (Minarcken) és Sófalván át a dési útra, Királynémetire tart. Feladata az, hogy a magyaroknak arrafelé visszavonuló málhásszekereit felborogassa, a kocsisokat elkeresse s az az utat teljesen eltorlaszolja. Azután — anélkül, hogy fosztogatna — térjen vissza Szászbudakra s küldjön a Zsolna és Malomárka felé menő útra őrzőket, amelyek a netalán szétszaladt s arra menekülő honvédeket összefogdossák.

A III. oszlop a támadás kezdetén, mind a 16 ágyújával, Bemnek Beszterce és Olaszfalu között álló tűzérsege ellen fordul. Azután a Hahnenberg felé tart, de csak akkor közeledik a városhoz, amikor a magyar jobbszárny már elhagyta a Hahnenberg mögötti állását. Grotenhjelm feltevése szerint, alkalmasint ez lesz az a pillanat, amikor a magyar közép és a balszárny is hátrálni kezd. Most már a lovasságnak és a tűzérsegnek is teljes erejével kell nyomnia a visszavonulókat, s mindent el kell követnie, hogy lélekzethez ne jussanak.

Olaszfalutól jobbra, a Rosenberg felé,¹²⁹ 2 gyalogszázad haladjon. Ha azonban Bem a városba venné magát, nem szabad követni, hanem a kijáratokat körülzárva, további parancsra kell várni.

Ha pedig Bem, Besztercét elhagyva, tovább vonul vissza, az I. oszlop leszáll a magaslatról, átmegy a folyó jobb partjára s a III. oszlopot tartalékként követi. A II. oszlop, a balparton, az első harcrendben marad s az üldözést folytatva, Besenyő (Heidendorf) közelében a völgyön uralkodó magaslatokra igyekszik feljutni. A IV. oszlop oldalvást kíséri az ellenséget s oldalba támadja, ha Dés felé akarna kitérni.

A fennálló körülmények között teljesen valószínűtlen visszavonulásnak, a Borgószuszény közelében levő védőállásra kell történnie.

*

* *

Fogalmunk sincs róla, hogyan intézkedett Bem az ellenség támadása esetére. Annvi bizonyos, hogy Beszterce védelmére nem gondolt, bárha ez — csakúgy, mint az erdélyi szászok többi városa — kerített, vagyis „kulcsos“ város volt. Részben középkori, részben átmeneti stílusban épült, tehát teljesen elavult védőművei, 1856-ig csaknem változatlanul állottak fenn.¹³⁰

Besztercén már a XIII. században is állott egy templomvár, a mostani város közepén. Köréje épült maga a város, amelyet hosszúkás szabálytalan sokszög alakban vett körül a tornyokból oldalozható védőfal. A déli homlokzat elé barbacan épült, amelynek végei a főgát két erősebben kiszögelő tornvához támaszkodtak. A négy kapuval és két gyalogajtóval áttört falakat minden oldalról széles vizesárok övezte.

Beszterce védelmére, az egész szabadságharc alatt, egyszer se került a sor. Nem is lett volna semmi értelme, mivel a város belül esik a keleti oldalon, az uralkodó magaslatokon felállítható ágyúk akkori hatásos tűzkörletén, azonkívül pedig bármelyik oldalról könnyen megkerülhető.

* *

*

A besztercei ütközetről¹³¹ elég számos, szemtanúk tollából eredő, egykorú vagy közelegykorú leírás maradt fenn s, ami fő, nagyobbára össze is lehet őket egyeztetni, anélkül,

¹²⁹ A térképen: Rosenhügel.

¹³⁰ *Kőváry*: Erdély régiségei, 125. l.

¹³¹ Itt megmaradhat a „besztercei“ elnevezés, mivel az ütközet jókora része a város előtt és a város utcáin zajlott le.

hogy merész és kellően nem támogatható feltevésekbe volnánk kénytelenek bocsátkozni.

Mielőtt a részletekre áttérnénk, meg kell állapítanunk, hogy a honvédcsepatok ezen a napon derekasabban verekedtek, mint június 21. óta bármelyik ütközetben, noha az erőviszonyok annvira rosszabbodtak, hogy Bem ezúttal nálánál háromszorta erősebb ellenséggel vívott meg.

Ennek a feltűnő jelenségnek az a magyarázata, hogy a besztercei hadosztály vakrémületre és így megugrásra is hajlandó elemei, a korábbi harcokban csapatszámra megszöktek. A helyükön maradtak jobban fegyelmezettek, tehát megbízhatóbbak is voltak s ilyenformán szívósabban állották a harcot.

Az ütközetnek a rendelkezésünkre álló okleveles és elbeszélő kútfők alapján megállapítható lefolyása röviden ez volt:¹³²

A támadásra kijelölt orosz és osztrák csapatok, az előtük állott út hosszabb vagy rövidebb voltának megfelelően, július 9-én este 9 és fél 11 óra között indultak, hogy még aznap elérhessék az intézkedésben meghatározott pontokat. Virradatkor tovább mentek.

Elsőként a Pavlov tábornok vezette I. oszlop bukkant — 5 óra tájban — a Vindáról Besztercére vivő úton, a 84. honvédszászlóalj egyik őrzőjára, amely tüstént hírt adott övének az ellenség jöveteléről. Erre a jelentésre *Sárosy Ferenc őrnagy visszahúzódott zászlóaljával Beszterce felé, anélkül, hogy a küszöbön álló támadást jelentette volna Bemnek.*¹³³

Ennek a súlyos mulasztásnak következtében, a támadás meglepetésszerűen érte a besztercei hadosztályt s az első pillanatokban nagy riadalmat és kavarodást okozott, mert az ellenség I. oszlopa észrevétlenül közelíthette meg és ágyútűzzel áraszthatta el Bem jobbszárnyát. Azonban két szerencsés körülmény jött a magyarok segítségére. Az egyik az volt, hogy Fűzy tüzérfőhadnagy nem vesztette el a fejét s Bem útasítása szerint gyorsan viszonzta az oroszok ágyútűzét s

¹³² Vázlatot sehol se találtam erről az ütközetről, sőt olyan pontos leírást se, amelynek alapján a csapatok elhelyezkedését, legalább a kezdőhelyzetre vonatkoztatva, rögzíteni lehetne.

¹³³ Kurz tudósítása: Szeretfalva, 1849 júl. 10. délután 5 órakor. (*Honvéd* 171. sz.)

Tagebuch des Truppen-Corps Grotenhielm. (*Bécsi Hadilepeltár: Feldacten* des k. k. Armeecorps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 18.)

Springinsfeld a lemergi General-Commandonak: Besenyő, 1849 júl. 12. (U. o. Nr. 19. ff.)

Maendl: i. m. II. 422. l.

Heydte: i. m. 65. l.

ennek oltalma alatt az öreg vezérnek sikerült a megbomlott rendet valamennyire helyreállítania.¹³⁴ A másik kedvező körülmény pedig abban nyilvánult meg, hogy Pavlov, a maga csapatait kímélve, ezúttal is az osztrákokkal akarta kikapartatni a gesztenyét a tűzből. Nem zsákmányolta ki a meglepetés okozta előnyös helyzetet, hanem megállott s egyelőre csupán ágyúharcra szorítkozott.¹³⁵

Az osztrák csapatokból alakult s Pavlovval való együttműködésre útasított II. oszlop, hajnali 5 órakor ért Zsolna elé s ott egy magyar osztagot — alkalmasint valami hírszerző különítményt — megszalasztott.¹³⁶ Ezután elfoglalta kijelölt helyét, a Zsolnáról Besztercére vivő út legmagasabb pontján (a + 599 közelében) s értesítést várt Pavlvtól. De mert Pavlov nem küldött neki semmi hírt, 6 órakor — az Olaszfalu felől is hangzó ágyúszóra — Springinsfeld alezredes elrendelte a támadást, de egyelőre, mivel Pavlov mozdulataihoz kellett igazodnia, nem mert nagyobb nyomatékkel felépni.¹³⁷

Bem most már csaknem valamennyi ágyúját az ellenség I. és II. oszlopa ellen fordította, de ennek az arcvonalváltogatásnak az lett a ki nem kerülhető hátránvos következménye, hogy a magyar tűzérés később, az Olaszfalu felől támadó III. oszlop oldalozó tüzebe került.¹³⁸ A besztercei hadosztály harcvonala, a két irányból jövő támadás következtében megtörött; jobbszárnya visszahajlott s így ezt a helyzetet, az ellenség egyre fokozódó nyomásával szemben, nem lehetett sokáig fenntartani.

Springinsfeld balszárnán az 51. gyalogezred 2. és 3. százada haladt, tőle jobbra pedig a bukovinai határőrzászlóalj. Két ágyú a balszárnny mögött volt, egy pedig az 51. gyalogezred 4. és 5. századával együtt tartalékban maradt.¹³⁹

A kezdetben visszaszorított magyar csapatok ellentámadást kíséreltek meg, de mert időközben Pavlov is megmozdult, a város kerítésén kívüleső külváros szélső házaiba és kertjeibe vonultak vissza s ott mindaddig derekasan védekeztek, míg csak Bem — nehogy elvágják az útját dél felé — el nem rendelte az általános visszavonulást.

Thoroczkay úgy emlékezik, hogy a városon kívül mindössze félóráig tartott a harc,¹⁴⁰ az orosz Neidhardt ellenben

¹³⁴ Kurz tudósítása (I. h.)

¹³⁵ Springinsfeld a lemergi General-Commandok (I. h.)

¹³⁶ U. o.

¹³⁷ U. o.

¹³⁸ Tagebuch (I. h.)

¹³⁹ Hübl tüzérszázados leírása. (Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 75. c.) Maendl i. h.

¹⁴⁰ I. m. 39., 40. l.

kétórai küzdelemről tud s ez sokkal valószínűbben is hangzik.¹⁴¹ Érthetetlen, hogy Grotenhjelm ezúttal se aknáztta ki a kínálkozó előnyös helyzetet és semmi intézkedést se tett a hátrálni kezdő honvéd hadosztály megkerülésére, pedig ha valahol, hát itt alkalmazhatta volna sikeresen Beménél legalább háromszorta erősebb lovasságát.

Bem hadosztályának egy része a kerített belvároson át vonult vissza. Az élen egy vadászosztály és a lengyel légió haladt. A felső kapu nyitva volt, de az alsót időközben bezárta a lakosság, úgy, hogy fel kellett törni. Ezalatt a lengyel légió után következett gyalogság a város főterén állott meg. Ott volt Bem hintójában, a lutheránus templom közelében, a vezér segédtisztjeinek egyike, Lukenics százados.¹⁴² Thoroczky úgy tudja,¹⁴³ de mások is állítják, hogy a száz lakosság a házakból s a templom tornyából lövöldözött az átvonuló honvédsapatokra s egy puskagolyó halálra sebezte Lukenicset. Azonban a hadműveleti napló szerint alaptalan ez a vád, mert a századost egy bukovinai határőr lőtte le.¹⁴⁴ Így volt-e, vagy sem? Sohase fogjuk megbízhatóan kideríthetni.

A kezdődő hátrálást észrevéve, Pavlov és Springinsfeld is komolvabb támadásba fogott a keleti külvárosban harcoló s a visszavonuló hadosztály oldalát fedező honvédzászlóalj ellen. Az 51. gyalogezred 2. és 3. százada oldalba fogta a védőket, akik eléggé szívós ellenállás után, végül is kiszorultak a házakból és a kertekből, miközben 32 emberük foglyul esett.¹⁴⁵

Bem, az eddigi tapasztalatok alapján nem nagyon bírta gyalogságában, a visszavonulást ezúttal is főleg tűzérséggel akarta fedezni s így az ágyúk legnagyobb része a városon át húzódó menetoszlop végére került. Az 51. gyalogezred 2. századának egyik szakasza, elsőként menve át a Beszterce hídján, puskatűzzel támadta meg a tűzérség élszakaszát. Azonban egy honvéd gyalogsapat feltartóztatta a támadókat, bárha a közeli tűzharcban sok embert veszített.¹⁴⁶

Úgy látszik, hogy az oroszoknak és az osztrákoknak csupán egy töredéke követte a hátráló magyarokat a belváro-

¹⁴¹ I. m. I. 142. l.

¹⁴² Nem lehet megállapítani, vajjon Lukenics Bem *állandó* szűkebb törzséhez tartozott-e, avagy csak ideig-óráig szolgált mellette? Megjegyzem, hogy legalább is egy erős lovasszázadot lehetne összeállítani azokból, akiket több vagy kevesebb alapon, Bem segédtisztjeinek mondanak.

¹⁴³ I. m. 59. l.

¹⁴⁴ *Tagebuch*: i. h.

¹⁴⁵ *Maendl*: i. m. II. 422. l.

¹⁴⁶ *Tagebuch*: i. h.

Maendl i. m. II. 423. l.

son át. Így többek között egy osztrák könnyű lovasszakasz, Heinz hadnagy parancsnoksága alatt, éppen akkor, amidőn az utolsó magyar ágyú is kivonulófélben voltak már. Ott volt Wieser alezredes, az 51. gyalogezred I. zászlóaljának parancsnoka is, segédtsíjtjével, Sekulic főhadnaggal együtt. Mindketten a lovasszakasz élére állottak, azzal a szándékkal, hogy megrohanják és elfogják a két utolsó magyar ágyút. Ámde ezek gyorsan lekapcsoltak s 250 lépésnyről kartáccsal fogadták és visszafordították a támadni készülő lovasszakaszt.¹⁴⁷

Az ellenség zöme a falakon kívül haladt, még pedig az I. és III. oszlop a Beszterce jobbpartján; a II. azonban a balparton maradt az üldözés egész folyamán.

A magyar tűzéréség 3 ágyúja a déli külváros szélén vonult fel s kartáccsal fogadta az 51. gyalogezrednek ott kibontakozó századát, amely ennek folytán el is akadt. Azonban Mohay Sándor őrmester, a 4. szakasz élén, a legkülső mellékutcán át megközelítette és oldalba fogta az ágyúkat, úgy hogy csakhamar vissza is kellett vonulniok.¹⁴⁸

Bem, a Szeretfalváig tartott hátrálás közben, most is ötször állott meg ágyúival.¹⁴⁹ de a felületes leírások alapján, csak három állást tudunk nagyjában megjelölni.

Az egyiket, ha Kurz leírása megfelel a valóságnak, még Besenyő elérése előtt szállotta meg Bem s onnan hosszabb ideig nyomtatékosan lötte a közeledő orosz csapatokat.¹⁵⁰ Ez az állás szükségképen a Beszterce balpartján, lehetett, mert Kurz azt is írja, hogy az ellenség el akarta vágni a magyar jobbszárnyat a hídtól. Besenyő és a rajta átmenő műút a folyó jobb partján van: Bemnek tehát — a visszavonulás folytatása végett — csakis abban az esetben kellett a hídon átkelnie, ha a tűzérállás a balparton volt.

A második ismert tűzérállás Sófalva nyugati oldalán, a térképen „Hinter dem Nösner“ névvel és 589 méter tengerszínfeletti magassággal jelzett hegy lejtőjén volt: Thoroczka leírásából gyanítva, ott, ahol a Királynémetire vivő út a Szeretfalvára menőből kiágazik. Itt Bem 11 ágyút állított fel, hármat pedig egy hátrábbi állásba, Szeretfalva mögé

¹⁴⁷ *Springinsfeld* a leMBERGI General-Commandonak: i. h.

Wieser leírása: i. h.

Maendl: i. h.

¹⁴⁸ A később hadnaggyá előlépett Mohayn kívül, az 51. gyalogezredből még két magyar tűntette ki, magát ebben az ütközetben: Mészáros József káplár és Varga János gyalogos. Az előbbi a kis ezüst vitézségi érmet kapta.

¹⁴⁹ *Neidhardt*: i. m. I. 142. és k. l.

¹⁵⁰ „Von der ersten Position aus, nämlich von den Anhöhen vor dem Dorfe Heidendorf, wurden die russischen Colonnen stark und lang beschossen“. (*Honvéd*: 171. sz.)

küldött, valószínűleg a falutól délre fekvő lankás hegyoldalra.¹⁵¹

Sófalvánál a 73. honvéd-zászlóalj, az 1. tartalék zászlóaljnak a június 22. és 24. közötti visszavonulásból megmaradt töredéke, továbbá a 11. huszárezred egyik százada is fedezte a többi csapatok hátrálását. A műúton közeledő orosz vadászok és az említett magyar gyalogcsapatok között, puskázásra került a sor, amelynek folyamán Bem balarcát egy orosz puskagolyó horzsolta.¹⁵² A magyar tűzértséget itt 8 orosz ágyú és az osztrák félüteget lőtte.¹⁵³ Az utóbbinak parancsnoka azt írja, hogy a félüteget Sófalvánál fedett állásban volt, amelyből egy Steffan nevű káplár — egy ágyúval — a falu templomáig hatolt előre.¹⁵⁴ Ez azonban sehogyse érthető, mert a templom a magyar tűzértség valószínű állásától legalább 1600 lépésnyire esett, ami 200 lépéssel haladja meg az akkori 6-fontos ágyú legnagyobb lövőtávolságát. Innen tehát az előrehatolt osztrák ágyú semmi kárt se csinálhatott; a hátrábbmaradt kettő pedig még kevésbbé.

Grotenhjelm két orosz dzsizdászszázadot küldött át a balpartra,¹⁵⁵ hogy az osztrák félüteggel együtt megkerülje a magyar tűzértség állását. Bem észrevette ezt a mozdulatot s délután 2 órakor¹⁵⁶ gyorsan visszavonult ágyúival, az előbb már említett szeretfalvi állásba. Nagyobb baj nélkül vonult vissza a tűzértséget fedező gyalogság és lovasság is, mert a dzsizdások csak *fenyegették*, de nem rohanták meg a visszahúzó magyar csapatokat.¹⁵⁷

Merőben téves tehát Thoroczkaynak az az állítása, hogy: „Grotenhjelm egy fekete lovas ulánus ezredet küldött rohamra, mely hogy 11 ágyúnk tüzét kikerülje, Sófalva fellett a Sajó (!) folyón átment és a falut a hegy felől igyekezett megkerülni, hogy Szeretfalvára átvonuló hadosztályunkat megrohanhassa, azonban midőn a sófalvi kertek és a hegyoldal közötti szűk helynek közelébe ért, megszólalt mind a 14 lövegünk és az orosz lovas ezred keresztűzbe került.”¹⁵⁸

Először is, Sófalva mellett nem a Sajó, hanem a Beszterce folyik. Másodszor, annak a bizonyos „szűk helynek” közepe legalább is 1800 lépésnyire volt Bem ágyútól, a szeretfalvi állástól pedig vagy 3500 lépésnyire. Keresztűzről

¹⁵¹ *Thoroczkay*: i. m. 39. l.

¹⁵² *Kurz* leírása: (*Honvéd*: 171. sz.)

Thoroczkay: i. h.

¹⁵³ *Heydte*: i. m. 65. l.

¹⁵⁴ *Hübl* leírása: i. h. — *Heydte* szerint (i. h.) az osztrák félüteget valamennyi ágyúja a templomnál állott volna.

¹⁵⁵ *Tagebuch*: i. h.

¹⁵⁶ *Maendl*: i. m. II. 424. l.

¹⁵⁷ *Heydte*: i. h.

¹⁵⁸ I. m. 39. l.

tehát, legalább is azon a helyen, nem lehetett szó. Alaptalan Thoroczkaynak az az állítása is, hogy az ellenség „több ágyúja leszereltetett, több lőszerkocsija felrobbantatott.” Ennek az egykorú magyar tudósításokban semmi nyoma sincs, már pedig feltétlenül lenne, ha valóban megtörtént volna. Kurz is csak gyanítja, hogy az orosz tűzérségnek nagy vesztesége volt.¹⁵⁹

Délután 3 órakor teljesen elült a harc, mert az utolsó magyar csapatok is elérték Szeretfalvát, s az ellenség se ment tovább.¹⁶⁰

*
* *
*

A harc az első találkozástól — vagyis hajnali 5 órától — számítva, 10 óra hosszáig tartott ugyan, de a *bevallott* veszteség egyik félnél se mutat valami makacs küzdelemre. Az 51. gyalogezred I. zászlóaljának állítólag csak 1 halottjába és 6 sebesültjébe került volna ez az ütközet, ami alig lehető.¹⁶¹ A II. zászlóaljnak nem volt vesztesége; nem is lehetett, mert a Somkerék felé küldött IV. oszlop, amelynek kötelekébe ezen a napon tartozott, egyáltalán nem találkozott magyar csapatokkal. Az oroszok 9 halottat és 28 sebesültet vullanak be.¹⁶²

A beszercei hadosztály veszteségéről kitérőleg nyilatkozik Kurz s — az elesett Lukenics századoson kívül — csak „több sebesült tisztet és más derék harcost” említ.¹⁶³ Springinsfeld úgy tudja, hogy különösen a lengyel légióból nagyon sokan pusztultak el, s hogy ez a légió részben szétfutott, részben pedig az osztrákokhoz pártolt.¹⁶⁴

Az utóbbi állításban van valami igazság. Ugvanis ez a négy századból állott csapattest, elegendő lengyel önkéntes hiánvában, a tavaszi hadjárat végeztével még mindig messze járt a kívánt 600 főnyi állománytól. Pótlásul főként a galíciai 63.¹⁶⁵ („Bianchi“-) és a bukovinai 41. („Sivkovich“-) gyalogezred foglyulesett katonáit soroztatta Bem a lengyel légióba. De rosszul járt velük, mert a legelső alkalommal,

¹⁵⁹ *Honvéd*: 171. sz.

¹⁶⁰ *Springinsfeld* a lemergi General-Commandonak: i. h.

¹⁶¹ *Maendl*: i. m. II. 424. l.

¹⁶² *Neidhardt*: i. m. I. 143. l.

¹⁶³ *Honvéd*: 171. sz. — Ugyanennek az újságnak július 15-án megjelent 169. számában ezt olvashatjuk: „Egy utazó előadása szerint, a tegnapielőtti csata a Beszercei sétatéren kezdődött. A mieink folytonos tüzeléssel hátráltak Szeretfalváig. Ezen utazó a holtakat eltakarító falusiak után, mindkét részről halottakat 150-re teszi. Sebesültek a táborral hozottak el.”

¹⁶⁴ *Springinsfeld* a lemergi General-Commandonak: i. h.

¹⁶⁵ 1852-ben az 53. számot kapta. Nem azonos tehát az 1860-tól 1918-ig fennállott 63. gyalogezreddel.

vagyis éppen a most tárgyalt besztercei ütközet alatt vagy után, visszapártoltak az osztrákokhoz. Július 6. és 11. között 153 fővel apadt a légió, ami — legalább részben — az említett visszaszökésnek tudható be.

Ismerjük a besztercei hadosztálynak július 11-i vagyis az ütközet utáni napra vonatkoztatott állományát. Az erről szóló — birtokomban levő — hivatalos kimutatást a július 6-ival egybevetve, 269 főnyi csökkenést állapíthatunk meg. Ezt tehát a szászűjfalusi rajtaütés, valamint a besztercei ütközet számlájára kell írunk. Azt azonban nem lehet megállapítani, hogy külön-külön mennyi volt a halottak, sebesültek és eltűntek (hadifoglyok, szököttek) száma.

Meg kell említenem, hogy éppen július 10-e táján, a harcoló ellenfelek közös ellenségeként, az ázsiai kolera jelentkezett. Először az oroszok között ütötte fel a fejét, de csakhamar az osztrák csapatok között is mutatkozott s később a magyar csapatokra is áterjedt. Különösen az oroszok közül szedte bőségesen áldozatait. A vesztességajstromok tehát kibővültek, a kolerában elhaltaknak az elesettekéknél aránytalanul nagyobb számával.

*

.

*

Kétségtelen, hogy Bem július 10-én se győzhetett. Az előzményekben vázolt hátrányos körülmények folytán, alul kellett maradnia. Nem tehetett mást, mint hogy ügyesen kitért a teljes vereség elől. Nem tette túlságosan erős próbára csapatait s így azok nem is futottak szét, a hosszantartó viszály alatt. Természetesen nem érthetünk egyet Kurznak a nyilvánosság számára készült tudósításával, amelyben győzelemnek mondja ezt a hátrálást.¹⁶⁶

Azonban elhiszük, hogy nem ok nélkül dícséri Streliski őrnagyot a lengyel légió és Incze Gergely őrnagyot az 1. tartalék-zászlóalj parancsnokát, mint olyanokat, akik a harcban kitűntették magukat. Joggal dícséri továbbá a tűzérséget, amely — ezúttal is Bem személyes vezetése alatt — derekasan megállotta a helyét.

¹⁶⁶ „... dieser Sieg, denn so können wir mit gutem Gewissen den fechtenden Rückzug... nennen...” (*Honvéd*: 171. sz.)

A besztercei ütközetről szárnyrakelt kósza hírek jellemző példaként ideiktatom *Paget János* 1849 júl. 11-i és 12-i feljegyzését:

11. „Azt mondják, Bem kiűzte az oroszokat a határokon keresztül. Ha ez bizonyos, akkor 10-én valahol csata volt és ha mi elvesztettük, elég menekült láthattunk volna.”

12. „Bizonyos, hogy Bem az oroszokat megverte és most 6 zászlóaljjal Gál Sándor segítségére ment.” (*Horváth Jenő*: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. — *Hadtört. Közlemények*: 1928. évf. 360. l.)

Grotenhjelmről nem mondhatjuk, hogy fényes diadalt aratott, mert az eredménv, a rendelkezésére állott eszközök-höz viszonyítva, bizony szegényes volt. A tíz óra hosszág tartott harcban egyetlen olyan mozzanatot se látunk, amely megsemmisítő taktikai csapás szándékára vallana. Az orosz csapatok valamivel tevékenyebbek voltak ugyan, mint az eddigi harcokban, de ezen a napon se támadtak úgy, ahogyan kellett és lehetett volna.

Springinsfeld alezredes, az osztrák különítménv parancsnoka, most már megsokalta, hogy az oroszok, a maguk csapatait kímélve, kelleténél jobban hajszoják az osztrákokat. Mivel az akkor még Oláhországban levő erdélyi osztrák hadtesttel nem érintkezhetett, a lemergi General-Commando-hoz fordult orvoslásért. Elpanaszolta, hogy az ő csapatai állandóan az elővéd- és előőrsszolgálatot látják el. Azonkívül az osztrákok adják a különféle őrségeket, s a beteg- és fogolyszállítmányokat is mindig ők kísérik. Ennélfogva nem csodálható, hogy a megerőltető szolgálat következtében, egvre többen dülnek ki a sorból.¹⁶⁷ A panasznak később lett is fogamatja.

*

* *

Bem már előbb is úgy látta s most újból megbizonyosodott róla, hogy Grotenhjelm főfeladata továbbra is a Bukovinába vivő szorosok biztosítása maradt.

Az orosz altábornagy visszament július 10-e előtti állásába s csupán az osztrák csapatokat hajszolta, főlöleges módon, ide-oda. Már 10-én éjjel 10 órakor megparancsolta Springinsfeldnek, hogy azonnal induljon csapataival vissza Besztercére, ahova 11-én hajnali 4 órakor meg is érkezett. Éppen táborba akart szállani, amikor újabb parancs jött, hogy induljon tovább Jaádra. A harmadik parancs útközben állította meg s további rendelkezések bevárására útasította. Időközben Fackler százados is bevonult a IV. oszloppal Besztercére. Reggel fél 8 órakor Grotenhjelm negyedik parancsát kapta Springinsfeld, amelynek értelmében az újból előreindított osztrák különítménv volt köteles Beszterce és Besenyő között ellátni az előőrs szolgálatot. Támogatására egy orosz félüteg és 25 kozák érkezett oda.¹⁶⁸

Springinsfeld túlfeszített türelmének fonala elszakadt s ekkor fordult panaszával Lembergbe.

¹⁶⁷ Springinsfeld a lemergi General-Commandonak: i. h.
¹⁶⁸ U. o.

Bem. Grotenhjelm elvonulását megtudva, most már nem maradt tovább a besztercei hadosztálynál. hanem a Székelyföldre sietett, ahol időközben veszedelmes dolgok történtek. Ugvanis, Gál Sándor ezredes székely hadosztálva, a július 5-én vívott szerencsétlen sepsiszentgyörgvi (első) ütközetben, csaknem teljesen szétfutott, úgy hogy a hat gyalogzászlóaljából alig 500 ember maradt együtt. Ráadásul még a hadosztály törzstisztsíjvei valóságos katonatanácsot alakítottak s elhatározták, hogy Gált elmozdítják s Szabó Nándor alezredest állítják a székely hadosztály élére. Ilyen körülmények között Bemnek valóban nem lehetett maradása. Július 11-ének hajnalán Marosvásárhelyre indult, onnan pedig előbb Székelyudvarhelyre, majd Csikszeredára ment.

Több hadtörténetírónk úgy tudja, hogy a besztercei hadosztály egy részét is magával vitte.¹⁶⁹ Azt hiszem, ezt a tévedést Ramming következő szavainak félremagyarázása szülte: „In Szeretfalva liess er nur 3—4000 Mann Infanterie, 200 Mann Cavallerie und 14 bis 15 Geschütze, unter Commando eines gewissen Damaszkín zurück.“¹⁷⁰

Abból, hogy Bem csak ennyit hagyott Szeretfalván, hadtörténetíróink azt következtetik, hogy a többi magával vitte. Ez a „többi“ azonban akkor már nem volt meg, mert a besztercei hadosztály, az előbb már idézett július 11-i állománykimutatás szerint, július 6. óta 3806 főről 3537-re apadt. Ebből tehát semmit se vehetett el.

De különben Besztercén, július 5-én kelt, általánosan ismert napiparancsában is kijelenti Bem, hogy: „Itt kell mindenekelőtt a muszkát megszorítanunk, mert *Háromszék felé már más csapataink vannak útban.*“ Csodálom, hogy hadtörténetíróink ezt nem vették észre. Látszik, hogy mind az erdélyi erőviszonyokról, mind az 1849 július első felében végrehajtott csapatmozdulatokról, téves fogalmaik vannak.

Mint azt annakidején, egykorú hivatalos adatok alapján, tételről-tételre bebizonyítottam, a Székelyföldön összevont hadosztály hadrendében, a besztercei hadosztálynak egyetlen csapatteste se fordul elő.¹⁷¹

¹⁶⁹ *Gelich* (i. m. III. 726. l.) ezt írja: „Grotenhjelm altábornagy értesült róla, hogy Bem csapatainak nagyobb részével elvonult“. *Breit* (i. m. III. 155. l.) pedig azt állítja, hogy „Bem mindössze 3000 embert hagyott hátra, 200 lovassal és 14 ágyúval, Damaszkín György alezredes parancsnoksága alatt, míg az ezenfelül megmaradó csapatok Bemet követve, Marosvásárhelyre indítottak útba“.

Megjegyzem, hogy se a Grotenhjelm-hadosztály hadműveleti naplója, se Springinsfeld nem tud róla, hogy Bem bármit is elvitt volna a besztercei hadosztályból.

¹⁷⁰ I. m. 514. l.

¹⁷¹ *Had tört Közlemények*: 1922—23. évf. 59. és k. II.

VI.

A besztercei hadosztály Damaszkin alezredes vezetése alatt.

Már volt róla szó, hogy Bem — mikor Désre érkezett — Dobayt elmozdította a besztercei hadosztály éléről s helyébe Damaszkint alezredest állította parancsnokul.

Háborúban az ilyen felváltás mindig kockázatos dolog, mert sohase lehet előre tudni, vajjon az utód nem lesz-e rosszabb az elődjénél? Dobay a teljesállományú hadosztállyal se tudta megállítani Grotenhjelmet; Bem se bírt vele. Ilyenformán nem lehetett Damaszkintól azt várni, hogy három és fél ezer főre fogyott, megtépázott hadosztálya élén, sikert vívhasson ki, sokkal erősebb és még eddig állandóan győztes ellenfelével szemben. Ebből a szemszögből kell tehát Damaszkint működését s a besztercei hadosztály önállóan vívott harcainak harmadik és egyúttal utolsó fejezetét megbírálunk.

Kétségtelen, hogy Bem — mielőtt eltávozott volna — kellő tanáccsal és útasítással is ellátta az új hadosztályparancsnokot, de — sajnos — minderről semmi feljegyzés se maradt. Ennélfogva csak találgatni lehet, hogv mit parancsolt az öreg vezér a súlyos helyzet elé állított s új hatáskörében merőben járatlan Damaszkinnak.

Magyar támadásról szó se lehetett; inkább a július 10-i eset ismétlődése volt várható, az tudniillik, hogy a besztercei hadosztály nem vakmerősködik, hanem még idejekorán kitér a megsemmisítő taktikai csapás elől. Annnyival is inkább, mert Bem még július utolsó hetében is azzal a gondolattal foglalkozott, hogy leszámol Grotenhjelmrel.¹ Okvetlenül kellett tehát neki a besztercei hadosztály, amelyet megfelelően meg is akart erősíteni.

Ehhez képest — mindjárt távozása után — egy különítményt állíttatott össze Damaszkint támogatására. Szászrégenben, Inczedy Samu alezredes parancsnoksága alatt. Ez a különítmény az 50. honvédszászlóaljából, a két testőrszázadból és 3 ágyúból állott, a tűzérség személyzete nélkül 1104 főnyi állománnyal.²

Grotenhjelm, július 10-én kivívott tökéletlen diadala

¹ Bem Kossuthnak: M. Vásárhely, 1849 júl. 28. (Bécsi Hadilevéltár: Feldachten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849, Fasc. VII. Nr. 17.)

² U. o. Nr. 12.

A két testőrszázad az erdélyi fővezérség németnyelvű irataiban „Elite-Corps” néven szerepel. Az 1. század parancsnoka Székely Elek százados volt; a másik századparancsnok neve ismeretlen.

után, nem folytatta hadműveleteit. Ez sehogyanse egyeztethető össze Neidhardtnek azzal az állításával, hogy már a besztercei ütközet előtt, támadásra kapott volna parancsot Lüderstől.³ Ilyesmi július 28-a előtt aligha történhetett.

Július 11-én a 22. sz. orosz lovasüteg (8 ágyú) érkezett Bukovinából Grotenhjelmhez, de ennek fejében ugyanannyi gyalogágyút vissza kellett küldenie.⁴

Másnap éjjel két orosz vadász- és egy dzsidásszázad, melyekhez egy osztrák 3-fontos ágyú is csatlakozott, Nagysajó mellett rajtaütött két honvéd gyalog- és egy fél huszárszázadon. Állítólag 50 honvéd maradt holtan, vagy sebesülten, a viadal színhelyén, 4, (más leírás szerint 7) pedig foglyul esett; köztük egy tiszt is, aki az ezüst vitézségi érem és az úgynevezett „Kanonenkreuz” tulajdonosa volt.⁵

Azután, július 16-áig, semmi se történt.

a) A Szeretfalva és Galac közötti ütközet 1849 július 16-án.

(IV. VI. és VII. melléklet.)

Grotenhjelm újabb megmozdulására, — mint Neidhardt írja — az adott közvetlen okot, hogy a legfrissebb hírek szerint, Szászrégenből 2000 főre becsülhető magyar különítmény közeledik Nagysajó felé, hogy Szeretfalvánál Damaszkín hadosztályával egyesüljön. Ezt akarta volna megakadályozni az orosz altábornagy, s ezért támadta meg újból a besztercei hadosztályt, még mielőtt a segítség megjöhetett volna.⁶ A jelentés kétségkívül az Inczédv alezredes parancsnoksága alatt alakult s előbb már említett különítményre vonatkozott.

Grotenhjelm ezúttal már harmadszor (de nem utóljára) járatta végig hadosztályával a Beszterce és Szeretfalva közötti útat. A támadásnak a kiadott intézkedés értelmében, két oszlopban kellett történnie. A főoszlopot maga a hadosztályparancsnok, a kisebbiket Pavlov tábornok vezette.⁷

Grotenhjelm szándéka az volt, hogy a kisebbik (I.) osz-

³ I. m. 142. l.

⁴ *Tagebuch*; i. h.

⁵ U. o.

Grotenhjelm Springinsfeldnek: 1849 júl. 12. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 19. u.)

Fackler szds. Springinsfeldnek: 1849 júl. 13. (U. o. Nr. 19. w.)

Neidhardt: i. m. 144. l.

⁶ U. o.

⁷ *Angriffs-Disposition* (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. VII. Nr. 23.)

loppal Szeretfalvánál leköti, a másikkal kelet felől megkerüli a besztercei hadosztályt s leszorítja a Galacon és Tekén át Szászrégenbe menő műútról. Evégből a hajnali 5 órakor elindított főoszlop élének, Szászbudakon és Malomárkán át, akkor kellett a Bilak és Harina közötti hegyekre érkeznie, amikor az 5 óra 30 perckor útrakelt s Besenyőn és Sófalfván át irányított I. oszlop Szeretfalvánál szembekerül az ellenséggel.

Nyilvánvaló, hogy a megkerülés hatása csak akkor lehetett volna teljes, ha az I. csoport Szeretfalvát, a II. pedig Harinát egyszerre éri el. Mint látni fogjuk, ez a feltétel nem teljesült.

Hogyan oszlott el a besztercei hadosztály, a pontosabban ki se jelölhető szeretfalvi állásban? Ez is olyan kérdés, amelyre hiába próbálnánk kielégítően válaszolni. Csak annyit tudunk, hogy Damaszkín — jobb szárnyának biztosítása végett — állítólag négy gyalogszázzal, Bilakot is megszállatta. Erről az ellenség is értesült.⁸

Grotenhjelm titokban akarta tartani ezt az újabb támadását s ezért csak a július 15-ről 16-ra virradó éjjelen. 12 óra 30 perckor adta ki az idevágó parancsot és intézkedést, a II. oszlop elővédjéül kijelölt osztrák csapatok parancsnokának, Springinsfeld alezredesnek.⁹

A hadosztály ebben a csoportosításban nyomult előre:

I. oszlop (Pavlov tábornok): 3 orosz vadászzászlóalj, 4 orosz dzsidásszázad, 1 kozákszakasz és 12 ágyú.¹⁰

II. oszlop (Grotenhjelm altábornagy): a cs. kir. 51. gyalogezred I. és II. zászlóalja, 1 bukovinai határőrszászlóalj, 3 orosz vadászzászlóalj, 1 cs. kir. dragonyosszázad, 4 orosz dzsidásszázad, 17 ágyú. (Még pedig egy 6-fontos és egy 3-fontos cs. kir. félüteg és 10 orosz ágyú.)

Mint tartalék, Besztercén 3, Szászbudakon 1 orosz vadászzázad és 2 orosz ágyú maradt.¹¹

Az I. oszlopnak csak akkor lett volna szabad támadásba fognia, amikor Bilak felől megindul a II. oszlop támadása. Ennek elővédje azt az útasítást kapta, hogy Bilak elfoglalása után, nyomban szállja meg az utóbbi falu és Harina között a hegygerincet. Lovassága és tűzérsege, ha más alkal-

⁸ *Tagebuch*: i. h.

Springinsfeld a lemergi General-Commandonak: Beszterce, 1849 júl. 17. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849, Fasc. XIII. A. Nr. 19. gg.)

Teutsch őrnagy jelentése: Beszterce, 1849 júl. 18. (U. o. Nr. 17.)

Maendl: i. m. II. 425. l.

⁹ *Springinsfeld* a lemergi General-Commandonak: i. h.

¹⁰ *Neidhardt*: i. m. I. 144. l.

¹¹ *Angriffs-Disposition*: i. h.

mazása nincs, a derékhad megérkeztéig a Sajó-völgy útait fedezze.

Mihelyt a derékhad Bilakra ér, a kolivani orosz vadász-ezred egyik zászlóalja az osztrák csapatokhoz csatlakozik. A többi két zászlóalj az egész lovassággal és tűzérsséggel, Nécen át Harinára tart. A dragonvos század azonban Nécen elválík a többitől; Fehéregyházán át Galacra lovagol s Diirrbachot, valamint a Galac és Harina között Lechnitz (Le-kence) felé ágazó útát is szemmeltartja.¹²

Springinsfeld azt írja, hogy a II. vagyis főoszlop elő-védje hajnali 2 óra 30 perckor indult Besztercéről s 7 óra tájban bukkant a Bilaknál állott honvédcapatokra.¹³ Ellenben Thoroczkay — 39 év elmúltával — úgy emlékezett, hogy a támadás már „5—6 óra tájt” megkezdődött.¹⁴ Vessünk egy pillantást a térképre. Az I. oszlopnak 11, a II-nak pedig 14 kilométernyi útát kellett megjárnia, hogy Szeretfalva, illetőleg Bilak elé jusson. Az 5 óra 30 perckor indult Pavlov tehát csak fél 9 óra tájban érhetett rendeltetése helyére s Grotenhjelm elővéde se lehetett fél 7 óra előtt Bilak közelében. Így hát bizonyos, hogy Thoroczkay tévedett.

Grotenhjelm számítása alapjánvéve helyes volt, mert hacsak valami váratlan akadály nem késlelteti, a II. oszlop éle fél 9 óra tájban, Harinán, vagyis a besztercei hadosztály hátamögött lehetett s ilyenformán a két csoport támadása egyszerre történhetett volna.¹⁵

A bilaki gyöngye honvédcapatok már a velük szemben felvonult 6-fontos osztrák félüteg első lövéseire visszahúzódtak Szeretfalva felé.¹⁶ Egyéb késést okozó körülmény nem volt. Annál meglepőbb, hogy — mint maga Springinsfeld írja — az ő csapatai csak délután 1 óra tájban vergődtek fel a Bilak és Harina közötti hegygerince.¹⁷ Mi volt ennek a nagy késésnek valódi oka? Nem tudjuk. Bilak felől egy körülbelül 550 méter tengerszínfeletti magasságú nyergen kellett átkelni Harinára, mintegy 220 méternyi, 4—5 kilométernyi vonalon eloszló kapaszkodóval. Se mély szakadékok, se sziklafalak nincsenek ezen a vonalon, s az a sűrű bozót, amelyre Springinsfeld hivatkozik, ennyire nem lassíthatta az osztrák csapatok mozgását. Megkésett ennek az oszlopnak Nécen át Harinára irányított másik fele is, mert mire oda-

¹² U. o.

¹³ Id. jel.

¹⁴ I. m. 40. l.

¹⁵ Beszterce-Harina, Szászbudakon, Malomárkán és Bilakon át körülbelül 20 kilométer (5 órai menet + 1 órai pihenő).

¹⁶ Maendl: i. h.

¹⁷ Springinsfeld a lemergi General-Commandonak: i. h.

ért, az időközben visszavonult beszercei hadosztály már elhagyta Harinát s Galac felé haladt.

Damaszkin ugyanis, nem bocsátkozott minden erejével szívósabb harcba Szeretfalvánál, hanem — a Bilak felől visszahúzóódó osztag útján értesülve a készülő megkerülésről — csakhamar elrendelte a visszavonulást Harinán át Galac felé. Szeretfalván csupán utóvédet hagyott, még pedig Kálnoky őrnagyot a 84. honvédzászlóaljjal, a 11. huszárezred egyik századával és két 6-fontos ágyúval. Legalább is így írja Thoroczkay.¹⁸ Itt azonban vagy a zászlóalj száma, vagy parancsnokának neve téves. Kálnoky tudniillik nem a 84., hanem a 83. zászlóaljat vezette. A 84-iknek Sárosy őrnagy volt a parancsnoka. Azt azonban, hogy a magyar utóvéd a szeretfalvi állásban maradt, az osztrák források is megerősítik; azzal a különbséggel, hogy nem két, hanem több — legalább is három — ágyúról tudnak.¹⁹

A hegygerincről Harinára ereszkedő osztrák csapatok már csak ezt a hátráló utóvédet akarták volna bekeríteni. Az 51/I. zászlóalj a falu északi, a bukovinai határőrzászlóalj pedig déli végéhez igyekezett. De a magyar utóvéd szerencsésen kitért nyugati irányban, Lekence felé. Azonban a szintén arrafelé vágatató 3 ágyú és 2 lövészeres kordé közül az utóbbi kettőt sikerült az osztrákoknak feltartóztatniok. Az egyik ágyú — mert eltörött a kereke — beleragadt a zuhogó esőtől felázott szántóföld sarába. A másik a Lekence és Harina között folydogáló patakon akart átgázolni, miközben egyik lova felbukott. Erre a tűzerek és a szekérszék²⁰ ezt is sorsára hagyták, mert az osztrákok már a sarkukban voltak. A másiknak legalább a lovait elvitték magukkal²¹ Thoroczkay és Kőváry állítása szerint, Tolvay József 11. huszárezredbeli hadnagy, néhány embere élén, megmentett egy magyar ágyút az elfogatástól.²²

Ezalatt Damaszkín Galacnál állapotodott meg, de nem sokáig volt maradása, mert csakhamar a II. oszlopnak Grotenhjelm vezette déli csoportja kezdett mutatkozni a falu keleti oldalán emelkedő hegygerincen. Thoroczkay tudni véli,

¹⁸ I. h.

¹⁹ *Springinsfeld* id. jelentése.

Kőváry (i. m. 254. l.) úgy tudja, hogy a szeretfalvi hídnál 4 ágyú állott Sárosy őrnagy (azaz helyesebben a 84. honvédzászlóalj) fedezete alatt.

²⁰ 1849-ben se az osztrák, se a magyar tűzérségnek nem volt még saját hajtólegénysége. Ezt, a lovakkal együtt, a szekérsz-csapat (Militär-Fuhrwesen-Corps) adta. Már csak a háború legvégén akarta a magyar kormány a tűzérseget a szekérsz-csapatától függetleníteni.

²¹ *Maendl*: i. h. — A két elfogott ágyút egy lövészeres kordéval együtt, a 6-fontos osztrák féllüteghez csatolták.

²² I. m. 41. l., illetőleg 254. l.

hogy Damaszkint teljesen megzavarta ez a kellemetlen mozzanat. Ámde Streliski őrnagy, a lengyel gyaloglégió parancsnoka, feltalálta magát s gyorsan átvezette a hadosztályt a község túlsó oldalán levő dombokra.²³ Ezt a visszavonulást a 9 ágyúból állott tüzérség fedezte²⁴ s ezek az ágyúk „oly heves és öldöklő tüzelést indítottak az orosz gyalogság tömegeire, hogy azok nagy veszteséggel kénytelenek voltak az erdőbe visszavonulni.”²⁵ Azt, hogy ebben az utóbbi állításban mennyi a valóság, ma már nem lehet megmondani.

Damaszkin Galacról szabadulva, Tácson át Szász-Szentgyörgyre hátrált. Két orosz zászlóalj, lovassággal és tüzérséggel, majdnem eddig a faluig követte, de azután visszafordult. Tács közelében egy huszárszázad és a lengyel dzsidásszakasz, támadást kísérelt meg az orosz dzsidások élszázada ellen, de az oda beosztott 3-fontos osztrák félüteg kartácsai hamarosan megállították.²⁶

Ez volna ennek az ütközetnek sovány vázlata. A hiányzó részleteket se az okleveles, se az elbeszélő kútfők felületes és zűrzavaros adataiból nem pótolhatjuk.²⁷ Itt is az a különös eset áll fenn, hogy éppen a hadműveleti napló — amelytől a homályos részletek megvilágítását vártuk volna — a legkevesebb tájékoztató adatot tartalmazza.

A tekei útról lezorult besztercei hadosztály, nagyon rossz dűlőúton a késő éjjeli órákban, Szász-Szentgyörgyről Mező-Örményesre érkezett, másnap pedig Szászrégenbe vonult.

A veszteségek egyik félnél se állapíthatók meg hitelesen.²⁸

Thoroczkay azt írja, hogy a besztercei hadosztály egész vesztesége, az utóvéd állítólag nagyobb küzdelme ellenére se

²³ Thoroczkay: i. h.

²⁴ Springinsfeld a lemergi General-Commandonak: i. h.

²⁵ Thoroczkay: i. h.

²⁶ Langer tüzérfőhadnagy leírása (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 73. a.)

Hübl tüzérszázados leírása: u. o. Nr. 73 c.

²⁷ Teljesség kedvéért ideiktatom a „Honvéd” 173. és 174. számában, júl. 18-án kelt és 19-én kiadott jelentéseket:

„Szeredfalvi hídnál állomásozott seregünk közér szerint, állomását elhagyta s Sz. Régen felé vonult. Ezen senki se ütközzék meg, ez lehet stratégia, mihez a nem értő embereknek semmi szavuk. Annyi bizonyos, hogy Kolozsvárt nagyszerű készülétek tétetnek, s több zászlóaljok összpontosítottak.” (173.)

„Besztercenél táborozott seregünk hátrál a muszka elől M. Vásárhely felé. A főhadiszállás tegnap Mezőszilváson volt.” (174.)

Kurz Bessel együtt távozott s így az ő tudósításai — a besztercei hadosztályra vonatkozóan — természetesen, elmaradtak.

²⁸ *Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr. 12.

volt több 10—12 főnél.³⁰ Gelich 50 halotról és sebesültről, valamint 19 fogolyról tud.³¹ Az osztrákok vesztesége, nem ellenőrizhető adatok szerint, 5 halott és 11 sebesült, az oroszoké pedig 2 halott és 16 sebesült volt.³²

*

* *

Azt hiszem, hogy ehhez az ütközethez nem kell sok magyarázat. Grotenhjelm szándéka nem vált teljesen valóra. Ha minden úgy folyik le, ahogyan tervezte — s ma se tudjuk miért nem folyt úgy le — akkor már Szeretfalva és Harina között bekeríthette és szétverhette, vagy nagyobb részben el is foghatta volna a beszercei hadosztályt. Ennek lehetősége a II. oszlopnál beállott érthetetlen késésen bukott meg. Pavlov, Grotenhjelm támadásának hatására várva, nem merte vagy nem akarta gyorsan kidobni helyéből a Szeretfalvánál maradt gyöngye magyar utóvédet, Springinsfeld pedig Grotenhjelm Néc felől jövő csoportjának jövetelét lesve, nem zárta el kellő időben Damaszkín útját Harina előtt.

A beszercei hadosztály kiszabadult a kelepcéből s bárha az egyenes útról le is szorult, nagyobb baj nélkül vonulhatott vissza Szászrégenbe. Az üldözést állítólag a harc közben kitört ítéletidő szakította félbe;³³ ámde ez a visszavonulókat és az üldözőket egyenlő mértékben hátráltatta.

Ne gondoljuk, hogy Grotenhjelm talán másnap tovább ment Damaszkín nyomában. Éppen az ellenkezőjét tette. Július 17-én megint csak visszafordult s csupán egy osztrák különítményt hagyott ideiglenesen Szeretfalvánál. Támadásának mégis volt annyi eredménye, hogy Damaszkín hadosztályát végleg eltávolította Beszerce közeléből, ha nem is sikerült döntő csapást mérnie reá.

Neidhardt nyomán, már az ütközet leírásának elején említettem, hogy Grotenhjelm egv a Székelyföldről indított segítőcsapatnak a beszercei hadosztályhoz való csatlakozását is meg akarta gátolni s ezért nyomult előre erejének javarészevel, a beszerce-szeretfalvi egyenes úttól keletre. Később azt is állítja, hogy ez a Szászrégenből Nagysajó felé tartó különítmény, már az első ágvízsóra olvan gyorsan megszaladt, hogy utól se lehetett érni.³⁴

Neidhardt állítása azonban nem egészen helytálló. Ha Inczédy — mert hiszen csak róla lehet szó — Damaszkínhoz akart csatlakozni, rövidebb úton is elérhette s nem kellett

³⁰ I. m. 41. l.

³¹ I. m. III. 727. l.

³² *Neidhardt*; i. m. I. 145. l.

³³ *Teutsch* jelentése: i. h.

³⁴ I. b.

volna Nagysajó felé tartania. Inczédy, mint Ramming írja,³⁵ csak a 16-áról 17-ére virradó éjjelen kelt útra Szászrégenből s így az ütközet idején nem járhatott Grotenhjelm közelében, tehát el se szaladhatott onnan csapataival.

Kérdés: megtörtént-e egyáltalán Inczédynek ez a most emlegetett előnyomulása, amelyről különben Gelich³⁶ és Breit³⁷ is megemlékezik?

Hogy helyes nyomra találjunk, szólaltassuk meg az Erdélyben megtelepült és 1847-ben honfiúsított angol orvos — Paget János — egykorú feljegyzéseit. Paget beszélt ezekben a napokban Inczédyvel s tőle hallotta július 27-én azt, amit most szösz szerint idézek:

„Sokáig beszélgettem Inczédyvel, aki nagyon torkig van az öreg úrral.³⁸ Bem Vásárhelyről Szász-Régenbe küldötte, azzal az ígérettel, hogy ott 6000 felfegyverzett embert talál, akikkel az ellenség hátában kell működnie. Ott azonban csak két századot talált,³⁹ de pár nap alatt egy zászlóalj⁴⁰ és egy csomó lándzsás ember érkezett és azokkal indulóban volt, mikor Damaszkín azt üzenté neki, hogy megtámadják és vissza kell vonulnia.”⁴¹

Ebből tehát világosan kitűnik, hogy Inczédy nem mozgult ki Szászrégenből.

Két nappal előbb pedig Huszár Károly mondotta el Pagetnek, „hogy Inczédy Bemből nagyon kiábrándulva tért vissza, mert azt parancsolta neki, hogy Szász-Régenből keljen át a hegyeken, foglalja el a Borgói-szorost és inkább daraboltassa fel magát, mint hogy visszavonuljon... Inczédy megköszönte a megítéltetést és ott hagyta őt.”⁴²

A két idézet közül bizonyára a közvetlen érintkezésen alapuló július 27-i a hitelesebbik. Úgy látszik, hogy Huszár egy kissé megtoldotta Inczédy szavait, vagy pedig az utóbbi vetette el a sulykot. Nem hihető, hogy Bem a Borgói-szoros elfoglalását parancsolta volna meg neki, mert az, a fennállott mostoha körülmények között, kézzelfogható képtelenség volt. Ellenben nagyon valószínű, hogy az ellenség hátának nyugtalanítására útasította, hogy ezzel Grotenhjelmet Beszterce táján való maradásra s a határszorosok fokozottabb őrzésére kényszerítse.

³⁵ I. h.

³⁶ I. h.

³⁷ I. m. III. 157. l. — Szerinte Inczédy „a galaci ütközet szerencsétlen kimenetelének hírére” indult volna el Szászrégenből.

³⁸ T. i. Bemmél.

³⁹ A két testőrszázadot.

⁴⁰ Az 50. honv. zászlóalj.

⁴¹ Horváth Jenő: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. (Paget János feljegyzései). — *Hadtört. Közlemények*: 1928. évf. 483. l.

⁴² U. o.

Azonban való igaz, hogy Inczédy faképnél hagyta Damaszkint s Báró Kemény Farkas ezredesnél, a kolozsvári katonai kerület parancsnokánál, jelentkezett szolgálatra.⁴³ Nem éppen előnyösen világítja meg az akkor uralkodott fegyelmi viszonyokat, hogy egy törzstiszt, mert neki nem tetsző feladatot kap, más gazdát keres magának.

b) Az 1849 július 17. és 25. közötti események.⁴⁴

(VI., VII. melléklet.)

Mint Besztercére történt visszahúzódása mutatja, Grotenhjelm még nem foglalkozott azzal a gondolattal, hogy végleg megváljon a Bukovinába vivő két szoros szomszédságától. Mint később kiderült, július 28-ig semmiféle parancsot vagy útasítást se kapott Lüderstől s így fogalma se volt a déli harctéren fennállott helyzetről.⁴⁵ Várni akart, de egy riasztó hír mégis csak kimozdította tétlenségéből. Azt a jelentést kapta ugyanis, hogy Damaszkint 6000 emberrel Teke, Inczédy pedig 5000 emberrel Nagysajó felé közeledik s egyesült erővel ki akarják fosztani Besztercét. Valami alapja volt is ennek a nagyon túlzott hírnek.⁴⁶

Damaszkint tudniillik, hogy a Szászrégenig történt felesleges hátrálást jóvá tegye, előrement Tekéig, Inczédy különítményét pedig Nagysajóra irányította. Beszterce megszállására, természetesen, nem gondolt. Ilyen délibábos tervvel nem is foglalkozhatott.

Grotenhjelm nem akarta engedni, hogy a besztercei hadosztály újból megvesse a lábát a Sajó vonalán s ezért

⁴³ 1848—49. *Tört. Lapok*: 1892. évf. 226. és k. II.

⁴⁴ Ezeknek a napoknak történetét általában véve helyesen írja le *Ramming* (I. m. 517. l.), de már abban téved — és téved az ő nyomán járó *Gelich* (i. m. III. 750. l.), úgyszintén *Breit* is (I. m. III. 157. l.) — hogy Báró Stein ezredes 3 zászlóaljat küldött volna Szászrégenbe, Damaszkint támogatására. Valójában csak a kezdetben másfelé szánt 50. honv. zászlóalj érkezett oda, mert a többi Csíkszeredára ment.

⁴⁵ *Grotenhjelm* Clam-Gallasnak, Szászrégen, 1849 júl. 27. (*Bécsi Hadilepeltár*: *Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849.* Fasc. VII. Nr. 65.)

⁴⁶ Igaz ugyan, hogy Gróf Lázár Dénes őrnagy egy csomó maroszeői nemzetőrt egyesített Szászrégenben, de mindez nem harcoló, hanem bajszerző elem volt. *Pataky* írja: „Hier erhielt er (t. i. Damaszkint) einige 1000 Mann Zuzüge vom Szekler Landsturm, von denen freilich nur eine geringe Anzahl mit Gewehren, die anderen aber mit Piken und Sensen bewaffnet waren. Diese Schaaren dienten leider nur dazu, um beim nächsten Treffen eine heillose Verwirrung hervorzurufen.“ (*Bem in Sibenburg*: 95. l.)

támadásra szánta magát. Július 21-én, két oszlopban, megindult dél felé.

A főoszlop — Grotenhjelm vezetése alatt — 7½ zászlóaljból, 5 lovasszászadból,⁴⁷ 18 orosz és 5 osztrák 6-fontos ágyúból állott. Az elővédet Bähr orosz ezredes vezette.⁴⁸ Ez az oszlop Szeretfalván át Tekére tartott.

A Wladisavljevics orosz tábornok parancsnoksága alatt állott mellékoszlop, a cs. kir. 51. gyalogezred I. zászlóaljából, 2 orosz vadászzászlóaljból, 3 orosz dzsidásszászadból, 2 orosz 6-fontos és 4 osztrák 3-fontos ágyúból alakult. Kitűzött iránya Nagysajó volt.⁴⁹

A Besztercére vivő út fedezésére, Szeretfalvánál, az 51/II. zászlóalj, a 24. gyalogezred 2 százada és 2 orosz ágyú maradt.

Damaszkin, a hadműveleti napló szerint, Nagyidánál — alkalmasint a falu mindkét oldalán levő dombokon — Springinsfeld jelentése szerint azonban Teke előtt foglalt állást. Inczedy állásáról semmi adatunk sincs.

Grotenhjelm hadosztálya július 21-én délelőtt 11 órakor indult. Főoszlopa, este érkezett Nagyida elé s rögtön meg is támadta Damaszkint. A részletekről mindössze annyit tudunk, hogy mindhárom fegyvernem egyszerre támadott.⁵⁰ Az osztrák 6-fontos üteg a harcvonal közepén, a 3-fontos pedig a jobbszárnyon, egy magaslaton helyezkedett el.⁵¹ De még mielőtt komolyabb összecsapásra került volna a sor, Damaszkin Tekén át Oláhújfalura, s onnan másnap Szászrégenbe húzódott vissza. Inczedy még az ellenség érkezése előtt elhagyta Nagysajót s visszatért különítményével Szászrégenbe.⁵² Grotenhjelm oszlopa Nagyida és Teke között, a

⁴⁷ Osztrák csapatok is voltak közötté.

⁴⁸ *Ramming*: i. h.

⁴⁹ *Tagebuch*: i. h.

Springinsfeld a lemergi General-Commandonak: Szászrégen, 1849 júl. 23. (*Bécsi Hadilevéltár*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 19. h.)

Teutsch jelentése: u. o. Nr. 17.

Hübl leírása: i. h.

Kőváry: i. h.

Maendl: i. m. II. 428. l.

Ramming: i. h.

Heydte: i. m. 67. l.

Thoroczka: (i. m. 41. l.) teljesen összezavarja a július 21-i és 23-i eseményeket. A 21-i csetepatét meg se említi, a két nappal későbbben vívott szászrégeni ütközetet pedig 21-i dátummal írja le.

⁵⁰ *Springinsfeld* jelentése: i. h.

⁵¹ *Hübl* leírása: i. h.

⁵² *Ramming*: i. h.

másik pedig a D. Magurának Nagysajóból északra eső oldalán — szakadó esőben — szállott táborba.⁵³

A főcsoporthoz most már Springinsfeld alezredes parancsnoksága alatt állott elővédje — a bukovinai határőrök 2 százada, egy osztrák dragonyos- és egy orosz dzsídászszázad, 2 osztrák ágyúval — reggel 5 órakor indult tovább. Damaszkinnak Oláhújfalunál hagyott háromszázadnyi utóvéde ellenállás nélkül hátrált meg, mire Springinsfeld áthaladt a helységen, a derékhad azonban nem ment tovább, hanem Oláhújfalú északi oldalán ütött táborni. A mellékoszlop ugyanakkor Bátosig nyomult előre.⁵⁴

*

* *

Ha elfogulatlanul vizsgáljuk az eseményeket, azt kell mondanunk, hogy Damaszkinn most vázolt előretörése nem csak céltalan, hanem határozottan káros is volt. Ha nem mozdul Szászrégenből, a Lüders útasításaira szüntelenül váró Grotenhjelm se hagyta volna még el Beszterce vidékét s így a magyar hadosztály némi nyugalomhoz juthatott volna. Megértenők Damaszkinn eljárását, ha erős ellenállást fejtve ki, nagy veszteséget okoz az ellenségnek, elvéve a kedvét a továbbmenéstől. Így azonban, jóformán harc nélküli visszavonulásával, csak rontotta a csapatok, de különösen a tisztikar különben se rózsás hangulatát.

A tisztiek jókora része ugyanis, kezdettől fogva elégedetlen volt Damaszkinnal s mindegyre sűrűbben hangzott fel az a kívánság, hogy adja át a helyét Inczédy Samu alezredesnek, akiben a tisztikar sokkal inkább bízott. Talán itt is megisméltódott volna a Székelyföldön Gál Sándor ezredes ellen kitört zendülés, ha Inczédy — alkalmasint július 23-án — ott nem hagyja a besztercei hadosztályt. Így azonban, egyébként nem menthető eltávozásával, bevágta az érdekében megindult korteskedés útját.⁵⁵ Inczédy eljárása jó ok, vagy inkább ürügy volt egyik-másik elégtelen tisztnek arra, hogy a rossz példát követve, odábbálljon. Kőváry meg is nevezi Veér Györgyöt, Reviczkyt, Marsót és Szász Gusztávot, mint olyanokat, akik búcsúzás nélkül otthagyták Damaszkint. Ez is egyik el nem tagadható tünete volt a nyári hadjárat elejétől fogva észlelhető bomladozásnak.

⁵³ Maendl: i. h.

⁵⁴ Ramming: i. h.

⁵⁵ Kőváry: i. m. 255. l.
1848—49-i Tört. Lapok: i. h.

c) A szászrégeni ütközet, 1849 július 23-án.

(III. és VII. melléklet.)

Elérkeztünk a besztercei hadosztály harcainak utolsó jelenetéhez, a szászrégeni ütközethez. Sajnálunk kell, hogy erről is annyira felületesen, sőt nemegyszer egymásnak ellentmondva szólnak a különféle kútfők, hogy a részletekre, főként pedig az egves honvéd csapattestek viselkedésére, lehetetlen világosságot derítenünk.⁵⁶

A harc színhelye immár nem a Sajó, hanem a Maros völgye volt. Szászrégen a Maros jobbpartján terül el. A Marossal itt egy darabon párhuzamosan, tőle csak 1100—1300 lépésvire folvik a Petele alatt beletorkoló Görgény-folyó, amelynek balpartjára, Szászrégennek szemben, Radnótfája épült. A két helység közötti hidak az ütközet vége felé, szerephez jutottak. A Szászrégenből Dédrádra vivő út mindkét oldalán erdő volt. A németnyelvű forrásokban az úttól északra eső erdőrészt „Ziegen-Wald“, a másik „Fritscher-Wald“ néven szerepel.

Az ütközetben résztvevő magyar csapatok erejét, az igazsághoz közeljáró források⁵⁷ 5000 főre becsülik. Az erdélyi fővezérségének július 20-án készült összefoglaló kimutatása, a besztercei hadosztály létszámát, az Inczedy alá rendelt csapatokéval együtt, de a 2. tartalékszázalóaljnak valami okból kihagyott csekély maradéka nélkül, 4614 emberre, 361 lóra és 19 ágyúra teszi. Azonban a számok dolgában néha erősen túlzó Neidhardt, 14.000 emberről és 20 ágyúról tud.⁵⁸

Az oroszoknak és az osztrákoknak a kolera folytán is megcsappant állománya ismeretlen, de még ilyen megfogyatkozott állapotában is sokkal nagyobb volt a besztercei hadosztálynál.⁵⁹

*

*

*

Július 23-án hajnali 5 órakor indult a Grotenhjelmhadosztály, főoszlopával Teke, mellékoszlopával Bátos mellől

⁵⁶ Például *Heydte* nem egészen 5 sorban végez vele (i. h.)

⁵⁷ *Ramming*: i. m. III. 730. l.

Kőváry: i. h.

⁵⁸ I. m. III. 43. l. Meg kell azonban jegyezni, hogy az idézett július 20-i állománykimutatás megbízhatóságához sok szó fér. A hadosztályparancsnokságok effajta kimutatásai, körülbelül július közepétől fogva, mindegyre gyérebben és mindegyre hanyagabbul összeállítva érkeztek az erdélyi fővezérség marosvásárhelyi központi irodájába: július utolsó hetétől kezdve pedig végleg elmaradtak.

⁵⁹ Grotenhjelms az 51/I. zászlóaljat Bátosról visszaküldötte Besztercére. (*Maendt*: i. h.)

Szászrégen felé. A két oszlopnak Dédrád előtt kellett találkoznia. (Térkép a 94. oldalon.)

Damaszkin nem akart nagyobb harcba bocsátkozni, hanem csupán annyi időre szándékozott az ellenséget feltartóztatni, amíg a hadosztály Szászrégenen és a két hídon keresztül, át nem vonul Radnótfájára. Az ütközet tehát tulajdonképpen utóvédharc volt, mert a Dédrádnál állott magyar előőrsök, miután Grotenhjelm elsőként érkezett mellékoszlopával, néhány lövést váltottak, a két — előbb már említett — erdőbe húzódtak vissza s itt az utóvéd szerepét vették át.

Nem lehet megbízhatóan megállapítani, hogy mely honvédcsoportok védték a Szászrégen feletti két erdőrészt. Kővárv azt írja, hogy az 50. és 73. honvédzászlóalj fedezte az ütközet végén a visszavonulást.⁶⁰ Ámde Thoroczkay, aki a 73. zászlóaljban szolgált, úgy emlékezik, hogy az ő zászlóaljuk a harc kezdetén a Maros hídjánál állott s az erdei harcban nem vett részt.⁶¹ Azt lehet tehát gyanítanunk, hogy a Benkovics százados vezette 50. honvédzászlóalj alkotta az erdőben megszállott utóvédnek legalább egy részét s ezért maradt a városon át történt visszavonulásnál is a menetoszlop végén.

A Dédrádnál támadáshoz csoportosult Grotenhjelm-hadosztály első harcrendjét ezúttal is a még ottlevő osztrák csapatok, vagyis a bukovinai 6 határőrszázad és a 6-fontos üteg, alkották. Ott volt még az osztrák 3-fontos félüteg is, de ennek miként történt alkalmazásáról hallgatnak a kútfőírók.⁶²

Amennyire a nem egyöntetűen valló forrásokból sejtethető, két határőrszázad a Ziegenwaldot, négy pedig a Fritscherwaldot támadta meg. Az előbbieket egy, az utóbbiakat két orosz vadászászlóalj támogatta.

Grotenhjelm mindjárt az ütközet elején, 6 dzsidaászázadot indított a 22. sz. lovasüteggel együtt Vajdaszentivánra, azzal a paranccsal, hogy ott a Maroson átkelve, elzárja a szászrégen-marosvásárhelyi utat. Ez kétségtől nagyon helyes és célszerű intézkedés volt s a hat lovasszázad rohama bizonyára nagy zavart okozott volna a visszavonuló magyarok soraiban, ha egy nem várt eset meg nem hiúsítja Grotenhjelm szándékát. Az történt ugyanis, hogy ennek a lovaságnak parancsnoka — nem tudjuk, ki volt — nem bízott a melléadott vezetőben; gyanút fogott, hogy csapdába viszi. Ezért nem mert nekivágni az útnak, hanem mindjárt az ele-

⁶⁰ I. h.

⁶¹ I. m. 41. l.

⁶² *Tagebuch*; i. h.

Deutsch jelentése: i. h.

Ramming: i. m. 517., 518. l.

jén — a Szászrégen felől hallatszó ágyúdörgésre — visszafordult.⁶³ Ez a múlasztás tette lehetővé, hogy Damaszkín aránylag nagyobb zavarodás nélkül vonulhatott vissza derékhadával Marosvásárhely felé. Grotenhjelm bizonyára megmosta a felénk lovasparancsnok fejét, de ezzel már nem lehetett jóvátenni az elkövetett hibát.

A város fölött lefolyt erdei harcról édeskeveset tudunk. Az osztrák 6-fontos üteg a magyarok balszárnyát vette célba, amelyet a bukovinai határőrök és az oroszok átkaroló támadása hosszabb puskázás és ágyúzás után, leszorított a magaslatról.⁶⁴ A magyar jobbszárnyon gyöngébb volt az ellenállás, (de talán a támadás is), a magyar középhad ellenben jól megvetette a lábát.⁶⁵ De mihelyt a kettős átkarolás érezte a hatását, az egész utóvéd megkezdte a visszavonulást, a városon és a híдаkon át, Radnótfájára.

Az osztrákok nyomon követték s 6-fontos ütegeik 2 ágyúja a város feletti temetőben foglalt állást, a többi pedig követte a gyalogságot, s Hübl állítása szerint, benn a városban is lekapcsolt.⁶⁶

Az ütközet most következett utolsó mozzanata fölötté zavarosan hangzik, Springinsfeldnek a többiekénél részletesebb jelentésében. Az alezredes azt írja, hogy a magyar utóvéd felszedte maga mögött a Maros (vagy a Görgény?) hídjának pallóját, de azért az osztrák gyalogság, lovasság és tűzérség mégis átment rajta. Ha a hídpalló csak *részben* volt felszedve, akkor a gyalogság talán nagy ügyel-bajjal áttornászhatott rajta, feltéve, hogy nem zavarták. Itt azonban azt olvassuk, hogy Springinsfeld a felszedett híd mögött felállított 2 magyar ágyút azoknak kartácstüzében támadta meg a dragonyosszázad élén.⁶⁷ Hol és hogyan ment át a lovasság a két folyón? Erről semmit se hallunk. Már pedig a Maros nagyon bolondos folyó, amelyen Szászrégen táján se lehet akárhol átgázolni. A tűzérség meg éppen nem mehet át rajta híd nélkül.

Thoroczkay, mint szemtanú, állítja, hogy a visszavonulást fedező 73. honvédszászlóalj visszaverte az orosz és osztrák lovasság támadását. Ez a lovasság előbb a 15. („Mátyás”) huszárezrednek Csiky százados vezette egyik századát szalasztotta meg. A Mátyás-husárok ekkor belerohantak a 73. honvédszászlóaljba és két emberét letaposták.⁶⁸ Itt azonban

⁶³ *Tagebuch*: i. h. — A többi kútfő elhallgatja.

⁶⁴ *Hübl leírása*: i. h.

Teutsch jelentése: i. h.

Ramming: i. h.

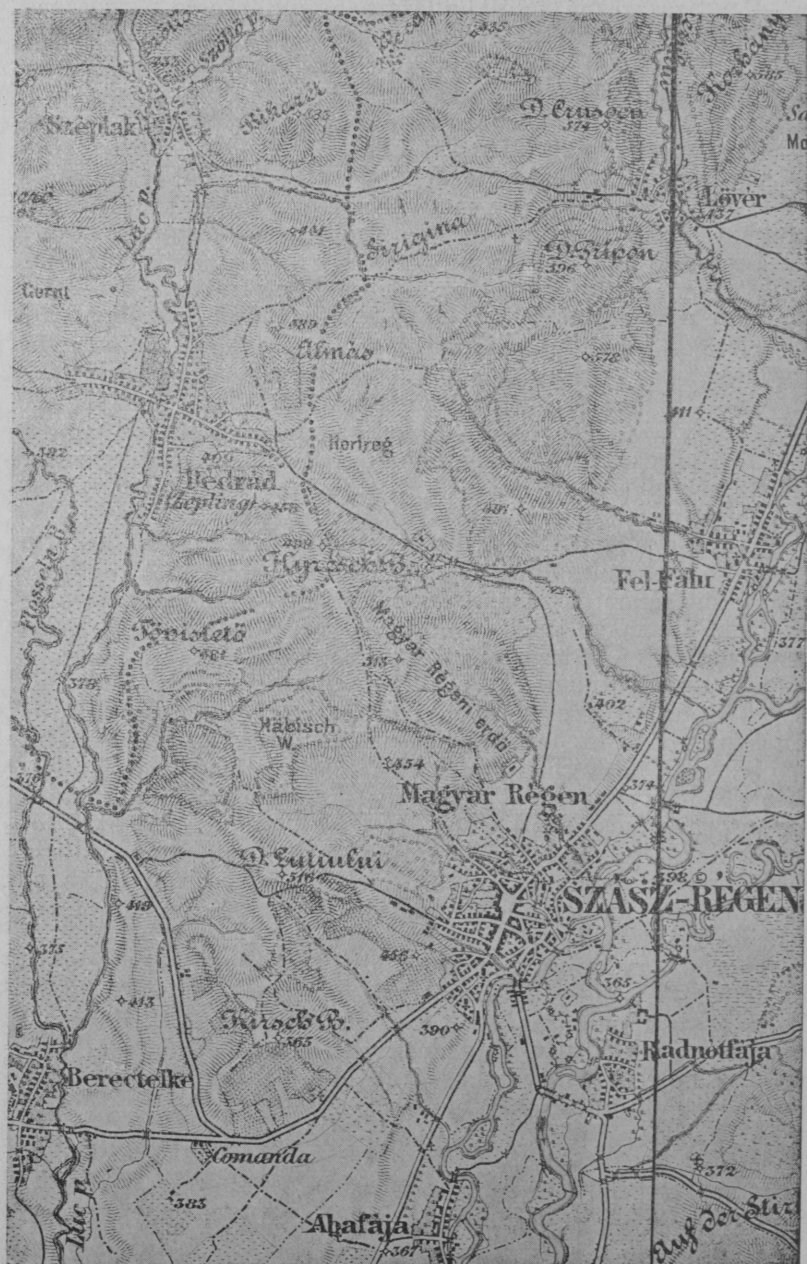
Springinsfeld a lemergi General-Commandok: i. h.

⁶⁵ *Neidhardt*: i. h.

⁶⁶ I. h.

⁶⁷ *Jelentése* a lemergi General-Commandonak: i. h.

⁶⁸ I. h.

4. A szászrégeni ütközet színhelye. (1 : 75,000).

az a bökkenő, hogy a 15. huszárezrednek csupán egy szakasza tartozott a besztercei hadosztályhoz, de a július 20-i állománykimutatásban már ez se fordul elő. Thoroczkayt tehát ezúttal is cserbenhagyta az emlékezőtehetsége.

Annyiban azonban bizonyosnak látszik, hogy Damaszkín huszárjainak egy része belekeveredett a viadalba, mert Springinsfeld azt írja, hogy az előbbemlített két magyar ágyút gyalogság és lovasság mentette meg. Az alezredes alól lelőtték a lovat s alkalmasint foglyul esik, ha egy Brosch nevű dragonyos káplár át nem engedi neki a lovat s ha két másik dragonyos testével nem fedezi. Csakhamar ez a ló is puskagolyót kapott.⁶⁹

A harcnak nemsokára vége szakadt. A magyar utóvéd is visszavonult s négy orosz dzsidadász század, a lovasüteggel együtt, Körtvélyfájáig⁷⁰ üldözte, vagy jobbanmondva csak követte a hátráló besztercei hadosztályt.

A veszteség egyik félnél se volt nagy. A magyarokét 50—60 halottira és sebesültre becsülik az osztrák kútfők. Ezenkívül 34 emberük foglyulesett, a lengyel légió 61 embere pedig átpártolt az ellenséghez.⁷¹ A szövetségesek vesztesége 4 halott és 29 sebesült volt.⁷²

* * *

Nem szorul bizonyításra, hogy Damaszkín a július 23-i harcban se győzhetett. Szászrégen kiűritéséért tehát nem érheti jogos szemrehányás; de annál inkább a reákövetkezett 63 kilométernyi visszavonulásért. Damaszkín tudniillik, bárha a különben is lanyha üldözés csak Körtvélyfájáig tartott s folytatása se következett, az ütközet napján Marosvásárhelyig, 24-én pedig Erdőszentgyörgyig⁷³ hátrált, nem számolva egy ilyen gyors és hosszú visszavonulásnak el nem

⁶⁹ I. h.

⁷⁰ Nem egészen 15 kilométer.

⁷¹ *Teutsch jelentése*: i. h.

⁷² Végül még ideiktatom a „Honvéd” 182. számában, július 28-án megjelent tudósítást is:

Szeredfalvi táborunk Szász Régen alatt ütközött a muszkákkal és ez az ütközet a muszkáknak sokkal több veszteséget hozott, mint mieinknek. E táborunk Balavásárig vonult vissza, ott várandó bé az oly régóta várt segedelmet. Ezen visszavonulás okozá a szamosújvári tábornak Szamosfalva és Apahidára szállítását, nehogy egy oldalmozdulattal Sz. Régen tájáról kedve jöjjön a muszkáknak Kolozsvárra indulni.“

⁷³ *Rammingnál* (i. h.), kétségtől írás- vagy sajtóhiba folytán. „Czido-Szentgyörgy” szerepel. Ezt mind *Gelich* (I. m. III. 732. l.) mind *Breit* (i. m. III. 158. l.) Csíkszentgyörgyre változtatta, holott a Csíkszeredától délkeletre eső Csíkszentgyörgy, sehogyan se eshetett a Szászrégenből Marosvásárhely felé visszavonuló Damaszkín útjába. A Grotenhjelm-hadosztály hadművelleti naplója minden kétséget kizáróan, Erdőszentgyörgyöt ír, úgyszintén Kőváry, valamint a visszavonulásban résztvett Thoroczka is.

maradható s a lazábbfegyelmű csapatokat meg is bomlasztó káros hatásával, se azzal, hogy most már teljesen megnyitotta az oroszok útját a Maros völgyén s onnan tovább, a két Küküllő völgye felé is.

Azonban csakhamar belátta, hogy nagy hibát követett el. Július 26-án visszatért Marosvásárhelyre, másnap pedig 5 kilométerrel tovább észak felé, Marosszentgyörgynél szállott táborba.⁷⁴ Szerencsére az ellenség ezekben a napokban nem mozdult Szászrégenből s csupán előőrsei állottak Körtvélyfájánál.

Július 25-én vaklárma zavarta meg Grotenhjelm nyugalmát. Besztercéről is, Naszódról is híre jött, hogy 5000 főnyi magyar sereg érkezett Nagybányára s onnan Erdélybe készül rontani.⁷⁵ Mivel ezt a hírt többfelől megerősítették, Grotenhjelm — Beszterce és a két szoros biztosítására — két orosz zászlóaljat és 4 orosz ágyút indított vissza, az osztrák dragonyos-századdal és könnyű lovasszakasszal együtt. A Besztercén ilyenmódon megszaporodott csapatok parancsnoka Pavlov tábornok lett.⁷⁶

Időközben Bem végrehajtotta régen tervezett betörését Moldvaországba. De már július 25-én visszatért Erdélybe s 28-án Marosvásárhelyre érkezett, hogy megkezdje Kossuthnak is bejelentett támadását Grotenhjelm ellen.⁷⁷ Azonban még mielőtt hozzáfoghatott volna, megtudta, hogy Lüders, a moldvai expedíció hírére, visszafordult a 21-én megszállott Nagyszebenből, s gyorsan közeledik a Nagy-küküllő völgyén a Székelyföld felé. Bem erre tüstént Székelykeresztúrra sietett, de mert se Báró Kemény Farkas a Kolozsvárról oda-rendelt csapatokkal, se Dobay alezredes a Rikáról hátráló kis különítménnyel nem érkezett meg, csupán a Székelykeresztúron összegyűlt maroknyi had élén volt kénytelen Lüders elé állani. Az eredmény a jólismert segesvári vereség lett.

Bem ekkor gyorsan visszatért Marosvásárhelyre, egyesítette a besztercei hadosztályt Kemény végre mégis csak megérkezett csapataival s augusztus 2-ának hajnalán megindult Nagyszeben felé, hogy elfoglalja ezt az akkor annyira fontos várost Lüders háta mögött. Ezzel meg is szűnt a besztercei hadosztálynak 43 napig tartott önálló háborús szereplése.

Gyalóokay Jenő.

⁷⁴ *Thoroczkay*: i. h.

⁷⁵ *Deutsch* jelentése: i. h.

⁷⁶ Ez a vaklárma Kazinczy hadosztályára vonatkozhatott, amely pedig még sokáig nem indult meg Erdély felé.

⁷⁷ „Aussitôt que j'aurai mis de l'ordre dans les troupes, je veux me porter sur Bistritz et je crois qu'en quatre jours je pourrais y arriver”. (Bem Kossuthnak, Marosvásárhely, 1849 júl. 28. — *Bécsi Hírlap*: Feldacten der ung. siebenb. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr. 17.)

**Márkus- és Batizfalvi báró Máriássy András
táborszernagy, a Mária Terézia rend lovagja.
1757–1846.**

(Főleg a családi levéltár alapján.)

(Harmadik közlemény.)

1810-ben Máriássy, mint a Mária Terézia rend lovagja, megindítja a *grófi* vagy bárói cím megszerzésére az eljárást és 1810-ben (néhány hónappal édesanyja temetése után!) latin nyelvű beadvánnyal fordul a m. kir. udvari kancelláriához, amelyben előadja, hogy az asperni és deutschwagrami csatákban magát kitüntetvén, megkapta a Mária Terézia rend keresztjét, amely rend statutumai értelmében, neki, mint kitüntetett félnek, joga van a díjak elnyerése mellett a grófságot vagy báróságot kérni. Mint egy 600 éves magyar család tagja, amely „iam olim comitum titulo gaudebat“, tehát már egykor grófi címet is viselt, kéri a díjak elengedése mellett a grófi cím megadását, ha pedig ezt meg nem kaphatná, akkor a báróságot kéri.²⁷⁸

A kancellária (gróf Erdődy József kancellár) jó hosszú ideig fektette a beadványt és csak szeptember 7-én terjesztette Máriássy kérelmét a felség elé azzal, hogy Máriássy András, aki előbb a gr. Gyulay ezred colonellusa volt, mint generális Aspernnél és Wagramnál annyira kitüntette magát, hogy Károly főherceg a csatatéren a Mária Terézia rend keresztjével jutalmazta és így most igénye van a grófi vagy bárói rangra. A család — írja a kancellária — 1264 (?) óta virágzik, s ajánlja a folyamodónak akár a grófi, akár a bárói ranggal való megadományozását.

A felség irodájában megint jóideig hevert az akta, míg végre november 29-én a felség elé került, aki Máriássyt a díjak elengedésével *magyar* bárói ranggal adományozta meg.²⁷⁹ s az erről szóló diploma a folyamodónak 1810. december 1-i dátummal adatott ki.²⁸⁰

²⁷⁸ M. kir. Orsz. Levéltár, Canc. 1810 : 9285. szám.

²⁷⁹ „Supplicantem generalem Máriássy in numerum liberorum *regni Ungariae* baronum cum remissione taxae cooptatum habere volo.

Mindezek megtörténtéről Máriássy udvari ágense Dembscher 1810. december 11-én értesíti ügyfelét, s írja, hogy folyamodványa, „um Erhebung in den hungarischen Freyherrn Stand herabgelanget seye“ és ő holnap — a „Haupt Taxé“-t a felség elengedvén. — a bárói diploma kiállításának taksáját letétbe fogja helyezni.²⁸¹

Máriássynak tehát a felség a bárói rang elnveréseért járó főtaksát, ami ekkor 4000 forint volt, elengedte, de meg kellett fizetnie a diploma beiktatásáért (a Királyi Könyvekbe) járó 10 forintot, s a könyv alakban pergamenre írt, s aranyozott kapszulában, arany fonalon függő pecséttel ellátott bárói diplomáért járó 190, összesen tehát 200 forintot. Ezen összeg lefizetését a magyar királyi udvari kamara taxatoratusi hivatala 1811. január 22-én megnyugtatta, elismervén, hogy Máriássy „de Marhusfalva et Balitsfalva“ (így!) András vezérőrnagy ezt az összeget lefizette.²⁸²

Ezzel a Mária Terézia rend elnverésének utóhangjai végleg le is záródtak.

Édesanyjának 1810 január 21-én bekövetkezett halála Máriássyt mélységesen lesújtotta. Hiszen egyetlen legbizalmasabb, szívéhez legközelebb álló barátját, tanácsadóját, irányítóját veszítette el benne.

A családi feljegyzések szerint a hőn szeretett édesanya temetése 1810. január 30-án volt Batizfalván,²⁸³ amelyen minden valószínűség szerint legkedvesebb fia is részt vett, bár erre adatunk nincsen.

Úgy látszik, édesanyja elhúnyta figyelmeztette Máriássyt a múlandóságra, s ez 1810-ben arra készteti, hogy saját esetleges halála bekövetkeztére a kellő intézkedéseket megtegye. Máriássy meg is írja végrendeletét s azt 1811. január 14-én Márkusfalván báró Fischer Imre, a tizenhat szepesi város királvi adminisztrátora, Benedekfalvi Detrich Menyhért szepesi szolgabíró, Gerhardt Tamás és Máriássy Károly táblabírák, s végül Szemerei Horváth Tádé szepesi esküdt ülnök, mint végrendeleti tanúk előtt fölolvassa, s azt ép észszel és lélekkel saját végrendeletének jelenti ki.

Viennae die 29^a novembris 1810. — Franciscus manu propria.“ Orsz Levéltár, Canc.: 1810: 12.645.

²⁸⁰ Orsz. Levéltár: Liber Regius 62. kötet 1266. l. — A címer le van festve s azonos a II. Ulászló király által adományozottal, de itt alul egy lebegő mondat szalag van, ezzel a felírással: FORTITUDINI.

²⁸¹ Dembscher levele Máriássy Andráshoz, 1810. december 11. Bécs.

²⁸² A taxatoratus 1811. január 22-én Bécsben kelt eredeti nyugtája.

²⁸³ Weber nyilván téved, midőn a halálozás napjául 1810. június 20. napját állapítja meg. I. m.: 358. l. Ekkor csak kriptába helyezéstről lehetett szó.

E végrendeletben Máriássy úgy intézkedik, hogy halála után a batizfalvi családi kriptában a legjobb édesanya mellé óhajtja majdan örök álmát aludni.

Keveset, sőt majdnem semmitsem tudunk arról, hogy Máriássy 1811-ben hol, merre járt, s mit művelt, csak annyit tudunk, hogy 1811. júniusában a felség báró Máriássy Andrást meghívja az országgyűlésre, amelyen valószínűleg részt is vett.²⁸⁴

1812. nyarán Máriássy Pesten volt (aug. 3.), s úgy látszik, innen küldték ki lengyel területre, ahol ősszel (október 18.) a Wizulky falu mögötti magaslatokon vívott csatában, a Triszin nevű major megtámadásakor a vállán megsebesült.

Az ekkor kapott golyót Máriássy eltette emlékül ezzel a felirattal:

„Mit dieser Kugel wurde ich und mein Pferd in dem russischen Kriege anno 1812. als Brigadier bei Wizulky den 18. october blessirt.“

Nem tudjuk pontosan, hogy Máriássy sebtét hol gyógykezelték, de valószínűleg lengyel területen és itt, a lengyelországi „Auxiliär Corps”-nál tölthette 1812—1813. telét is, mint rekonvalescens.

1813. február 3-án Szakmáry Donát Lucsivnárról ír Máriássy Andrásnak, s e levélből megtudjuk, hogy az ős és a tél sok fáradsalom, iszonyú hideg és végnélküli menetelések közepette tellett. Jelzi Szakmáry Máriássynak, hogy levelét megkapta és „innigst freuete mich aus denselben Ihr Wohlbefinden bey so vielen Strapazen zu ersehen; Wie sehr bedauerten alle Ihre gute Freunde Sie und das sämmtliche Officiers-Chor wegen der so sehr ausgestandenen Kälte und unaufhörlichen Märschen.

Hier ist die Kälte vielleicht nicht minder strenge, nur mit den Unterschied, dasz wir mit einen hübschen Mädcl oder Weibchen uns bey dem warmen Ofen dum und quando lustig machen können und erst dann mit einer schönen Frau Rittmeisterin Schlitten fahren, wenn uns die Sonne ohne Wind anlächeln thut.

Schon öfters wünschte ich Ihnen von Herzen in unserer lustigen Gesellschaft sed quis contra torrentem Napoleonem.“

Levele végén Szakmáry úgy mellékesen megjegyzi, hogy: „Ich freute mich über Ihr Reconvalesciren von der erlittenen Contusion.“²⁸⁵

Egy nappal később, 1813. február 4-én Krompachról egy

²⁸⁴ Az 1811. június 22-én Bécsben kelt eredeti regális megvan a családi levéltárban.

²⁸⁵ 1813. február 3. Lucsivna; Szakmáry Donát levele Máriássy Andrásához.

Gundelfingen ír Máriássynak, amelyből megtudjuk, hogy Máriássy sebesülése elég súlyos lehetett, mert ágyúgolyó súrolta. Az is kitűnik a levélből, hogy Máriássy 1813. január 12-én a lengyel Paltosh-ban volt, s innen írt Gundelfingennek, melyre a válasz a következő volt:

„Lieber schätzbarer Freund und Bruder!

Ich danke Dir für deinen lieben Brief von 12. Januarii aus Paltosh, der nicht allein deine edle freundschaftliche Gesinnungen gegen mich bestätigte, sondern mir ein neues Leben gab, weil ich erfuhr, *dasz Du noch am Leben bist*. Bruder, die Beharlichkeit in deinen Beruf ist lobenswürdig, nach dem Du aber von *erhaltenen Canonen streyfschusz* und dem sturze mit dem Pferde bey immer währenden ausserordentlichen Strapazen dich noch nicht erholen konntest und in Gefahr stehest, aus Mangel der gehörigen Pflege um zukommen, so finde ich deine beharlichkeit sehr tadelnswürdig und da Du mit Ehren abtreten kannst, um deine Gesundheit herzustellen, so kann ich nicht begreifen warum Du nicht nach Hause kommst? Du kannst ja noch in die Zukunft für deinen König und dein Vaterland streiten und *die Pflichten erfüllen die Dir so heilig sind*. Wasz kann ein kranker Soldat in der Winter Campanie, wo mehr mit Elementen und Müszeligkeiten, als mit Feinden zu kämpfen ist da ausrichten? Lieber Bruder, komme nach Hausz, stelle deine Gesundheit zu recht, und willst du in Frühjahr wider zurückeren, so mache was dir Ehre und Pflicht eingeben werden.“²⁸⁶

Máriássy Gundelfingenhez írott levelét ez utóbbi megmutatta és felolvasta a szepesi püspöknek is, aki Máriássynak szintén a hazatérést és egészségének teljes helyreállítását javasolja. Végül Gundelfingen még megírja, hogy mennyire vágvik utánna, mert a püspökön kívül még csak egyetlen igaz barátja van — Máriássy.

„Dem Bischof — írja Gundelfingen — habe ich deinen Brief vorgelesen. Er lässt sich Dir auf das innigste empfehlen und bitten, Du solst nach Hausz eilen, um deine theuere Gesundheit herstellen zu können. — Mein Hertz dürstet nach Dir, ich habe viele so genannte Freunde, aber wahren Freund? den Bischof ausgenommen, nur Dich.“

1815. február 3-án Máriássy Varsóból ír ispánjának, Kupcseknek, aki Jurkowba válaszol neki, mert Máriássy március elején (9-én) itt van, viszont március végén, április elején már Krakóban van, s március 31-én Pozsonyból egy Szontagh ide a következőket írja neki: „Nebst einen

²⁸⁶ 1815. február 4. Krompach; Gundelfingen levele Máriássy Andrásához! a családi levéltárban.

Respect laszt Herr Staabsarzt von Klein sagen dass Sie, wen übrigen die Aerzte das baden für gut finden, das Pöstyéner Bad vor allen vorziehen. Solten Sie aber nach den Sturtz vom Schwindl befallen seyn, so rathet er gar kein Bad.“²⁸⁷

A most közölt levélből és Beckers egy későbbi leveléből is látjuk tehát, hogy Máriássy ekkor még sebesüléséből teljesen fel nem gyógyult, s úgy látszik, a fürdőre menés gondolatával foglalkozott, hiszen ő maga tudhatta legjobban, hogy egészsége még teljesen helyre nem állott.

Április 14-én Wolbromban, május 2-án pedig Brcebirczaniban találjuk Máriássyt. Ez utóbbi helyre ír neki a vielitskai határőrség parancsnoka, aki jelenti, hogy holnap Ponvatovszki herceg von Ferner kormánytanácsosnál fog ebédelni. ennél fogva őt és suite-jét beengedi, maga fog a herceg elé menni, s őt fogadni.²⁸⁸

1813 június elején Sternbergben, majd Kratenauban, szóval cseh területen látjuk Máriássyt, aki július végén és augusztus elején a Prága melletti Mochow-ban van, tehát ekkor már elkerült a galíciai Auxiliär-Corps-tól a hadrakelt sereghez, s 1813 augusztus 26—27-én jelen volt a drezdai csatában, ahol herceg Schwarzenberg hadsereg csoportjában, az osztrák sereg jobb szárnyán, báró Bianchi altábornagy gyalog hadosztályában mint brigadéros a 48. számú Simbschen-féle és a 19. számú Hessen-Homburg gyalogezredeket vezényelte, és „Armée-Abteilung“ parancsnoka maga a Hessen-Homburg-i herceg volt.²⁸⁹

A drezdai csatában, augusztus 27-én, Máriássy ismét golyót kapott és súlyosan megsebesült, s így unokaöccsének. Máriássy alezredesnek 1813 júliusában kelt levele már nem találta Andrást a hadrakelt seregnél és a levélborítékra valaki ráírta: „Plessirt in Prag.“ — Máriássy tehát sebesülten Prágába került, ahol a „Graf Srtbyscher vagy Swrbyscher Haus“-ban „in der Hiberner Gasse N° 1002“ helyezték őt el.

A drezdai csatában tanúsított bátor és nagyszerű maga-

²⁸⁷ 1813. március 31. Pozsony. Szontagh levele Máriássy András-hoz, u. ott. 1813. június 16. Buda. Beckers levele Máriássyhoz, u. ott. írja, hogy Teschenből május 11-én kelt levelét, mellyel nagy örömet okozott, megkapta, s kívánja: „Dich bey Gelegenheit des *Gebrauchs eines Bades in Ungarn* bey uns zu sehen, um dich unserer Anhänglichkeit zu überzeugen.“

²⁸⁸ 1813. május 2. Vielitska. A határőrség parancsnokának jelentése Máriássyhoz. U. ott.

²⁸⁹ Friedrich: Geschichte des Herbstfeldzuges 1813. — Berlin. (Megjelent a: Geschichte der Befreiungskriege 1813—1815. című sorozatban). Ennek kilencedik fejezetében van leírva: „Die Schlacht bei Dresden.“ 440—502. és 564. ll. — Edmund Glaise von Horstenau: Feldzug von Dresden. Bécs. 1913. 237—238. ll. — (Megjelent a: Geschichte der Kämpfe Österreichs című sorozatban.)

tartásáért a jutalom nem maradt el, mert I. Ferenc király 1813 szeptember 2-án kelt, úgynevezett „Gehorsamspatent“-jével Máriássynak adja a jelenleg ezredtulajdonos nélkül lévő és eddig báró Weidenfeld Károly Mária Terézia-rendes vitéz tulajdonában volt 37. számú magyar gyalogezredet, tehát azt a gróf Siskovics József nevét viselt ezredet, amelyben egykoron Máriássy katonái pályafutását megkezdte,²⁹⁰ s amelyet eredetileg 1741-ben Szirmay Tamás állított fel. Máriássy ennek az ezrednek, mely később Nagyváradon állomásozott s tulajdonosa József főherceg lett, a hetedik ezredtulajdonosa volt, s mint „Regiments-Inhaber“ bírta ezen ezredet 1846-ban bekövetkezett haláláig.²⁹¹

Máriássy magas kitüntetésének természetesen gyorsan híre terjedt és 1813 szeptember havában Máriássyhoz sorra érkeztek egyrészt a gratuláló, másrészt a sebesülés fölötti részvételvel.

Szeptember 10-én a Lambach melletti táborból báró Lunden granátos kapitány az első, aki Máriássynak gratulál és aki viszont még nem tudja, hogy Máriássy sebesülten Prágában fekszik, mert levelét még „à la Grande Armée en Bohême“ címezi. A kapitány kéri Máriássyt, hogy engedje

²⁹⁰ Az ezred történetét először Kiss Károly hadnagy írta meg a Tudományos Gyűjtemény 1825. évi folyamában: (I. füzet 16. l., II. füzet 5.; III. füzet 3. és IV. füzet 5. skk. II. —) „A 37-dik Magyar Gyalog mostan a méltóságos főhadí vezéri helytartó Márkus és Batizfalvi Bárá Máriássy András Ur' nevét viselő császári királyi ezred Történeti“ címen, a melyből látjuk, hogy gr. Siskovics óta az ezredtulajdonosok kivétel nélkül a Mária Terézia rend közép vagv kiskeresztesei voltak. Siskovics után (1762—84), aki középkeresztes volt. De Vins József báró (1784—1802), Auffenberg Ferencz báró (1802—1808.), végül Weidenfeld Károly báró (1808—1813) mind kiskeresztes ezredtulajdonosok bírták az ezredet.

A család tulajdonában Márkusfalván volt egy kézirat, melynek címe volt: „Freiherr Andreas Máriássy de Markus et Batiszfalva k. k. ung. Infanterie-Regiment No. 37. in der Adjustierung des Jahres 1821. bildlich dargestellt durch Hauptmann Johann Freiherr von Schönau, k. k. Kämmerer, zusammengestellt durch den Urgrosznenffen des Inhabers Franz Máriássy de Markus- et Batiszfalva 1887.“ Ebben a Máriássy-ra vonatkozó személyi adatokat „John Keppel Knigt of Jordanstone k. k. Oberstleutenant a. D.“ állította össze, s a szöveg után következtek remek eredeti aquarellekben az ezred akkori egyenruhájának képei. Mint annyi minden, ez a kézirat is a hozzánk betolakodott csehek mindent felfalni akaró busztításának esett áldozatul. Ld. még *Finke*, Edmund ny. ezredes: *Geschichte des k. u. k. ung. Infanterie Regimenes No. 37. Erzherzog Joseph. — I—II. kötet, Wien. 1898. —*

²⁹¹ 1813. szeptember 2. — „In Feldhoflager zu Töplitz in Böhmen ... Ausgefertigt zu Wien den 5ten September 1813.“ I. Ferenc király báró Máriássy Andrásnak (von *Marensfalva*“ [így!]) a vacans br. Weidenfeld-féle magyar gyalogezredet adományozza. Eredeti okirat a családi levéltárban.

1813. szeptember 5. Bécs. Gróf Bellegarde báró Máriássy Andrásnak megküldi az ezredtulajdonosi adományozó levelet. — Eredeti u. ott.

meg „dasz ich über die Verleihung eines Regiments, welche seiner Majestät an Ihre *brillante* Tapferkeit und militairischen Talent bewilliget hat, meine gehorsamste Gratulation abstatton“.²⁹²

Ugyanekkor már terjed a híre a súlyos sebesülésnek is, sőt a Szepességen már azt beszélték, hogy Máriássy a drezdai csatában elesett és meghalt.

1813. szeptember 10-én már a sebesülés híre eljutott Pestre, mert br. Hellenbachné Kubinyi Zsófia innen küld Máriássynak részvétiratot.

Ugy látszik, szeptember derekán Máriássyt Trencsén-Tepliczre akarták szállítani, mert szeptember 17-én ide címezi levelét egy Baranyai nevű úr, aki részint gratulál az ezredtulajdonosi kitiüntetéshez, részint pedig részvétét fejezi ki a sebesülés felett. Ugyanekkor részvétét fejezi ki gr. Eszterházy Imre is. —

Szeptember 18-án gr. Gyulai Albert fejezi ki részvétét, s ugyanekkor Szakmáry Donát ír Máriássynak, s jelzi, hogy szeptember 14-én indult el Kérmárkról „allwo die traurige Nachricht verbreitet war, dasz Sie und General Andrássy auf den Schlacht-Felde geblieben sein“, s csak később érkezett híradás arról, hogy Máriássy él és sebesülten Prágában van.

Szeptember 21-én Ujházy József, Máriássy sógora ír Prágába (a Hiberner Gasse 1002. szám alá), amely levél a következőképpen hangzik:

„Theuerster Liebster Bruder und Schwager!

Deine Verwundung vernahm ich mit der innigsten Theilnahme und tiefen Schmerz, um so mehr, da man anfangs nicht wissen konte, ob solche gefährlich sey — dem Allmächtigen sey indessen tausendfaches Lob und Dank dafür, dasz dein uns insgesamt theures Leben dabey nicht in Gefahr komt — zwar wirst du vielen Schmerz leiden müssen, besonders wen die Kugel das Bein verletzt hätte, wen auch solche *bereits heraus gezogen ist*; doch trage dein Leiden mit Geduld, Gott wird alles zum besten wenden und uns noch die Freude erleben lassen, dich baldigst glücklich und hergestellt in unsere Arme zu drücken. Er der Herr des gantzen Welt-Alls (így!) leitet uns durch mancherley trübe Wege und lässt unsz widerum frohe Stunden erleben, möge seine allgewaltige Hand dich unter seinen mächtigen Schutz nehmen und dich für fernern Unglück gnädiglich bewahren. Ich kan dir die *allgemeine Theilnahme*, welche jederman bey der traurigen Nachricht deiner Blessirung hatte, nicht genug

²⁹² 1815. szeptember 10. Feld Lager bey Lambach. Báró Lunden levele Máriássy Andráshoz. U. ott.

beschreiben, man bedauerte dich insgemein — *dieses sind Zeichen der Liebe* und Hochachtung, welche man gegen dich hat.

Zu der Erhaltung desjenigen Regiments, in welchen du deine militärische Laufbahn anfangen, wünsche dir alles erdenkliche Glück, mögest du noch recht viele Jahre es besitzen und solches deinen Namen führen, ich denke, diese Verleihung des Regiments vom Monarchen wird dir lieber und angenehmer sein als wen du Feld Marschal Lieutenant geworden wärest. Dieser Titel kan dir nicht entgehen, aber es giebt mehrere Feld Marschall Lieutenante, die keine Regimenter haben.“²⁹³

E levélből megtudjuk tehát, hogy Máriássy sebe meglehetősen súlyos lehetett és sokat szenvedhetett, míg testéből a golyót kiszedték, ami úgy látszik szeptember folyamán történt meg. Látjuk azt is, hogy Máriássy a Szepességen általános szeretetnek és tiszteletnek örvendett, ami persze az ezredtulajdonossággal még csak emelkedett.

Az is kiérezhető a levél soraiból, hogy Máriássy a dzsordai csata után az altábornagyi kinevezést várta, ami még szeptember folyamán (26-án) meg is történt, de amikor Ujházy sógor és szabadműves testvér levelét megírta, a kinevezés még nem történt meg, s így még nem is kerülhetett a nyilvánosság elé.

1815 szeptember 22-én Batizfalváról Scultéty András itteni lutheránus lelkész ír Máriássynak Prágába, amelyből látjuk, hogy Máriássy halálhíre a Szepességen csakugyan általánosan elterjedt annyira, hogy egyesek már meg is siratták.

Scultéty egyébként a következőket írja: „Die schreckliche und unerwartete Nachricht, *die von dem Tode* Euer freiherrlichen Gnaden in der vergangenen Woche hier überall zu hören war, hat uns alle nicht nur sehr bestürzt, sondern auch bis zu Thränen gerührt. Und o wie gross war dann unsere Freude, als wir von unsern gnädigen Herrn Inspector von Szakmáry davon überzeugt wurden, dasz Euer freierlichen Gnaden *leben* und anstatt des Todes nur an einem Fusze verwundet sind. Ich konnte mich nicht enthalten, diese frohe Nachricht am vergangenen Sonntag *in der Kirche zu verkündigen* und das Volk zum Preise Gottes und zum Gebet für hochdero Genesung aufzumuntern. — Gott selbst lindere die Schmerzen der Wunde und gebe den Ärzten soviel Kraft und Geschicklichkeit, dasz Sie

²⁹³ 1815. szeptember 21. Hollomnitz (= Holló Lomnitz). Ujházy József levele Máriássy Andrásához. E levélben Ű. ír az ekkori nagy felvidéki árvízről is, amely pl. az 530 éves gróf Szirmay-féle kastélyt mindentől úgy elvitte, hogy nyoma sem maradt.

Euer freierliche Gnaden bald wider zur völligen Gesundheit verhelfen. Villeicht ist diese Wunde ein Wink der Vorsehung, das Euer freiherrlichen Gnaden nach gemachten ruhmvollen Frieden das Schwert in die Scheide stecken und in unsern ruhigen Zipserland den Rest des Lebens für uns zubringen.

Übrigens wollen wir für das uns theure Leben Euer freiherrlichen Gnaden auch ferner zu Gott beten und hochderoselben auch bei dieser Cour der Vorsicht Gottes empfehlen.²⁹⁴

Szeptember 25-én Lubert zászlós, aki úgy látszik, a harc-téren Máriássy brigádjában szolgált, szintén részvétét fejezi ki a sebesülés fölött azzal, hogy reméli mielőbbi felgyógyulását, hogy azután ismét brigádja élére kerülhessen. Hízelgő levelének idevonatkozó része így hangzik: „Es wagt in vollster Ehrfurcht Euer Excellenz unterthänigster Diener zur erlangter Beförderung seine gehorsamste Gratulation abzustatten und wünscht aus innigsten Grunde seines Herzens, dasz Höchstdieselben baldmöglichst zur vorigen Genesung gelangen möchten, um das Glück Euer Excellenz an unserer Spitze zu sehen nicht lange zu entbehren, auf welches jeder brave Krieger seinen gerechten Stolz gründet; alle ehrenvolle Männer bedauern den ihnen so theueren Verlust und harren mit ungestümmer Sehnsucht dem glücklichen Augenblick entgegen, wo ihr mit Ruhm bedeckten Auführer ihnen zu neuen rühmlichen Thaten die Bahn bezeichnen soll.“²⁹⁵

Közbén a sebesült Máriássy úgy látszik eszmeileg birtokba vette ezredét és 1813 szept. 25-én Prágából ezredéhez intézett iratának kivonata igazolja, hogy ezrede viszonyairól még így távolról is tájékozva van, s igyekszik betegen is ezredében rendet csinálni.

Ez a rövid, de igen jellemző, s Máriássy őrnagyi parancskönyvének stílusára emlékeztető kivonat a következő:

„Auszug aus dem Schreiben des Herrn Regiments Inhaber an das Regiments Commando... stb.

Das Grenadier Bataillons Commando schreibt mir auch dasz die Division von meinen Regimente nicht im besten Stand seye;

1^{ens} sey sie mit elenden Menschen vom Regimente dotirt:

2^{ens} befinden sich dabey zwey *decrepirte Hauptleute*,

²⁹⁴ 1813. szeptember 22. Batizfalva. Scultéty levele a családi levéltárban. Ugyanitt ugyanekkorról Isabelle Scultéty hasonló tartalmú levele.

²⁹⁵ 1813. szeptember 25. Feldlager bey Dux. — Lubert levele Máriássyhoz. U. ott.

welche(n) schon die physischen Kräfte fehlen, die Division empor heben zu wollen oder zu können.

Baron Mariassy

F. M. L.²⁹⁶

Máriássy ezen iratot tehát már mint altábornagy írja alá, következőképpen ekkor már hivatalosan is tudhatta, hogy a következő napon, szeptember 26-án, megjön az altábornagyi kinevezés.

1815 szeptember 22-iki kelettel, de csak 1815 szeptember 26-iki kikézbcsítéssel I. Ferenc király Máriássyt 1815 október 18-iki ranggal altábornaggyá nevezi ki.²⁹⁷ Ez a kinevezés azonban csak később (novemberben) lett nyilvánossá, noha erről Máriássy nyilvánvalóan már szeptember 25. körül értesült, mégis az előléptetés híre Magyarországra úgy látszik csak december havában jutott el. Így azután érthető, hogy a beavatott udvari embereket kivéve, a Máriássyhoz intézett levelek írói csak az ezred tulajdonosság adományozását emlegetik és az altábornagyi kinevezésről egy ideig hallgatnak.

1815 szeptember 15-án Lőcséről id. Koczok István ír Prágába Máriássynak. „Örömmel zengedez — írja Koczok — a Szepességiek száján az a kellemes hír, hogy felséges Urunk nagyságod régi hív és vitézi szolgálatját bővebben megjutalmazni kívánván, nagyságodat egy nemes magyar Regimen tulajdonosává tenni méltóztatott. Az én szegény házam is örvend velem együtt nagyságod ezen megjutalmaztatásán és szívéből kívánnya, hogy Nagysád az érdem, becsület és tisztesség grádusán naponként fellebb fellebb emeltessék, az egész Szepességnek is maga fényes érdemei által tiszteletett és ditsősséget szerezzen és a szepességi fiaknak is, kik őfelsége zászlója alatt a királvi szék 's a házáért vitézkednek, ajánlása 's pártfogása által segedelműl lenni méltóztasson.“

Koczok uram felfogása szerint tehát Máriássy dicsősége nem csak a maga és családja, de az egész Szepesség dicsősége.

1815. szeptemberétől kezdve az év hátralévő részében Máriássy sorra kapja a részvétnyilvánító leveleket, s ezekből szinte meg lehet rajzolni sebesülése kórképét és a gyógyulás lefolyását. Megtudjuk, hogy Máriássy lábába kapta

²⁹⁶ 1815. szeptember 25-én kelt irat a családi levéltárban.

²⁹⁷ 1815. szeptember 22. „In... Feldhoflager zu Töplitz in Böhmen Ausgefertigt zu Wien dem 26-ten September 1815.“ I. Ferenc király báró Máriássy (von Marensfalva, [így!]) Andrást 1815. október 18-iki ranggal Feld Marschalllieutenant-á nevezi ki. — 1815. szeptember 26. Bécs. Erről értesíti Máriássyt a bécsi haditanács. Mind a két eredeti okirat a családi levéltárban.

a golyót, ahonnan ezt szeptember folyamán már eltávolították ugyan, de november lett, mire Máriássy betegágyát elhagyhatta és mankón a szobában járkálni kezdhett.

Október 1-én gróf Bellegarde tábornagy ír levelet Máriássynak, akit persze „Feldmarschalllieutenant“-nak címez. „Ich habe — írja — Euer Hochwohlgeboren schätzbares Schreiben vom 22ten voriges Monats richtig erhalten, so angenehm es mir war, als seine Majestät der Kaiser Ihre ausgezeichneten Verdienste durch das Euer Hochwohlgeboren verliehene Regiment — worauf auch bald *dero Beförderung zum Feldmarschalllieutenant* nachgefolget ist, zu belohnen geruhet haben, so leid war es mir zu vernehmen, daß die *Blesur, welche Sie bei Dresden erhielten*, deroselben Entfernung von der Armée auf einige Zeit nach sich gezogen habe; ich wünsche und hoffe, das Ihre Herstellung bald erfolgen möge und dasz dieselben wieder bald im Stand gesetzt werden, Ihre ausgezeichnete Dienstleistung bei der Armée fort zu sezen, von der Sie sich allerdings die glücklichsten Erfolge noch schmeicheln können.

Indem ich hiemit den warmen Antheil bezeuge, den ich an Ihren Glücke und an allem, was Ihre Person betrifft nehme, und Denenselben meinen aufrichtigen Glückwunsch sowohl zum Antritt des Regiments als zu Ihrer Beförderung darbringe, benuze ich mit Vergnügen diese Gelegenheit um Euer Hochwohlgeboren die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung zu erneuern.“²⁹⁸

Beckersnek 1813. október 5-én kelt levele szerint már ekkor ki volt véve a löcsatornából a golyó, amely Máriássyt eltalálta és az „Absonderung der Kugel“ már megtörtént, ami Máriássynak nem csekély fájdalmat okozhatott. Ezekről nyilván panaszkodhatott is Máriássy, mert október 13-án Váradi Szakmáry Donát Késmárkról azt írja Máriássynak Prágába, hogy október 1-én kelt levelét a mai napon kézhez kapta és: „Ich bedaure sehr, *das Sie so viele Schmerzen leiden und noch das Bette hüten müssen*“, reméli azonban, hogy most már Isten segítségével jobban lesz.“²⁹⁹

Igen kedves és vidám jó barátja volt Máriássynak gróf Festetics József, a röviden Titsi becéző néven ismert bohém, vígkedélyű cimbora, aki 1813. október 30-án Pestről ír Máriássynak derűs és kedélyes egyéniségéhez méltó stílusban a következőképpen:

„Liebes Gutes Brüderchen!

Bey meiner Zurickunft hier aus dem Arader Comitath erfuhr ich vom Freund Bekers, daß mit deiner Gesundheit

²⁹⁸ 1813. október 1. Bécs. Bellegarde levele Máriássyhoz, u. ott.

²⁹⁹ Aderján István 1813. október 10-én Késmárkon kelt leveléhez 1813. okt. 13-án kelt cédulán. U. ott.

und *Blessur* etwas besser gehet; alle deine Freunde hier interessierte hier (így!) dein Schicksaal; sreibe mir doch, oder lasse sreiben in welchen *Schenkel* bist du geschossen und wo du deine gänzliche Heilung ändern willst; ich rathe dir die *Ofner Bäder*; da bist du zwischen uns. Ich gratulire zu dem Regiment: du fliest wieder in deinen alten uniform hinein; bist aber auch *ein alter epouseur*, nicht mer der junge Springer bey der Iványoschischen.“ ...

„Die zwei Zuzis warten auf dich, die Podmanitskische ist immer mein Schatz, und du hast kein Quintl Vernunft, wenn du sie nicht heyrahest: gib mir eine Plenipotenz und ich heyrathe Sie unterdessen vor dich.“ ...

„Nun Ami, ich küsse dich tausendmahl: das Podmännchen ebenfalls.“³⁰⁰

Festeticset a kedélyes humor és a könnyed életfelfogás jellemzi, s önmagát ezen levélben sem tagadja meg. Humorosan és könnyedén igyekszik Máriássy sebesülése fölött napi rendre térni, az egész ügyet nem túl tragikusan fogja föl és siet vidámabb témára áttérve barátját mulattatni. A levél hangja egyébként elárulja azt a bizalmas és bensőséges baráti jóviszonyt, amelyben Festetics és Máriássy állottak. Már sokkalta komolyabb, sőt szinte érzelmes az a levél, amelyet november 15-én Pongrácz Imre intéz Máriássyhoz: „Verehrungswürdiger Freund! Mein dich äusserst liebendes und mit wärmesten Gefühl verehrendes Herz ist durch die von deiner Person anhero gelangte Nachrichten theils sehr erfreut, theils aber auch sehr gebäugt und betrübt worden. Die *ehrenvolle Wundt*, die du für die gerechte und heilige Sache, um welche ganz Europa enthusiastisch kämpft, erhalten hast, hat zwar deine Heldenthaten mit neuen Ruhm und unverwelcken Lorbern bedeckt, mir hat sich jedoch viel Bangigkeit und manche unruhige Stunden zugezogen, die erst dan erheitert wurden, als ich aus der Zipsz die sichere Nachricht, das sich dein mir theures Leben auszer aller Gefahr befindet, erhalten habe; dein Avancement hingegen zum Proprietaire eines Regiments, *in welchem du deine kriegerrische Laufbahn angetreten hast*, hat mir wirklich unendliches Vergnügen verschafft, und mein um dich so sehr bangendes am besten getröstet.

Der allmächtige Gott wolle dich auch ferner in allen Gefahren beschützen und deine militairische Unternehmungen

³⁰⁰ 1813. október 30. Pest. — Gr. Festetics József levele Máriássyhoz, u. ott. — Az októberben Máriássyhoz intézett levelek tartalma kizárja, hogy 1813. október 16—19-én a lipcsei csatában „an der Spitze seiner Truppen“, mint Weber írja részt vett volna. 1814. február havában gyógyult csak fel Máriássy annyira, hogy szolgálatát újra megkezdje. Weber állítása tehát nem helyes. *Weber*: Ehrenhalle 357. l.

gen stets mit ausgezeichneten Glück und Sieg begleiten, damit du zu den höchsten Stufen der Ehre und Würden gelangend, unter die ersten Stützen des k. k. Thronns und des Vaterlandes gerechnet werden mögest. ... Die glänzende Siege der Verbündeten Armée müssen nunmehr den imaginativ unüberwindlichen Napoleon nach so vielen unglücklichen Schlachten zu einen billigen und dauerhaften Frieden zwingen.“ Igen szeretné ezen szívos háború végét megérni és kíváncsi, „wie man den Napoleon in Frankreich ohne Armée und Artillerie empfangen wird.“³⁰¹

Közeledvén András napja, november 30-ika, Máriássy Babette gratulál nagybátyjának nevenapja alkalmából, s ezen levélből tudjuk meg, hogy ekkortájt Máriássy már felkelhetett betegágyából és állapota, bár igen lassan, de mégis javult. „Recht sehr hatt es mich gefreut — írja Babette — aus Ihren letzten gütigen Schreiben zu vernehmen, dasz Sie lieber gutter Herr Oncle *das Bett schon verlassen haben*, ich hoffe und wünsche es von Grund meines Herzens, dasz Sie bald ganz hergestellt sein möchten.“³⁰²

Igaz, hogy Máriássy november folyamán elhagyhatta betegágyát, amde ekkor még csak *mankók* segítségével tudott szobájában járkálni, amint ezt sógora, Ujházy József leveléből tudjuk, aki november 28-án írja Máriássynak, hogy két rendbeli levelét megkapta és ezekből nagy meglepetéssel látja, „dasz die Heilung deiner Wunde, die bald erlauben wird *im Zimmer ob zwar auf Krücken auf und ab zu gehen*, die Vorsehung Gottes gebe dir baldigste gänzliche Herstellung“, ami a tavasszal használandó fürdőekkel talán elérhető lesz.³⁰³

November 30-án gr. Zay Ferenc ír levelet Máriássynak. s reméli, hogy *sebei* már teljesen meggyógyultak, s lelkes szavakkal gratulál ő is csak az ezred tulajdonosságához, de még az altábornagyi kinevezésről úgy látszik, nem tud.

„Mit voller Zuversicht hoffe ich — írja Zay — dasz *deine Wunden*, die du in dem Kampfe für das Wohl der ganzen Menschheit empfangen hast (!), schon vollkommen geheilt sein werden. Das ist mein herzlicher, aufrichtiger Wunsch. Zu der Erlangung des Proprietärs Stelle des so ausgezeichneten braven Regiments Weidenfeld gratuliere ich Dir von ganzen Herzen. És ist allgemein bekannt, wie vortrefflich sich

³⁰¹ 1815. november 15. Andrásfalva. Pongrácz Imre levele Máriássyhoz. U. ott.

³⁰² 1815. november 20. Márkusfalva. U. ott. 1815. november 21-én Komáromból Ernst őrnagy írja Máriássynak: „Meine Frau, die sich zu Gnade nebst mir empfiehlt, wünscht baldigste Genesung.“ — U. ot.

³⁰³ 1815. november 28. Budamér. Ujházy József levele Máriássyhoz. U. ott.

dieses Regiment in allen Campagnen betragen hat, umso mehr wird daselbe auch erfreut seyn, einen Proprietär zu haben, dessen Nahmen ebenfalls in den Listen der Helden der Nation aufgezeichnet sind.“³⁰⁴ Másnap, december 1-én Sühnl főhadnagy fejezi ki részvétét az „erhaltene Pleszurn” fölött, s szintén csak az elnyert ezred tulajdonosságához gratulál.³⁰⁵

December 5-én Barkóczy ír levelet Máriássynak Prágába, melyben jelzi, hogy utolsó levelének, amely november 16-án kelt, igen megörült, mert ebből látja, hogy állapota javult, amennyiben *már felkelt*, s így most már biztosan reméli teljes felgyógyulását.³⁰⁶

Ugy látszik, Máriássy makacs sebe december folyamán szépen gyógyult, mert december 12-én barátja, Beckers is azt írja Máriássynak, hogy „Nun wünsche ich, dasz ich bald von dir die Nachricht deiner vollkommenen Genesung erhalte.“

Dacára betegségének, ezrede kormányzását úgy látszik Máriássy egy pillanatra sem engedte ki kezéből, mert pl. Beckershez is Máriássy azzal az óhajjal fordult, hogy legyen szíves ezrede részére szép, képzett, fiatal magyar nemes ifjakat szerezni, akiket mint zászlósokat venne fel ezredébe. Beckers eleget is tett Máriássy kívánságának, s megírja neki, hogy: „Deinen Wunsch gemäsz habe ich mich um schöne, gut gebildete, junge ungarische Edelleute als Fähnriche für dein Regiment beworben“, s ajánlja felvételre a Kliegl és Jankovics fiúkat.

December 16-án megszólal Máriássy sógora, Potturnyai, kinek felesége Máriássy nővére Apollónia volt, és elsőnek gratulál az altábornagyi kinevezéshez, s levelének vonatkozó része a következőképpen hangzik:

„Euer Excellenz!

Ich kann nicht um hin Euer Excellenz als Bluthsfreund so wohl, wie auch Altbekannter und Verehrer zu deroselbe Genesung meinen Wunsch abzulegen, anmit zu gleich aber über den erreichten Zweck, zum *General Feld Marschall Lieutenant avanciert zu haben* und eines Regiments Inhaber zu heissen, meine unauszsprechliche Freud in Ihrem Schosze auszuschütten, — Gott, der allmächtige Beschützer erhalte Euer Excellenz je länger und bewahre von allen Gefahren.

³⁰⁴ 1815. november 30. Zay Ugrócz, Zay Ferenc gróf levele Máriássyhoz. U. ott.

³⁰⁵ 1815. december 1. Freyburg in Baaden. Sühnl levele Máriássyhoz, u. ott.

³⁰⁶ 1815. december 5. Pálócz. Máriássy levele, írja Barkóczy: „Gibt mir Gewiszheit von deiner Besserung, da du *schon aufgestanden bist* und folglich sichere Hoffnung von deiner gänzlichen Herstellung.“ U. ott.

denen das Militair überhaupt beym jetzigen Krieg Stund stündlich ausgesetzt is.³⁰⁷

Mindenesetre feltűnő, hogy az altábornagyi kinevezésről oly későn értesültek s aránylag igen kevesen gratuláltak.

A következő levelekben Máriássyt bajtársai keresik fel, részint résztvevő, részint gratuláló soraikkal. Így december 16-án Stuttenheim ezredes írja, hogy: „Nichts kann mich glücklicher machen, als von dem Manne mit Freundschaft behandelt zu werden, den ungetheilt *die ganze Armée zu schätzen weisz*, aus diesem Gefühl können Eure Hochwohlgeborenn auf meine Theilnahme schlieszen, die ich bey Ihren zunehmender Besserung empfinde, ich freude mich allso diesz zu vernehmen, aber nur eins war mir nicht recht, das Sie *kaum dem Bette entsprungen, schon ihre Gesundheit neuen fatiquen Preisz geben wollen*, ganz den entgegengesetzt, wovon mir so oft in Aurzinovics sprachen“.³⁰⁸

Sajnos, nem tudjuk, hogy az ezredes itt mire céloz, az azonban nyilvánvaló, hogy Máriássy ekkor már módfelett únhatta a betegállományban lételt, s vágyott a harc-térre, vagy szolgálatba, s talán eféle fáradalmakra céloz az ezredes.

December 19-én ismét Sühnl főhadnagy ír Máriássynak, s a „Divisions Adjutant“ jelzi, hogy november 2-án kelt levelét megkapta „und kann mich der wemüthigen Theilnahme nicht enthalten, dasz Euer Excellenz durch die *erhaltenen Ehren Wunden* so lange zuruckgehalten werden an den weiteren glücklichen Fortschritten der allgemeinen Sache Theil zu nehmen.“ Offenburgban alkalma volt megjelenni báró Friemont lovassági tábornok (General der Cavallerie) előtt, akinek elmondta Máriássy szerencsétlen esetét, mire Friemont megbízta a főhadnagyot, hogy jelentse Máriássynál tiszteletét (Respect) és fejezze ki a szerencsétlen megsebesülés fölött részvétét. Reméli, hogy már jelen levele sokkal jobb állapotban találja Máriássyt, s a legközelebbi levelében már örömmel értesülhet teljes felgyógyulásáról.³⁰⁹

December folyamán s karácsonykor Máriássy állandóan Prágában tartózkodik és sebet gyógyíttatja, ide ír neki karácsony napján egy „Edler von Fischer“, s ennek leveléből tudjuk meg, hogy Pesten Máriássy megsebesülése után nyomban az a hír terjedt el, hogy amint szállítható állapotban lesz, üdülni és reconvaleszkálni Pestre hozzák, mert ezt a várost választotta volna erre a célra tartózkodási helyül.

³⁰⁷ 1815. december 16. Potturnya. — U. ott.

³⁰⁸ 1815. december 16. Ebnet bey Freyburg. Stuttenheim levele, u. ott.

³⁰⁹ 1815. december 19. Bondorf in Baaden. Sühnl főhadnagy, Divisions Adjutant levele, u. ott.

„Gleich nach Euer Excellenz erlittenen Verwundung — írja Fischer — war hier allgemein die Rede, dasz so bald sich hochdieselben transportabl finden würden, Sie zu Ihrer gänzlichen wiederherstellung Pest zum Aufenthalt gewählt hätten.“³¹⁰ Lehet, hogy ez a hír a pesti barátainak azon gyakran hangoztatott óhajából keletkezett, hogy jöjjön a pesti fürdőkbe utókúrára.

Az 1813. esztendő vége felé Máriássynak sebesülése fölött részvétüket fejezik ki és gratulálnak az ezredtulajdonosághoz: Jekelfalusy Zsigmond, Palitzky Lujza (Temesvárról), Csarnótzay alezredes, Máriássy Ferenc, Menczer, Ceschi és Máriássy Nep. János kapitányok, Máriássy Zsigmond, s ez utóbbi a következőket írja: „Die Wunde, welche hochdieselben vor dem Feind erhielten, traff uns auch, schmerzte uns auch, denn Sie traff nicht nur unseren höchst geschätzten und geliebten Mittbruder, sondern auch *die glänzende Zierde der Familie*. Tieff war der Schlag für uns alle.“ Lábadozva, gyógyuló sebével Prágában találja Máriássyt 1814. újév napja, s hogy egészsége ekkor még korántsem állott helyre, azt bizonyítja jó barátjának, Beckersnek január 8-án kelt újesztendei gratulációs levele, melyben ezt olvassuk: „Viel Glück zum neuen Jahr, das ist: deine baldigste vollkommenste Genesung“, tehát még a teljes gyógyulás nem következett be, pedig a drezdai csata óta már jó négy hónap tellett el.³¹¹

Báró Bianchi, Máriássy volt divizionáriusa január 11-én a harctérről azt írja Máriássynak, hogy: „Gebe mir bald gute Nachrichten von deiner Besserung.“³¹² Szontagh kapitány is január 17-én jelzi Máriássynak, hogy: „Alle Bekante nehmen Antheil an Ihrer *baldigen* Wieder Genesung.“³¹³

Betegsége hosszú hónapjaiban Máriássynak volt bőségesen ideje ezredén kívül más mindenfélével is foglalkozni, s többek közt ekkor merült fel az a gondolata, hogy szüleinek, s különösen imádott édesanyjának a batizfalvi lutheránus templomban méltó emléket állít. Megkérte tehát egyik legjobb barátját, Berzeviczy Gergelyt, hogy ezen eszme kivételében legyen segítségére. Berzeviczy a kérelemnek örömmel tett eleget s a késmárki Lumczér tanárral megtervezte az emléket, amely szerint az emlékmű a batizfalvi templomban felállítandó új oltárral lenne összekombinálva. — Lumczér több alternatív tervet készített, miután előzőleg Berzeviczyvel együtt kiment Batizfalvára, s ott a helyszínén mindent alaposan és gondosan megsejnélt.

³¹⁰ 1813. december 25. Pest. Edler von Fischer levele u. ott.

³¹¹ 1814. január 8. Buda. Beckers levele, u. ott.

³¹² 1814. január 11. Bavillion bey Belfort. Báró Bianchi levele, u. ott.

³¹³ 1814. január 17. Pozsony. Szontagh kapitány levele, u. ott.

1814. január 17-én Berzeviczy levélben elküldte Máriásynak megtekintés végett azt a tervet, amelyet az összesek közül kiválasztott és megfelelőnek talált.

Berzeviczy levélben leírja az emlék tervét, s ez a leírás műtörténeti szempontból is igen becses, más részt pedig látjuk azt is, hogy az érdekeltek az emlékmű tervével milyen szeretettel és lelkesedéssel foglalkoztak. Az emlékterv leírása a következőképpen hangzik:

„Altar und Monument sollen eins seyn, wie es die Zeichnung hier des prof. Lumczer darstellt.³¹⁴ Zwey einfache Säulen, worauf das ganze Gebälk ruht weisen hin auf den selbständigen Charakter deiner edlen Eltern und stützen auch jetzt noch den Altar, denn sie in ihren Leben treu waren. Ihren unerschütterlichen Glauben an Jesum und die unsterbliche Seeligkeit bezeichnet das Altarblatt, welches die Auferstehung Jesu darstellt. Die Inschrift, welch der Altartisch enthält, erklärt uns in wenig Worten die Absicht des errichteten Denkmals, — die beyden Inschriften an den Säulenfüßen enthalten die edlen Nahmen, denen Andenken es beleben soll. Das ganze ist von Rottbaumholz, schwarz mit Gold, die untere drey stufen breit und gerundet von Sandstein — die Einfassung fein und Einfach von Eisen, wenn es dir nicht zu theuer wäre, oder von Holz eisenfarb angestrichen.

Das Altar wird breiter sein als das jetzige ist, und die nebenbänke müssen wegkommen.

Das Bild soll Zausig³¹⁵ im Leucsau mahlen, die Goldarbeit Ludwig in Kesmark machen, unter den Aufsicht des Prof. Lumczer. Der Sandstein wird auch in Kesmark gehauen. Das Altar ist gegen Morgen, folglich scheint die Sonne in das Fenster hinter dem Altar hinein, — folglich kann man hier eine meinen Lieblings Ideen ausführen, — nemlich in den Triangel oben mitten eine gläserne Halbkugel einmachen, durch welche die Sonne durchscheint.

Diese Halbkugel musz von kristal Glasz facetirt geschliffen, roth oder Mohnblühfarb seyn. In Prag kannst du dies vortrefflich machen lassen und uns schicken.“³¹⁶

Az egész emlékmű ára hozzávetőleg 1000 forint leszen, de Lumczer tanár honoráriumát naturáliákban is ki lehet adni.

Ha Máriássy a tervezetet és ajánlatot helyesli és elfogadja kivitelre, akkor küldje vissza, egyébként, ha akarja, változtasson, javítson a terven, vagy pedig az egészet vesse el úri tetszése szerint.

³¹⁴ Sajnos, ez a tervrajz ma már nincs meg!

³¹⁵ Mult századi jóhírű szepesi festőművész.

³¹⁶ 1814. január 17. Lomnicz. Berzeviczy Gergely levele a családi levéltárban.

Máriássy a tervezetet úgy látszik elfogadta, s tudott mindezekről természetesen a család is és Ujházy József sógor, akinek felesége András nővére, Teréz 1814. márciusában Máriássyhoz intézett levelében igen helyesli a tervet.

„Dasz du — írja — deinen würdigen verewigten Eltern in der Botzdorffer Kirche ein Monument errichten läst und da durch Ihr gesegnetes Andencken erneuerst, zeigt von deiner warmen Liebe, Dankbarkeit und Verehrung gegen Sie. Auch jenseits der Grabes werden Sie dich dafür segnen und Gott dich für diese kindliche Liebe und Treue belohnen. — Sanft ruhe nun Ihre heilige Asche.“³¹⁷

Máriássy valóban gyermeki szeretettel tisztelte szüleit, s hosszú életű is lett e földön.

1814. tavaszán úgy látszik, elkezdték a tervezett emlékmű építését a fent leírt elgondolás szerint és augusztus elején a serényen folyó munkálatokról Berzeviczy, az egésznek spiritus rectora, a trencséntepliaczi fürdőn üdülő Máriássynak a következőket jelenti:

„Gleich nach meinen Rückkehr von Wien, habe ich das Geschäft des Monument Altars vorgenommen. Professor Lumzer hat indessen fleiszig gearbeitet, er ist jetzt während der Vacanzen meistens in Bozdorf und giebt sich viel Mühe.

Unsere Handwerker sind einmal so, wenn man sie nicht immerfort antreibt, so stocken sie und nie kann man vorläufig einen bleibenden Überschlag mit ihnen machen. Hier kommt nun auch das hinzu, dasz wegen dem in der Zwischen Zeit so swächtig angewachsenen Titel, wie auch die Rückseite des Altars dazu verwenden und einrichten müssen: was bey dem ersten Überschlag und Accord nicht war. Daher kommt es, dasz der Tischler viel mehr Arbeit hat, als Anfangs behandelt war, und andere Handwerker auch zu dem sind die Accorde in wohlfeilerer Zeit geschlossen worden, jetzt bey zunehmender Theuerung klagen sie nicht bestehen zu können.

Indessen rückt das Werk fort und könnte in einigen Wochen ganz fertig werden: Zwey Hindernisse treten ein. das erste ist das glorier Glasz, welches ich in Wien bey dem Christal schleifer und Glasz Handler Carl Vibner in der Kärner Strasse am Thor N° 1104 bestellt habe. In Ansehung dessen bitte ich mein Freund, hab die Gnade an Dembscher zu schreiben, dasz er es betreiben soll und so bald es fertig wird, so sollen sie es schicken. wenn nicht anders, villeicht auf der Post nach Lucsivna. — denn bisz das Glas nicht

³¹⁷ 1814. március 15. Hollomnitz. Ujházy levele Máriássyhoz a „Hauptarmée“-nál. — U. ott.

hier ist, können weder die Gerüste abgenommen werden, weder die Girtler Arbeit und Vergoldung ganz zu stande kommen.

Das zweyte ist dein Titel und die Innschrift für dich an der Rückseite. Ich brauche zunächst den Titel des russischen Ordens, dann wünschte ich zu wissen, wie viel Schlachten und Treffen du beygewohnt hast, — endlich, ob ich das Wort Excellentissimus soll hinzufügen, denn hier sagt man, dasz ein Feldmarchal Leutenant Excellenz titulirt wird, vom Militär bis zum Hauptmann. Also da ich mich auf die Etikette nicht verstehe: bitte ich um deinen Befehl und Belehrung. Ich hätte sehr gewünscht, dasz wenn dich Gott glücklich zu uns zurück bringt, das ganze schon vollkommen fertig wäre, um die Freude zu machen: denn bis es nicht fertig ist, biß die Gerüste und das Stückwerk da ist, sieht es miserabel aus. Es wird aber ein schönes Werk sein, wenn es fertig wird, obgleich manches nicht so ist, als es seyn sollte, wie denn das immer sich ereignet, dass auch in dem grösten Werk sich Mängel finden. Schon jetzt kommen Freunde es zu sehen, steht es einmal ganz da, so werden noch mehrere kommen.“³¹⁸

Készült tehát az emlékmű, dacára a Berzeviczy levelében vázolt nehézségeknek, s 1814. augusztus 10-én Ujházy sógor Máriássyhoz intézett levelének utóiratában meg is említi, hogy: „Das Monument zu Botzdorf wird, wie vernehme prächtig ausfallen.“³¹⁹

Amint a fenti levélből látjuk, Berzeviczy egy orosz rendjelet említ. Elméletben Máriássy 1814-ben valóban megkapta az orosz szent Anna rend I. osztályát, de magát a rendjelet in natura és a vele járó orosz nyelvű pátenst tényleg csak 1819-ben kézbesítették neki. Sándor cár ugyanis Máriássynak harc-téri magatartása és érdemei jutalmául adományozta az említett rendjelet s ennek mineműségéről kérdezősködött Berzeviczy.

1814. őszére végül elkészült az oltáremlékmű, amely a batizfalvi ág. ev. templomban tudtunkkal ma is megvan, s ennek a közönség felé eső oldalán latin nyelven ez a felirat olvasható: „Isten iránti vallásosságból, az egyház iránti szeretetből és a legjobb szülők iránti kegyeletből.“

Az oltár oszlopainak oldalán Máriássy szüleinek emelt emléket ezzel a felirattal: „Márkus- és Batizfalvi Máriássy Ferencznek *1726. augusztus 20. — †1789. augusztus 20. — Grádeczi Horváth Stansith Anna Máriának *1727. augusztus 11. — †1810. január 20.“ Az oltár hátsó részén Máriássy András

³¹⁸ 1814. augusztus 2. Lomnicz. Berzeviczy Gergely levele, u. ott.

³¹⁹ 1814. augusztus 10. Hollomnitz. Ujházy József levele, u. ott.

címere látható, és ez a felirat: „Istenért és a hazáért 38 éven át oly sok életveszedelem közt, poroszok, törökök, franciák, oroszok ellen, északon, keleten és nyugaton serényen harcolva, a legutolsó francia háborúban Drezdánál súlyosan megsebesülve, 1814-ben a szepesi művészet segélyével emelte ezen oltárt Márkus- és Batizfalvi báró Máriaássy András altábornagy, Öfelsége az apostoli király kamarása, a katonai Mária Terézia rend és az orosz Szent Anna rend I. osztályának lovagja és a 37. magyar ezred tulajdonosa.“

1816-ban ugyanezen templomban Máriaássy szülei emlékére szószéket is állíttatott, melynek felirata: „A bitorló Napoleonnal folyt francia háború 1815-ben történt befejezése után, a legjobb szülők, Márkus- és Batizfalvi Máriaássy Ferencz és Grádeczi Horváth Stansith Anna Mária emlékére emeltette ezen szószéket báró Máriaássy András altábornagy ...“ stb. — A szószék elülső részén Máriaássy András címere látható „Fortitudini“ felirattal.³²⁰

1814. január havában Máriaássy sebének gyógyulása úgy látszik, szépen haladt, elannyira, hogy a hónap vége felé Máriaássy már kezd a hadsereghez való visszatérés, a „berukkolás“ gondolatával foglalkozni. De ezenközben még egyre-másra kapja a hol vidámabb, hol komolyabb tartalmú intő, figyelmeztető leveleket, amelyeknek írói Máriaássyt az időelőtti, s elhamarkodott berukkolás következményeitől óvják.

Amint majd látni fogjuk — sajnos — az intő levelek íróinak volt igazuk, mert Máriaássy, — akit úgy látszik már idegessé és türelmetlenné tett a hosszas betegeskedés — csakugyan elsiette a hadszíntérre való kimenetelét, s ennek persze káros következményei nem maradtak el.

1814. januárjában a vídám és jó kedélyű gr. Festetics József, a „Titsi“ ír Máriaássynak Prágába, még mindig „in gr. Svirbischen Hause“. Levele, mint mindig vídám, kötekedő, kedélyes humorú, s így hangzik:

„Liebes Gutes Brüderchen!

Nun wie geht es dir mit deiner Gesundheit, mache keine Swänke und brauche die hiesige Ofner Bäder, *bedenke O Mensch, das du ein alter Sünder bist.*“ ... „Jetzo wirst du *Slowak* frohlocken, dasz den armen Napoleon so schlecht gehet: ich weis gar nicht wie er aus der Slinge sich ziehen wird.“

Megküldi mellékelve Wenckheim báróné levelét, „also probire dein Glück, ob du ihm endschiffeln kannst und gieb mir Nachricht wie weit dein Talent reicht in der antiquarer Kunst.“³²¹

³²⁰ Weber: I. m.: 358—359. M.

³²¹ 1814. január 19. Pest. Gr. Festetics József levele, u. ott.

Január 20-án jó barátja, Beckers ír Máriássynak. „Ich wünsche scheinlich — írja — lieber Bruder, dasz du *deine vollkommene Genesung in Prag abwartest, bevor du dich zur Armée in Bewegung setzest*, da es geschehen könnte, dass du ohne hinlängliche Hülfe unterwegs dich aufhalten und darüber dich kränken müsstest; es zweifelt Niemand an deinen Eifer, und man musz das Schicksal, wie es sich füget ertragen.“

Máriássy tehát már január folyamán felvetette a hadszíntérre való visszatérés gondolatát, úgy látszik, ezt közölte Beckers-szel is, aki az első azok közül, akik Máriássyt az időelőtti és túl korai bevonulástól óvták. — Mivel ekkor farsang volt, s Máriássyt a társadalmi élet zajlása módfölött érdekelte, tehát Beckers azt is megírja, hogy a budai rendes tánc társaság (amelynek valószínűleg Máriássy is egyik kültagja volt), a legjobb zenénél, elegánsan és vídáman együtt van.³²²

Egészen természetes, hogy Máriássyt ezredének holléte, sorsa, magatartása stb. mind érdekelte és jan. végén megtudta egy „Relation“-ból, hogy 1814. január 24-én, amint Trenk vezérőrnagy jelentette, a Máriássy és Gyulay ezred Bar Sur Aube-nál egy támadást hajtott végre a francia tiralleur-ök ellen, a francia lovasságot pedig szuronnyal verte széjjel s így az ellenség Fontain faluba nyomatott vissza, s nagy veszteséget szenvedett. Ekkor a Máriássy ezredből kiténtek: Gebhard ezredes, Werixházy(?) és Illvay kapitányok, Appl főhadnagy, Gallamovsky hadnagy és Maruschák zászlós, elesett pedig Lehotzky hadnagy, 9 káplár, 8 gefreiter és 43 ember, megsebesültek Holzmann és Balzer kapitányok, Dobler főhadnagy, 49 altiszt és 155 ember. Nem csoda, ha ezek után január 27-én gróf Gyulay tábornok hadtestparancsnok Bar Sur Aube-nál a Máriássy ezredet megdicsérte.³²³

1814. január 26-án a Máriássy ezred tehát Bar Sur Aube és Fontain körül áll, 20 lieu-nvire Páristól, a kiváló Gebhardt ezredes vezénylete alatt, február elején pedig Beckers azt is közli Máriássyval, hogy divízióját Fresnel tábornok vezeti és a negyedik „Armée Abtheilung“-hoz van beosztva.

³²² 1814. január 20. Buda. Beckers levele, u. ott.

³²³ Az 1814. január 24-én kelt Relation über die Affaire bei Bar sur Aube, s az 1814. január 27-én kelt Corps Befehl a családi levéltárban. Ugyanitt megvan a 37. számú Máriássy gyalogezred (1813. szeptember 10. Prága — 1817. december 4. Kassa) parancskönyve, folio könyv, melynek eleje csonka. Ugyanitt van egy iratesomó, melyre Máriássy sajátkezűleg ráírta: „Berichte meines Regiments für das Jahr 1814. und 1815.“, melyben hivatalos jelentések, Rapportok, Standes Ausweis-ok, Conduit listák, tisztii parancsok stb. foglaltatnak.

Ezek a hírek még inkább fokozták Máriássy nyughatatlanságát, aki ekkor már égett a vágytól, hogy ismét a harc-térre mehessen. Figyelmezteti is február elején Beckers, hogy: „*Übereile deine Reise nicht, damit du dieselbe nicht vergebens unternehmest und deiner Gesundheit schadest.*“³²⁴

Titsi (Festetics József) Máriássy gyógyulását és megerősödését előmozdítandó, jóféle ménesi bort küldött neki Prágába. Máriássy megköszönve a küldeményt, megdicsérte a kiválóan jó bort. Erre Titsi február elején ír Máriássynak s örül, hogy a bort jónak találta. „*Mich gefreut — írja — dasz der Méneser gut ist; ich wünsche, dasz er deine Kräfte bald ersetze.*“

Mivel úgy látszik, Máriássy ekkor már végleg elhatározta, hogy bevonul divíziójához és kimegy a harctérre, s erről tudomást szerzett Titsi is, erre még a mindent könnyen vevő Titsi is elkomolyodott, s kereken megírja Máriássynak, hogy: „*Dein Abmarsch ist eine wahre Schusterey, bis du nicht ganz geheilet bist.*“ Farsang ideje lévén, ő is, mint Beckers megírja az erre vonatkozó híreket, hogy t. i. Pesten most piknikek vannak, Budán pedig a nádor, Sándor gróf és a vezénylő tábornok hetenként adnak egy-egy bált.³²⁵

Február 12-én Máriássy megírja Beckersnek, hogy immáron visszavonhatatlanul elhatározta, hogy kimegy a harctérre, bevonul divíziójához. Beckers február 19-én válaszol erre, tudomásul veszi Máriássy elhatározását „zur Armée abzugehen“ és szívből kívánja, hogy: „*Die Vorsehung wache über dich.*“ Megkéri, hogy ha Baselbe ér — ahova úgy látszik Máriássy disponálva volt — s együtt lesz (Beckers) fivérével, üdvözlje nevében szívélyesen.³²⁶

Már február vége felé járhatott az idő, amidőn Máriássy elindult a „Haupt Armée“-hoz, s erről persze rokonait és jó barátait is értesítette, mert a neki szóló további levelek már a harctérre vannak címezve.

Ide elsőnek Szakmáry Donát ír neki március elején és bensőségesen örül: „*dass Sie sich von Ihrer erlittenen Blesur so hergestellt fühlen, um wieder neue Lorber-Kränze für sich, für das allgemeine Wohl aber und für unseren gnädigen Monarchen neue Trophaeen durch Ihre auszeichnende Tapferkeit erfechten wollen.*“³²⁷

A most leírt szép frázisokból azonban alig lehet sejteni, hogy Máriássy csak féligmeddig, s korántsem teljesen gyó-

³²⁴ 1814. február 5. Buda. Beckers levele, u. ott.

³²⁵ 1814. február 8. Pest. „Wir haben auch in Pest Piqueniques, in Ofen giebt der Palatin, Gr. Sándor und der Commandirender aller Wochen einen Ball ein jeder.“ Gr. Festetics József levele, u. o.

³²⁶ 1814. február 19. Buda. Beckers levele, u. ott.

³²⁷ 1814. március 3. Lucsivna. Szakmáry levele, u. ott.

gyultán távozott Prágából a hadsereghez, csak sógora, Ujházy József levele árulja el nekünk a rideg valóságot, hogy t. i. Máriássy súlyos sebe február végére csak annyira gyógyult be, hogy *a szobában már mankó nélkül tudott sétálni*, ami korántsem jelentette még a seb végleges és alapos begyógyulását. Ujházy sógor siet is efelett súlyos aggodalmát kifejezni s levelében Máriássyt szinte megleckézteti elhamarkodott s könnyelmű lépéséért.

Megkapta utolsó levelét — írja Ujházy — amelyből megértette: „Dasz du wenigstens *im Zimmer ohne Krücke gehen kanst*, ein sicherer Beweis, dasz du *mit der Zeit* mittelst den Gebrauch der Bäder gänztlich hergestellt werden wirst, doch must du dieses auf keiner Weise vernachlässigen, du hast alles gethan, was man von einem seinem Monarchen und dem Vaterlande treuen Mann erwarten kan, das übrige nehulich, die Wiedererhaltung deiner ehemaligen Gesundheit bist du dir selbst schuldig“. Szükség esetén ismét az uralkodó és a haza szolgálatába állhat „*aber alles zu seiner Zeit*. Jede Sache hat ihre Gränzen, folglich auch die Erfüllung des allgemeinen Wohles. Unmöglichkeiten können von keiner Seite gefordert werden, deszwegen mäßige dich dermahlen und stelle dich nicht augenscheinlicher Gefahr aus, den ein kleiner Umstand kan deiner gänzlichen Genesung gefährlich werden.“³²⁸

Ujházy féltő aggságoskodása nem volt alaptalan, mert Máriássy sebe március folyamán felszakadt, amint erről Bázalból április 2-án kelt levelében ő maga értesíti sógorát. Erre a levélre Ujházy április vége felé válaszol és megírja az ekkor már a Haupt Armée-nál lévő Máriássynak, hogy részvétellel vette tudomásul „*den Aufbruch deiner Wunde*“, (amit előre látott), s vigasztalja Máriássyt, hogy sebeit majd az egyre javuló idő fogja meggyógyítani. „Gott der allmächtige wird schon die zur gänzlichen Heilung derselben bey nunmehr von Tag zu Tage sich anlassenden wärmern Wetter verhelfen und obwohl du ein schönes Commando aus Grenadiers bestehend (wotzu dir herzlich gratulire) in deiner Division erhalten, so wirst du dennoch dich etwas schonen können (welches dir aufrichtig anrathe) ohne deine Ehre zu risquieren“.³²⁹

A felszakadt seb dacára Máriássy a harctéren maradt és 1814. májusában a Nostitz-féle „Reserve Corps“-hoz volt beosztva, amely egész májusban Párisban állomásozott és itt tartózkodott természetesen Máriássy is, élvezve Párist.

Máriássy, aki amint tudjuk szenvedélyes porcellán ked-

³²⁸ 1814. március 15. Hollomnitz. Ujházy levele, u. ott.

³²⁹ 1814. április 24. Hollomnitz. Ujházy levele, u. ott.

velő volt, Párisban főleg ezen szenvedélyének hódolt, s május 9-én a „Manufacture Royale de Porcelaine des Sèvres“ üzletében 245 frank ára, Duhanél-nél (a Pont Notre-Dame mellett) pedig 269 frank ára porcellánt vesz össze, ezenkívül különösen még selymet és parfume-ot vásárolt nagyobb mennyiségben.³³⁰

Mivel a szövetkezett hatalmasságok ekkor Párisban tartózkodtak, s köztük az orosz cár is, Máriássy felhasználta ezt az alkalmat, hogy a neki adományozott orosz rendjelet a cárnak személyesen köszönje meg, ennél fogva a cári udvarban audienciára jelentkezett.

Május 29-én báró Herzogenburg Máriássynak a cári audiencia ügyében a következőket írja: „Ich eile Euer Hochwohlgeboren bekannt zu geben, dass wir heute keine Audienz bey seine Majestät dem Kayser von Ruszland erhalten können. Sollte unsere Aufnahme bey Hofe morgen möglich werden, so würde ich nicht ermangeln Eure Hochwohlgeboren zeitlich davon zu benachrichtigen.“³³¹

Úgy látszik május legvégén mégis csak sikerült Máriássynak az orosz cár színe elé jutni és a rendjelet megköszönni.

Dr. Iványi Béla

³³⁰ Máriássy párisi bevásárlásairól az eredeti számlák megvannak a családi levéltárban. Parfümöt pl. Delacour-nál a Rue Richelieu 89. szám alatt vett, azután pl.: ruhát csináltatott „Deguelle Jen M^d Tailleur Rue de Richelieu No 8. près le Théâtre Français, Vis-a-vis la Cour St. Guillaume“ cégnél, 32 frankért, stb. — Ez utóbbi cég a számlát: „Mon-sieur le Baron *Miassi*“-nak állítja ki, hibásan.

³³¹ 1814. május 29. Páris. Báró Herzogenburg levele, u. ott.

Adatok Czirjék Mihály testőríró életrajzához.

Sepsizoltáni Czirjék Mihály legrokonszenvesebb testőríróink egyike. Nemcsak könyvével az,¹ hanem egyéniségével is: azzá teszi életének egy Kazinczy följegyzette, finom epizódja, azzá teszi dicsőséges katonai pályája és tragikus sorsa is. Amit róla eddig tudunk, azt legalaposabban, több mint két emberöltővel ezelőtt, Ballagi Aladár kutatta föl és mondta el.² Azóta ismereteinket (csak alig valamivel) Szinnyei József gyarapította.³ Amit ők tudtak, azt próbálom az alábbiakban új adatokkal megszerzeni s pályafutásának képét, legalább vázlatosan, megrajzolni.

A Czirjékek ősi háromszéki református⁴ nemesek voltak. Sepsizoltán (régibb nevén Zoltánfalva) volt az ősi fészük, egy másik, alighanem katolikus águk Csíkszentsimonban, a Szent Anna-tó közelében élt. Az ősök előkelő emberek voltak, nem egy közülük magas tisztségig vitte: Dénes a XV. század elején Sepsizsék, Antal a század végén az egész Háromszék főkapitánya volt, Vitályos meg Mátyás király korában épenséggel királybíróságig emelkedett. A család nagy vagyona mégis elúszott: 1580-ban Czirjék Simon vesztette el egy gyilkossági perében.⁵ A XVIII. században a család egyik ága már Középszolnok megyében élt,⁶ egy másik Szatmár vármegyébe került s ez utóbbiból, Czirjék András és Mikolay Teréz gyermekéül⁷ 1755-ban⁸ Szárazberekben született költőnk. Szülei tekintélyes emberek lehettek, mert a vármegye két gyermeküket ajánlotta a bécsi testőrséghez. — Mihály a sárospataki kollégiumban végezte tanulmányait s alig 18—19 éves korában fölcsapott katonának. Testvérbátyja, Lázár már ekkor — 1767. július 29. óta — Bécsben volt, együtt szolgált a testőrségnél a szomszéd Szaboles küldte két Bessenyeivel. De mivel egy Czirjék (Sándor) már 1761-ben ott van az első testőrök között s Lázár után 1768. szeptember 14-én Szatmár megye Czirjék Jánost is a testőrséghez küldi, (bár nem tudom megállapítani,

¹ *Érzékeny levelek*, melyeket frantziául magyarra fordított Cziriék Mihály magyar nemes testőrőz. Bétsben, Trattner, 1785.

² *A magyar kir. testőrség története*. 1872. 218—225. l.

³ *Magyar Irók*. II. 537. l.

⁴ A testőrségnél 1787-ben kiállított *Dienst Stand* Czirjék Mihályt tévesen róm. katolikusnak mondja. (*Irodört. Közl.* 1935. 65. l.)

⁵ *Nagy Iván*: Magyarország. nemesi családai. III. k. 202. l.

⁶ *Kempelen*: Magyar nemesi családok. III. 212. l.

⁷ *Szinnyei*: id. h., Horányi nyomán.

⁸ *Horányi*, id. m. 755 l. (idézi Ballagi is) és *Kazinczy*: Magyar Pantheon. Abafi kiad. 376. l. Az évszám megfelel a Czirjék minősítési lapjain szereplő korának.

hogy ezek is testvérei-e, vagy csak atyafiai), egyelőre Mihálynak nem sok a reménye, hogy hamarosan maga is gárdista lehet. 1772 márciusában a 52. számú Gr. Gyulai Sámuel-gyalogezredhez kerül hadapródnak s harmadfél esztendő múlva. 1774. decemberében, ugyanott zászlós (*Fahnen-Cadet*) lesz.⁹ A legjobbkor. Ekkorra Lázár bátyja leszolgálta a testőrségnél köteles hat esztendőt s — nyilván, mert előmenetele nincs — a maga kérésére kinevezik a 2. számú Kálnoky-huszárezredhez hadnagynak.¹⁰ Mihály 1775. május 1. folyamodik bátyja helyére s nagyon hamar, már május 13-án el is foglalja azt.¹¹ Bárótzai Sándoron kívül a testőrök közül senkit sem talál már Bécsben, csak a szintén erdélyi Kerekes Zsigmond került még oda félévvel előtte, aki éppen Bárótzai megkezdett munkáját, Dusch *Erköltsi Leveleinek* fordítását folytatta, de hamarosan elhunyt.¹² Bárótzin kívül egyetlen írónk sem szolgált oly sokáig a testőrségnél, mint Czirjék. Sok időt töltöttek együtt s Bárótzival együtt jártak el erdélyi honfitársukhoz, Dantzkay Józsefhez, ha Barcsay Bécsbe rándult: a négy erdélyi ember szívesen hallgatta meg egymás és mások fölolvastott kísérleteit. Bizonyosra vehetjük, hogy Bárótzai ösztönözte a fiatal Czirjéket is munkára, fordításokra. De a kezdetet a testőrök irodalmi munkásságához, úgy vélem, elsől mindig a nyelvek s elsősorban a francia nyelv kényszerű tanulása adta.

Czirjék testőri pályafutásáról nem sokat tudunk. Mindvégig hadnagy (Unterleutenant) maradt, aminthogy a testőrségnél alig volt remény az előmenetelre. Magasabb állás kevés volt s ezeket is inkább a testőrségtől csapathoz került s harctéren kitént tisztekkel töltötték be. Ennek köszönhetette fényes pályáját Barcsay Ábrahám s viszont ezért volt Bárótzai — aki sohasem hagyta el a testőrséget — húsz évi szolgálat után is csak főhadnagyt.¹³ Hogy Czirjék mégis 12 esztendeig, előlépés nélkül, itt maradt, annak oka az lehetett, hogy, az 1778-iki bajorországi harcon kívül, háborúnak egyelőre nem volt híre, s méginkább, hogy egy leány szíve kötötte Bécshez. Az idillt, mely Beöthy szerint¹⁴ „Chodowiczki önjának való tárgy“, Kazinczy jegyezte föl a *Pályám Emlékezetében*.¹⁵ 1784. februárjában Kazinczy regmeci szomszédjának, Rolly Józsefnek, vendégei érkeztek: Czirjék Mihály testőr jött meg a mátkájával, akit azért hozott magával, „hogy a bécsi leány hozzászokhatnék azon sivatag hottentott földhöz, hol az urak bajuszt hordanak s caflétlan hajakat“. Rolly ebédre hívta meg Kazinczyt és anyját, mert tudta, hogy Kazinczy is „szeret olvasni és irkálni“: ekkoriban Gessner-fordításán dolgozott.¹⁶ A fiatal pár — szebb leányt és szebb ifjat, írja, keresve sem találhatni

⁹ Minderről l. IK. id. helyén.

¹⁰ *M. kir. hadilepéltár*, testőrs. iratok. Protoc. I. (1760—68.) — 1767. VII. 51. — Jánost l. u. o. 466. l., 1768. IX. 14.

¹¹ *Irodört. Közlemények*, id. h.

¹² U. ott, 1932. 311. l.

¹³ U. ott, 1934. 398. l.

¹⁴ A szépprózai elbeszélés. II. 104. l.

¹⁵ *Abafi*-kiad. 88—89. l.

¹⁶ 1785-ben fejezte be. L. *Wesely Ödön*: Kazinczy Gessner-fordítása. Budapest, 1891. 10. l.

— asztalnál ült. A leány Colardeau *Abelárd és Heloizából* olvasott föl sorokat, Czirjék pedig fordítását ellenőrizte abból és javítgatta. A fordítás „aranyozott szélű papirosra való írva, behintve aranyozott és kék porral, s a kék és rózsaszín tambour pántlika, mellyel által vala tűzve, hosszú fodrokkal nyúla ki a papirosból“. Kazinczy boldogan nézte az idilli képet; de természetesen a bécsi írói körből érkezett, idősebb Czirjék is érdeklődött Kazinczy írói próbálgatásairól, ha már Bécsben nem, Rollytól hallhatta híruket. Összebarátkoztak.

Czirjék távozásakor Regmecen hagyta menyasszonyát. Abban reménykedett, hogy itt a megyében hivatalt kap s elveheti mátkáját.¹⁷ Nem sikerült állást kapnia, mint testőr, nem házasodhatott meg: az idillt szertefoszlatta az élet prózája. Kazinczy Gessner-fordításának egy részletét azonban magával vitte Bécsbe s átadta Bárótzinak, aki hamarosan nemcsak maga gyönyörködött benne, hanem erdélyi, már említett barátainak is „idő kedves mulatásul“ ismételten fölolvasta.¹⁸ A következő évben megjelent Czirjék kötete: hogy Kazinczynak tetszett, azt már elmondottuk. Költőnk még élt, mikor nyomtatásban is kedvező, sőt dicséző sorokat olvashatott róla: a Gr. Sztárai Mihály szabolcsi főispánnak ajánlott munkáról Horányi azt írta, hogy „versus sunt huius pulcerrimi amoenis nempe descriptionibus, sententiarum splendore ornati cum gravitate, at sponte sine tumore fluentes“.¹⁹ Valóban költői nyelvvel versenyez sorainak pompás könnyedsége, síma folyása; méltán mondja Ballagi, hogy „fordításán az idegen forrásnak nyoma sem látszik, sőt olvasásakor könnyen azt lehetne gondolni, hogy eredeti művel van dolgunk“.²⁰ Beöthy kissé óvatosabban csak annyit említ, hogy „alexandrinjei tetszetős lendülettel és bizonyos símasággal folynak“;²¹ de bátrán kimondhatjuk, hogy Czirjék volt a testőrírók legjobb formaérzékű és legköltőibb kedélyű poétája. Tájszólásokkal zamatos, kedves előadása feledteti, hogy kissé bőven ontja a szavakat:

¹⁷ *Pályám Emlékezete*. Id. kiad. 278. l.

¹⁸ Czirjék levele Kazinczyhoz, 1784. augusztus 20. — *Kaz. Lev.* I. 62. l.

¹⁹ *Nova Memoria Hungarorum*, 1792. 756. l. — Horányi csak abban téved, hogy mindhárom heroíd forrásának Colardeaut tartja: „Continet haec opella... insigni vena atque elegantia linguae Hungaricae tria Cl. Collardi Galli poematia“. Csak az első rész első (nagyobbik) levele Colardeaué s eredetileg voltaképpen Pope heroidja: *Eloisa to Abelard*. A másik levél Dorat műve s tőle való a harmadik rész is: *Barnevál Trumán barátyához*. A középső rész, *Hertzeg Asszony Vallier XIV-ik Lajoshoz* Blin de Sainmore munkája: *Lettre de la duchesse de la Vallière à Louis XIV*, précédée d'un Abrégé de sa vie. Czirjék együtt találta őket egy *Collection d'Héroïdes et pièces fugitives en vers* de Mrs. Dorat, Pezay, Blin de Sainmore, Colardeau, de la Harpe et Autres c., Liègeben, 1769. megjelent hatkötetes kis (12-r.) gyűjteményben, amelyct Fazekas Mihály is jólismert. (Kazinczy Lev. III. 17.) A prózai bevezetések is megvoltak forrásában. — Claude Joseph. Dorat *Lettre de Zéila c. héroïdját* (*Poesies*, Genève I. 121.) Kis János fordította (*Poétai munkái*. 1865. 75. l. V. ö. EPhK. 1912. 827. l.)

²⁰ (Id. m.) 1872. 222. l.

²¹ *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. 1887. II. 104. l.

Colardeau sorszámát a magyarban több mint kétannyival fordítja:²² Dayka fordítása jóval tömörebb, Kazinczy jóval utóbb is (1803) azt hirdette Czirjékről, hogy neve örökké élni fog „a’ Dícsőség templomában.”²³ Hálával gondolt rá, hogy — mint láttuk — Báróti hajlandóságát megnyerte számára.

Munkája tehát, amelyben bizonyára Báróti Sándor is, mesetere, de Barsay is örömét lelte, szép sikert ért el.

1787-ben életére új fordulat következett. II. József török háborújának már fujdogált a szele. Katalin cárnő a Krim-félsziget visszaszáradását megtagadta a Portától, a szultán az orosz követet a Hét-toronyba záratta. A cárnő erre megüzente Törökországnak a háborút, Ausztriát pedig szerződés kötelezte a segítségre. II. József leirat-tal kérdést intézett a testőrséghez: „ob und welche Garden bey Ausbruch eines Krieges zu Feld Regimentern im dormaligen Charakter übertreten wollen”.²⁴ Nemcsak Czirjék jelentkezett azonnal.²⁵ hanem „azokon kívül, kiket a’ hosszas F. Udvari hívszolgálat a’ tsatázó-piatzon szolgáltni alkalmatlanokká tett.”²⁶ minyájon készek az ellenséggel szembe-állani”.²⁷ A különböző lovas- és gyalogezeredekhez kettesével jelentkeztek, a legtöbbben azonban, kilencen, a székely huszárezredhez, ahova a testőrök közül B. Naláczy József már 1773-ban mint főhadnagy vonult be.²⁸ Ennek az ezrednek, amelyet Mária Terézia 1762-ben állított föl,²⁹ azért volt nagy a népszerűsége az erdélyiek között, mert alapos része volt a Hóra és Kloska nevéhez fűződött oláh lázadás elfojtásában,³⁰ színszékely volt a legénysége, de ekkorra színmagyarrá cserélődött már az eleinte nyugdíjasokból alakított tisztkara is. Czirjéket mindezenfelül még valami vonzotta a bukovinai határon, az erdélyi bércek és szorosok mentén Fábry ezredes hadosztályához tartozó ezredhez: ott szolgált, mint svadronyos kapitány (Premier Rittmeister) Lázár bátyja is. Végre előmenetelre is volt kilátása; ráadásul hírek járták, hogy II. Józsefnek nagyon jölesett a testőrök szépszámú jelentkezése s örömeiben meg akarta hagyni a hadiszoldon felül gárdista-fizetésüket is. „E’ még nem bizonyos, legalább még magok se tudnak a’ Gárdák semmit felölle — teszi óvatosan a hírhez Szacs vay Sándor *Magyar Kurírja*,³¹ — de a háború itt volt s vele a boldogulás reménye. Október elejére

²² *Egyet. Philol. Közlöny*: 1915. 152. l.

²³ *Kazinczy Levelezése*: III. 1. l.

²⁴ *Hofkriegsrat* (HKR), Prot. 1787. G. 2279. l. (Bécsi Hadilevéltár).

²⁵ U. ott G. 2507. l.

²⁶ Talán éppen Báróti Sándorra céloz.

²⁷ Bétsi Magyar Kúrir, 1787. 619. l. (Szeptember 22.)

²⁸ IK. 1935. 64. l. A *Delwaide* név helyesen Wilhelm v. Dellawerde-Ottenburg első kapitány, aki századát Naláczy helyett, mivel hadnagy nem vásárolhatott kapitányi helyet, Blaskovich József főhadnagynak adta el s ennek helyét vette meg 1773. szeptember 24-én Naláczy. (Amon v. Treuenfels, *Geschichte des K. K. 11. Huszaren Regiments Herzog Alexander v. Württemberg*. 1878. 15 l.) — Naláczy nem sokáig volt az ezrednél: 1778. májusában, a híres Benyovszky Móric idejében, már nem szerepel a tiszti névsorban.

²⁹ Amon v. Treuenfels id. m. bevezetésében.

³⁰ U. o. 28—52. l.

³¹ *Bétsi Magyar Kurir*, 1787. 628. l. (Szept. 26.).

megjött az áthelyezés s az első vasárnap a testőrség hivatalos miséjén már új ezredük formaruhájában tarkállottak a gárdisták, akikhez a mise után kapitányuk, Gr. Károlyi Antal, beszédet intézett s arra kérte őket, „ne tsak arra vigyázzanak az Urak, hogy Kapitányok 's Majorok lehessenek, hanem arra, hogy Vitéz Elejeknek halhatlan hadi dicséretjüket fenn-tarthassák, Hazájokhoz 's F. Királyokhoz való örökös hívségeket megbizonhassák.”³²

Czirjék november 1-én már a székely huszárezredben szolgált,³³ amely a bekövetkezett török és francia háborúkban a monarchia egyik legkiválóbb csapattestévé verekedte magát. Gr. Nemes János alezredes lovasosztályába osztották be, svadronyos kapitánya Killyéni Székely Antal lett, háromszéki születés, és testvérbátyján kívül itt szolgált Báróti Sándor unokaöccse, Kövesdi Boér Sándor is,³⁴ utóbb Barclay Argenisének fordítója. Félesztendeig csakugyan megkapták gárdista fizetésüket is, ezt csak 1788. júliusában szüntették be.³⁵ Czirjék ekkor már — május 16. óta s visszamenően február 17-iki ranggal — főhadnagy volt³⁶ és pedig (hosszú testőri szolgálata mégis javára vált) az osztálynál rangban a legidősebbik s mivel kapitánya sokat betegeskedik, volta-képpen a századnak ő a parancsnoka. Gyors előlépését azonban nemcsak korának és hosszú szolgálatának, hanem, s leginkább, vitéz magatartásának köszönhette.³⁷

A harcok eleinte Moldva főhelye, Jassy körül folytak s Czirjéknek gyakran volt alkalma vitézségét megmutatnia. 1788. augusztus 31-én a székely huszárok és éppen Nemes gróf két százada védte ki Onestinel Ibrahim Nazir pasa támadását: tatárok és jancisárok ellen, mint száguldó vihar, kaptak a hátukba a lőfő-fiak és szörnyű vérfürdőt rendeztek.³⁸ Október derekán Fábry már Foksánynál támadja a törököt s a székely huszárok „ez a nagyszerű és érdeme szerint már sokszor megdicsért csapat (írja harcjelentésében Fábry) olyan lendülettel és keményen támadott az ellenségre, hogy azonnal 54 török holtteste maradt a csatatéren, a többi, ha foglyul nem esett, elmenekült.”³⁹ El kell képzelnünk Czirjékét, a hős tisztet, Nemes György székely huszáraival — az

³² U. o. 662. l. (október 10.)

³³ Muster Liste, Zágón, 1792. — Ober Lieutenant Michael von Czirjék, gebürtig von Hungarn, Szárazberek, 58 Jahr, Reformiert, ledig. A^o 1771. als Kays. Cadet bey Sam. Gyulay, alldort 775. zum Fähnrich avanciert, a^o 1774. zu die Hungarische Nobel Garde als Unter Lieutenant und 1-ten Nbr. 1787. von der Garde zu -Szeckler Huszaren als ober Lieutenant. — HKR. Musterlisten des K. u. K. 11. Huss. Rgmts. — Az adatokban egy-egy év öregbítés van (l. IK. 1935. 65.), de ez az adat helyes.

³⁴ Kövesdi Boér Sándor ekkoriban (1787.) főhadnagy, 1789. szeptemberében részt vesz a híres martinestyei ütközetben, 1792-ben 2. Rittmeister, r. kath., nős. 1795. febr. 26-án az 1. sz. császár-huszárezredhez helyezik át.

³⁵ HKR. Prot. 1788. G. 3054. l.

³⁶ U. o. G. 2145: „... avanciert und dadurch nach der Kriegs Gebühr in einen höheren Gehalt getreten sind: ... Cziriek zum ober Lieutenant” és Bétsi Magyar Kurir 1788. 425. l.

³⁷ Ballagi: id. m. 218. l.

³⁸ Amon v. Treuenfels: id. m. 37. l.

³⁹ U. o. 70. l.

imént még idilleket élt Bécsben — mint küzd a székely határokon és védi tüzzel, lélekkel a hazájába vezető útakat.

Valóban Marrojeny oláh vajda a következő tavasszal — májusban Czirjék még Kimpolungnál csatázik — a szorosokat akarja, egyszerre mind, áttörni: a bozzai, töröcsvári, tömösi hágók ellen egyszerre támad s 9000 török indul csupán a tömösi szoros elfoglalására, amelynek szirtjein, a predeáli sáncokon Leyritz őrnagy védi az átjárót.⁴⁰ Nyár dereka van s az erdők homályának leplében erős oszlopokban, megingathatatlan erővel, „nagy dühvel” ront előre a török. Bármily hősiezen védekeznek Leyritz csapatai, a török nagy vérvesztéssel is, már-már eléri a hegyfokát. Alul az erdőkből újabb 800 főnyi segítség kezd előnyomulni. Mikor ezt Fábry észreveszi, 150 önként jelentkező gyalogost és a „magát győzelemre vagy halálra meg-határozott, meg-rettenthetetlen” székely huszárezred öt szakaszát rendeli támadásra. Élükön Pávai Vajna Gábor kapitánnyal — e volt testőrtiszt az ezred legendás hőse — (Székely Antal beteg hátul van) és Czirjék főhadnaggyal, mialatt a hegytetőn már folyt a szuronyharc, elébb csak megmutogatták magukat a töröknek, hogy azt megtévesszék és céljától eltérítve, maguk felé csalják s a nyílt terepen ütköztetve kényszerítsék. Mikor azonban a jól fegyverezett török csapat nem állt kötélnek s az éj folyamán lassan a sáncok felé kezdte fölverekedni magát, a gyalogosok tűzbe fogták őket, Vajna és Czirjék, a két gárdista pedig székelyeikkel rohamra indult. Négyórai véres kard- és szurony- („fegyverkés”-) harc következett, rettentő öldöklés, de a huszárok győztek. Leyritzt fölszabadították az új roham alól, a török eszevesztetten menekült Sinaja felé, Vajna és Czirjék székely lovasai pedig vágták és aprították „az erdő bé vágások közt futkosó és bujkáló ellenséget, míg tsak lóval lehet menni.” A harci mámor még a nagybeteg Székely Antalt is előre-csalta: meghallván, hogy százada tűzharcban van, „sebes nyargalva ment utánuk s elegyedett a harcba.”⁴¹ Ott van Czirjék szeptember 22-én a híres martinestyei ütközetben is, de Kóburg e nagyszerű diadala és Belgrádnak sokszor megénekelt bevétele után, a harcok elcsöndesednek. Járórharcok és előrsi csetepaték közt telik az idő, közben II. József meghal s 1791. augusztus 4-én a sís-towói béke végét veti a török háborúnak. Czirjék már az első években is becsülettel megfelelt az intelmeknek, amelyeket gr. Károlyi Antal a harcba indult testőrök lelkére kötött.

1789. karácsonya óta a székely huszárok Miricsesztnél táboroznak⁴² s 1790. őszén Czirjék hosszabb szabadságot kap.⁴³

A békekötés után hazakerülnek, éppen Háromszékre, Czirjék százada Zágónba, a Mikes falujába. Úgy látszik, nyugalmasabb idők következnek. Czirjék Lázár valami baklövést követett el: 1792. január 1-jével (mint utóbb Kisfaludy Sándort) az 1. helyőrségi cz-

⁴⁰ U. o. 63—64. l. és *Bétsi Magyar Kurir*: 178, 799., 839. és 842. l.

⁴¹ Az idézetek a *Bétsi Magyar Kurir*ből valók (l. előbbi jegyzetünket), de az események leírásában Amon v. Treuenfels id. ezredtörténetére támaszkodtunk.

⁴² *HKR*. Létszámjelentés a 11. h. ezr. állományjelentései (*Muster Listen*) között.

⁴³ *HKR*. Prot. 1791. A. 244. l.

redhez helyezik át⁴⁴ s azontúl a munkácsi várban teljesít szolgálatot. Mihály pedig — már negyvenedik évéhez közeledik — házasságra gondol. A szép bécsi leányt már elfeledte, emléke ifjúkori álmoknak ha élt benne, talán a leány is férjhezment. 1792. nyarának végén érkezik kérvénye a bécsi haditanácshoz. „Siebenbürg. Gral Comdo ddto 21. Aug. zeigt an, das Szekler Huszaren Rgmt. seye vorworlich eingeschritten, womit dem Oberlieut. Cziriek bewilligt werde sich mit der Hauptmannswittwe Szeckel gebohren Gyárfás zu vereheligen. Da vermög Copie des Depositenscheins die Braut bei ihrer ersten Vercheligung im Jahre 784. die Heurats Caution sichergestellt und gegenwärtig den weiters beigehenden Verzichtrevers gefertigt habe, so bittet das Gralcomdo, womit ein umgeänderter Depositenschein erfolgt werden wolle.“⁴⁵

Killyéni Székely Antal — Czirjéknek hosszú időn át kapitánya — (bár sokat betegeskedett), túlélte költőnket:⁴⁶ az asszony nem lehetett az ő özvegye, annál kevésbbé, mert a *Hauptmann* (nem *Rittmeister*) megnevezés gyalogsági tisztre vall; a haditanács által kiadott házassági engedélyekről vezetett könyvben⁴⁷ ugyanis az asszony első házasságáról ezt találtam: „2-tes Szeckler Regiment. — Hauptmann Székely. — Gyárfás Teréz. — 1784. XI 24. exped. — Caution auf Realitäten intabuliert 6000.— fl.“ Itt tehát a 2. székely határőr gyalogezred egy századosáról van szó: nemes Székely Károly kapitány aktív szolgálatban, 1791. augusztus 21-én halt meg, hét évi házasság után, s két kis árvát hagyott hátra. Ezek Székely halála után Killyénben laktak. Gyárfás Teréz, az özvegy, Gyárfás Elek lécfalvi birtokos leánya; apjának Lécfalván nemesi kuriája, 12 telkesjobbágya. 152 hold szántóföldje és 44 hold rétje volt. Czirjék békés táborozásuk közben Killyénben ösmerkedett meg vele, a menyecske kapitányának volt a rokona, talán sógornője, és családi körben keletkezett vonzalmuk s született meg az új frigy gondolata. A legfelsőbb haditanács hamarosan megküldte az engedélyokiratot; a Heiratsbuch szerint: „Szekler Huss. (Rgmt.) — Cziriek Ob. lieut. — Szekeli Theresie gebohren Gyárfás. — Laut Exp. 7. 7-br. 792. — Caution: die bey der Wittwe 1-ten Heirat auf Realitäte versichert. Caut. 6000. — Exp. 20.9.“⁴⁸ A betáblázott összeg felét föloldották, talán a háború miatt, úgy látszik, nem volt szükség ennyi óvadékra.

Gyárfás Teréz nem sejthette, hogy új boldogsága még rövidebb ideig fog tartani, a daliás huszárfőhadnagy alig több, mint félesztendőt élvezheti fiatal házasesetének szépségét. Otthon voltak, szülőföldjükön, a szerette Erdélyben, egyelőre béke volt, a helyőrségi szolgálat teremtette gondtalanabb életet éltek; nem látták a nyugaton egyre jobban tornyosuló fellegetket. 1795. januárjában Czir-

⁴⁴ *Amon v. Treuenfels*: id. m. 89. l.

⁴⁵ *HKR*. Prot. 1792. B. 1110. l.

⁴⁶ 1807. márc. 31-én, mint őrnagy vonult nyugalomba. (*Amon v. Treuenfels*: id. m. 243. l.)

⁴⁷ *Heiratsbuch* I. k. (1755—1785.) 137. l. versóján.

⁴⁸ U. o. II. k. (1785—1810.) 53. l. versóján. — A Székely Károlyról szóló adatokat l. *HKR*. 1784. G. 3302. és *Vormerkbuch über pensionierte Witwen*.

jék még a nagyszebeni hadipénztárból kapja főhadnagyi fizetését⁴⁹ s január 21-én XVI. Lajos Párizsban a guillotine alatt vérzik el. Ha Ferenc király eddig késlekedett, most elkövetkezett, mert a megdöbbsent Európa is követelte, a megtorlás pillanata. Az év tavaszán Erdély békessé vált határaitól a fényesmultú székely huszárezredet is Wurmser hadseregéhez, a Felső-Rajna partjaihoz rendelték. S mikor Czirjék Mihály elbúcsúzott ifjú hitvesétől, alig sejtette, hogy többé sohasem látja viszont: nemcsak az özvegynek, neki is tragikuma lett, hogy kétszer érezte magát közel a boldogsághoz és sorsa mindkétszer megtagadta tőle. Egy 1789-ben Fábryt dicsőítő rövid költeményén kívül többé sohasem írt verseket.⁵⁰

Czirjék ezúttal régi ismerősnek, volt testőrtisztnek: a Barcsay környezetéből jólismert Vargyasi Dániel Lajos őrnagynak lovasosztályába került: eddigi fölöttese, gr. Nemes György lett az ezredparancsnok. Egy darabig komolyabb harcban nem volt részük. A szövetségesek németalföldi győzelmei a francia erőket ott kötötték le; Németalföld meghódítása után azonban Wurmser is támadni kezdett. Ezredünk Kehl közelében, a Rajna mentén láncolatosan látta el az őrszolgálatot Almsweiertől Auenheimig, sváb földön. A franciák is nyugtalankodtak és szeptember derekán huszárajaink Stollhofen és Kehl között több támadást vertek vissza.⁵¹ Október közepén Wurmser végre Weissenburg ellen indult, az élen, mint elővéd, a székely huszárezred nyomult előre: ettől kezdve nemcsak az ezrednek, hanem éppen a Daniel-osztálynak, amelyben Czirjék is szolgált, sok dicsőség jutott osztályrészüül. Fort Louis elesetében (nov. 14.), mikor 111 ágyút zsákmányoltak, övük volt a főszerep. Valóságos diadalmenet volt a harcuk: alig 10 nappal utóbb Weissenheimnél aratnak győzelmet, karácsony napján bevonultak Weissenburgba, de Czirjék századát rögtön őrájára küldték ki s a székely fiúk hamarosan kézitusába kerültek a franciákkal. Szokott heves rajtaütésükkel sok ellenséget lekaszaboltak s a támadó osztagokat visszaverték. — A sok diadalnak azonban az év végére, a szövetségesek egyenetlensége miatt, vége szakadt. December 29-én elrendelték a Rajnánál a visszavonulást. A székely huszárok, miután Fort Louist levegőbe röpítették, utolsóknak jöttek vissza a Rajna hídján. Nagyszerű viselkedésükért Daniel alezredessé, Czirjék Mihály kapitánnyá lépett elő. Hosszabb téli pihenő következett, de szabadságra, hazamenetelre — ily messziről — gondolni sem lehetett. Hadiszállásuk Speyer környéke, s mikor a nyáron újból föllángol a harc, a Neckar és a Rajna mentén csatáznak. Június 19-én a legszörnyűbb és legvéresebb kézitusák egyikét vívják meg, augusztusban megint Baden mellett, Stollhofennél csatázik Czirjék s a bázeli béke újra csöndet teremt.

1795. nyaráig nem kerültek nagyobb ütközetbe; de nyáron már megint a Neckar partján vannak s szeptember 24-én Heidelbergnél a már-már győzedelmes franciákkal szemben egyik legnagyobb győzelmüket vívják meg, a rajnai két császári hadsereg között megteremtik az összeköttetést s a hadseregbe újra bi-

⁴⁹ HKR. Prot. 1795. J. 56. l., jan. 12-iki nyilvántartás.

⁵⁰ *Magyar Músa*, 1789. 7. sz. Közli Ballagi is, id. m. 440. l.

⁵¹ Ez és az alábbiak az ezred története alapján. *Amon v. Treuenfels*: id. m. 89—115. l.

zalmat, öntudatot, lelket öntenek. A Neckar vize véres a halottaktól. „*Alle Stabs- und Oberoffiziere des Regiments haben sich in den Gefechten des ... 24. September 1795 mit Ruhm bedeckt*” — mondja az ezredtörténet.⁵² Czirjék is a nap hősei közé tartozott. Ha szíve bizonyára minduntalan hazafájt is, az ezred folytonos diadalútja mámorossá tette a lelkét.

A következő tavaszig — Napoleon Olaszországba vonta a főerőket — fegyverszünet volt, amely május 31-ig tartott. Június közepén Gr. Sztaray Mihály altábornagy hadtestében, Oggersheim körül állnak harcban.⁵³ A székely huszárok sok győzelmüktől szinte megittasulva harcolnak. Többször előfordul, hogy az ellenség szétválík s a mögöttük rejtett ágyúk fogadják tüzükkel a mieinket: a székely huszárok ilyenkor maguk kérnek engedélyt a támadásra s olyan hévvel, feltartóztathatatlanul rohannak az ágyúk poklán át az ellenséges tüzérségre, hogy az szörnyű meglepetésében védekezni sem tud. Czirjék méltó hozzájuk, de méltó marad a Rajna balpartján is, ahová nemsokára visszakerülnek: június 28-án Nieder-Achernnál ismét kitünteti magát. Egy erdőszélre kikülönítve, Nussbach felől előnyomuló ellenséges csapatot vesz észre. Gyors elhatározással s a szokott erős lendületű támadással rajtuk üt huszáraival s mert a szomszédos század észreveszi a harcot és támogatására siet, vissza is űzi és megszalasztja a franciákat.⁵⁴ Ez az idő — június 22. óta — különben is folytonos harcokban telik: „megszűnés nélkül való viaskodásban vóltanak az ellenséggel — írja a *Magyar Merkurius*⁵⁵ — a nélkül, hogy a’ strapátziák és a’ veszedelmes környüállások, az ő bátorságokat és álhatos el-tökélettségeket meg-lankaszthatták volna.” Nem rajtuk múltott, hogy Sztárainak a Rench mellől Bühlig s onnan Stollhofenig és Steinbachig (a Rajna és Baden városa között) vissza kell vonulnia, oda, ahol a székely huszárok s velük Czirjék, már harmadszor harcolnak. Itt következik el az ezrednek egyik legzsomorúbb „véres tsatája”, amelyben, több tisztársával együtt, Czirjék Mihály is megsebesült.⁵⁶ Kigyógyult-e sebéből s résztvett-e a bajor földön Jourdan ellen vívott győzelmes csatákban,⁵⁷ az ezred nürnbergi kalandjában, Károly főherceg würzburgi nagyszerű diadalában s utána betegedett-e meg, nem tudjuk. Vagy sebtől kinezva, vagy kórtól gyötörtetve sínylődött télen át kórházakban s lassan gyógyulva hányódott-vetődött egyre közelebb hazájához. Hányszor fölcillanhatott benne a gondolat, hogy hamarosan viszontlátja ifjú feleségét, otthon, a székely havasok között! Mégis, március lett, mikor még mindig

⁵² Id. m. 131. l.

⁵³ Bétsi Magyar Merkurius 1796. 750. l.

⁵⁴ *Amon v. Treuenfels*: id. m. 150. l.

⁵⁵ 1796. 814. l.

⁵⁶ U. o. 837. l. (Hivatkozik rá Ballagi is): „az Erdélyi Székely Huszárok közül Kapitány Székely Sándor és Hadnagy Ferentzy el-esztenek; ... Hadnagy gr. Lázár és Regiment-adjutánt Gelb el-fogattattak ... Teleky Tamás és Czirjék kapitányok, 's-Lukáts, Szentes és Mottók Hadnagyok sebet kaptak.” (Székely halálát alább megcáfolja; valóban később, mint őrnaggyal is találkozunk vele az ezred történetében.)

⁵⁷ *Fournier*, Napoleon. I. 146. l.

beteg, magyar földre került. Pestről Ceglédre vitt az útja: Erdély felé...

A többi a ceglédi ref. egyház *Matricula Defunctorum*-ja mondja el:⁵⁸

„1797. március 14. — T. Czirjék Mihály Ns. Székely Lovas Regementből való kapitány, aki a Ns. Regementből a frantzia háborúból jöven és szándékozván Erdélybe, itt le betegedett és meghalt a feljegyzett napon délelőtt 11 órakor s eltemettetett 16-ik Martii“.

Halálának adatát a bécsi hadilevéltárban találtam meg:⁵⁹ eddig Nagy Iván nyomán 1798. szerepelt az irodalomtörténetben.⁶⁰ Halálózása helyére is a hadilevéltár egy adata vezetett.⁶¹ Czirjék Lázár, Mihály bátyja, aki azóta is, hogy találkoztunk vele, Munkács várában teljesített szolgálatot, 1797. áprilisában szabadságot kért Ceglédre, hogy ott elhunyt öccsének hagyatékát rendezze. Szabadságáról május 7-én tért vissza,⁶² maga is rokkantan; a következő évben podagrája miatt nyugdíjba vonult.⁶³ Az özvegyről, akinek sorsa éppen olyan tragikus lett, mint Czirjéké, nem tudunk semmit. Távol, a Rajna mellett a huszárok májusban vidám táborozásra vonultak s rajnai bor mellett pihenték ki fáradalmaikat;⁶⁴ 1801. elején tértek vissza Erdélybe. Az ezredtörténet gyönyörű részleteket mond el diadalmenetükről,⁶⁵ amellyel hazájuk sok dicsőséges harcukat ünnepelte: a babérkoszorúkból egy levél Czirjék emlékének is jár. Képét, melyet 1875-ban egy kései szárazberki rokona, Czirjék Imre adott a M. T. Akadémiának, (utóbb tévesen Bessenyeiének tartották) Barabás Miklós renoválta.⁶⁶

Gálos Rezső.

⁵⁸ Czeglédy Sándor ceglédi ref. esperes k. barátom volt szíves számomra a kért adatot kifejyezni.

⁵⁹ *HKR.* Prot. 1798. C. 437. l.

⁶⁰ Ballagi A. is megjegyzi (id. m. 219. l.), hogy nem tudja, honnan vette Nagy Iván ezt az adatot.

⁶¹ A haditanács jegyzőkönyveiben azontúl Czirjékről már csak egy adat van: Szoboszlav Gergely (úgy látszik, budai vagy pesti) csizmadia az elhunyt kapitány 52 frt. adósságának megtérítését az ezredtől kéri. Prot. 1797. K. 176. l. (Nem kapta meg.)

⁶² *HKR.* Prot. 1797. F. 617. l.

⁶³ *HKR.* Prot. 1799. D. 228. l.

⁶⁴ *Amon v. Treuenfels:* id. m. 197. l.

⁶⁵ U. o. 208. l.

⁶⁶ *Akadémiai Értesítő:* 1873. 168. és 174. l.

Borosjenői Rátz György gránátostiszt naplója 1741—1789.*

Hadtörténeti szakirodalmunk nagy hiányát érzi annak, hogy a régi háborúkban résztvevő tisztek közül igen kevesen írtak katonai pályafutásukról naplószerű jegyzeteket. Pedig az ilyen. — talán magántermészetűnek látszó. — feljegyzések igen sokszor úthaigazíthatják a hadtörténelemkutatót olyan harcselekmények rekonstruálásánál, amelynél egy-egy ezred útja, táborozása, harca fontos szerepet játszik. Ebből a szempontból érdekes Rátz György rövid naplója, amelynek eredeti, zsebnótesz alakú, bőrbekötött példányát Rátz leszármazóinak egyike volt szíves e közlés céljaira rendelkezésemre bocsátani.

A naplószerű könyvecske sok egyéb családi természetű bejegyzést is tartalmaz. Azokat elhagytam és Rátz Györgynek csupán katonaelétével foglalkozó részleteit közlöm eredeti helyesírással. A könyvecske elején pár sorban összefoglalja 1741-től 64-ig tartó katonai szolgálatának általános adatait, és folytatja az 1750-ik év eseményeivel, amikor zászlóaljával Olaszországból Felsőmagyarországba került. Megírja azután röviden ezredének útvonalait és harcait, Mária Teréziának Nagy Frigyes ellen folytatott háborúiban.

* * *

„Ao. 1741 Posonyba Felsőges Királyunk Mária Therézia Coronatioja alkalmatosságával, mely Ország Gyűlésen magam is jelen voltam, Író Deákja lévén Idősb Bay Patay Sámuel Urnak, az Haza resolvált eő Felsőgének hat magvar gyalog regementeket erigálni, ez Vmegyékre reparciáltatott, akik is a proportione fő tiszteket is dekoncináltak ugyan ezen alkalmatossággal denominált engemet is Nemes Máramaros Vmegye Haller Sámuel regementjébe zászlótartónak, s¹ itt kezdődött az én hadakba való szolgálatom.

1743.-ban elein transferáltattam B. Kökényesdi László Regementjéhez² és ott 1744 1-ma Januáry Hadnaggyvá lehettem. 752-be 18. Augustus Capitán Leutinantá, 755. ugyan ottan 1-ma Septembris Companiát kaptam. 1756 d. 22. Julij holt meg az eddig való jó Generalisunk B. Kökényesdi Vetési Úram eő Exellentiaja Cremonába 76 esztendőskorába, mint General Feldzeug

* A Borosjenői Rátz család férfiágon kihalt, női ágon ma is tovább él a Vásárosnaményi Eötvös család tagjaiban.

¹ A későbbi nagyszebeni cs. és kir. 31. gyalogezred.

² A későbbi kassai cs. és kir. 34. gyalogezred. Részletes ezredtörténete megjelent Kassán 1900-ban J. Kreipner szerkesztésében. A Rátz naplójában leírt útvonalak, táborhelyek, hadmozdulatok, megegyeznek az ezredtörténet leírásaival.

Meister és halála után Regementünk Mságos Gróf Batyányi Ádám Ur Eő Nagyságának conferáltatott. 1-ma Febr. 758. kap-tam Granadéros Companiát, 1764-be 21. August. adtam át Com-paniámat hat ezer, 6000 Rfkon Hrabovsky Péter Hadnagy Uram-nak,³ Cseh Országba, Prágába lévén Qvártéjban.

— idősb R á t z György.

„1750-nek utollyán lejöven Olasz Országból Cremonából Ve-lenczén által a Tengeren Triestnek, érkeztem 1-a Jan. 751-ben Munkácsra a Battaillonhoz, ugyan azon esztendőbe Kassára, 1752 Eperjesre, 1755 Leőcsére, azon esztendőbe, Septemberbe két Com-pagnióval Posenba, másik két Compagnia Trenchénbe. — 1755 végén Győrbe, onnan 1756 Verbungs Comandóval Comáromba folytatván aztat Regement résziről, 1754 Sopronba. Nb.: ezen esztendő végi felé kezdődött újra a Prussussal való Háború. 1758 elein vettem által a Soproni Districtustól 1500 egy néhány Portális Recrouttát, minek utána ezeket, kit az Ármádiához, kit Péterváradon levő Battaillonhoz ki osztottam volna, magam is 19. Juny Grenadiros Compagniamhoz az Armadahoz, mely Morvába Olmutz táján volt, minthogy a Prussus Olmutzot Vítja és szo-rongatta, megindultam, és 25-án oda érkeztem, melyet a Király kényszerítettett elhagyni, és Königrätz felé magát Silésiába visz-szahuzni. Saxoniába októberbe 14. a, Hochkürchnél a királyt Suprimáltuk és jobb szárnyát armádiájának keményen megver-tük. Tábori eszközeit is elnyervén, Drezdát Novemberbe meg-szállottuk, de későn lévén az idő, oda hadtuk, és 21. 6-berbe Pir-nautól Saxoniába az Armadánk Téli quartélyba eloszlott, asszig-náltatván nekünk Böhmisch Brodt tája, az hová is 1-ma X.-bris érkezünk, én pedig közel oda Kschell nevű helyiségbe.

1759 die 1-ma Mart. indultunk Postirungra Nachodba és a tájára, itt halt meg Obesterünk Báró Vettesy Ferenc; innét Áp-rillinak közepe táján Pikauhoz Lagerba, osztán Görlitzheimb-hoz Saxoniába — tovább Pautzenhez és conjungáltuk magunkat a Nagy Ármádával, de harmad nap mulva ugymint 15^a 7.-bris co-mandiroztattunk 6 Regement Landwehr Corpussához mely Moscovitáknál állott pro Sucursu, aminthogy Muskau-on által, Christiánstadtnál Conjungáltuk magunkat 18^a velek, 19^a meg-indultunk és 25-án Cýrus nevű helynél Táboroztunk, onnan 30-án indultunk és passiroztuk az Odervizet Paithennél, 7^a 8-bris Rützenhez, 21^a Herrenstadthoz, ezt megégettünk mivel a Király maga Postjait nem akarta belőlle ki huzni.

22-dikbe váltunk el Moscovitáktól, eők Posen felé menvén, mi pedig Lengyel Országba, Kalisch Sirodián által, 24 Novembri-s Craccóba érkezünk, onan 27. az Corpus Biliczen által Morvába, én pedig beteges állapotba lévén, szabadsággal prima Xbris Leőcsére érkeztem.

1760. die 1-ma Febr.: indultam Leőcséről Postán Posen, Brün, Prágán által a Regementhez és 16^a Tropschützbe, Saatzi Cirkul-sba, a Staabhoz érkeztem, onnat quartélyomra, eléb Sabmitz, eztán Moraveczebe, 31^a Marty Postirungba Comotauba. 13^a May

³ Id. ezredtörténet 154. oldal. Hrabovsky kapitányi állását még az évben 1800 forintért tovább adta Schmied Jánosnak.

indultunk Pogyebrádon által Jeszinitz tájára Loudhon Corpussához és 25^a oda érkezünk, 29^a Braunau Silberbergen által éjjelnappal 31. Silesiába Franksteinhoz onnan, Glaczi Circulusba 6. Juny, 18. pedig Tonhausen és Gottesbergen által, 19. Schwarzwaldához, 23. vertük meg Fouquetot, magát és megmaradt népét is elfogván Landeshutnál, 4^a July Goldbergen által Eichholtzhoz, Liegnitznél, innét 20. csak magam személylyébe Glaczhhoz, kívánván a Belagerungot látni, 21 éjszaka az apros megnyitattott. 26. kezdtek hajnal előtt bombardirozni és 9 órakor reggel ostrommall meg is verettetett. Innét Ligniczhez Compagniához 30. az Odervizet Aurasnál, 31. Carlovicz nevű helységhez, igen közel Baraszlónál meg szállottunk, onét 4. Aug. Stigau és Jauern által, 9^a Loustinnál Conjugáltuk magunkat a Nagy Armádával, 15^a. Verekedtünk a Királlyal, Liegnitznél de egyedül csak Laudohn Corpussa és derekasint meg is verettük, melyet a Nagy Armádia csak szemmel nézett, és így szánt szándékkal Sacrificáltattunk irigységből, ezután 16. Vallstadon által 31. Freyburg-hoz, e tájon próbált a király egynéhányszor Cseh Országba becsapni, mely miá sok féle motusokat tettünk. 18^a Vallenburghoz, 8. — 8-bris Hohenfriedberghez, ezen nap a Nagy Armáda Saxonia felé indult mi pedig 22 Koselhez; 28. elhadtuk és 29 Mochovnál megállapodtunk; 2 9.-bris Diettersdorf, 17. Kunczendorffnál, innét bizonyos expedícióba Johannesberg felé mentünk, de 21 ujra Kunczendorffhoz Cantonierungba szállottunk, az honnat én 31. X.-bris szabadsággal Leőcse felé indultam és Tropa, Teschen és Jablunkán által, 5^a Januarj haza, Leőcsére érkeztem.

1761. die 11. Martj Leőcséről indultam és 16-án érkeztem Silesiába Rebersdorffba Silesiába a Regementhez. 22. Apr. Deutsch-Vette nevű Faluhoz, Lagerbe, 27. Braunauba Varthánál Cantonierungba, 12. May Lagerbe Varthánál, 28. July Frankenberg felé indultunk, akarván magunkat a tájon Conjugálni a Moscovitákkal, de a Királytól impediáltattunk, azért 26. aug. vissza tértünk Strigau felé és Valstadt táján 25^a ugyancsak még is conjungáltunk magunkat a Moscovitákkal. — 1-ma Septembris vettük meg Schweinitzot ostrommall, 6^a Novembris szállottunk Cantonigba Salczbran nevű helységbe, 4-a Decembris pedig Téli quartélyba Seithendorffba. Nb. a Moskoviták még 8.-berbe elhadtak, hanem valami nyole ezerből álló Corpussok maradott velünk, ezek Glacz táján quartélyoztak, de X.-berbe ezek is elhadtak bennünket.

A feljegyzéseket ezután Rátz úgylátszik valakinek németül tollbamondta. A következő egy-két oldal más kezeírása, azután ismét Rátzé.

„1762. den 15.-n April. in Silesien Dittmarsdorf, 16. Hohen-Gersdorf Cantoniert, 20. ins Lager Bey Sorgau oder Seytendorff den 15.-n May ins Lager bey Kratzkau, 4.-n Juny Bey Lang Seyfersdorf, 2.-n July zurück Bey Bürgersdorf, eodem Kuntzendorfer anhöhe 3.-n Steinkuntzendorff 4.-n Vartha. Den 14.-n August Raudnitz, 16.-n. Veigelsdorff, eodem Nachmittag die Attaque bey Lange- Beÿln, 17.-n abends aufgebrochen, 18.-n Vartha, 19.-n Mittelstein, 20. Scharfenin Eck, 16.-n 8-bris ange-

fangen zu Cantoniren für mein Person zu Niclasdorff, 20.-n Silberberg, den 22.-n 9.-bris. Ebersdorff, 29.-n Heinrichs-waldau in Winterstation. Den 14.-n X.-bris. nacher Hungarn. 18.-n Leutschau 765. végeződött a háboru.

1765. den 16.-n Maÿ nacher Huszth, 26.-n aldorthen eingetroffen, den 21.-n von Huszth, 22.-n Kaszon, den 5. Julÿ Leutschau, den 25.-n 7.-bris. von Leutschau zu L. Rgmt. aufgebrochen, den 10.-n angekommen nachdem ein Tag vorher, die verwittibte Khurnacher Leutmeritz in Casarmen.

1764. 1.-n Febr. Quartier gewechselt und in Wegstadl bezogen 20. Aug. ins Exercier Lager bey Mocken ohnweit Leutmeritz, den 25.-n 7.-bris eingerückt und zwar nacher Gaszdorf in Standts-Quartier.

den 7.-n 8.-bris. bin Marschiret mit meiner Grenadiers Compagnie nacher Töplitz und den 9.-n aldorthen eingetroffen, zur Se-Mayest. Römischen Königs Joseph seiner Wacht, alwo Ihre Mayt: nebst Ihre königliche Hoheit, Ertz Hertzog Leopold, den 10.-n angekommen nachen ein Tag vorher, die verwittibte Khurfürstin, nebst Prinzessin Kunigunda auch alda angekommen, ohnfehlbar der König Joseph hat erwehute Princessin beschauen wollen. Notandum die beiden Höfe haben zweÿ Täg Mittag und abendmahl Beysammen bey sächsischen Hof genohmen, und ich habe auch die Ehre gehabt alle zeith mit Erwehnten Mayestäten zu Speisen, von dannen sind beide Höfe den 12.-n Frühe abgeräÿset und zwar der Sächsische nacher Dresden. und Unsere nacher Praag, fohlends nach Vienn, ich aber mit der Compagnie nacher Gassdorff in meine Station.

765. in Juli et August. ohnweit Leutmeritz bey Mochen Campirt.

766. in Augustus bey Collin Campirt, dermahlen war dass grosse Campania, wo Ihre Mayestät der Käyser zugegen war, und die Manövrirung gemacht haben, bis Deutsch Brod. Von hier ist das Rgmt. in September, nacher Praag, auf die Kleine Seithen in Quarnison eingeruckt.

767. den 21.-n Augusti meine Grenadiers Compagnie dem H. Leutn. Peter Hrabovsky umb Sechs-Tausend — 6000 Rhf. verkauft, mit Bey Behaltung meines Characters Vermög Kays. Königl. Hoff Kriegs Rätlichen Decret, die Reise den 24. Aug. von Praag nacher Hungarn angetreten eodem nach Böhmisch Brodt, 25. Planier, 26. Zahubi, 27. Hotyebors, 28. Krizanon, 29.-n Gross-Vites, 30. Turass, 31. Cseies, 1. Sept. Holics, 2. Secula, 3. Stampfen, 4. Presbourg, 5. Cseklész, 6. Pata, 7. Verebélly, 8. Szántó, 9. Balassa Gyarmat, 10. Velke, 11. Hrahov, 12. Nustya, 13. 14. et 15. ibidem, 16. Murány, 17. Tergárd, 18. Leutschau. Von wannen ich allein, den 5. 8.-bris nacher Kászon aufgebrochen und den 13.-n aldorthen eingetroffen, weither den 24.-n nacher Huszth und 25.-n angelanget, den 2. X.-bris. von Huszth, 4.-n Kászon, dem 17.-ten von Kászon weg, den 25.-n zu Leutschau angekommen.

1770. den 1.-n Juny sind Ihre Kays. Königl. Maj. Josephus Secundus nacher Munkács gekommen und den 3.-n ejusdem Nachmittag, nacher Ungvár zu, zurück gereÿset.“

Rátz György a katonaságtól való távozása után, — mint a napló további oldalain olvashatjuk, — családjával együtt Kászonba költözött, régi curiáját, gazdasági épületeit rendbe hozta s ott élte vidéki földesúri életét.

1782-ben közügyekben Bécsbe utazott, azután pedig 1786 és 89-ben résztvett a II. József császártól elrendelt országfelmérési és térképezési munkálatokban. Ezekről az eseményekről szólnak alábbi feljegyzései.

„1782. die 12^a Aprilý indultam Kászonból Bécsbe és 27 ejusdem oda is értem. — die 14 Maý volt szerencsém a Flges Császárrall, Josephus Secundussal szólni és a Memoriálissomat is kezibe adni, Szent Tamás helység iránt — úgy a Kászoni és más Fiscalitások iránt, Amint a Memoriális és acclusákból ki tetszik, Kereszturi Joseph Uram az Agensem Bécsbe, die 15. Junij haza érkeztem Kászonba.

786.-ban. Sok kérésére N. Beregh vármegyének, Földmérés dolgába a Subdelegatus Királyi Commissáriusságot kénytelen voltam felvállalni és folytatni — melyet még Juliusba 789. szerencsésen végeztünk, ezért a Flges Császár és Király, Josephus Secundus minthogy ebbe az egész Országba elsők voltunk, kegyelmessen Praemiummal megajándékozott, mely áll egy 12 aranyat nyomó, emlékezetre való aranyból, és eztet hagyom Jósef unokámnak, tartsa meg emlékezetül, de el ne költse. Ujra a Felséges rendelésből, Ugocsa Vármegyei földmérés dolgát is Májusba 789. fel kellett vállalni, minthogy az Ugocsai Al Commissió igen hátra volt a munkába, és azt is 17^a 8. bris 789. elvégeztük és a Summariumot be küldöttük.”

* * *

* * *

A napló többi részei Rátz György későbbi leszármazóinak családtörténeti rövid feljegyzéseit tartalmazzák, s csupán egy adat van még abban, amely reá vonatkozik. Ez, fiának, — Rátz Sámuelnek, — bejegyzése édes apjának elhalálózásáról, amely így hangzik: „Anno 1796. di 15. Martý egy és két óra között délután halt meg az én elfelejthetetlen édes apám, idősb. Rátz György, amely nap is vasárnapra esett. Die 16 Martý temettetett el a Kászoni Templomba, a kriptába. T. Csorba István kászoni Praedicátor praedicált felette.....

..... Az 12 hétig tartó sulyos nyavallája volt az fekete sárgaság.”

* * *

Közli: *Markó Árpád.*

Báróczy Sándor *feljegyzései a magyar nemestestőrség életéből, 1760-tól 1800-ig.* 8° 98 lap. A m. kir. Hadilevéltár kiadása, Budapest, 1936.

Örömmel állapítjuk meg, hogy a m. kir. Hadilevéltár, amely az elmúlt év őszén a török hódoltság korából való okmányok kiadásával adott magáról életjelet, nemrégén újabb kiadvánnyal lépett a nyilvánosság elé, még pedig a testőrirő Báróczy Sándor feljegyzéseivel.

Helyesen jegyzi meg az Előszó írója, hogy világrendítő események történetét ne keresgéljük ezekben a feljegyzésekben, mert ilyen események — az intézmény természeténél fogva — elő se fordulhattak a magyar nemestestőrség életében. De olvashatjuk Báróczy Sándor soraiiban a gárdisták bécsi életének sok-sok érdekes, hol derűs, hol komoly epizódját.

A magyar nemestestőrségbe való felvételre, csupa daliás-külsejű fiatalembert ajánlottak a vármegyék. Kivételes eset volt tehát, hogy az éppen nem megnyerő arcú, alacsony, véznatermetű Báróczy is bejutott ebbe a válogatott testületbe. Előljárói részéről is méltányolt kiváló szellemi képességeinek köszönhetette, hogy olyan sokáig ott is maradt s az ezredei rendfokozatot is elérhette. Bécsben halt meg, 1809 december 24-én. Családjának utolsó sarja szállott sírba vele.

Báróczy feltétlenül őszinte író. Nem hallgat el semmit, még akkor se, ha az, amit leír, nem valami kedvezően világítja meg egyes magyar testőrök viselkedését. Megtudjuk, például, hogy a katonáskodáshoz, de legfőképpen a fegyelemhez nem szokott s az utóbbit különösen nehezen tűrő ifjú nemesek, elég galibát okoztak rakoncátlanságukkal. Voltak közöttük olyanok is, akik — nagyon kényelmetlennek találván a testőrszolgálatot — már egy év múlva elbocsáttatásukat kérték. A legsötétebb árnyékot azonban Csemez Imre és Ordódy Károly testőrök gonoszsága vetette a magyar gárdára. Ezek ugyanis, 1795-ben kirabolták és meggyilkolták előljárójukat és jótevőjüket, Wéghelyi István kapitányt. Bűnükért mindketten halállal lakoltak.

De egyéb bajok is voltak. A testőrök egy része nem akart tanulni, noha a testőrszabályzat a katonai téren nagyobbára tudatlan fiatal tisztek elméleti és gyakorlati továbbképzését követelte. A gárdisták 1794 májusában, közösen szerkesztett panasziratban kérték a házirendre, a fegyelmi- és az öltözeti-rendtartásra, valamint a tanulmányi ügyekre vonatkozó útastások eltörlését. Természetes, hogy nem érték vele célt.

Ezekkel az éppen nem örömdetes történetekkel szemben áll az a dicséretreméltó jelenség, hogy amidőn 1787-ben kitört a török

háború s II. József császár tudtul adta a magyar testőröknek, hogy harctéri szolgálatra jelentkezhetnek, azonnal 2 kapitány, 4 főhadnagy és 30 alhadnagy kérte a hadrakelt sereghez való beosztását. Közülök főként kettő: Dániel Lajos kapitány és Gányi Ferenc főhadnagy tűntette ki magát a harcmezőn.

Báróczy németnyelven írott feljegyzéseit 1829-ben állította össze Krudy Ferenc testőrhadbíró. A magyarra fordítás nehéz feladatát K. László József igazgató-tanár végezte. Azonban, forrásközlésről lévén szó, helyesebb lett volna az eredeti német szöveg kiadása.

Most még csupán egy kisebb, de a szakembernek tüstént szemébeötlő tévedésre akarjuk felhívni a fordító figyelmét. Ugyanis a 15. lap 4-ik s a 66. lap 22-ik jegyzetében azt olvassuk, hogy Gróf Pálffy János 1784-ben mint „tüzérségi tábornok” ment nyugalomba. Gróf Károlyi Antal pedig, 1787-ben, ebbe a rendfokozatba lépett elő. Lehetetlen, mert először is egyikük se volt tűzér soha, másodsor pedig ez az elsikerült rendfokozat már csak a világháború vége felé született meg nálunk. Azelőtt híre-hamva se volt. Pálffyból is, Károlyiból is, „táborszernagy” (Feldzeugmeister; Generalis Rei Tormentariae Campestris Praefectus) lett, vagy ahogyan akkoriban magyarul mondták: Tábori Hadi Szereknek Generális Fő Mestere. Igaz, hogy a „táborszernagy” eredetileg tűzér-rendfokozat volt, de ez az értelme időök folyamán megváltozott s így előléptetés esetén, Báróczy korában is, táborszernagy lett minden olyan altábornagyból, aki korábban nem a lovasságnál szolgált.

Óhajtjuk, hogy a Hadilevéltár ne pontot, hanem kettőspontot tegyen mostani kiadványa mögé s folytassa minélelőbb a jólindult sorozatot.

Gy.

Edgar von Schmidt-Pauli: „*Nikolaus von Horthy, Admiral, Volksheld und Reichsverweser.*” 504. old. számos képpel. Ára 5 Márka, Südost-Verlag Berlin—Budapest. 1936.

A szerző előszavában megjegyzi, hogy nehéz dolog egy uralmon lévő államférfi életrajzát megírni, de a magyar kormányzó életében két időszakot már teljesen lezártnak lehet tekinteni. Még pedig a haditengerésztisztét és Magyarország felszabadító-ját.

Életének harmadik időszaka, mint Magyarország kormányzója, 16 év óta tart, ez alatt a 16 év alatt sok-sok dolog történt, melyet a szerző nézete szerint már történelmi szemmél lehet nézni.

Dr. Edgar von Schmidt-Pauli Magyarországnak és lakóinak jellemzésével kezdi művét. Jóakaratólag, tárgyilagosan ír rólunk, és erényeink mellett hibáink sem kerültek el figyelmét. Találóan jellemzi a magyar földművest. A magyar paraszt, a gazda, alaptermészetében úr és egyéniség. A lovagiasság, a hűség, a bátorság és a jóhiszeműség, mely mindig az erős egyén tulajdonsága, jellemzi a magyar embert. Budapestről megjegyzi, hogy ez a város lett utóbbi időben egész Európa utazóinak kedvence. A mű megemlékezik Budavár visszavételének 250 éves évfordulójáról. 1686 szept.

2-án a magyar katonák éppen olyan hősiezen harcoltak német bajtársaik oldalán, mint 1914 és 1918 között. Schmidt-Pauli kormányzónkban is a magyar jellem megtestesülését látja, kinek élénk vérmérsékletében a vitézség, a lovagiasság, a politikai éleslátás, a hűséggel egyesül.

A szerző kimerítően ismerteti Kormányzónk otthonát, ifjúságát, majd mint tisztet méltatja. Harminckét évre, két hónapra és 24 napra terjedő tényleges szolgálata alatt, az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének majdnem minden hajóján és matróztestületénél szolgált. Kétszer volt Konstantinápolyban, egy ízben pedig, egy évig és kilenc hónapig, az ázsiai vizeken járt. Már fiatal tengerész korában feltűnik ügyességével.

1908-ban Horthy ismét Konstantinápolyba került, mint a „Taurus” parancsnoka; ezen a hajón már 1890—1891-ben is szolgált. A „Taurus” parancsnokának mindig igen ügyes tisztnek kellett lennie, mert állása nemcsak katonai, hanem diplomatiái kötelemeket is rótt rá, melyek elvégzéséhez sok tapintat, ügyesség, jó fellépés, nyelvtudás és a sportban való jártasság is kellett. Ő éppen a legzavarosabb időkben tartózkodott Konstantinápolyban, midőn a Török-birodalom nagy válságán esett át.

Ebben az időben kitűnő, találó jelentéseket küld Bécsbe, amelyek öreg királyunk érdeklődését is felkeltették, úgyhogy 1909 novemberében kinevezte őt, mint fregattkapitányt, szárnysegédévé. Kormányzónk még ma is a legnagyobb tisztelettel és szeretettel beszél öreg királyunkról, kihez annyira ragaszkodott.

A hajóraj mozgósítását 1914 július 26-án rendelték el. Horthy sorhajókapitány azonnal jelentkezett Polában, hogy a „Habsburg” páncélos hajó parancsnokságát átvegye. Azonban 1914 decemberében a legmodernebb gyorscirkálók egyikének, a „Novara”-nak parancsnoka lett. Már 1915 ápr. 5-én is kitűntette magát a „Novara”-val, a német „U. 8” merülőnaszádot lekísérve Sapienza szigetéig. Ismeretes Horthy Miklós sorhajókapitány kitűnő működése az olasz háború kitörése alkalmából, midőn csoportjával 1915 május 24-én Porto Corsinit megrohanta. 1915 decemberében San Giovanni di Medua kikötőjében meglepte hajóival az Entente ott kirakó szállítógőzöseit, szétlőtte és elsüllyesztette őket. Hazatérőben pedig egyik torpedórombolója a francia „Fresnel” merülőnaszádot süllyesztette el. Az otrantoi tengeri csatát s ottani tevékenységét ismerjük. Azt is tudjuk, hogy midőn hajóját egyik teli találalat a másik után érte, helyettese Szuborits kapitány hősi halált halt, ő maga súlyosan megsebesülve, a mérges gázoktól eszméletét veszítette. De alig tért magához, a parancsnoki hídról, hordályon fekvé vezetett tovább hajóit. Meghatóan írja le a szerző Horthy Miklós búcsúját szeretett flottájától, 1918 őszén.

Az összeomlás után nem soká maradt tétlenül Kenderesen. Csakhamar megjelent Szegeden, átvéve előbb a hadügyministerséget, majd a fővezérséget. Követhetjük Kormányzónkat, amint a parlamentbe indul, hogy megválasztását tudomásul vegye, vele érezzük át újból a trianoni békekötés pillanatait, a nagy kül- és belpolitikai nehézségeket, a restaurációs kísérletek izgalmát, midőn az Entente újból megszállással fenyegetett. A szerző ezután

tárgyilagosan ismerteti a különféle kormányok tevékenységét napjainkig.

Dr. Schmidt-Pauli mindenesetre nagy szolgálatot tett a külföldi olvasóközönségnek, de nekünk is, viszonyaink tárgyilagossá, jóakarattá ismertetésével. Művében vörös fonálként vonul végig Kormányzónk bátor, hajthatatlan, gerinces, amelletten önzetlen és önfeláldozó jellemének és egészséges optimizmusának méltatása.

A közel 580 oldalas, számos okmányt és képet tartalmazó művet elolvasva, hálával kell Kormányzónk vasakarataira, törhetetlen crelyére, erős jellemére gondolnunk, mellyel megalázottságunkból kiragadt.

Suhay Imre.

Ehrenbuch unserer Artillerie. II. Band. Herausgegeben vom „Reichsbunde der Artillerievereinigungen Österreichs.“ Bearbeitet von G.M. a. D. Hugo Kerchnawe u. G.M. d. R. Ernst Ottenschläger. Wien 1936.

Kerchnawe tábornok — a neves osztrák katonaiíró — nemrég adta a közönség kezébe a tüzérség történetét és haditetteit megörökítő, hatalmas díszművének II. kötetét.

Már a tavaly megjelent első kötet is — mely főleg az egykori Monarchia tüzérségének történelmi fejlődését ismerteti — méltán keltett, irodalmilag értékes tartalmával és díszes, művészi kiállításával feltűnést. Az olvasóközönség már türelmetlenül várta a II. kötetet. A szerkesztő messze túllépte azokat a kereteket, melyeken belül munkája megszerkesztését eredetileg tervezte. 580 oldalon, több mint 600 válogatott képpel és fényképpel, tárja az olvasó szeme elé a tüzérség szerepét a világháborúban. Végigvezet a központi hatalmak valamennyi hadszínterén a háború kitörésétől az összeomlásig. Feleleveníti az orosz, olasz és balkáni harcterek emlékeit, elvezet Belgiumba, Franciaországba, Kisásziába és Mezopotámiába s bemutatja szóban és képen úgy a volt közös hadsereg, mint a honvédség és Landwehr tüzérségének a legkülönbözőbb viszonyok között mindenkor kiváló működését. Az ismertetett eseményekben tábori, lovas, hegyi és vár-tüzérség egyaránt szerepel.

Legfőbb érdeme a szerkesztőnek, hogy teljesen mellőzi a kiárálagos osztrák szempontot és hogy nemzetiségre való tekintet nélkül, igazi tűzérbajtársiassággal egynek érzi magát a háborút végigküzdött valamiennyi tűzérral. A magyar bajtársakat azonban különösen kiemeli. Alig van a könyvnek olyan lapja, mely ne számolna be egy-egy magyar tűzér haditettéről, hiszen a műhöz csatolt arany vitézségi érmes tűzerek emléklapján is igen sok magyarnak, pl. Zsiross ezredes, vitéz Békéssy alezredes, vitéz Makláry, Haag, Pauly, főhadnagyok, vitéz Rozvány hadnagy stb. nevével találkozunk. A szerzők között is számos magyar szerepel s a szerkesztő zárószavában ezeknek önzetlen, bajtársi közreműködéséért külön is köszönetet mond.

A munkának nagyszámú magyar vonatkozása minden magyar tűzér számára nagybecsű történelmi és érzelmi értéket képvisel és a magyar tüzérség halhatatlan dicsőségét hirdető becses emlékké avatja a művet.

Suhay Imre.

Dr. Karl Graf Lónyay: *Ich will Rechenschaft ablegen!* Die unbewußte Selbstbiographie des Generals Benedek. 350 Seiten; Großoktav, 16 Bildtafeln und Karten. 16. S. Johannes Günther Verlag. 1936.

Hetven év múlt el a königgrätzi csata és 56 év Benedek tábornagyszernagy halála óta. Gróf Lónyay 11 évig kutatott a Bécsi Kriegsarchivban, melynek titkos irattára, csak az összeomlás után vált a kutatók számára hozzáférhetővé, hogy fentebbi művét kiadhassa, mellyel Benedek tábornokot akarja rehabilitálni.

A königgrätzi csatával összeomlott a régi Austria, az abszolutizmus; ennek az összeomlásnak nemcsak katonai, hanem súlyos politikai okai is voltak. Ezek, de főleg az uralkodóház miatt, bűnbakot kellett keresni, hogy valakit felelőssé lehessen tenni. Ez a bűnbak az 1866-i csehországi hadjárat balsorsú fővezére, a magyar származású Benedek Lajos tábornagyszernagy volt, ki minden hibát, mulasztást magára vállalt. Albrecht főhercegnek teljes hallgatást ígért. Szavát megtartotta; a kezei között lévő összes iratokat, okmányokat megsemmisítve, a balsiker titkait, okait látszólag magával vitte a sírba.

A közvélemény azonban, sem közvetlenül 1866 után, sem később, nem osztozott abban a hivatalos felfogásban, mely szerint csak ő lett volna a vesztett hadjárat oka. A tömeg ösztönszerű érzése ilyenkor többnyire helyes.

A szerző a szerencsétlen hadvezér eredeti jelentéseit, leveleit közli, — igen sokszor szószerint — valamint az azokra kapott válaszokat, intézkedéseket is. Művét olvasva az a benyomásunk, hogy regény van előttünk s nem véres tragédia; olyan érdekesen írta meg a jótollú szerző s minden állítását akták idézésével, számmával erősíti meg.

Sokszor egészen furcsa dolgokat olvashatunk, melyek a mai viszonyok között érthetetleneknek látszanak, de élénk fényt vetnek az 1850—1880 közötti évek katonai történetére, melyet mi eddig, hogy úgy mondjam, csak bizonyos szemszögből tanulmányozhattunk.

Benedek a maga korának, a politikától teljesen távolálló császári tisztnek mintaképe volt, kinek ideálja, mindene volt az uralkodója, hazája, a cs. kir. hadsereg. Mást nem is ismert! Ezt mindig szem előtt kell tartanunk, hogy Benedek egész tevékenységét, életét helyesen ítélhessük meg. Életének tragikuma az volt, hogy eszményképe, a császár, akinek ő mindenét, egészségét, becsületét feláldozta, intrikák, besúgások folytán elfordult tőle s elejtette.

Benedek katonai pályafutása 1859-ben, Pozzolengonál, érte el zenithjét. Ezt ő, a maga ismert szerénységében érezte is, de érezte azt is, hogy testi és szellemi erejének tetőpontját elérte. Maláriájára, kétszeri súlyos sebesülésére hivatkozva, nyugdíjazását kérte, mert azt is érezte, hogy az udvari maffia, a kamarilla, neki a szegény gyalogos tisztnek sikereit sohase fogja megbocsátani s adandó alkalommal elgáncsolja.

1866-ban Benedek névleg volt csak fővezér, valójában a „Generaladjutantur” vezette a hadjáratot, az uralkodó kívánságait tolmácsolva.

A königgrätzi csata után a hadbíróság Benedek tábornaszernagyot felmentette, bárha minden mulasztást magára vállalt. Ő csak uralkodójának akart számot adni, de ez őt nem hívta többé.

Suhay Imre.

Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio. 1936. évf. 5. füzet. 8°, 106 lap, 13 képpel. Roma, 1936.

Ubaldo Puglieschi: „Automobilismo militare italiano” című, igen érdekes tanulmánya áll ennek a tartalmas füzetnek élén. Mint ebből láthatjuk, az olasz katonai gépkocsizás tulajdonképpen csak 1902-ben született meg. Ebben az évben szerezték be az első két gépkocsit s a torinói vasúti ezred gondjaira bízta. 1904-ben alakult az első gépkocsizó osztály, robbanó motorral felszerelt katonai gépkocsikból. Az olasz katonai gépkocsizás megalapítója Maggiorotti ny. tábornaszernagy (akkor alezredes) volt. A gépkocsizó osztály 1908-ban két századra oszlott; az egyik Rómában, a másik Torinóban állomásozott. Valójában ezzel a dátummal kezdődött a voltaképeni katonai gépkocsizás az olasz hadseregben.

Mikor, 1912-ben, az olasz-török háború kitört, már elegendően megvolt alapozva a katonai gépkocsi alkalmazása s ez tette lehetővé, hogy egy teljes gépkocsi-telepet mozgósíthattak az olaszok, a libiai harc tér számára.

De az igazi próba a világháborúban következett. A gépkocsizás fejlődése ezekben az években addig el se képzelte arányokat öltött. Ez abból tűnik ki legjobban, hogy az 1915 májusában az olasz hadsereg rendelkezésére állott 5 ezer gépkocsi, 1918 novemberéig 35 ezerre szaporodott. A személyzet állománya, ugyanekkor az időben, 500 tisztről és 9 ezer főnyi legénységről, 3 ezer tisztre és 115 ezer főnyi legénységre emelkedett.

A világháborút követő első években, a katonai gépkocsizás ügye is megfeneklett s csak 1922 októberében kapott újabb lendületre s innen számítható a szakszerű továbbfejlődés, a háborúban szerzett tapasztalások alapján.

A legfontosabb problémák egyike az volt, hogy a „motorizálás”, avagy a „mechanizálás” felé hajoljanak-e? A háború esetén számításba vehető területek alkotása kizárja a teljes mechanizálást, ennél fogva vegyes megoldásra kellett törekedni.

A most lezajlott keletafrikai háborúban, a gépkocsizó szolgálat újabb babérokhoz juttatta a hadsereget. A hadműveletek vége felé mintegy 15 ezer katonai gépjármű volt a harc téren. Ehhez még hozzá kell adni körülbelül 9 ezer polgári gépjárművet, mert ezek is sok hadművelet lebonyolításában segítettek.

A tanulmány nagyon sok, csupán a szakembert érdeklő, fontos műszaki adatot tartalmaz; ezekkel — helyszűke miatt — nem foglalkozhatunk, de felhívjuk reájuk az érdeklődők figyelmét.

Carlo Conte Cansacchi: „Castellani, capitani, artiglieri, ingegneri di Paolo III.“

Akkor, amidőn Farnese Alessandro bíboros, 1534-ben, III. Pál néven a pápai trónra jutott, Italia földjét a török veszedelem fenyegette. A történetírók általában csak II. Julius pápát ruházzák fel katonai erényekkel, holott ugyanezt III. Pál is megérdemli. A haderő megszervezése, a különféle várépítések, továbbá az egyes fejedelmek és lázongó városok ellen vívott harcai jogcímén, méltán hasonlítható a nagy Albornoz bíboroshoz.

Különösen nagy gondja volt a római Angyalvár, továbbá Ostia, Civitavecchia és Ancona várainak, valamint Róma körfalainak kellő megerősítésére. Abban az időben, amikor a török támadás veszedelme a legnagyobb volt, szüntelenül gondoskodott róla, hogy a leginkább veszélyeztetett helyeken hívatásuk magaslatán álló parancsnokok legyenek. III. Pál pápa felismerte továbbá annak szükséges voltát is, hogy a fegyveres erőnek állandó keretei legyenek.

A szerző, csupán az 1534 és 1537 közötti időből, 52 várnagyot és 28 „kapitányt“ sorol fel, életrajzi adataikkal együtt.

Enrico Clausetti: „Pietro Paolo Floriani, ingegnere militare“. Floriani egyike a legjelentékenyebb katonai építészeknek. Maceratában született 1585-ben s már kora ifjúságától kezdve, a hadiépítéset tanulmányozásában lelte legnagyobb kedvét. A XVI. és XVII. század fordulóján résztvett abban a háborúban, amelyet Spanyolország indított I. Károly Emánuel savoyai herceg ellen. Majd 1617-ben S. Germain védői között szerepel s részt vesz az erődítő munkákban. Később Vercelli megvívásánál segédkezett. A béke megkötése után Afrikába ment, hogy Tunis és Alger megvételének lehetőségét tanulmányozza.

1619-ben résztvett Pozsony védelmében. Bethlen Gábor ellen. A vár elvesztése után Bécsbe ment s más várépítőkkal együtt, a város védővonalának megerősítésén dolgozott. Azután csaknem egész Németországot, Magyar- és Csehországot beutazta s több vár tervezésével vagy helyreállításával foglalkozott. 1623-ban a Valtellinába ment Pappenheimmal, ahol háborúság folyt a katolikusok s az őket támadó protestánsok és franciák között.

1627-ben Taddeo Barberini Rómába hívta s ott az Angyalvár alvárnagya lett. Római tartózkodása alatt adta ki „Difese et offese delle piazze“ című művét. Azután szülőföldjén tartózkodott négy évig, majd pedig, mint a ferrarai cittadella parancsnoka, pajzsgátakat épített a kötőgátak elé.

1634 vége felé, a Maltai-Lovagrend nagymestere gyakorlott hadimérnököt kért VIII. Orbán pápától, a szigetnek a törökök ellen szükségessé vált megerősítése végett. A választás Florianira esett. Ez a La Valletta feletti és a városon uralkodó magaslatokra erődítményeket épített, amelyek a városon és a S. Elmo erődön is uralkodnak. Maltából Ferrarába tért vissza Floriani; újból átvette az ottani cittadella parancsnokságát s ott is halt meg, 1639-ben.

Gino Testi: „Ascanio Sobrero“ címen, ennek a Casale Monferratoban, 1812-ben született hírneves olasz vegyésznek életrajzát közli. Sobrero volt az, aki 1847-ben a nitroglicerint felfalta. Mint a torinói egyetem tanára halt meg 1888-ban.

Melegen ajánljuk ezt a mindenkor érdekes és szakszerű kiadványt olvasóink, de különösen műszaki bajtársaink figyelmébe.

Gyalóka J. Jenő.

PILCH JENŐ

1872—1937

A magyar hadtörténetírás kisszámú úttörői közül ismét kidőlt egy, a legjobbak egyike — Pilch Jenő ny. ezredes — a folyó év szeptember 12-én. Halála, közvetlen hozzátartozóin kívül, talán a Hadtörténelmi Közleményeket érinti legközelebből, mert Pilch Jenő nem csupán 32 kisebb-nagyobb dolgozatával, hanem 9 éven át mint szerkesztő is, a legszorosabban kapcsolódott folyóiratunknak sok nehézséggel és küzdelemmel teljes életébe.

Hivatásul a katonai pályát választotta s a Ludovika Akadémia elvégzése után — 1890 augusztus 18-án — mint hadapród, a brassói 24. honvéd gyalogezred állományába került. A katonai ranglétrán elég gyorsan haladt előre, aminek bizonyságaként már 1901-ben, 29 éves korában, soronkívül századossá lépett elő.

A 24. majd a 19. (pécsi) honvéd gyalogezrednél előbb századszolgálatot teljesített, később az utóbbi csapattestnél ezredsegédtiszt lett. 1901 szeptemberétől 1904 januáriusáig mint segédtiszt és tanár szolgált a pécsi honvéd hadapródiskolán, egy évvel később pedig a központi honvéd tisztiskola segédtisztje lett.

Megrendült egészségi állapota arra kényszerítette, hogy már százados korában megváljon a csapatszolgálatról s helyialkalmazást vállaljon. Ez a változás könnyítette meg azt az elhatározását, hogy a katonairó rögzös útjára térve, egy nálunk akkor még teljesen elhanyagolt tudományágnak, a magyar hadtörténelemnek szolgálatába szegődjék.

Irodalmi működése már 1908-ban megkezdődött, amidőn „A katonai szellem ébresztése és fejlesztése” című tanulmányával pályadíjat nyert. Egy év múlva adta ki első hadtörténelmi dolgozatát: „Magyar csapatok előőrsi harca a solferinói csatában” címen. Ettől fogva sűrű egymásutánban jelentek meg cikkei a Hadtörténelmi Közlemények, A hadsereg, az Őrszem, A honvéd, a MOVE, a Ludovikás Levente, a Magyar Katonai Közlöny és a Külügy-Hadügy hasábjain,

mert mindezeknek a folyóiratoknak állandó dolgozótársa volt.

1915—16-ban a Budapesti Hírlap, 1921 és 1923 között a Szózat katonai rovatát vezette. 1919—20-ban a MOVE, 1920-ban a Magyar Mars, 1920—21-ben a Magyar katonai Közlöny szerkesztője lett, majd 1914-től 1923-ig folyóiratunkat szerkesztette, olyan időben, amikor nemcsak írtuk, hanem csináltuk is a hadtörténelmet. De ugyancsak az ő szerkesztősége idején szakadt reánk történelmünknek talán legcsúfosabb korszaka: a forradalom, a kommunizmus és az idegen megszállás, amikor a vitézségnek nem volt többé Magyarországon becsülete. Pilch Jenőnek igen nagy része volt benne, hogy az 1918 végén másodízben megszünt Hadtörténelmi Közlemények, a zűrzavar elmúltával ismét fel-támadhattak.

Időközben őrnaggyá és alezredessé, majd 1921-ben ezredessé lépett elő. Tényleges szolgálatának utolsó éveiben a Hadi Levéltár IV. csoportját vezette. Az ezredesi rendfokozat elérésével megszűnt további emelkedése a katonai pályán, de annálinkább haladt előre tudományos téren. A Magyar Történelmi Társulat 1916-ban igazgató választmányának tagjai közé sorozta. A Magyar Tudományos Akadémia, amely már 1911-ben segédtagul hívta meg Hadtörténelmi Bizottságába, 1918 tavaszán levelezőtagjává választotta, majd négy év múlva az említett bizottság előadói tisztségét is reáruházta. Pilch ezt az állást éltefogytáig lelkiismeretes pontossággal töltötte be. Végül, 1935-ben, rendes tagjává választotta az Akadémia.

Pilch Jenő azoknak a keveseknek volt egyike, akik a hadtörténelem nemzetnevelő hatását felismerve, nem csupán a szakemberekkel, hanem az olvasók szélesebb rétegeivel is igyekeztek ezt a tudományt megkedveltetni. Ennek megfelelően, hadtörténetírói működése is kettős nyomon haladt. Írt oknyomozó tanulmányokat szakemberek, és népszerűsítő műveket a nagyközönség számára. Az első csoportba tartozók közül legsikerültebb a „Magyar csapatok az 1812-i háborúban” című, pályadíjjal jutalmazott hosszabb tanulmánya; továbbá a cs. és kir. 32. gyalogezered történetében az 1741-től 1914-ig terjedő rész; az 1813 szeptember 18-án vívott hermagori ütközet története, valamint akadémiai székfoglalóul készült, „A budai katonai törvényszék működése 1773-tól 1848-ig” című műve. Rendestagsági székfoglalójának tárgvaul a magyar csapatoknak az 1813-i lipcei csatában való szereplését választotta, de már nem végezhetette be, mert a halál munka közben ragadta ki az élők közül.

Népszerűsítő munkáinak száma és terjedelme igen nagy. A hosszú sort „Mit kell tudnunk a háborúról” címen 1914-

ben kiadott műve nyitja meg s „A hírszerzés és a kémkedés története“ című háromkötetes munka zárja be 1936-ban. Mind ebben az utóbbiban, mind a közbeesőkben, a reá bízott részek feldolgozásán kívül, a szerkesztés kellemetlen feladata is reá hárult.

Pilch Jenő irodalmi munkásságának vezérfonala mindenkor a magyar katona vitézségének méltó megörökítése volt. Sok elfelejtett, de feljegyzést érdemlő eseményt és nevet hozott ismét napvilágra s legalább ennyi leírásnak vagy feldolgozásnak a mi rovásunkra akaratlanul vagy szándékosan elkövetett tévedését igazította helyre.

Váratlan halálát őszintén fájlaljuk mindannyian, akik hozzá közelebb állottunk s emlékét kegyelettel fogja megőrizni folyóiratunk is.

A magyar huszárság eredete.

A huszárságot a legújabb időkig a köztudat a legmagyarabb fegyvernemnek tartotta, mely nemzetünk ősi hagyományaiából táplálkozik s nemzeti jellemvonásainkat a hadászat terén a legvilágosabban juttatja kifejezésre. A dicsőséget is, melyet ez a fegyvernem úgy a belföldön, mint a külföldön véghezvitt nagyszerű hadi teljesítményeivel s az egész európai hadügyre gyakorolt átalakító hatásával szerzett, nemzeti dicsőségünk javára szokták elkönyvelni a huszárság történetének úgy hazai, mint külföldi megfigyelői. Pár évvel ezelőtt azonban Tóth Zoltán, középkori fegyverzetünk és hadi történetünk ez érdemes buvára, e folyóirat hasábjain egy tanulmányt¹ tett közzé, melyben egészen új felfogás alapján nagy tudományos apparátussal azt igyekszik bizonyítani, hogy a huszárságnak semmi köze az ősi magyar hagyományokhoz, eredete idegen és pedig rác talajba nyulik vissza s ezt a fajiságot nálunk kezdetben, a XIV—XV. sz. folyamán híven megőrizte s csak a XVI. sz. folyamán kezd elmagyarosodni s fokenként teljesen magyarrá válni. Ezt a felfogást sietett magáévá tenni Szekfű Gyula is a Magyar Történet III. kötetének 1935-i új kiadásában.²

Ez az új felfogás heves ellenzésre talált Zsuffa Sándor őrnagy részéről, aki terjedelmes könyvben³ cáfolta a Tóth Zoltán érveit a huszárság délszláv eredetére nézve s próbálta kimutatni, hogy „csakis a nemesi bandériumnak 20—20 telek arányában kiállított, ízig-vérig magyar, ősi magyar fegyverrel, ősi magyar haditudomány szabályai szerint és a mindig teljesen könnyű felszereléssel harcoló tagjait kell az európai huszárság őseinek tekinteni.”

Az így keletkezett tudományos vita kiemelkedik a mindennapi szakszerű eszmecserék sorából. mert bizonyos fokig a nemzeti prestíget és büszkeséget is érinti. Kétséget nem szenved azonban, hogy a tudományos igazság felettte áll a nem-

¹ A huszárok eredetéről. Hadtört. Közl. XXXV. (1934.) 129—197.

² 568. és 627. lk.

³ A huszár szó és a magyar huszárság eredete. Budapest, Madách-könyvkiadó, 1935. V. ö. ehhez Tóth Zoltán válaszát a Magyar Szemle 1936. évf. ápr.—máj. sz. és Zsuffa Sándor viszonválaszát „Magyar volt-e az európai huszárság őse” (Bpest, Eggenberger, 1936.) c. dolgozatában.

zeti büszkeségnek s hasznosabb, értékesebb emennél, mert a büszkeségnek is csak akkor van tényleges alapja, ha a tárgyilagoss tudomány által bebizonyított és elfogadott igazságokon épül fel, különben üres illúziókat támaszt, légvárak építésére tanít, melynél fogva több kárt, mint hasznot okozhat a nemzet lelki világában. De az is bizonyos, hogy olyan tudományos kérdések tárgyalása, melyek szorosan össze vannak kapcsolva a nemzeti öntudat dédelgetett tárgyaival, a szokottnál nagyobb körültekintést, óvatosságot és tapintatot igényelnek, nehogy elegendő alap és bizonyosság nélkül vonjuk kétségbe, vagy éppen utasítsuk vissza az érzékeny nemzeti öntudat olyan kikristályosodásait, melyek végeredményükben a tudomány pártatlan ítélőszéke előtt is megdönt-hetetlen igazságoknak bizonyulnak.

Ezek a szempontok vezetnek akkor, amikor rokon területen végzett tanulmányaim kiegészítéseképpen magam is hozzá óhajtok szólni a huszárkérdéshez s a mindkét részről felhozott érvek és ellenérvek „sine ira et studio” megvizsgálása után igyekszem megtalálni e kérdésben az igazsághoz vezető utat.

Tóth Zoltán új huszárelméletének alapját és kiindulópontját az a nem kevésbé újszerű felfogás alkotja, hogy az ősi magyar harcmód Augsburgnál elbukott, Szent István átalakító kezdeményezése az ősi harcmód magyar hordozóit árvízszerű kiméletlenséggel söpörte el. A sírleletekből a királyság korában szinte egy csapásra eltűnik a honfoglalók tipikus szablyája, hogy átadja helyét a kétélű és kimondottan nyugati szabású egveses kardnak. A későbbi szórványos szablyaleletek a beköltözött keleti népek (besenyők, kunok) fegyvertárából valók, az övön és kardsíjvégen ki-kíütköző ősi ízlés pusztá reminiscencia csupán, a magyar tudat — amint ezt középkori törvényeink és krónikásaink egybehangzólag bizonyítják — mindenesetre a nyugati fegyverzetű páncélosban látta az ország katonai erejének színét-javát, vagy inkább összességét egészen a XV. század végéig. Az ősmagyar fegyverzet és taktika tehát már a királyság első századaiban kihalt a letelepedett magyarság zöménél, legfennebb a később csatlakozó besenyőknél és kunoknál él még szórványosan és elszigetelten.

Rögtön észrevehetjük, hogy árpádkori hadászatunk ilyen felfogása csakis erősen egyoldalú szemléletnek és elharmarkodott következtetéseknek lehet a folyománya, mely sem az archaeologiai leleteket, sem az írott kútfők adatait nem részesíti abban a körültekintő figyelemben és higgadt mérlegelésben, melyet a probléma természete megkívánna. Tóth Zoltán nagyon jól tudja azt, hogy szablyaleleteinknek igen jelentékeny része Hampel megállapítása szerint a XI—XII.

századi lovassírokból került elő⁴ s ha vannak is ezek között régebbi időkből származó típusok (Tarcál, Szolyva, Deme-cser, Eger, Karos, Bodrogvécs, Kisdobra), vannak újabb keletűek is, amelyek azáltal, hogy kevésbbé görbültek, majdnem egyenesek, mutatják a honfoglalóknak a régebbi hazából magukkal hozott szablyáitól való különállásukat s az új haza területén való keletkezésüket (Agárd, Bezdéd, Bihar, Esztergom, Székesfehérvár, Beregszász, Pusztacsákberég, Gombás). Az utolsó harmadrészben kétélű és hátul pupszerű kiugrással ellátott pengék is későbbi, e haza területén kifejlődött eredetre vallanak.⁵ A szablya tehát a magyarok kezében a mai hazájukban való letelepedés után is bizonyos változásokon ment át s ezért nem lehet az erdőtelki és tinódi, valamint más, a királyság későbbi századaiból származó szablyákat, csak azért, mert más typust képviselnek, az árpád-kori magyarságtól elvitatni s idegen bevándorlók számlájára írni. A királyság korabeli sírokból előkerült szablyák megcáfolják azt a beállítást, hogy Szent István kora óta a leletekből egy csapásra eltűnik a honfoglalók könnyű szablyája, de feltéve, bár meg nem engedve, hogy ez csakugyan így történt volna, akkor sem lehet ebből perdöntő következtetést vonni le arra nézve, hogy a királyság korában az ősi magyar harcmód is teljesen megváltozott és átalakult volna a Nyugattól kölcsönzött páncélos, nehéz lovasság természete és igényei szerint. Kétélű és egyenes kardot találtak már, honfoglaláskori lovas sírokban is, a legújabb kutatások szerint ezzel a typussal a magyarok már Levediában a normannokkal való közvetlen érintkezés folytán megismerkedtek és ezt használták is. De vajjon lehet-e azt állítani, hogy az a magyar harcos, amelyik a IX. és X. században normann v. karoling kardot használt, éppen ezért már nem az ősmagyar harcmód szerint harcolt volna? A kard formája még nem kizáróan döntő bizonyíték a hadi taktika tekintetében. Sokkal fontosabb ennél a nyíl, mert azok a német nehéz fegyverzetű lovasok, akik Szent István óta a magyar seregben helyet foglaltak s megvetették alapját a középkori nehéz magyar lovasságnak, kétségkívül nem harcoltak nyíllal. Fontos tehát az a tény, hogy XI—XII. sz. lovassírokból is találunk nyílhegyeket az egyenes és kétélű kard mellett is s a nyíl XIII. sz. leleteinkben is kimutatható. De még ez sem döntő bizonyíték a könnyű lovasság mellett, mert ismerünk e korból olyan páncélos lovasságot (pl. a frankoknál és bizánciaknál), melynél a nyílazás nem

⁴ Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I, 196—207, 813—850.

⁵ Hampel, Újabb tanulmányok 30. l.

szokatlan és meglepő dolog. Már a tetőtől-talpig vasba burkolt pártus nehéz lovasság fel volt szerelve nyilakkal s hasonló jelenséget — amint később látni fogjuk — találunk a királyság korabeli magyaroknál is.

A szablya, kopja és nyíl megbízható szemtanúk hiteles feljegyzései szerint a honfoglaló magyarság fegyverei voltak, de ezeknek a fegyvereknek egyike, vagy másika kerülhetett és került is más taktikával harcoló lovasok kezébe éppen úgy, mint ahogy néha a normann kardok ott villogtak a honfoglalók kezében. Döntő bizonyosságot tehát a magyar harcmód történeti fejlődésére nézve nem ezekből a fegyverekből, hanem azokból a hiteles írott kútfőkből meríthetünk, melyeknek szerzői vagy maguk ismerték közvetlen tapasztalatból az egykorú magyar harcmódot, vagy legalább is ilyen íróknak a munkáiból merítettek.

Ha azt kérdezzük, hogy milyen volt a magyar hadi taktika a XI. században, erre teljesen hiteles és részletes feleletet kapunk III. Henrik német császár azon 1051. dunántúli betörésének leírásából, mely a Bécsi Képes Krónikában⁶ és a német Herimann⁷ művében lényegileg megegyezően maradt ránk. Itt a magyarok a németekkel és szövetségeseikkel szemben ugyanazt a taktikát alkalmazták, mint amellyel a Kr. e. VI. században a skythák Dárius perzsa seregét úttalan pusztáik mélyére csalták, hogy aztán a fáradságtól és nélkülözésektől agyonkínzott sereget könnyűszerrel visszavethessék. I. Endre király az ellenség útjából minden élelmet eltakarítottatott, felgyújtatott, megsemmisített, a mellett portyázó csapataival oldalvást kísért, csipkedte, fásasztotta a németeket és pedig annál gyakrabban s merészebben, minél szorultabbá vált az ellenség helyzete. A Vértes aljában a győri úton aztán két tűz közé szorította Henrik seregét, azt részben elpusztította, részben megfutamította, egyidejűleg pedig a menekülők elől az átkelési pontok (hidak és gázlók) megszállásával az utat Nyugat felé elzárta, úgyhogy a császár csak seregének roncsával tudott Hainburgig vergődni. A magyar seregben besenyők is harcoltak, de a krónikák kifejezetten mondják, hogy nemcsak a besenyők, hanem a magyarok is nyilakkal lövöldöztek s az éjjel-nappal omló nyílzápor oly erős volt, hogy a németek gödrökbe húzódtak be előle, de még ez sem használt. A nyílnak eme kiadós és csatadöntő használata mellett a kifárasztási taktika, a nehézkesen mozgó ellenségnek szüntelen, hol ezen, hol azon az

⁶ Font. Dom. ed. Florianus v. II. pp. 160—2.

⁷ MGH. Scr. t. V. p. 150: „hac et illac Ungarico exercitu latrocinantium more fugitante et nusquam aequo Marte conferre manum audente, omnia circumquaque, quoad sumptus militi suppetebant, vasta reddidit.

oldalon való támadása, az átkaroló és bekerítő seregmozdulatoknak alkalmazása a döntő küzdelemben — mind oly tulajdonságok, melyek csak egy gyors mozgású, tehát könnyű fölszerelésű lovasságnál tételezhetők fel, amilyen volt valójában a honfoglaló magyar sereg és ennek XI. századi utóda, I. Endre király serege is. A krónikák leírása szerint nyoma sincs ebben a hadjáratban magyar részről páncélos és pajzsos lovasság alkalmazásának, az egész küzdelmet elejétől-végig az íjász könnyű lovasság folytatta és vitte győzelemre. Hol látjuk itt azt az „árvizet, mely — hogy Tóth Zoltán szavaival éljek — az ősi harcmodor magyar hordozóit kíméletlenül elsöpörte“ volna? Az „árvizet“ látjuk (a képes krónika szavai szerint 161. l.: *pre timore imbrium sagittarum, quibus teutonicis compluebantur et consumeantur, fodiebant sibi terram etc.*), de ez nem az ősi harcmodort seprte el, hanem az ősi harcmodor eszközeivel — a német nehéz lovasságot.

A XII. századi magyar harcmodor jellemzésére vegyünk egy olyan példát, melyet igen sokan úgy szeretnek magyarázni, mint iskolapéldáját annak, hogy a magyar, elfelejtve ősi taktikáját, teljesen hozzáidomult a nyugateurópai nehéz lovasság harcmodójához s ezt nagy egyoldalúsággal és kizárólagossággal alkalmazta. Nézzük meg az 1167-i zimonyi csata leírását, mely Mánuel császár hadvezérei és III. István király hű embere, Dénes ispán között folyt le.

A csata, mely a bizánciak nagy győzelmével végződött, két bizánci történetíró részéről is nyert terjedelmes méltatást. Kinnamos⁸ az egyik, Niketas Akominatos Choniates⁹ a másik; mindkettő kortárs. az előbbi, mint Mánuel császár titkára és maga is katona, ki Mánuel hadjárataiban részt vett, szemtanúja is volt ez ütközetnek s ezért e pontban előadása értékesebb a Niketasénál. Kinnamos egy, a csata előtt a bizánciak kezébe került magyar fogoly elbeszélése alapján ismerteti a magyar sereg összetételét: ennek Dénes főparancsnoksága alatt 37 parancsnoka van, 15.000 emberből áll, a kik részben nehéz, részben könnyű íjász lovasok (*καταφορέσιον ἑπείων τοξοτῶν τε καὶ πελταστῶν*). Itt két dolog rendkívül fontos. Az egyik az, hogy a sereg nem pusztán nehéz lovasságból állott (amint azt sokan gondolták), hanem volt benne könnyű lovasság is; a másik pedig az, hogy úgy a nehéz, mint a könnyű lovasság fel volt szerelve íjakkal. Az íjnak a nehéz lovasság kezébe való adása, amint erre már fentebb rámutattunk, éppen nem áll példa nélkül: megtaláljuk ezt az íjász könnyű lovasság mellett a párthusoknál is, akik ezt a két fegyvernemet pompás összeműködésben tudták egymás mellett

⁸ ed. Bonn. pp. 270—4.

⁹ ed. Bonn. pp. 202—4.

alkalmazni. De megtaláljuk ezt némileg enyhített (nem olyan nehéz) formában a frankoknál és bizánciaknál is, akik az íjász lovasságot csak ebben a formájában tudták a maguk hadseregében meggyökereztetni. Aki tehát azt hinné, hogy az árpádkori magyar nehéz lovasság teljesen német mintára alakult, az — amint e példa mutatja — alaposan csalódnék, mert a német nehéz lovasság sohasem volt nyilazó. A magyar seregben is kellett lennie ilyen nem nyilazó, azaz lándzsás nehéz lovasságnak, mert a források szerint Henrik osztrák herceg segédsapata is köztük volt, ez pedig kétségkívül nem volt íjjakkal felszerelve. Ez azonban nem lehetett valami nagy, mert a magyar fogoly nem is tartotta érdemesnek felemlíteni. A másik forrás, Niketas szerint is teljesen meggyezett a magyar sereg tagolása, begyakorlása és fegyverzete a bizánciakéval, akiknek nehéz lovassága mellett ott volt a szelcsuk és besenyő könnyű lovasság is. Niketas csak abban téved, amiben — sajnos — az újabbkori magyar felolgozók közül is többen utána mentek, hogy t. i. a magyar sereg egyetlen szorosan zárt tömegben, szárnyak nélkül volt felállítva, azaz egyáltalán nem lett volna tagolva. Ez különben is ellentmondás az előbb idézett nyilatkozatával szemben, amely szerint a magyar sereg tagolása olyan volt, mint a bizáncié, ennek pedig volt centruma, jobb és balszárnya. Már Pauler (i. m. I², 315.) helyesen vette észre, hogy itt nem a makedo-római phalanx tömör egységéről, hanem az ősmagyar harcmodornak egy Bölcs Leó által is megfigyelt és kiemelt sajátosságáról van szó, arról t. i., hogy a magyar sereg homloka a csata előtt tömör egyenes vonalat mutat, mely csak kicsiny, messziről észre sem vehető közökkel van megszakítva. Ez a zárt egyenes homlok azonban csak a sereg valódi beosztásának leplezésére szolgált, mert a csata megkezdése után a zárt vonal felbomlott s mögüle kiváltak a taktikai egységek, mindenik a maga alkalmazási helyére húzódva. A csata elég híven rekonstruálható lefolyásából láthatjuk, hogy ez Zimonynál is így történt.

A csata — amint Kinnamos leírásából kitűnik — a bizánciak támadásával kezdődött, akik olyan nyitányt választottak, melyet századokkal ezelőtt a turáni taktikával harcoló népektől tanultak el, mint ennek jellemző fogását. Ez abból állott, hogy könnyű lovasságukkal nyilazás alá vették a magyar sereg egész arcvonalát s azután csakhamar megfordulva színleges meghátrálásba mentek át és pedig két oldalt a szárnyak irányában. A magyar sereg két szárnya erre üldözőbe vette a visszavonuló bizánciakat s kifejlődik egy párhuzamos küzdelem a szárnyakon, melyben a magyar jobbszárnnyal visszavetette a bizánci balszárnnyat, viszont a balszárnnyon a bizánciak maradtak fölényben, ahol

tehát a magyaroknak hátrálniuk kellett. Erre Dénes ispán a centrummal támadásba ment át a bizánci középhad ellen, nem törődve azzal, hogy oldalában és hátában ott volt a győztes bizánci jobbszárny. Ez okozta a magyar sereg katasztrófáját, mert a bizánci jobbszárny rögtön abbahagyta a visszaszorított magyar balszárny üldözését s oldalba és hátba támadta az előnyomuló magyar centrumot, mely az arevonalban is szemben találta magát a bizánci centrummal. A három oldalról körülfogott magyar fősereg véres tusa után teljes vereséget szenvedett, még mielőtt az előrenyomult magyar jobbszárny visszafordulhatott és tényleges segítséget hozhatott volna. A katasztrófa oka kétségtől Dénes ispán hibás taktikája volt, aki valósággal beleszaladt az ellenfél kelepcejébe, amidőn ki hagyta magát csalni biztos állásából s támadásba ment át, mielőtt a helyzet erre megérett volna, kitéve magát az ellenség kész átkaroló támadásának.

Dénes ispán taktikájában valóban édes keveset találunk, ami az ősmagyar taktikára emlékeztetne: primitív nekirohanással, kézitusában akarta legázolni ellenfelét s nehéz lovassága nem vette hasznát a nyilaknak, melyekkel pedig fel volt szerelve. Semmi nyoma nála manőverezésnek, cselezésnek, illetve átkaroló mozdulatoknak. Elbizakodottságában, melyre jellemző, hogy a csata előtt gúnyból egy kupa bort ürített az ellenfél egészségére, egy parádés sétalovaglás által is elintézhetőnek vélte a bizánci sereget. Dénes seregében azonban benne volt az ősmagyar taktika minden lehetősége; minden lovasa kezében ott volt a nyíl, a nehéz mellett ott volt a könnyű lovasság is s a sereg felállításában is a szokásos ősmagyar módszer érvényesült; de aztán jött Dénes és fennhéjázásával mindent elrontott. A vezér seregében benne volt az ősmagyar szellem: ő maga azonban nyugati és pedig frank szellemmel volt telítve. A turáni taktika szelleme a csata folyamán a bizánci hadvezetésben jutott fényes kifejezésre.

Dénes ispán serege olyan összetételű volt, mint a bizánci hadsereg, melyben a könnyű íjász lovasságot a szelcsukok és besenyők, az íjakkal nem kevésbé felszerelt nehéz lovasságot pedig maguk a bizánciak alkották. A különbség csak annyi volt a két sereg között, hogy a bizánci seregben volt a lovasság mellett nehéz és könnyű (íjász) gyalogság is, a magyaroknál ellenben egy szál gyalogság sem volt. A bizánci seregben voltak szerb lovasok is, akik az utóvédet alkották, ezek nehéz lándzsákkal és hosszú pajzsokkal voltak felszerelve (nyílak nélkül), tehát nehéz fegyverzetű lovasok voltak. Összetételénél fogva Dénes serege egészben véve mozgékonyabb s a turáni taktika keresztültvitelére alkalmasabb lehetett volna, mint a bizánci hadsereg s hogy ez mégis for-

dítva ütött ki, annak oka egyedül a magyar sereg vezetésének szerfölött elbizakodott és hibás voltában keresendő. A vakmerő és primitív frank taktika, mely itt Dénes által alkalmaztatott, nem a sereg szelleméből fakadt, hiszen ez a sereg harcolhatott volna és tudott is volna harcolni ugyanazzal az alapjában véve turáni szellemű taktikával, melyvel a párhuzosok Kr. e. 53-ban Crassus seregét Carrhae mellett megsemmisítették. Azt következtetni tehát a zimonyi csata lefolyásából, hogy az ott küzdő magyar seregben már semmi sem maradt volna fenn az ősi magyar harcmódból, éppenséggel nem lehet, úgyszintén azt sem, hogy a magyar sereg összetétele és felszerelése nyugateurópai minták után igazodott volna. A magyar nehéz lovasság, mely kétségkívül nem alapult ősi nemzeti hagyományon, bizonyára nem a német, hanem a bizánci minta után igazodott, amely kiindulópontjául szolgált annak idején a frank nehéz lovasságnak is. De ott volt mellette az ősi magyar eredetű könnyű íjász lovasság is s semmi nyoma a kútfőkben annak, hogy ez idegenekből (pl. besenyőkből) tevődött volna össze.

A XIII. század nagy magyar csatáiban, akár a kroissenbrunni (1250), akár a dürnkruti (1278) csata leírásait nézzük, a könnyű íjász lovasság és ennek taktikája vannak túlsúlyban. Kroissenbrunnál a magyarok körülrajongták a csehek, németek sűrű csapatait; mint a téli havazás, hullottak nyilaik.¹⁰ Dürnkrutnál „a támadást a magyarok kezdték és túlszárnyalni, bekeríteni igyekeztek az ellenséget. Nyilazáporuk elborítá a cseheket.”¹¹ A krónikás szerint „megmutatták a németeknek, hogy ők is úgy tudnának harcolni, mint a svábok, ha olyanformán fegyverkeznének.” Ez világos bizonyíték amellett, hogy a magyar lovasság nem hasonlított a német nehéz lovassághoz, mert könnyű fegyverzetű volt. Ezek a magyar lovasok nem tévesztendők össze a kunokkal, kik nem voltak csatasorba állítva, hanem „csatarenden kívül jobbra-balra, előre száguldtak és benyilaztak az ellenség tömegébe.”¹² Azt a magyar csapatot, melyet III. Endre király 1298-ban küldött Albert osztrák herceg segítségére nassaui Adolf ellen, Ellenhard krónikája úgy írja le, mint amely csupa könnyű íjász lovasokból állott s hátrafelé is nagyon jól tudott nyilazni s nem volt olyan vízi akadály, melyen lóháton át ne tudott volna úsztatni.¹³ Ezzel teljesen összevág annak a cseh írónak a jellem-

¹⁰ Pauler, A magyar nemzet története stb. II², 259.

¹¹ uo. 344.

¹² uo. 344.

¹³ MG. SS. XVII. 140: assumptisque sibi sexingentis Ungariis, cum arcubus retro se velociter sagittantibus absque omni armatura equitan-

zése, aki a XIV. század elején Csák Mátéval a csehek ellen harcoló magyar sereget úgy írja le, mint könnyű lovas népet, mely meg nem állt, hanem vagy szaladt, vagy szalasztott, íjat, hosszú kardot, bőrvértet viselt, szétszórt csatarendben, tizen-tizenöten együtt, ki jobbról, ki balról támadott és már messziről nyilazott.¹⁴

Ilyen és hasonló tanulságok alapján vontak le már évtizedekkel ezelőtt Árpádkori történetünk kitűnő ismerője, Pauler Gyula azt a helyes következtetést, hogy a magyar nemzet bizonyos pontig távol tudta magát tartani a nehéz fegyverzettől, mindaddig, míg az Európa többi részeiben is lejárt a magát s így a magyar hadi dicsőség jobbára mindig a könnyű lovasság dicsősége maradt.¹⁵ A magyaroknál — mondja Pauler — sohasem tudott általánossá lenni, hogy a nyíl csak gyáva ember kezébe való. Az új irányt (nehéz lovasság) csak a vendég vitézek stb. követték, a nemzet zöme nem hasonult az idegen taktikához.¹⁶ Csak sajnálni lehet, hogy Paulernek rendkívül alapos és megbízható kutatási módszere, valamint tárgyilagos ítélkezése elkerülték Tóth Zoltán és követői figyelmét: különben mily egyszerű lett volna így magukat egy súlyos tévedéstől, történeti irodalmunkat pedig egy hibás elmélettől megkímélni!

A XIV. századi magyar harcmódra nézve igen részletes leírást kapunk a Villani Máté krónikájából, aki, mint kor- és szemtanú, közvetlen szemlélethől ismerhette azt a magyar sereget, melyet Nagy Lajos király 1356-ban az olaszok ellen vezetett. Treviso ostromával kapcsolatban külön fejezetet szentel az ostromló magyar sereg egészen különleges felszerelése, életmódja és taktikája ismertetésének.¹⁷ A magyar sereg — írja Villani — több, mint 40.000 lovasból állott s a lovasoknak ez a nagy száma egészen szokatlannak tűnt fel az olaszok előtt. A magyar lovasok ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilakkal s személyük védelmére hosszú karddal vannak felszerelve. Állandó ruházatként bőrzekét viselnek. Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert ebben van minden reményük. Harcmód-

tibus. — Ungarii adeo audaces fuerunt et veloces, quod nulla aqua fuit, quin ipsi transitus pateret per eam tam nando quam equitando.

¹⁴ Petrus Chron. Aulae regiae, Dobner mon. Historica Boemiae V, 356. v. ö. Pauler alább. i. m.

¹⁵ Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtört. Közl. I. (1888) 526. l.

¹⁶ A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I², 257—8.

¹⁷ A három Villani Krónikája, ford. Rác Miklós, Bpest, 1909. 257—60. lk.

juk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövöldözésében, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban áll. Nagyon gyakorlottak s ügyesek a zsákmányolásban s a hosszas lovaglásban, erősen nyilazzák az ellenség lovait s gyalogságát s ennyiben hasznosak a nyílt mezőn való küzdelemben, mivel mesterek a gyors támadásban s az ellenségnek rohammal való zaklatásában nem gondolnak a halálra, hanem a legnagyobb veszélyt keresik. Ütközetben a magyarok mindig összetartanak s tizen-tizenöten egy csoportban ki jobbról, ki balról támadják az ellent s messziről igyekeznek nyilaikkal megsebezni s azután elrohannak vágató lovaikon.

Ezen általános jellemzés mellett kapunk néhány csataleírást is a Trevisoban lévő velencei őrség és a magyar csapatok tusáiból. Amidőn egy alkalommal a trevisoi őrség kirohant s 500-nál több lovasuk és igen sok gyalogosuk hamarosan összecsapott velük, a magyarok rámentek az ellenségre, visszavonultak s ismét visszafordultak; s anélkül, hogy kimutatták volna, folyton arra felé húzódtak, amerre — amint tudták — népük lesei voltak; így folytatták s üldözték őket a trevisoiak, míg oda nem vezették őket, ahol 800 magyar állt lesben; ezek hirtelen hátba támadták, s körülzárták a trevisoiakat s ott a harcmezőn 200-nál többet leöltek, több mint 300-at elfogtak s ez egy napon nagyobb kárt okoztak a velenceieknek s a vidék lakóinak, mint a király a megszállás alatt egész hadseregével.¹⁸

Egy másik trevisoi kitörés alkalmával a magyarok — Villani szavai szerint — oly nép módjára, melynek lovai mindig készen állanak s fegyverzetet sem kell öltenie, a várakból mindenfelől kevesével vagy tömegesen előjöttek s nyilaikkal mindenfelől akadályozni kezdték az ellenséget s nem engedték, hogy visszavonuljanak. Ily módon tartották őket, míg a magyarok másik tömege folytonos nyilazás közben egyre növekedve hátba fogta őket, leölte s megsebesítette a lovakat s az embereket.¹⁹ A legfeltűnőbb e leírásokban az, hogy nehéz fegyverzetű lovasságnak nyoma sincs a magyarok között, pedig kétségtelen, hogy a lovagi fegyverzet ismerős és használatos volt e korban is a magyar seregben. Nagy Lajos magyar lovasai itt annyira tipikusan könnyű fegyverzetűek, hogy még sisakot sem szívesen viselnek. Villani egész munkáján végig szigorúan megkülönbözteti a magyarokat a borsisakosoktól. Ezt a feltűnő körülményt csak

¹⁸ uo. 264. l.

¹⁹ uo. 273. l.

azzal magyarázhatjuk meg, hogy a lovagok csak egészen kis, Villaninak fel sem tűnő részét alkothatták a seregnek: a főerőt az egészen könnyű fegyverzetű íjász lovasok alkották, ezek szabták meg a magyar sereg harcmódjának szellemét, melyet Villani éppen azért rajzol olyan bő részletességgel, mert a korabeli olasz hadviseléstől is teljesen elütő volt s csodálatosnak tűnt fel az olaszok előtt. Valóban az a magyar lovasság, mely a XIV. sz. közepén Olaszországot járta, meglepően hasonlít a honfoglalás-korabelihez; taktikájuk Villani-adta leírása hajszálig egyezik Bölcs Leónak a honfoglalókról adott jellemzésével, úgyszintén német és cseh íróknak a XIII. század végi magyarokra vonatkozó, éppen az imént említett adataival is. Mintha a IX. századi régi híres brentai csatát látnók megisméltódní, bár kősebb méretekbén — négy és félszáz év múlva Treviso mellett: ugyanaz a fényesen bevált hadicsel, az ellenségnek orránál fogva való vezetése a katasztrófa színhelyére, a visszafordulásokkal tarkított visszavonulás oda, hol a kelepce már fel volt állítva s aztán bekerítése és megsemmisítése a gyanútlan ellenségnek.

Csak egy pontban tér el Villani leírása a Bölcs Leóétól, abban t. i., hogy a kopját nem említi a magyar fegyverek között, valószínűleg azért, mert ritkábban használták a nyíl mellett s ezért kevésbbé volt feltűnő. A kopja azért még sem tűnt el, mert — amint később látni fogjuk — nemsokára túlsúlyra jut a magyaroknál a nyíl felett s ezt fokokként mindig jobban háttérbe szorítja.

Összegezeképen tehát kimondhatjuk, hogy az ősmagyar taktikával harcoló könnyű íjász-lovasság nemcsak, hogy nem tűnt el a királyság korában a magyar seregből, hanem zömét és gerincét alkotta annak még a XIV. században is, anélkül, hogy fegyverzetén és taktikáján valami lényegesebb módosulás történt volna. A nehéz lovasság, leginkább nyilakkal s csak olyan esetben nyilak nélkül felszerelve, mikor a katonák (pl. németek) nem értettek az íjak kezeléséhez, csak mint kényszerű toldalék jelenik meg a könnyű lovasság mellett, elmaradhatatlan következményeként a nehéz fegyverzetű népekkel való huzamos együttélésnek és érintkezésnek s az ilyen elemek beszivárgásának a magyar hadseregbe. A nehéz fegyverzetű elemek a magyar harcmód ősi jellemét csak átmenetileg és szórványosan érintették, de tartósan kiküszöbölni nem tudták. *A könnyű íjász lovasság és annak ősi taktikai szelleme minden lényeges részében teljesen érintetlenül áll még fenn a XIV. század derekán.* Kérdezzük Tóth Zoltántól, hogy hol van az az átalakító kezdeményezése Szent Istvánnak, mely az ősi magyar harcmód képviselőit

árvízyszerű kíméletlenséggel söpörte volna el? A történeti kút-
fők ennek éppen az ellenkezőjét tanítják.

Nagy Lajos király korában tűnik fel először okleveleinkben a huszár neve. Gondosan meg kell vizsgálnunk, hogy vajjon ezek a huszárok azonosak-e azzal az íjász könnyű lovassággal, mellyel Villani alapján Nagy Lajos olaszországi hadjárataiban megismerkedtünk s melyben az ősmagyar könnyű lovasságnak a királyság első századaiban is szakadatlanul kimutatható, lényegileg azonos fegyverzettel és taktikaival harcoló utódait ismertük fel. Az 1378-i oklevélben²⁰ előforduló „hunzor“ n v, melyben minden valószínűség szerint a huszár szó régibb alakja lappang, bizonyos szolgáló népekre vonatkozik, kik az ebresiek erdejében hatalmaskodnak. Ugyanezen időből már horvát oklevelekben és forrásokban is gyakran találkozunk a Huzaren, Huzarenovich nevekkel (1375-ben), néha Husaren, Hosaren alakban is.²¹ Ezek a formák, bár tisztábban mutatják a később nálunk általánosabbá lett elnevezést, a fogalom mibenlétére nézve nem sokkal mondanak többet, mint az előbb idézett magyar oklevél. Jóval bővebb felvilágosítást kapunk ezeknek a huszároknak a kilétéről Thallóczi Frank kevei főispán 1432-ben Nándorfehérvárott kiadott okleveléből,²² melyben Thallóczi elrendeli az alkalhathi nemeseknek, hogy azokat a jobbhágyokat és a nándorfehérvári egyházhoz tartozó népeket, kiket ő az Olnus és Haláz nevű birtokokra telepített „contra Huzerones et alios nonnullos malefactores homines“, ne bántsák, tekintettel arra, hogy ott van a közelben a főseres is (ratione presentis generalis exercitus). Ebből világosan kitűnik, hogy Thallóczi ezeket a jobbhágyokat a dunai révnél a dunai oldalról iövő támadó átkelések megghiúsítására telepítette oda abból a célból, hogy ezek az átkelők a közelben táborozó fősereget ne háborgathassák. Nem kétséges, hogy ezeken a támadó átkelőkön *törököket* kell értenünk, hiszen a háború ellenük folyt s az oklevélben említett huszerok (huszárok) és más gonosztevők sem lehetnek mások, mint törökök, illetve török szolgálatban lévők. Hogy közelebből milyen fegyverzetű katonaság lehetett ez a török huszárság, az ebből az oklevélből nem állapítható meg pontosan, de megtudjuk Nagyvárad ostromának pár évtizeddel később, 1474-ből származó leírásából,²³ melyben el van

²⁰ Orsz. Levélt. Dipl. 35887; 1378, nov. 30.

²¹ Tkalčić, Mon. hist. Zagrabiae, 5. k. 2. l. 9. k. III, 249, 285. lk.

²² Thallóczy-Aldássy, Magyarország melléktartományainak oklevéltára 92. l.

²³ Epitaphium super excisione urbis Varadiensis, l. Takáts, Emlékezzünk régiekről, 86. l.

mondva, hogy Ali bég elosztotta a zsákmányt huszárai között („divisit Ali spolia Hussaris“), akik a leírásból kitetszőleg könnyű lovas szabadesapatot alkottak. Az efajta török katonaságnak részletes és beható jellemzését kapjuk Brutus²⁴ történeti művében, kapcsolatban azzal a 300 török lovassal, kik Szulimán szultán idejében a mohácsi csata előtt Jajca vára ellen támadást intéztek. E lovasok — mondja Brutus — nem állottak a szultán szolgálatában, hanem mint önkéntes szabad csapatok működtek, rablásból éltek, nem törődve a hadi joggal s a hadviselés szabályaival. Ezeket a törököket arra használják, hogy békében is állandóan nyugtalanítsák általuk a szomszédokat s ha valaki emiatt a portánál panaszt emelne, a porta azzal védekezik, hogy ezek a szabad lovasok nem tekinthetők rendes katonaságnak: nem a szultán parancsából, hanem saját kezdeményezésükre cselekednek s így érettiük a szultán felelősséget sem vállalhat. De éppen ezen körülménynél fogva nagy hasznára vannak ők a szultánnak mindenkiel szemben, így a magyarok ellen is.

Hogy a szabad rabló-lovasoknak mint a török hadviselés kiegészítő részének alkalmazása mennyire régi, közismert és nevezetes dolog volt annak idején Közép- és Kelet-európában, azt Laonikos²⁵ bizánczi történetírónak e tárgyra vonatkozó beható tudósítása is bizonyítja, mely — bár ketjük közt semmi összefüggés ki nem mutatható — mégis csodálatosan egyezik Brutus fönt idézett jellemzésével s a két egymástól független forrás teljes egybehangzásával bizonyítja annak a ténynek teljes világosságát, mely e tudósításokból kibontakozik. Laonikos *ἱπποδρομοσ*-oknak (= lovon száguldó) nevezi ezeket a törököket, akik sem zsoldot, sem parancsnokot nem kapnak a szultántól, rablásból és zsákmányolásból élnek; ha valaki háborúba vezeti őket, tüstént lóra pattannak s még egy másik lovat is visznek magukkal a zsákmány felpakolására. A harcban a vezértől kapott jeladásra a leggyorsabb iramban vágatnak, semmitől sem riadva vissza s hármasával szétszóródva rabszolgákat s más egyebeket rabolnak. Ezek a török lovasok I. Murad és Bajazid szultánok idejében jöttek át Európába s telepedtek meg itt, egyesek rövid idő alatt nagyon gazdagok lettek s Európában mindenfelé laktak: a szerbek és bolgárok földjén Üszkübtől kezdve, Makedóniában és Theszaliában is sokan élnek közülük.

Nyilvánvaló ezekből az egybevágó tudósításokból, hogy az Ali bég szolgálatában álló és a Thallóczi-féle oklevélben említett török „huszár“-ok azonosak a Brutus által behatóan

²⁴ II, 50—1.

²⁵ I, 93, 3—17. ed. Darkó.

jellemzett török szabad lovascsapatokkal, melyek Magyarország déli határán portyáztak s hogy honnan és hogyan jutottak ezek a csapatok ide, azt megtudjuk Laonikostól, aki szerint a XIV. század közepe táján telepedtek át Kisázsiából a Balkánra, amikor a bizánczi császárság európai területeinek s a vele szomszédos balkáni államoknak a törökök által való rendszeres birtokbavétele megkezdődik.

A XIV. században már nemcsak Thessaliában és Macedóniában, hanem Északi Szerbiában és Bulgáriában is sokan éltek közülük s a zsákmányolás reményében szívesen szegődtek a török hadvezérek szolgálatába, mint a rendes hadsereg előőrsei, portyázó különítményei, vagy az ellenséget állandóan nyugtalanító és fosztogató szabad csapatok. A turáni taktikával harcoló népeknek állandó szokásáról, másutt is kimutatható különleges alkalmazású fegyverneméről van itt szó, mely főleg önállóan végrehajtott pusztító betöréseivel tűnt ki, de néha a reguláris hadsereggel szerves összeköttetésben is érvényesült. Kétségtől meg volt ez az ősmagyar, illetve királyságkorabeli magyar hadseregben is, amint krónikáink „Latrunculi“ néven emlegetett seregkülönítményei bizonyítják, melyeknek alkalmazása, szervezete és harcmódja körülbelül ugyanaz lehetett, mint a török szabad lovascsapatoké. A törököknél ezeket a lovasokat rendszerint bezliáknak, vagy akindsiknek nevezték, azonban kimutatható náluk a huszár elnevezésnek megfelelő, qursân²⁶ név is.

Az a fegyvernem tehát, melyet XIV—XV. századi forrásaink „huszár“ néven említenek, kétségtől a törököktől ered s kezdetben tisztán törököket is jelent, de azért mégsem volt a magyarok előtt új és ismeretlen dolog. Könnvű lovas fegyverzete, gyors és rajtaütésszerű taktikája, mellyel az ellenséget állandóan pusztította, nyugtalanította, megtalálják a maguk analógiáját a régi magyar hadseregben is. Mégis voltak bennük olyan idegen, mondjuk, speciálisan török vonások, melyek miatt az azon korbéli magyarok épúgy megtagadták a velük való közösséget, mint amennyire eltérőnek, a nemzettesttől idegennek érezzük ma általában azt a huszárságot, amelyik a XIV—XV. sz. folyamán az ország déli határain felbukkant. Igen jellemző erre nézve, a mit Brutus²⁷ mond ezen huszároknak a magyarsághoz való viszonyáról. A mikor Ferdinánd király és Szolimán szultán idejében 1550 körül Székesfehérvár körül folyt harcokat írja le, azt mondja Brutus, hogy Ferdinánd Fehérvár felé előreküldött többek közt 500 huszárt (Uzaronum quingentos), kiket Jovius olasz

²⁶ Szarvas Gábor, Magyar Nyelvőr 1877. évf. 26. l.

²⁷ II, 309—10.

történetíró magyaroknak nevez, elég helytelenül, mert a huszároknak gyalázatos nevük (infame nomen) van s Jovius ezen tévedését csak azzal a gvilölettel lehet magyarázni, melyet minden néppel szemben érez, amelyik nem volt olasz. Ez éppen olyan eljárás — mondja tovább Brutus —, mintha magyaroknak neveznök a getákat (azaz oláhokat és moldvaiaikat), valamint Moesia és Pannonia összes népeit, majd Illyricum hegyi lakóit, akik egészen barbárok, csak azért, mert Magyarország területén laktak. Okleveles bizonyítékunk lévén arra, hogy a XVI. sz. első felében török bezlia-lovasok állottak a magyar király szolgálatában²⁸, a Jovius és Brutus által említett 500 huszárból nem nehéz ezeket a török zsoldosokat felismernünk. De Brutus nem azért van felháborodva, mert Jovius a törököket összetéveszti a magyarokkal, hanem azért, mivel a huszároknak olyan gyalázatos hírük van, hogy ez a nemes magyar nemzet tagjaira egyáltalán nem vonatkoztatható. A török huszárok vadsága és kegyetlensége valóban oly nagy és minden eddigi mértéket meghaladó volt, hogy az 1514. évi 46. tc. egyenesen a felosztatásukat és kiirtásukat rendelte el²⁹ s történeti forrásaink telve vannak panasszal eme „huszár“-ok embertelen viselkedése miatt. Ezekkel a „huszár“-okkal a XIV—XVI. sz. magyarsága valóban minden közösséget megtagadott nagyfokú erkölcstelenségüknel és állatias kegyetlenségüknel fogva, mely tényleg idegen és pedig török eredetű behozatal volt, holott ennek leszámításával maga a fegyvernem s annak taktikai alkalmazása nagyon is ismert és használatos volt a magyarok között.

Hogy volt-e és kikből állott a huszárság Mátyás király seregében, ennek a kérdésnek eldöntésénél mindenekelőtt figyelembe veendő, hogy Bonfini szerint Mátyásnak háromféle lovassága volt, u. m. nehéz (cataphractus), könnyű (expeditus) és egészen könnyű (expeditissimus equitatus) lovasság. Ezt az utóbbi fegyvernemet emlegeti legsűrűbben Bonfini: így már 1464. előtt a törökök ellen vívott futtaki csatában³⁰, kevésel később Szvehla cseh katonái ellen, az 1473-i cseh-lengyel háborúban³¹, 1476-ban Ali bég ellen,³² az 1488-i sziléziai hadjáratban Franciscus Aristius (Haraszty Ferenc) parancsnoksága alatt³³ stb. stb. Legvilágosabban kitűnik Mátyás lovasságának eme hármas tagolása s az egyes csoportok

²⁸ Országos Levéltár, Lymbus II. s. I. fasc. v. ö. Takáts, Emlékeztünk eleinkről. 84. l.

²⁹ „Besliae in partibus inferioribus constitui cessent et deleantur.“

³⁰ Bonfini, p. 543.

³¹ uo. 552.

³² uo. 595.

³³ uo. 661.

jelleme az 1477. osztrák hadjárat leírásánál, melyben István szepesi gróf 1000 nehéz lovassal, 500 könnyű (velites) lovasal, Kinizsi Pál cum expeditissimo equitatu, Bánffy Miklós, Zelena, Jaxith, Dóczi Péter és Imre, mint vexillationum praefecti vettek részt, ezeken kívül „caetera Nobilium ac Procerum multitudo.”³⁴ Az 1473-i cseh-lengyel háborúban a sereg zömét alkotó „cataphractus et expeditus equitatus” mellett volt „expeditissimus equitatus” is, melyet Miklós boszniai király fia vezetett.³⁵ Ez a lovasság tehát a Balkánról, közelebbről Boszniából jött. Ugyancsak balkáni eredetű volt az 1477-i osztrák hadjáratban Kinizsi Pál és társai vezetése alatt harcoló expeditissimus equitatus is, mely Bonfini terminológiája szerint teljesen egyértelmű a vexillationes-szel, amelyekről viszont azt mondja, hogy a rác lovasok csakis ebbe a fegyvernembe voltak beosztva.³⁶

Bonfini szerint ez a legkönnyebb fegyverzetű lovasság (expeditissimus equitatus) nem tartozott a rendes sorkatonasághoz, a felállításnál nem állott be a hadirendbe, hanem egészen külön álló csoportokban azon kívül foglalt helyet s arra használtatott, hogy a rendes hadsereg előtt járva pusztítson, gyujtogasson, öldököljön s a lakosságban félelmet keltsen.³⁷ Ilyen rablásból és gyujtogatásból élő portyázó csapatoknak hogy is lett volna helye Mátyás rendes hadseregében, melyről Bonfini³⁸ kifejezetten mondja, hogy nagy és mintaszerű fegyelem uralkodott benne s a rablás meg volt tiltva. De ugyanő mondja, hogy Mátyás rendes hadseregének

³⁴ uo. 606.

³⁵ uo. 584.

³⁶ uo. p. 606: castra utique triplicia posita, hic Boemi, illic Ungari, isthic Rasciani metabantur. Boemi, equi cataphracti omnes aut hippobalistae, Ungari in gravem et expeditum equitatum aequae divisi, Rasciani vexillationibus tantum utebantur.

³⁷ Bonfini 606: Rasciani cum expeditis perniciousque equis mox ceteriore Austriam, facta potestate, incursarunt. Cum licentiam plus quam hostilem usurpassent, cuncta diripiunt, incendunt pagos, in omnem aetatem ac utrumque sexum aequae deserviunt. Caedunt quicumque occurrunt et cruore magis quam captivitate gestiunt; eo plus se lucrum facere arbitrantur quo maiore caede grassantur: ferro et igni cuncta vastant, templa diripiunt et humanitatis expertes, divina et humana iuxta miscunt. uo. 610: Paulus ac caeteri vexillationum praefecti, expeditos equites finitimos late infestare iubet: ac illi longe discurrunt, tumultu et tenora omnia complent obvios aut obtruncant, aut captivos ducunt, incendunt pagos et circumfusam regionem diripiunt vastantque. A Paulus (Kinizsi Pál) lovasait expeditissimus equitatusnak nevezte fentebb (p. 606), mely az ő terminológiája szerint teljesen egyet jelent a vexillationes-el. Ezeknek a parancsnokaik nagyobb részben magyarok (l. fentebb), a Rasciani meghatározás csakis a legénységre vonatkozhatik.

³⁸ Bonfini p. 643.

zárt hadirendjén belül helyet foglaltak a könnyű lovasok (velites et levis armaturae) is,³⁹ még pedig a két szárnyon, mialatt a nehéz lovasság a középen volt. Volt tehát Mátyásnak a portyázó szabad lovas csapatokon kívül a rendes hadseregbe beosztott könnyű lovassága is, s a kettő egymással nem azonosítható. Kérdés, kik voltak az egyik fajta s kik a másik fajta könnyű lovasok? Erre nézve utbaigazításul szolgálhat magának Mátyásnak a nyilatkozata, melyet az 1481-ben Nápolyba küldött levelében⁴⁰ tesz Veronai Gábor egri püspöknek, kit értesít az apósának, a nápolyi királynak a törökök ellen küldendő katonai segítség felől. Itt elmondja, hogy küld apósának 400 gyalogost és 300 lovast, ebből 100 nehéz fegyverzetű, 200 pedig huszár. Ezek azonban zsoldosok s Mátyás a zsoldjukat is pontosan felsorolja. Mikor serege 3 ordójáról beszél (nehéz lovasság, könnyű lovasság = huszárság és gyalogság), akkor erre a zsoldos hadseregére gondol, melyben természetesen nincs benne a nemesi bandériumok lovassága, akik nem zsoldért szolgáltak. Ez utóbbiakat Mátyás ezen levelében azért nem említi, mert nem vettek részt a nápolyi király expedíciójában. De részt vettek ezek a bandériumok az 1473-i cseh-lengyel háborúban, amint Bonfini kifejezetten mondja s az ő „expeditus equitatus“-a⁴¹ csakis ezekre a bandériumi lovasokra vonatkozhatik, míg a szabad lovascsapatot a Lőrincz bosnyák királyfi vezetése alatt álló expeditissimus equitatus képviseli. Mindebből pedig következik, hogy Mátyás zsoldos huszársága nem a nemesi bandériumok könnyű lovasságának felel meg, hanem ezeknek a jobbra idegenekből toborzott szabad lovascsapatoknak, melyeket a hadirenden kívül állítottak s portyázásra használtak fel. Eredetüket tekintve ezek a portyázó lovasok az ország déli tartományaiból valók: majd bosnyákok, majd rácok,⁴² de vannak köztük törökök is. Maga Mátyás említi egyik levelében⁴³, hogy Kinizsi Pál az 1481-i szerbiai hadjáratából több mint 50.000 szerb foglyot és 1000 török lovast hozott haza, kik egész családjukkal együtt át-

³⁹ uo. 659, 595.

⁴⁰ Mátyás király levelei II, 104 (Fraknoi kiadása).

⁴¹ Bonfini 584: Matthias — octo aut decem ad summum hominum milia cogit, ex quibus cataphractus et expeditus equitatus validissimus erat... Dux Laurentius Nicolai, Bosnae regis filius, cum expeditissimo equitatu regem sequitur...

⁴² Bonfini 606.

⁴³ Mátyás levelei II, 190, 197. Ezeket Mátyás nem nevezi huszároknak, holott kétségtelen, hogy úgy szellem, mint fegyverzet dolgában azonosak voltak a huszárokkal, csak annyit mond róluk: „mille naturalibus Turcis, viris strenuis et equitibus, qui cum filiis filiabus ac uxoribus ultro ad ipsum Paulum confugerunt.“ Más helyen a huszárt „levis armaturae precursor“-nak nevezi (I. levelei II, 66.)

jöttek Kinizsihez magyar szolgálatba. Nyilvánvaló, hogy itt nem gondolhatunk reguláris török lovasokra, pl. szpahikra, hanem csupán akindsikre, vagy bezliákra, azaz szabad rabló-lovasokra, mert a szpahik nem vitték magukkal családjaikat a hadjáratok alkalmával s így fogságba eséskor nem is hozhatták volna azt magukkal Magyarországba. Itt azokról a török lovasokról lehet szó csupán, akik, — amint fentebb láttuk Laonikos és Brutus történetírók egybehangzó nyilatkozatai alapján — nem állottak a rendes hadsereg kötelékében, hanem mint szabad különítmények, a saját felelősségükre és számlájukra folytatták portyázásaikat az egész Balkán félszigeten s a rablásból éltek. Ezek a török akindsik képezték ki a bosnyákokat és rácokat is erre a harcmódorra, úgyhogy a rácoknak még a lovasság ezen fajtájának feltalálásában sem lehet semmi önálló szerepet tulajdonítani: ők egyszerűen a törökök tanítványai és eszközei.

Most már világosan látjuk a különbséget Mátyás két-fajta könnyű lovassága között. Az a török eredetű szabad és rabló lovascsapat, melyet ő maga „husarones“-nek⁴⁴, Bonfini pedig expeditissimus equitatus-nak ill. vexillationes-nak⁴⁵ nevez, zsoldért szolgált, a hadirenden kívül portyázó különítményként alkalmaztatott s általában idegen (török, bosnyák, rác) elemekből tevődött össze, bár többnyire magyar parancsnokok alatt állott. A rendes hadsereg könnyű lovassága azonban, mely a hadirend két szárnyán nyert felállítást, a nemesi bandériumokkal, a „caetera Nobilium ac Procerum multitudo“-ból állott, amint Bonfini⁴⁶ mondja, tehát nem zsoldért szolgált s eredetét tekintve a magyar nemességhez tartozott.

Fegyverzet és taktika tekintetében nem volt lényeges különbség a két fajta lovasság között, mivel mindkettő az ősi turáni taktika hagyományait őrizte s az egyik az oszmán-törökségen, a másik a magyarságon át kapta a közös ősforrásból eredő s lényegileg azonos harcmódot. De nagy különbség volt köztük a szellem tekintetében, mely szerint ezt a közös ősi taktikát a gyakorlatban alkalmazták, amennyiben az egyik nem rendszeres kötelékekben harcoló, vad és kegyetlen irreguláris csapatokból, a másik pedig fegyelmezett és szabályszerűen harcoló, reguláris sorkatonaságból állott. Ezért tiltakozott — amint fentebb láttuk⁴⁷ — e kétféle csapattest összezavarása ellen már Brutus történetíró, nem

⁴⁴ Mátyás király levelei II, 107 (ed. Fraknoi): alius ordo est equitum levis armorum, quos husarones appellamus. Ugyanígy uo. 106. l.

⁴⁵ Bonfini, p. 606, 610, 552, 584, 585, 595, 661.

⁴⁶ p. 606, 584.

⁴⁷ l. fentebb 162. l.

ismerve el a korabeli „huszárok“ magyarságát, ennek a gyalázatos nevű gyűlevész-hadnak a nemes magyar nemzet könnyű lovasságával való azonosítását s az ő álláspontján állt századokon keresztül a magyar közvélemény, amidőn szigorú különbséget tett amaz idegenből importált rabló-lovasok és az ősi magyar reguláris könnyű lovasság között, az előbbieket magából kiközösítette s néha törvényes intézkedésekkel is üldözte s kiirtásukra törekedett. De emellett ott állott a reguláris könnyű lovasság, mely izig-vérig magyar volt s ősi magyar hagyományokat őrzött, mint a honfoglaló magyar lovasságnak egyenes folytatása és leszármazottja. Bonfini „Rasciani“-ja⁴⁸ és Stein György „Raitzen“-je⁴⁹ tehát éppenséggel nem jelenti azt, hogy ennek a rablólovasságnak eredete rác talajra nyulik vissza, hanem csupán azt, hogy Mátyás korában ezek a lovasok általában rác nyelven beszéltek s rácoknak is nézték őket. Itt azonban nem szabad elfelejtenünk azt, amit Istvánffy⁵⁰ mond a rác nyelvnek a Balkán északi részén a törökök körében való használatáról. A rácok közé befészkelődött török szabad és rabló lovasok csakhamar eltanulták azok nyelvét s összevegyültek velük s így történt, hogy maguk közé felvették és kiképezték a született rácokat is, akik idővel a csapatok zömét alkották. E lovasság eredete és szelleme mindvégig török maradt, ők voltak a mesterek, a rácok csak tanítványok. Mátyás nem tett egyebet, mint ezt a déli végeken mindenfelé elszaporodott, török eredetű s a rácságot is megszervező lovasságot, mely nyereségvágyból szívesen szegődött bárkinek a szolgálatába, kitől hasznot remélt, beszervezte a maga céljaira, zsoldjába fogadta s mint önálló különítményeket hozzácsatolta rendes hadseregéhez, annak kiegészítésére. Tette ezt azért, mert miként a török szultán, úgy ő is hamar belátta, hogy ezeknek a gyorsan mozgó s kíméletlenül pusztító szabad lovasoknak igen jó hasznát veheti a hadjáratok bevezetésénél, az ütközetek előkészítésénél s az ellenség üldözésénél egyaránt. Ezzel nem tett valami új lépést a magyar haditörténetben, hiszen Árpád-házi királyaink is alkalmaztak ilyen, a krónikások által latrunculinak nevezett portyázó csapatokat, rendszerint idegeneket, azaz besenvőket és kunokat. A különbség csak az, hogy ő ezeket a törököktől, illetve a törökök által kitanított rácoktól vette, mert az ő korában ezek álltak rendelkezésre.

⁴⁸ Bonfini p. 606.

⁴⁹ Haraszthy Ferencről (Bonfini p. 661: Franciscus Aristiusa) mondja Stein: „Franz der Raitzen Hauptmann“. Script. rerum Silesiacarum. X. 157. v. ö. Tóth Z. i. m. 143. l.

⁵⁰ p. 201: linguae Illyricae, quae apud Turcas ut plurimum in usu est.

Hogyan alakult a XVI. században a könnyű lovasság összetétele Magyarországon, arra nézve igen tanulságos, amit Szerémi⁵¹ mond János király seregéről, mellyel 1528-ban Debrecenből Tokajba s onnan Sárospatakra vonult. Szerinte János seregében volt 1300 huszár a Balkánról, akik szerb nyelvűek voltak (Szerémi idézi is szerb beszédüket) a következő parancsnokok vezetése alatt: Balaban, Bosytt Radich, Rodonya Voxa, Jaksit Marci, Farkas, Petrus Otharowitt. Általában szerb nevek, kivéve a legelsőt (Balaban), amelyik határozottan török név.⁵² A magyarok 2000-en voltak Cybak Imre, Vitéz Kalaj, Dóci János vezetése alatt, ott volt továbbá Kápolnai Ferenc 300 huszárral, ott volt Scariot Paulus Artandj. Későbbben érkezett ennek testvére Blasius Artandj 500 huszárral. Ott volt Tornai Jakab, Iztari János, Verbőczy István, azonfelül lengyel lovasok és gyalogosok 2000-en. Összesen 13.000. Szerémi tehát különbséget tesz a magyar reguláris lovasság (Cybak, Kalaj, Dóci, Tornai, Iztari és Verbőci lovasai) és a huszárság, sőt ezen belül is a szerb és magyar huszárság között, mert ha Kápolnai és Ártándi huszárjai is szerbek lettek volna, bizonyára nem mulasztotta volna el ezt hangsúlyozni úgy, amint Balaban és társai huszárjainál tette. A sereg zömét tehát itt is a magyar reguláris lovasság tette, emellett voltak szerb és magyar huszárok, továbbá lengyel lovasok és gyalogosok önálló csapattestekben elkülönítve egymástól. 1530-ban János király Nándorfehérvár környékéről Momyn és Kazon török vajdákat hívta segítségül Ferdinánd ellen s Kazon a maga 400 lovasával meg is érkezett dunai naszádokon Pestre,⁵³ hol a németek visszavonulása után lovasaival szörnyű dorbézolást csapott, nyílt színen becstelenítve meg a nőket. Amikor János visszaparancsolta ezeket a garázda törököket „Turcia“-ba, sok keresztyén ifjat elvittek magukkal s eladták a mohamedánoknak.

Mindazonáltal Kazon vajda nemsokára újból feltűnik 600 bezliával János seregében az előző expeditióból jól ismert Oharovics Péter 800 lovasa mellett, kik között szerbek vegyesen voltak a törökökkel.⁵⁴ Oharovics lovasai — amint a megelőzőkből tudjuk — huszárok voltak, azaz irreguláris rablólovasok, éppen úgy, mint a bezliák, kiktől csupán anynyiban különböztek, hogy míg az utóbbiak tisztán törökökből állottak, az előbbieket szerbekből és törökökből voltak összetéve. Szellemre és harcmódra nézve ezek a csapatok

⁵¹ Krónikája 208. l.

⁵² Laonikos bizánci történetíró (I. 166, 21 ed. Darkó) említ egy *Παλάτιν* (Balaban) nevű ázsiai török főembert a XV. sz. elejéről.

⁵³ Szerémi 282. l.

⁵⁴ Szerémi 282. l.

megegyeztek egymással, állati kegyetlenségüket híven jellemezte Szerémi. Erről a Kazon vajdáról sokat beszél Istvánffy⁵⁵ is, elmondván, hogy előkelő török családból származott, előzőleg a szultán szolgálatában állott, az Acangi (akindsi) csapatát vezette, kik egy lovon és zsold nélkül szolgálnak ugyan, de nem a saját költségükön, hanem a szerzett zsákmány fejében, melynek $\frac{1}{5}$ részét átadták az uralkodónak, $\frac{4}{5}$ -ét pedig megtartották maguknak.⁵⁶ A huszárok azonban zsoldért szolgáltak, havi 2 márkát kapva János királytól, mégpedig szerbek és magyarok egyaránt.⁵⁷ Mindamellett a szerb huszárok, akik Oharovics vezetése alatt egy kötelékben harcoltak a Gritti seregében a török bezliákkal, vadságban és kegyetlenségben semmivel sem maradtak el emezek mögött, hanem velük együtt tüzdelték nyársra a levágott német fejeket, velük együtt akarták megsütni-főzni és megenni a kövér asszonyokat s hurcolták Budáról az elrablott és rejtegetett magyar ifjaknak oly tömegét, hogy a dunai naszádok alámerültek a nagy teher alatt.⁵⁸ Jellemző, hogy ezek a török-szerb rabló lovasok teljesen elkülönítették magukat a magyar lovasoktól s nem engedték, hogy magyarok is részt vegyenek az ő támadásaikban, kételkedve, hogy a magyarok olyan kegyetlenek és kíméletlenek tudnak lenni a támadásban mint ők.⁵⁹

A XVI. század harmincas éveitől kezdve találkozunk olyan szerb huszárokkal, kik magyar kötelékben magyar huszárokkal együtt szolgálnak. Így Bakics Pál, egy szerb eredetű huszárkapitány, az 1537. évi eszéki csatában „ex Ungaria peculiarem validamque alam Thracibus veteranis intermixtam” vezetett,⁶⁰ melynek zömét mégis magyarok alkották.⁶¹ Ez a Bakics a mohácsi vész előtt jött Magyarországra, szolgált János király seregében, majd átváltott Ferdinánd pártjára s a schmalkaldeni háborúban (1546) már Bakics Péterre, aki minden valószínűség szerint az ő fia volt, bízták a podagrája miatt hareképtelenné vált Nyáry Ferenc után a

⁵⁵ Regni Hungarici Historia (Col. Agr. 1724): p. 100.

⁵⁶ u. o. p. 114; sed. nec Cassonus et Acangii. qui sunt praedatorii equites, suo aere sed quinta praedae parte Principi attribuenda militantes etc.

⁵⁷ Szerémi 207. l.: ex tunc clamare fecit (sc. Joannes rex) *mentionariam* peditibus ad unum mensem unam markam, et equitibus duas markas. Uo. 175. l.: et venerunt milites ad regem Joannem qui erant *mentionarii* ut puta Lucas de Maria, Franciscus Bodo de Somogy, unus Tracianus Paulus Bakytt, secundus Tracianus miles Bositt Radich etc.

⁵⁸ Szerémi, 286, 292, 293. lk.

⁵⁹ uo. 289. l.

⁶⁰ Istvánffy i. m. 151. l.

⁶¹ uo. lennebb: P. Baquitius mittitur exploratum cum suis mille equitibus Ungaris. uo. 155. l.: equitesque Ungari atque Illyrici.

magyar huszárság fővezényletét. Ma már nem lehet vitás, hogy azok a huszárok, kik a schmalkaldeni háborúban Adorfnál és Mühlbergnél tanúsított rendkívül hősiességükkel meg szerezték a győzelmet V. Károly császár javára s a magyar könnyű lovasság hírét és dicsőségét messze földön elterjesztették, túlnyomó részükben magyarok voltak.⁶² Ezt bizonyítja egyfelől parancsnokuknak, Nyáry Ferencnek 1546. nov. 4-én Ölsnitz-ből az esztergomi érsekhez írt levele,⁶³ mely — amidőn e hadjáratot leírja — mindenütt csak *magyar* lovasokról beszél, de másfelől az is, hogy Istvánffy⁶⁴ és Mameranus⁶⁵ is, akik a lovasság összetételét tüzetesen ismertetik, azt parancsnokaiban és katonáiban egyaránt magyarnak vallják, kivéve Bakics 200 főnyi rác huszáriját,⁶⁶ mely a kb. 1100 főnyi lovasságnak még $\frac{1}{5}$ részét sem tette ki. Maga Nyáry 200 lovasával vett részt e vállalatban s egy 1543-ból származó hiteles kimutatás szerint⁶⁷ alparancsnokai, kik hol több, hol kevesebb lóval (12-től 2-ig) csatlakozta hozzá, egytől-egyig magyarok voltak, amint nevükből biztosan következtethetjük: Kincsey Mihály Sziráky Albert, Nagy Tamás, Tiburcz Máté, Vizoly György, Nagy Pál, Splényi István, Zolthay Bernát, Iványi Pál, Deák Márton, Mucsay Lőrincz, Kodik László, Borsy János, Bodonyi István, Fekete Márton, Horváth István, Rakay Tamás, Tetétleny László, Zalay Sebestyén, Vothay Orbán. Mocsonaky Benedek, Száky András, Ispán Mihály, Hirák György, Barók Albert, Doroszlay László, Nagy Máté, Zerdy Albert és Takáts Oszvald. Az 1543. év tavaszán a bécsi kormánysszék több huszárt fogadott fel évi szolgálatra 20 frt. fizetéssel (szolgálat idején havi 2 frt.-al) s ezekből Nyáry alá is rendelték ötvenet.⁶⁸ Ha mégis a következő 1546. évben Nyáry csupán 200 lovassal indul a schmalkaldeni háborúba, akkor ebből arra következtethetünk, hogy az 1543-ban bírt 200 lovasából időközben 50 kivált s ezek pótlására kellett 1545-ben 50-t újra felvenni csapatába. Nem kétséges, hogy ezek is magyar nemesek voltak, mert a kiválasztásuk Nyáryra volt bízva. Három új tisztjének a nevéből, kiket István-

⁶² I. Károlyi Árpád. Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban, Századok. 1877. évf. 642—654, 841—854.

⁶³ közölve Károlyi i. é. 852. l.

⁶⁴ 171. l.

⁶⁵ idézve Károlyinál 848. l.

⁶⁶ A Bakics rác huszárijai közt lehetett az a 70 főnyi született török, kiket a Zeitung aus Breslau etc. (Abhandlungen der sächs. Ges. der Wissensch. VI, 758) megemlíti a Nyáry fővezénylete alatt e háborúban.

⁶⁷ Országos Levéltár, Lymbus II. sor. 14. csomó: Nomina capitulum personarum in exercitu magnifici domini Fr. Nyáry existentium anno domini 1543.

⁶⁸ Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14355. fasc. 1545. ápril. 8.

ffy⁶⁹ megemlíti (Sárkándi Pál, Kávai József, Tarnosi Lukács), határozottan erre következtethetünk. Nyáry mellett a többi főtisztek (Zay Ferenc 200, Erdődy Péter 200, Pető János és Horváth Ferenc összesen 250, Bornemissza Sebestyén 50 és Gettei Ferenc 50 lovassal)⁷⁰ szintén magyar nemesek voltak s csapataik összetétele olyanféle lehetett, mint a Nyáryé. Ezek a lovasok mind évi zsoldért szolgáltak, kivéve gr. Frangepán Farkast, ki 10 huszárral saját költségén szolgált Ferdinánd királynak.⁷¹

Nyáry lovasai mind jargaló vitézek,⁷² azaz évi zsoldért állandóan szolgáló katonák voltak. Az általános elszegényedés eme korban mindinkább megszorodott azon magyar nemesek száma, akik, mint könnyűháti lovasok évi zsoldért, salláriumért szolgáltak a királynak, illetve a főuraknak a csapataiban. Okleveles adatok bizonyítják, hogy Nyáry a Ferdinánd király megbízásából szerződtetett jargalásra lovasokat évi 20 frt. zsoldért s ezenfelül, ha szolgálathban voltak, minden ló után még külön havi 2 frt.-ért.⁷³ A bécsi, ill. pozsonyi hatóságok nem mindig fizették rendesen a zsoldot, úgy hogy Nyárynak — amint leveleiben panaszkodik — gyakran kellett a pénznek utánajárni s néha az elmaradt fizetéseket a sajátjából pótolni.⁷⁴ A schmalkaldi expeditio előtt azonban — tekintettel az ügy nagy fontosságára — sietve előre fizették ki a kikötött zsoldot Nagyszombatban Nyáry katonáinak.⁷⁵ A jargaló vitézek tehát az évi sallarium mellett hópénzt is kaptak a katonai expeditiók tartamára; János király lovasai csak a két frt. hópénzt kapták meg s ez lehetett az oka annak, hogy Kápolnai Ferenc, ki még 1528-ban János seregében harcolt 300 huszárral, 1538-ban már Ferdinánd oldalára ment át, hol jargaló vitézei megkapták az évi 20 frt.. zsoldot és 2 frt. hópénzt.⁷⁶

Ezeket a jargaló vitézeket, kiket okleveleink a XVI. és XVII. században más néven „uraim“-nak is neveznek, élesen megkülönböztették a huszároktól, amint azt Takáts Sándor a hiteles adatok tömegével kimutatta. Elég legyen itt csak Szalay Benedeknek Nádasdy Tamásnéhoz 1566. szept. 29-én írt leveléből a következő részletre hivatkoznom: „a herceg ő

⁶⁹ i. m. 171. l.

⁷⁰ l. Károlyi i. m. 848. l.

⁷¹ l. u. o.

⁷² A jargalásról, mint ősrégi magyar intézményről l. Takáts Sándor, Emlékezzünk eleinkről (Genius kiadás, 1928) c. műve 107. sk. l.

⁷³ Volt közös pénzügyi levéltár, Hung. 14355. fasc. 1535.

⁷⁴ Országos Levéltárban őrzött, Pozsonyban kelt (1543. márc. 12.) levele Nádasdyhoz, u. o. Zomolyán (1543. június 9-én) kelt levele Nádasdyhoz.

⁷⁵ Istvánffy p. 171.

⁷⁶ Orsz. Levélt. Lymbus, III. sor. fasc. 1538. ápr. 29.

felsége a rabló törökök ellen fegyvereseket (nehéz lovasokat), huszárokat és horvát gyalogosokat bocsátott Kanizsára. Az urak pedig, kiket herceg ő felsége bocsátott ide, azok is voltak ezereken..., magamnak vagyon tíz lovagom.”⁷⁷ Ezek a nemes urak, mint jargaló lovasok, egyenes utódai annak az eleinte zsold nélkül, saját költségükön szolgáló magyar nemeseknek, kik a kapott földbirtokok fejében szolgálták fegyverrel a hazát s kik mindvégig híven őrizték körükben — amint fentebb láttuk — az ősmagyar könnyű lovasság szellemét. Az általános elszegényedés következtében ezidőtájt már kénytelenek voltak zsoldért szolgálni.

Ezeket a magyar nemességből származó jargaló vitézeket forrásaink sohasem nevezik huszároknak. Magyarul jargalóknak, vagy uraimnak, latinul equites, equites hastati, illetve equites levis armaturae néven emlegetik őket, ilyenkor rendesen az Ungari, v. ex Ungaria appositioval jelezve világosan a nemzeti mivoltukat.⁷⁸ A XVI. sz.-ban úgy a történeti, mint a szépirodalmi források csak ritkán használják a „huszár” szót még olyankor is, amikor igazi huszárok (irreguláris rabló lovasok) megjelöléséről lenne szó. A huszároknak e korban nálunk gyalázatos volt a nevük — amint Brutus fentebb idézett nyilatkozatából⁷⁹ tudjuk — sez magyarázza meg irodalmunk feltűnő tartózkodását e névvel szemben. Pedig e korban már megesik néha a török-szerb huszárságnak a magyar könnyűháti lovasokkal való összekeveredése. Bakics huszárjairól már Istvánffyól⁸⁰ láttuk, hogy ott a magyarok vegyesen voltak a rácokkal s Szerémi előadása és a schmalkaldi csatáról szóló tudósítások szerint a rácok közt törökök is voltak. Bakics huszárjainak rablásai és kegyetlenkedései miatt sok volt a panasz az 1529—31. években, amikor még Istvánffy szerint túlnyomóan rácokból állott a csapata. De már az 1537-i eszéki és az 1546-i schmalkaldi csatákban, hol az ő rácainak számaránya eltörpül a magyar többségű lovasság mellett, katonái tudnak hasonulni a magyar lovasság szelleméhez s úgy harcolnak, mint reguláris lovasok. Bakics Pétert már alkalmasnak találják Nyáry után a magyar reguláris lovasság parancsnokságának átvételére. Itt tehát valóban egy assimilációs folyamattal találkozunk, ahol a kezdetben irreguláris szerb huszárság idővel hozzáidomult a reguláris magyar könnyű lovassághoz, de nem úgy, amint Tóth Zoltán gondolta⁸¹ —, hogy a rácoktól el-

⁷⁷ Orsz. Levélt. Nádasdy-levelezések, Kanizsa, 1566. szept. 29. v. ő. Takáts: Emlékezzünk eleinkről 110. sk. lk.

⁷⁸ l. Takáts i. m. 102. sk. lk.

⁷⁹ l. fentebb. 162. l.

⁸⁰ l. fentebb. 168. l.

⁸¹ l. fentebb. 148. l.

tanult irreguláris tempókat a magyar lovasság letompította s a maga nemes egyénisége szerint átformálta volna, *hanem a rácokat idomította hozzá a maga ősi idők óta gyakorolt szelleméhez a reguláris könnyű lovasságban anélkül, hogy a rácoktól bármit is tanult volna.* A rác lovasságnak két tanítómestere volt a közép- és újkor fordulójánál, egyik a török, másik a magyar. A török bezliák tanították ki a rácokat a saját vezetésük alatt és kötelékeikben az irreguláris harcmodorra, a reguláris harcmodort pedig a rác lovasok magyar kötelékekben, a magyar jargaló nemes vitézek által ősi hagyományként őrzött és szakadatlanul gyakorolt könnyű lovassági taktikából sajátították el. Eközben sem a törökök, sem a magyarok nem tanultak semmit, absolute semmit a rácoktól, mert nem is volt szükségük rá.

Természetesen voltak ebben a korban irreguláris módra harcoló magyar huszárok is, nem csupán a szerbekkel együtt, hanem azoktól teljesen elkülönítve önálló különítményekben. Szerémi említ ilyeneket s a jajcai számadások⁸² és egyéb okmányok bizonyítják, hogy magyar huszár-csapatok állandóan voltak a végeken. Ezeket azonban nem a rác lovasság hatása termelte ki, hanem a törökökkel való sikeres harc követelménye: a végek körül nagy számmal portyázó török rabló lovasokkal szemben szükség volt egy ezekhez hasonló szellemben és eszközökkel küzdő fegyvernemre; Mátyás huszársága is ilykép a déli végeken alakult ki. Ezek már nem a nemes jargaló vitézekből, hanem a havi zsoldért szolgáló szegénylegényekből tevődtek össze. Rabolni, gyűjtogatni és öldökölni ezek is tudtak, de olyan állati kegyetlenségeket, mint amilyeneket a török bezliákról és rác huszárokról jegyeztek fel a források (nőknek nyílt színen való megbecstelítése, kínzások stb.), velük kapcsolatban nem említ semmiféle hagyomány, úgyhogy e tekintetben is inkább a régebbi magyar portyázó lovassághoz, a székely, kun és besenyő előőrsökhöz, a krónikáink latrunculi-jaihoz hasonlítani, mint török és rác kortársaikhoz. Ruházatukban és fegyverzetükben azonban félreismerhetetlen a török hatás.

A schmalkaldi háborúban résztvevő magyar könnyű lovasokról több egykorú, szemtanúktól eredő leírás is maradt

⁸² Kiadta Horváth Sándor a Thallóczy, Jajcza történetének okleveles függelékében, 178—192. lk. Az itt közölt két fizetési jegyzék a tiszti fizetésekről s a végvári katonák zsoldjáról teljesen egyenlő értelemben használja az equites-t és a husarones-t, meg a szerb vojnicit. Ezek a lovasok mind könnyű fegyverzetűek voltak, kiknek csak zsoldjukban van némi különbség a 7 frt. évi átlag mellett. Egészen elhibázott dolog, ha e jegyzékek alapján Tóth Zoltán 3 különböző lovas fegyvernemet (nehéz és könnyű lovasság, huszárság) akar megállapítani a déli végek őrségében.

reánk, melyekből a lovasok fegyverzetét és taktikáját egészen pontosan rekonstruálhatjuk. Avila, Faleti és Mocenigo leírásai⁸³ szerint főfegyverük a hosszú lándzsa, mely hosszúságra a nyugati nehéz lovasságéval egyenlő, de hátsó részében még annál is vastagabb, továbbá az alul széles és fölül keskeny pajzs, melynek csúcsa a lovas feje fölé hajlik s amely egyénenként más-más színűre van festve. Testük legnagyobbbrészt védtelen, csak kevesen viseltek páncélt, általában hosszú, csaknem lábfejük leíró ruhát hordtak. Lábbelijük kurtaszárú, hegyesorru csizma, alól, de leginkább a sarkoknál erősen megvasalva. Sisakjukon nincs arcvért, csak egy arasznyi vas, melyet rendesen föltolva hordottak s csak akkor eresztettek le, ha az ellenséghez egészen közel férköztek. Ilyenkor előkerültek a kard, a háromélű buzogány és a fokos, mint a közelharc fegyverei. Ruházatuk is különböző színű volt; ezt abból következtethetjük, hogy Móricz szász herceg, amikor ünnepi alkalmakkor a magyar lovasokat utánzó csapatokat állított ki a saját nemeseiből, ezeket hol vörös, hol kék, sárga, vagy zöldszínű ruhában vonultatta fel.⁸⁴ E leírásokból azt olvassuk ki, hogy fegyverzet dolgában a XVI. századi magyar lovasság már meglehetősen eltávolodott a XIV. századbelitől. Eltűnt emennek főfegyvere, a nyíl, a rövid kopja helyébe, mely már akkor kezdett háttérbe szorulni, a hosszú lándzsa került s megjelent a pajzs is a magyar könnyű lovas kezében, mely hajdan onnan teljesen hiányzott. A kard megmaradt ugyan, de — amint az egykorú, ill. közel egykorú ábrázolásokból látjuk,⁸⁵ sokkal szélesebb s egyúttal görbébb lett, mint régente volt, markolata egyenes folytatása a pengének. Mellette használatos a régebben alig ismert fokos és buzogány is.

Mindeme változásokat egy fontos különbség okozta, az t. i., hogy a magyar lovasság a XIV.—XVI. századok közti időben a lőfegyverek bevezetése következtében megszűnt távolba ható fegyverekkel (nyíl, kopja) küzdeni s egészen a közelharcra rendezkedett be. Így lesz főfegyverévé a lándzsa, a nehéz lovasság eme főfegyvere s ennek elmaradhatatlan következménye volt a pajzs használata is, mely amennyire felesleges lett volna a távolbaható fegyverekkel küzdők kezében, éppen olyan szükségessé vált annál a lovasságnál, mely kizárólag közelharcra volt utalva. Ezért szaporodnak a közelharc fegyverei is, a kard mellett előkerül

⁸³ közölve szó szerinti fordításban Károlyi Árpád i. m. 841—3. lk.

⁸⁴ I. Meynert, das Kriegswesen der Ungarn, Wien, 1876. 137. l.

⁸⁵ I. Jan Martszen festményét a párisi Louvre-ben, másolatban közölve Schmithenner, Krieg u. Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte Postdam, 1930. 264. l. (a harmincéves háborúból).

a buzogány és a fokos is. Azonban ez a lovasság mégsem vált nehéz lovasságá. páncélt általában nem viselt, sisakjuk is egyszerűbb és könnyebb volt, mint a nehéz lovasságé. Elmaradt természetesen a kéz és lábszárvédő is. A lovak sem voltak vértézve. A távoli harcra berendezett könnyű lovasságból lett egy a közeli harcra felszerelt könnyű lovasság, melynek mozgása, taktikája, szelleme a különböző fegyverzet ellenére is csodálatosan hasonlított az ősmagyar és árpádkori magyar könnyű lovasságéhoz. Faleti⁸⁶ így jellemzi a schmalkaldeni csata magyar lovasait: „először roppant erővel támadnak s a posztókat vakmerő bátorsággal foglalják el: de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatangolnak s ha így az ellen rajtuk ront, nem szégyenlik a futást. Ellenükben a szászok azt tartják, hogy minden harcosnak a rendben kell maradnia. csapatától elválnia s a helyet, melyet először elfoglalt, különös fontos ok nélkül elhagynia nem szabad.” Ezt kiegészíti Mocenigo nyilatkozata:⁸⁷ „ezek (a magyar lovasok) mindig készen álltak az ellenség szállóhelyeit kifürkészni, az élelmiszereket elfoglalni, portyázni s az ellennek egyéb alkalmatlanságot szerezni...” Nyáry Ferenc fővezér leírása szerint⁸⁸ az adorfai csata a következőképen folyt le:

A Nyáry vezetése alatt álló kb. 1100 főnyi lovasság a Ferdinánd király és Mórícz szász herceg egyéb csapataival együtt 1546. október 23-án átlépven a szász határt, hírt vetve annak, hogy az ellenség az ő táboruktól kb. másfél mérföldnyire szintén tábort ütött s azt megerősítette. Erre a hírré Nyáry előreküldött 600 magyar lovas az ellenség kikémlelése céljából. Ez a földerítő különítmény a tábort üresen találta, miután az ellenség onnan visszavonult Adorf városa felé. A magyar előőrs ide is haladéktalanul utánuk nyomul s bár a város környékét mindenfelé belovagolta, az ellenséget sehosem találta. Erre egy részük abban a hiszemben, hogy az ellenség a városba húzódott be, rohammal betöri a város kapuit, de az ellenséget ott sem találják. A magyarok fölesketve a polgárságot a Ferdinánd iránti hűsége, még az éj beállta előtt kiürítik a várost. Az előőrs többi része ez alatt állandóan a környékbeli falvakat és földeket kutatta,⁸⁹ hogy nem rejtőzik-e ott az ellenség. De en-

⁸⁶ I. Károlyi i. m. 841. l.

⁸⁷ I. u. o. 842. l.

⁸⁸ u. o. 852. l.

⁸⁹ A magyar huszár (kiadja Reé László, Bpest, 1956) c. dísműben 59. l. Ájtay Endre a magyar előőrs eme viselkedését hibáztatja, Faleti nyomán meg is rójja, pedig ennek a „kóborlás”-nak (Nyári szavával élve) nem a zsákmányszerzés volt a célja, hanem a felderítés, mely egy pillanatig sem szünetelhetett az ellenség előtt.

nek búvóhelyét nem sikerült megtalálni. Hajnalban azonban jelentkezett az ellenség 400 gyalogosa, hogy a magyarok által kiürített várost megszállja. Reggelre Ferdinánd seregének zöme Nyáry lovasainak másik részével együtt Adorf közelébe érkezett s egy kis mérföldnyire a várostól táborni ütt. Szemben velük és közel hozzájuk táborni ütt a hirtelen előkerült ellenséges sereg is. Erre Nyáry a keze ügyében levő 500 magyar lovassal azonnal megtámadta az ellenséges táborni, mely eleinte tüzeléssel fogadta őket, de a magyar lovasság szörnyű erejű rohama elől hátrálni volt kénytelen, előbb Adorfba, onnan egy a város mögött lévő dombra, majd — miután a magyarok ide is utána nyomultak, — egy még magasabban fekvő, fenyőerdőtől védett helyre vonult vissza. Ekkor az előőrs-lovasság, mely Adorf környékén portyázott, hátába került a visszavonuló ellenségnek, amely így két tűz közé szorult, miután a magyar törzslovasság megállás nélkül folytatta arcvonalát. Az ellenség teljes vereséget szenvedett s Nyáry szerint több mint ezer halottat, 12 ágyút és 18 zászlót hagyott a csatamezőn. Ezt a nagyszerű győzelmet egyes-egyedül a magyar lovasság vívta ki, a többi, velük egy kötelékben lévő csapatok egy hegyről nézték végig a magyar támadás kimenetelét.⁹⁰

A csata fővezérének tollából eredő, emez egészen hiteles leírásból megállapítható, hogy a magyar lovasság óvatos és állhatatos földérítő munkájának, vakmerő rohamozásának, kíméletlen és az ellenségnek nyugtot nem hagyó üldözésének s végül a döntő csapásnál a kétoldali bekerítő támadásnak köszönhetette ezt a fényes győzelmet. Olyan taktikai sajátosságok ezek, melyek teljes mértékben meg voltak már a honfoglaló magyar lovasságnál s századok gyakorlatában öröklődő hagyományként szállottak át a késői utókorra. A török bezliák és a rác huszárok önmagukban nem lettek volna képesek ezt a fegyvertényt így végrehajtani, a reguláris csapatokból álló ellenséget egy nap alatt ily tökéletesen szétverni: ők csak az ellenséges terület pusztítására, az ellenség nyugtalanítására és a megvert ellenség üldözésére voltak alkalmasak. A magyar lovasság azonban végrehajtotta az ellenséges erőknél nyílt csatában való teljes szétverését is sokszorosan nagyobb túlerővel szemben, főleg a maga nagy taktikai fölényére támaszkodva. Megállapíthatjuk, hogy a schmalkaldeni háborúban szereplő magyar lovasság reguláris katonaság volt, döntő csatát vívott és könnyen győzött. *Amit tudtak, azt nem a „rác huszár“-októl tanulták s semmiképp sem lehet őket a rácok tanítványainak, ill. utódainak tekinteni. Ma-*

⁹⁰ I. Nyáry levelét Károlyi i. m. 853. l.

gyar elődeiknek tanítványai ők, kiknek körében ősidők óta szüntelenül élt és virágzott a hagyományos könnyű lovas taktika s érvényesült változott viszonyok s változott fegyverzet mellett is, mint a nemzet lelkéből kitörülhetetlen sajátság.

A huszárságtól független, a magyar nemességből rekrutálódott, könnyű magyar lovasság létezését a XVI. században más forrásokból is igazolhatjuk. Istvánffy részletesen leírja azt a közel 60.000 főnyi sereget, melyet Ferdinánd király az európai hatalmak segítségének igénybevételével is 1542-ben állított össze Buda visszavételére, ebben „*solis equites Ungarici nominis, quindecim millium numerum facile constiterint*.”⁹¹ Itt Báthori András, Serédi Gáspár, Nyáry Ferenc, Lévai Gábor, Losonci István, Országh László lovasain kívül különösen kiemeli Perényi Péter vezetése alatt a „*veteranorum validissimae turmae, ex utraque Pannonia conscriptae, ad duo aut supra equitum millia, omni apparatu militari instructissimae*”-t, szembeállítva a sorban utánuk következő nehéz német lovasokkal (Germani gravis armaturae equites) s megemlítve róluk világosan, hogy könnyű fegyverzetűek voltak („*Vitellius... monuisset Perenium, ut Ungarorum leuem armaturam, Mauritium vero Saxonem ut Germanos cataphractus frontem in hostes obvertere... maturarent*”⁹²). Ezt bizonyítja a Takáts által idézett bécsi állami levéltári okirat⁹³ is, mely szerint a magyar tanácsosok 1529-ben azt felelik Ferdinándnak, hogy nemesi fölkelést kell hirdetni, ez esetben nem csupán tízenkétezer, hanem jóval több *könnyű lovas* vonulhat hadba. A magyar nemesség tehát könnyű fegyverzetű lovasként harcolt a XVI. században is, de kétségtől nem a török v. rác huszárság mintája szerint, hanem mint reguláris lovasság a saját ősi hagyományainak szellemében. Ez az a lovasság, melyet „Ungarici nominis”-nak, magyarnak tartanak e kor irodalmában mindenütt s melytől élesen megkülönböztetik a Brutus szerint gyalázatos nevű „huszár”-okat, sem szellemükben, sem összetételükben nem ismerve el őket magyaroknak.

Takáts Sándor kimutatta,⁹⁴ hogy XVI. századi forrásaink vajmi ritkán használták az irreguláris, portyázó könnyű lovasság megjelölésére a „huszár” elnevezést, hanem ehelyett inkább a latin „*praecursor*”, vagy a magyar „szágludó” nevet

⁹¹ p. 152. ed. Col. Agr. 1724.

⁹² p. 156. u. 'o.

⁹³ Emlékezzünk eleinkről, 101. l. Bécsi áll. levéltár, Hung. Stathalter, Regenten u. Kammerrath der N. Ö. Landen, Wien, 1529. febr. 26.: „non sulum decem vel duodecim millia equitum levis armaturae prout majestas postulat sed forsitan etiam plura poterint.”

⁹⁴ Emlékezzünk eleinkről 104 sk. lk.

használják, ezzel is kifejezésre juttatva az akkori huszárságnak a magyarságtól különálló, idegen származását. Ezek a száguldók magyarok voltak, mégpedig a legjobb lovas és legbátrabb, régi vitézek közül, akik oly kitűnő lovasok voltak, hogy a száguldó lovat zabola nélkül is tudták irányítani. Taktikai feladatuknak megfelelően ezek a száguldók égettek és raboltak is az ellenség földjén, de olyan állati kegyetlenségeket, milyeneket a „huszár“-ok követtek el, a források nem jegyezték fel róluk. Tehát van valamelyes különbség a magyar száguldó és a török-rác huszár között: a kettő nem teljesen azonos. Ezt a finom distinctiót főntebb már Szeréminél⁹⁵ is megfigyelhettük. A török bezliát és a rác huszárt így a magyar nem utánozta, hanem ezek ellensúlyozására olyan száguldó lovasságot termelt ki magából, a könnyű lovas portyázó csapatok (latrunculi) hagyományaiból, mely taktika és fegyverzet dolgában azzal egyenértékű, de szellemre emberségebb volt amannál.

Ellenben semmi különbséget nem tettek a könnyű hátí lovasok különböző kategóriái között az osztrákok, a bécsi kormánysszékek, amelyek „huszár“-t, „száguldó“-t és „jargáló“ vitézt, azaz reguláris és irreguláris, magyar, török és rác v. horvát könnyű lovasokat egyaránt huszároknak neveztek. Familiares husarones-nek nevezték a régi királyi bandérium maradványaként szolgáló lovasokat, kik nagyobbbrészt évi zsoldért a nemesek közül felfogadott jargáló vitézek voltak.⁹⁶ Az udvari kamara s a hadi tanács következetesen huszároknak írja azt a színmagyar könnyű lovas népet, melyet 1564-ben a királyi komisszáriusok Gyulán megmustráltak s csak mint „equites“-t, illetve „equites levis armaturae“-t említene a lajstromaikban.⁹⁷ A magyar nyelvű mustralajstromok, a végbeliek levelei, valamint a magyar hatóságok jelentései a XVII. században sem használják a huszár szót, mindig csak „lovas uraim“-ról, „lovas“-okról v. „levis armaturae equites hastati“-ról beszélnek. Ellenben a német nyelvű rendeletek e lovasokat állandóan huszároknak írlák.⁹⁸ Éppen így, kivétel nélkül huszár néven említi a magyar lovasokat a Batthyány Ádám főgenerális hadinépéről (1633—40.) készült német mustralajstrom is.⁹⁹ A bécsi kormánysszékek állandóan huszárezredeknek nevezik a XVII. sz. folyamán alakult Bar-kóczy-ezredet és Barakonyi-ezredet, melyekről a parancsno-

⁹⁵ l. fentebb. 167. l.

⁹⁶ l. Takáts. i. m. 159. sk. lk.

⁹⁷ Köz. pénz. ltr. Hung. 14348. f. v. ö. Takáts i. m. 151. l.

⁹⁸ Takáts i. m. 159. l.

⁹⁹ u. o. 167. l.

kok levelei, valamint egyéb magyarnyelvű jelentések csak mint lovasezredekrol emlékeznek meg.¹⁰⁰

A XVII. sz. végén felállított magyar lovasezredekre vonatkozó összes iratok, miket a hadi tanács és a bécsi udvari kamara állított ki, egyedül és kizárólag csak a huszárt és a huszárezredek emlegetik, holott a magyar mindvégig nemzeti lovasezredeknek hívta azokat.¹⁰¹ Az 1695-ben Itáliában küzdő nyolc lovasezredünket az ausztriai kormánysszékek császári huszárezredeknek, a magyar hatóságok pedig magyar lovasezredeknek nevezik.¹⁰² A bécsi kormánysszékek e confusióban odáig mentek, hogy a magyar lovasezredek összezavarták a horvát karabélyos-ezredekkel, bárha az előbbiek nem is karabélyt, hanem csak kópját viseltek. Lipótnak 1697. dec. 3-án kiadott regulamentuma a huszárt egynek veszi a horváttal (Husarus vel croata). Az udvari kamara a horvát ezredek közé sorolja azt a Gombos-féle lovasezredet, melyről maga a király írja, hogy született magyar katonából áll.¹⁰³

Igy megy tovább ez a kettősség a magyar könnyű lovasezredek elnevezésében a XVIII. sz. első felében is, amikor a hadi tanács és a bécsi udvari kamara írásában állandóan huszárezrednek nevezik azt, amit a magyarok, úgy a hatóságok, mint magánosok, sőt a magyaroknak szóló királyi leiratok (regulamentumok) is egyszerűen lovasezredeknek (legio equitum Hungarorum) neveznek.¹⁰⁴

A XVIII. század derekán azonban, mikor a magyar lovasezredek az örökösödési háborúban világhírré emelkedtek, s magyar mintára egymásután kezdték felállítani Olasz-, Francia-, és Németországban a könnyű lovasezredek, Nyugat-Európa elfogadta az osztrákoktól ennek a pompás fegyvernemnek „huszár” elnevezését s ezen a néven emlegették világszerte a híres, magyar mintára szervezett s jobbára magyar tisztek által kiképzett, könnyű lovasokat, akiknek azonban a nevükön kívül semmi közük sem volt már a XV—XVI. sz. török-rác huszárjaihoz, hiszen ezek régen eltűntek a magyar és osztrák hadseregből s az a magyar lovasság, amelyet „huszár” néven ismert és csodált meg a külföld a hétéves háborúban, nem az irreguláris, török-rác huszárságból fejlődött ki, hanem a reguláris magyar könnyű lovasságból, melynek hagyományait a magyar nemesség az Árpádok kora óta szakadatlan folytonosságban fenntartotta a

¹⁰⁰ Takáts i. m. 168. l.

¹⁰¹ u. o. 175. l.

¹⁰² u. o. 176. l.

¹⁰³ u. o. 178. l.

¹⁰⁴ Takáts i. m. 185. l.

szükségszerű fejlődés okozta módosulások dacára is. Ennek a fegyvernemnek a nevét tehát az osztrákoknak köszönheti Európa, de taktikáját, hadifelszerelését és szellemét a magyaroknak, kik itt ősi hadi kultúrájuk legjavát adták át a Nyugatnak.

Fölmerül a kérdés, hogy ezt a fatális névcserét, mely szerint a magyarok által mindig óvatosan került és visszautasított „huszár” névvel jelölték a reguláris magyar könnyű lovasságot, az osztrákok vajjon egyszerű tévedésből, felületeségből követték-e el, avagy pedig ezen eljárás mögött valamilyen tendenciát kell keresnünk.

Nem tévedésből történt ez a névcseré, hiszen a bécsi udvar és hadvezetőség csak a német nyelvű irataiban szokta a magyar lovasokat huszároknak nevezni, a magyaroknak szóló latin nyelvű kiadványokban azonban, tiszteletben tartva a magyar terminológiát, csak equites Hungarorum stb.-ről beszél. A stájer rendek, kik „huszár”-jaikat Magyarországról fogadták fel, nagyon jól tudták, hogy ezek a huszárok milyen nemzetiségűek. 1540 előtt horvát nevűeket, de ezen időpont után már csak magyar nevűeket lehet találni mustralajstromaikban, kik általában a magyar nemességhez tartoztak. Tudták azt is, hogy ezek a magyar „huszár”-ok a török-rác huszároktól szellemre nézve különböznek. A Stájerországban szolgáló huszárokról fennmaradt katonai iratok óriási tömegében mindössze csak egy panaszos iratot találunk, de ez is inkább a spanyol katonák, mint a huszárok ellen szól. A huszárok okozta károkról alig esik szó ezekben az iratokban.¹⁰⁵ Nehéz is lenne elképzelni, hogy a magyar könnyű lovasságot, melyre a török elleni harcokban legfőképpen támaszkodtak s így nap-nap után érintkeztek velük, az osztrákok pontosan ne ismerték s ne tudták volna őket a török és rác „huszár”-októl megkülönböztetni. Aigner osztrák kamarai főtsiszt írja 1732. ápril. 22-én Mitrovicán kelt jelentésében,¹⁰⁶ amikor a Szerémségben garázdálkodó rác zsiványok kiirtására tesz javaslatot: „wird kain anderes expediens auf zu bringen sein zu extirpierung dies landsverderblichen übels, als wenn eine squadron regulierte hungarische husarn statt der übrigen quartierleut in Syrmia delogiret . . . als welche husaren zu derley operation ganz geschickt und flüchtig, auch schon in Servien vor etlich jahren renommiret wordten seint, welche nicht nur das landt gesaubert, sondern auch die transmigranten an ihre wohnstatt mit aller glimpfflichkeit zu bringen gewusst, ohne dem landt einen

¹⁰⁵ Takáts i. m. 243 sk. lk.

¹⁰⁶ v. ö. Takáts, A magyar gyalogság megalakulása, Bpest, 1908. 141. l. (Közös pénz. lev. Hung. 14987 f.)

tortt zugefügt zu haben.“ Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a szerémségi rác katonák és pandurok megfélemezésére, kik sokkal több kárt okoztak a rablásaikkal a vidéknek, mint azok a zsványok, kiknek üldözésére rendeltettek oda, reguláris magyar „huszár“-okat kér az osztrák kamarai főtitst, mert csak ezektől lehet várni a rend helyreállítását azon a vidéken. Ezek a rác katonák (die übrigen quartirleut in Syrmia) kétségkívül utódai a régi rác huszároknak, amint viselkedésük elárulja. Ime itt az osztrák kormány szembeállítja a reguláris magyar „huszár“-t irreguláris rác „kollegá“-jával, tehát a kettő közti különbséget nagyon jól kellett, hogy ismerje. Semmi sem világítja meg élesebben a két csapatnem közti nagy különbséget, mint az osztrák kormánynak ezen intézkedése, amely tehát minden időben nagyon jól tudta, hogy *más a rabló rác huszár és ismét más a „regulierter ungarischer Husar“*.

Az igazi okát ennek a szóbanforgó névcserének megtalálhatjuk abban a magyar haderő magyarsága és önállósága ellen intézett szívós aknamunkában, mely az osztrák kormányiszékek politikáját a XVI—XVII. századokban jellemezte s melynek oly megrázóan szemléletes képét festette Takáts Sándor „A magyar gyalogság megalakulása“ c. ismert művében.¹⁰⁷ Ebből a munkából megtudjuk, hogy a XVI—XVII. századokban a magyar vitéznek leírhatatlan nyomorúság, örökös szenvedés s nem ritkán éhhalál volt az osztályrésze. A magyar katonákat nemcsak hogy nem fizették, hanem még rágalmakat is szórtak rájuk, megbízhatatlannak és feyelmezetlennek mondták. Nem egyszer idegen generálisoknak kellett cáfolniok ezeket a rágalmakat.

Mіндеzen méltatlan bánásmódnak pedig az volt a célja, hogy a magyar haderőt földönfutóvá tegyék, a magyar haderőt gyöngítsék, hogy annál több németet, olaszt, szlávot stb. hozhassanak az országra, s így annál könnyebben vethessenek bilincset a nemzet kezére, lábára. A magyar haderő megsemmisítésén keresztül akarták a nemzeti önállóságot megszüntetni. Nemzeti felkeléseink egyik főoka is a magyar katonaság sérelme és elkeseredése volt. 1699-ben egy rendelettel a magyar haderőt megszüntették s 1702-ben már új huszár- és hajduezredeket szerveztek, német módra, német szóra és jórészt német tisztek vezetése alatt. A vérig sértett, porig megalázott nemzet a Rákóczi-felkelésben felelt ezekre a jogtiprásokra.

A magyar haderő elnemzetietlenítésére irányuló eme törekvéseknek teljesen megfelel a nemzet szemefényének, az ősi

¹⁰⁷ I. különösen e mű előszavát.

magyar könnyű lovasságnak az idegen, gyűlöletes és gyalázatos tartalmú „huszár” névvel való jelölése s a huszárságnak a rácokkal és horvátokkal való azonosítása. Egyik rejtett eszköze volt ez a névcseré is a magyar nemzeti haderő lejáratásának és elnemzetietlenítésének, melynek a magyarság mindvégig szívósan ellenállott s a „huszár” nevet nem vette be, csak akkor, mikor ezt a nevet egész Európa új tartalommal látta el s mit sem tudva a rác rabló-lovasokkal való kapcsolatáról, arra a reguláris magyar könnyű lovaságra alkalmazta, mely Mária Terézia háborúi idejében az egész világon dicsőséget szerzett a magyar névnek.

Szentkláray Jenő: „A dunai hajóhadak története” c. művében a magyar naszádosokat teljesen rác eredetűeknek igyekezett feltüntetni, holott ezt még a bécsi kormányiszékek is állandóan magyar nemzeti katonaságnak nevezik s magyar mivoltát eléggé megmutatta azzal, hogy mindig a nemzeti fölkelésekhez csatlakozott, az osztrák zsoldra állott rácok ellen harcolt. Takáts Sándor¹⁰⁸ mutatta ki ennek „a teljes tájékoztatatlanságból eredő történelemhamisításnak primitív tévedéseit” s az egykorú, hiteles adatok tömegével igazolta, hogy bár a déli végeken sok rác és horvát katona szolgált a magyar naszádokon, az a fegyvernem többségében magyar volt s megtartotta végig magyar jellegét. Magyar volt a naszádosok belső élete, kommandója, viselete. A XVI. sz. ötvenes éveiben már alig találunk köztük mást, mint magyar nevűt. Csak 1671 után, mikor a magyar haderő elnemzetietlenítése hevesebb ütemben vette kezdetét, szerették volna a komáromi magyar naszádosokat is elrácosítani, de hogy ez mennyire nem sikerült, mutatja az, hogy a Rákóczi-fölkelés kitörésekor a komáromi sajkások Pap István fővajda vezete alatt azonnal Rákóczi hadaihoz csatlakoztak s mint gyalogosok szolgálták végig a szabadságharcot.¹⁰⁹

Tagadhatatlanul van némi hasonlóság a Szentkláray és Tóth elméletei között, amennyiben mindketten rác eredetűeknek igyekeznek feltüntetni egy-egy magyar katonai alakulatot. Különbőség azonban kettejük között az, hogy Tóth tévedése nem tájékoztatatlanságból, illetve az ismeretek hiányából ered, hanem egy hibás megfigyelésnek előtérbe tolásából, melyhez ő nagy szorgalommal s széleskörű tudással gyűjtötte össze a bizonyító anyagot, de mindazt mellőzte, illetve háttérbe szorította, ami megfigyelésével ellenkezett s őt a helyes nyomra vezethette volna. Megható nézni, hogy

¹⁰⁸ l. A magyar gyalogság megalakulása, előszó V. l. 154. l.

¹⁰⁹ u. o. 173. l. Itt jegyezzük meg, hogy Vitkovics Gábor rác nyelven is kiadta Szentkláray után a naszádosok történetét s ő már egyenesen a rácok dicsőségét látja a naszádosok múltjában.

mennyi eruditiót és fejtörést pazarol ő annak a felesleges tételnek a bizonyítására, hogy az eredetében rác huszárság később elmagyarosodott és mi okból magyarosodott el. Amikor itt arra az eredményre jut, hogy ennek a folyamatnak legdöntőbb oka a koldusbotra juttatott határszéli nemesség mind gyakoribb huszárszolgálatára s a rácság beözönlésének ezzel időben párhuzamos elapadása, helyesen megállapított történelmi tényekkel operál, csak hogy ezeket helytelenül állítja be a történelmi fejlődés összefüggésébe. A török-rác huszárság, amint fentebb láttuk, efemer jelenség volt a magyar hadiszervezetben, akkor kezdődött, amikor még a rác föld határán állottak a végek s amint ezek a végek fokoatosan, a török előnyomulással párhuzamosan mindig beljebb tolódtak az ország belsejébe és így megszűnt a rác földdel való közvetlen érintkezés, eltűnik a rác huszárság is a magyar seregből. Ami helyére lépett a végeken, akár, mint százguldo, akár mint jargaló vitéz, az — amint fentebb kifejtettük — szellemére nézve különböző volt a rác huszárságtól, nem belőle fejlődött, hanem magyar talajból fakadt, mely legfennebb a töröktől vett át néhány külsőleges vonást, a török könnyű lovassággal való sűrű érintkezés és az ahhoz való kényszerű alkalmazkodás folytán. Annak a huszárságnak pedig, amely a XVIII. században magyar hatás alatt Európaszerte elterjedt, semmi köze sincs a XV—XVI. századi török-rác huszársághoz, a kettő heterogen úgy eredetét, mint lényegét tekintve. A huszárság elmagyarosodásáról beszélni tehát teljesen felesleges és elhibázott dolog.

Abban azonban igazat kell adnunk Tóth Zoltánnak Zsuffával szemben, hogy a huszár szó nem a magyar husz + ár összetétele, hanem a latin cursarius-ból származik, mely a szerbben előfordul kursar, gursar, hursar, gusar és husar alakokban is, amint erre Miklosich és Szarvas Gábor¹¹⁰ már régebben rámutattak. Ha a huszár ősmagyar eredetű szó lett volna, nem idegenkedtek volna tőle annyira nálunk a XV—XVII. sz. folyamán s szívesen alkalmazták volna nálunk továbbra is arra a fegyvernemre, amit eredetileg jelentett volna. A nálunk hosszú időn át tartó, nagy vonakodás ettől az infámis névtől azt bizonyítja, hogy nemcsak az intézményt magát, hanem az elnevezését is idegennek érezték, aminek a magyarsághoz semmi köze. Hogy ennek a török-rác eredetű rabló lovasságnak az eredeti elnevezése csakugyan cursarius (corsarius) volt, azt nem csupán a belőle származó s fentebb felsorolt szerb nevek bizonyítják, hanem a Laonikos által használt görög *επιτοδορμος* elnevezés is,

¹¹⁰ l. Magyar Nyelvőr 1877. évf. 26. l. A huszár népetimológiát helyesen útasítja vissza Tóth Zoltán szóbanforgó értekezése 139—140. ln.

mely nem egyéb, mint a latin *eques cursarius*-nak szószerinti fordítása. A velenceiek hozhatták divatba ezt az egész Balkánon elterjedt nevet, amely pontos fordításban a görögbe is behatolt, mint ugyanazon egy fogalomnak, a szabadon portyázó török lovascapatoknak az elnevezése. A fejlődés menetét világosan mutatják a *kursar*, *gursar*, *hursar*, illetve *gusar* és *husar* alakok. A *hursar* nem származhatott máshonnan, mint a *kursar-gursar*-ból s viszont a *hursar*-tól egyenes út vezet a *husarig*. Hogy itt a szókezdő *k*, *g*-nek *h*-ba való átmenetele a szerbben feltűnő, a rendestől elütő sajátosság, amint azt Tóth és Zsuffa is észrevették, az kétségkívül egy nyelvtörténeti problémát rejt magában a szlávisták részére, de azért még semmi okunk sincs föltenni azt, hogy *kursar* és *hursar* közt szoros összefüggés ne lett volna. Mindkét szó egyidejűleg előfordul a szerbben s mindkettő ugyanazon fogalomra vonatkozik, a két szó tehát etymológiailag is azonos.

A huszár név kétségkívül rác közvetítéssel jött át hozzánk, amint maga az intézmény is, melyre eredetileg vonatkozott s azt hiszem, nem tévedek, amikor azt állítom, hogy ez a biztosnak felismert tény vezette félre Tóth Zoltánt, amikor a magyar huszárságot is kétségtelenül rác eredetűnek gondolta s ehhez az apriorisztikus tételéhez keresett bizonyítékokat. Hogy itt két heterogén dolognak összekeveréséről van szó, melyre nézve ősünk egész a XVIII. századig nagyon óvatosan és határozottan distinguáltak s amelyet csak az osztrákok szándékos confusiója olvasztott össze, arra már fentebb rámutattam.

Darkó Jenő.

Kányaföldi báró Kerechény László, az alföldi főkapitány.

A magyar katona hőskora kétségtelenül a XVI. század s a magyar történelem legfényesebb fejezete a végek dicséretét őrzi. A daliás időkben a katona és vitéz fogalma öszeolvadt. Kardot hordott mindenki s akinek kard volt az oldalán, az már katona volt s aki katona, az vitéz. Csodálatos kor, csodálatos emberek! Mai mértékkel felmérhetetlenek, erényeikben, hibáikban egyaránt. Állandó harc, állandó bizonytalanság. Élet és halál közt hánykódó életsorsok. Hősök tündöklő emelkedése, tragikus bukása. Mint Kányaföldi Kerechény Lászlóé is.

A XVI. század hamisítatlan fia volt, jellemében századának minden erényével és hibájával. Mint üstökös emelkedik ki a tömegből, főkapitánnyá lesz s aztán amilyen hirtelen tűnt fel, úgy enyészik a semmibe. Élt, küzdött és elbukott. Megvádoltatott és elítéltetett anélkül, hogy meghallgatott volna. Életével becsületét is elvesztette. Pedig az elfogulatlan bíráló, aki ismeri a kort, a vérpárás XVI. századot, róla is csak azt mondhatja, amit Takáts Sándor mond Zrinyiről: „ember is volt, meg katona is volt és hibája is akadt annyi, mint más emberfiának a XVI. században. Ezek a hibák az ideális hősre talán árnyékot vetnek, de a XVI. században általánosak valának.”¹

De ha ártatlan volt — kérdezheti bárki — miért vádolták meg, ha a vádak hamisak voltak, miért ítélték el s ha az ítélet igazságtalan volt, hogy késztették évszázadokon át a perújítás? E kérdésekre csak úgy találhatjuk meg a választ, ha megismerkedünk életével, ha megismerjük a XVI. századot és szellemét, az eseményeket és jellemeket formáló erőit.

*

A mohácsi vész katonái, társadalmi és gazdasági téren egyaránt nagy változásokat hozott. Mindezek szükségszerű kialakulására a török elleni védekezés kényszere nyomta rá bélyegét.

¹ Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről, 261.

Nemzeti nagylétünk nagy katasztrófája a régi feudális honvédelmi rendszert is elsodorta s helyébe az újnak, a kettős királyválasztást követő polgárháború és a török elleni élet-halálharc tűzben-vérben kavargó káoszából kellett megszületnie. De amíg kialakult, az adott társadalmi és erőviszonyok között a védelem minden terhe csak a főurakra, a nagybirtokos dominusokra — mint a nemzet egyedüli tényleges erőt képviselő rétegére — hárulhatott.

A főurak átértékelték e hivatásuk felelősségét és súlyát s eszközökben nem válogatva igyekeztek a nemzeti védelem élő és anyagi eszközeit a maguk számára biztosítani. A vagyron, a birtok adta meg a hadviselés reális alapját és a hódoltság korában oly általánosak lettek a birtokszerzési ösztön elfajulásából származó túlkapások, hogy azokat nem is rótták fel az egyén hibájául s a legerőszakosabb főurak és főkapitányok is köztiszteletnek és becsülésnek örvendő, vítézi tisztességben élhettek.

Legnagyobb hőseink, legkiválóbb főtisztjeink ellen is támadtak ilyen vádak. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős ellen is folyt vizsgálat s a kiküldött biztosok ilyen javaslatot tettek a királynak: „Fölötte helyénvalónak találjuk, hogy Zrinyi gróf e tisztségből (szigeti kapitányság) elmozdítottassék. Méltóztassék olyan katonai férfiút választani, aki nemcsak a maga hasznára törekszik és aki ismeri a török ravaszságát s reá kell bízni a vár őrzését megfelelő fizetéssel.”² Ha a király elfogadta volna a javaslatot, ma a magyar nemzet egyik legnagyobb vértanújával, a magyar történelem egyik legragyogóbb hőstétével lenne szegényebb.

A hős Horváth Márknak, amíg csak élt, vizsgálatok és támadások ellen kellett védekeznie. Magyar Bálint ellen is özönlött a panasz. De alig volt főtisztünk, aki azt elkerülhette volna.

A főurak hatalmával és hatalmaskodásával szemben, támasz nélkül állott a kisnemes s nem volt más választása, mint elpusztulni, vagy servitorként a nagybirtokos szolgálatába állni.

Az ilyen servitorokból — magyarul atyafinak, atyafiszolgnának mondták őket — állott a főurak katonaságának színe-java s a feudális rendszer e késői hajtása valóságos áldás volt a földjükről elűzött nemesekre és jobbágyokra s számukra a nagybirtokos védelme és pártfogása alatt a nyugodt életet, családjuk biztonságát s gyakran a vagyonosodást és emelkedést jelentette.

² Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről, 278.

Servitorok voltak a Kerechények is, Nádasdy Tamás atyafi-szolgái. Nagyatyjuk — Bakócz Tamás egykori kincstartója — még nagyterjedelmű birtokokat hagyott gyermekeire, de atyjuk, a Zápolya-párti Pál, a polgárháború viharai közt tönkrement. Birtokai javarészét elzálogosította, vagy adósságokkal terhelte meg. Halála után nagykorú fiai. Mihály és László, a perek egész áradatával találták szemben magukat és csakúgy rá voltak utálva a nagyúr pártfogására, mint ahogy annak is szüksége volt rájuk a Dráva—Száva—Una vonal védelménél, mert birtokaik a Nádasdy-birtokok déli végződését alkották.

Kora ifjúságuk a családi vagyon megtartásáért és az elidegenített jószágok visszaszerzéséért folytatott küzdelmek közepette telt el s ha közben nem volt mindig igazuk, ha eszközeik sem voltak kifogástalanok s útjuk hatalmaskodások, rokon viszályok, sőt olykor testvérharcok között vezetett, ez a kor és a viszonyok sajátosságaiból adódott s ezekben a hibákban — amint már láttuk — a kor csaknem minden fiát, — kicsinyeket és nagyokat egyaránt, — el lehetne marasztalni.

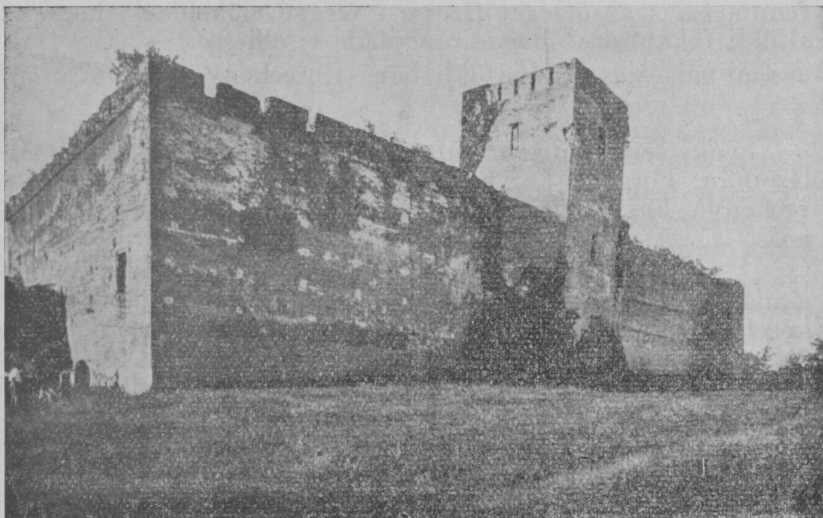
A Kerechény-fiúk nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak kortársaiknál. Ha azt látjuk, hogy a családi javakért folytatott küzdelmeik során annyira beleízeledtek a birtokszerzésnek legegyszerűbb, bár mai erkölcsi felfogásunk szerint megengedhetetlen módjába, hogy vagyonuk gyarapítására később is szívesen alkalmazták azt: nem szabad elfelednünk, hogy abban az időben ez volt az út, melyen a kor csaknem valamennyi nagy családja kiemelkedett a kisenemesek szürke tömegéből s megszerezte magának az ország védelmére szükséges javakat és hatalmat.

Ezzel a hibájukkal áldozatkészségüket és hűségüket állíthatjuk szembe. Karjuk, kardjuk és erszényük mindenkor készen állott, ha a nemzeti védelemnek áldozatokra volt szüksége s bármi okból is szakítottak annak idején atyjuk párttradícióival — akár számítás, akár a haza üdvé vezette őket ebben a lépésükben — miután ifjan Ferdinánd mellé állottak, bárhogy fordult is sorsuk, abban az időben egészen szokatlan hűséggel, életük fogytáig kitartottak mellette.

Résztvettek Nádasdy Tamás oldalán a Dráva-vonal védelmében s a harcok tüzeiben edződött meg az a bensőséges viszony, melynek gyümölcse a hatalmas Nádasdy-pártfogás volt. Hűségükért királyi adományokat nyernek. László, a király kegye mellett Zrinyi Miklós és Tahi Ferenc barátságát is megszerzi vitézségével. Megindul a család emelkedése, mely egészen a főnemesi rangig vezet. Mihályból Nádasdy mellett vicebán, majd alnádor lesz, Lászlóból pedig zászlósúr

és alföldi főkapitány. 1554-ben szigeti várkormányzó, de már 1556-ban lemond tisztjéről.

Istvánffy, aki Nádasdyval szemben érzett gyűlöletét a hozzá közelálló Kerechényekre is átszármaztatta, sietett ezért gyávasággal megvádolni. Szerinte, midőn Tojgun budai pasa Korotna, Kaposvár és Babócsa elfoglalása után, egy éjjelen át Szigetvár közelében táborozott, Kerechény annyira megijedt, hogy most már az ő várára kerül a sor, hogy Tojgun elvonulása után lemondott a veszélyes hely parancsnokságáról.³

A gyulai vár mai állapotában.

Ezt a vádat eléggé megcáfolja az, hogy Kerechény a szigeti kapitányság alól történt felmentése után, királyi adományban, néhány év múlva pedig a nem kevésbé fontos és nem kevésbé veszélyes gyulai várkapitánysággal való megbízásban részesült.

1556-ban Zrinyi oldalán, Stájerország zsoldján kapitánykodott, 1557-ben pedig testvéreivel együtt résztvett Ferhát boszniai pasa Horvátországot dúló csapatainak megsemmisítésében.⁴ A véres küzdelemben igen kitüntette magát s 1559-ben Baranya vármegyében, 1560-ban Baranya, Valkó és Körös megyében nyer királyi adományként birtokokat.

³ Istvánffy: Hist. de r. Hung. (1758. kiadás) 220.

⁴ Istvánffy: i. m. 235.

Ebben az évben történt, hogy Törteli Kun Balázs is követte azon elődeinek példáját, akik az áldatlan viszonyok miatt gyors egymásutánban mondtak le a nagyfontosságú, de düledező gyulai végvár kapitányságáról. Az új parancsnok megválasztása nem volt könnyű feladat. Olyan férfiút kerestek, aki az uralkodó teljes bizalmát bírja s emellett katonai képességeinél és egyéniségénél fogva is alkalmas arra, hogy a töröktől és János Zsigmondtól egyaránt fenyegetett végházat megoltalmazza. Mindezen felül elég gazdagnak és áldozatrakésznek kellett lennie, hogy a kincstár állandójellegű pénzzavarai között, ha kell, a várat saját erejéből is fenntartsa s az őrséget fizesse s eléggé előkelőnek, hogy az alföldi főkapitány magas rangját is viselhesse.

A választás Kányaföldi báró Kerechény Lászlóra esett.

*

Senki sem áhítozott túlságosan ez után az exponált állás után; Forgách Ferenc⁵ mégsem átalja azzal vádolni Kerechényt, hogy felesége vagyonából vásárolta meg magának.⁶

A valóság az, hogy már 1560 októberében folytak tárgyalások Kerechényvel s a gyulai váruradalom jövedelmeit kezelő királyi biztost, a mielőbbi felmentését sürgető Péchy Gáspárt azzal intik türelemre, hogy majd megy Kerechény.⁷ Az, hogy ez után az ígélet után még sokáig húzódtak az alkudozások, míg végre is Kerechény elindult Gyulára, nem látszik Forgách állítását megerősíteni, sőt inkább arra enged következtetni, hogy Kerechényt unszolni kellett a várkormányzóság vállalására.

1561. március 6-án érkezett mintegy 1000 lovasból és 260 darabantból álló kíséretével Kassa felől Gyulára. Szerencse, hogy a vár átadására vele érkezett királyi biztosok nagyobb mennyiségű hadiszert⁸ hoztak magukkal (ezért kellett a feltűnően nagy fegyveres kíséret), mert bizony szármalmas állapotban találta a végházat. Az omladozó falak és düledező bástyák között mindössze 16 (közte 6 hasznavehetetlen) ágyút, 490 rozsdás ágyúgolyót és 155 szakállast ta-

⁵ *Forgách*: *Commentarii* 305.

⁶ Somlyai Báthory Erzsébet — Kristóf és István, a későbbi nagy lengyel király nővére — volt első felesége, aki Gyulán halt meg 1562-ben.

⁷ *Karácsonyi*: *Békésvármegye története* I. 145.

⁸ a) Bécsből: 200 szakállast; 100 kicsiny, tüzes szerszámokra alkalmas puskát; 20 mázsa ólmot; 200 drb. vaslemezt; b) Trencsénből: 100 mázsa ágyúport; 100 nagy szakállast; c) Kassáról: 6 ágyút és 1200 ágyúgolyót (*Karácsonyi*: i. m. 158.)

lált. De a síralmas helyzet egy pillanatra sem csüggesztette el. Határozott, impulzív természete nem tűrte a téllenséget. Azonnal a vár megerősítéséhez fogott s amire a roskadozó végház már egy évtizede várt hiába, egy-kettőre megindult az építkezés.

Hogy ez milyen arányú volt, az 1562-ből származó átalakítási terv⁹ megvalósítását jelentette-e vagy csak a régi védőművek kitatarozására szorítkozott, nem tudhatni. Ezt a kérdést épügy csak a tervezett ásatások dönthetik el, mint azt, hogy vajjon az építkezéseket Mirandola, Kerechény maga, vagy más vezette-e.¹⁰

A gyulai építkezéseknél a legnagyobb gondot a munkae-
rő kérdése okozta. Ezen bukott meg Mágócsy várépítése is 1555-ben. Kerechény ezt is megoldotta. Mikor a Gyulát megillető jobbágyság kevésnek bizonyult a munkára, az Egernek robotolók hatalmas tömegeit hajtotta a vár építésére.

Emiatt komoly nézeteltérése támadt Veranzio Antallal, a történetíró egri püspökkel, aki már 1561. március 18-án bepanaszolta a királynál s 25-én Kerechénynek, majd 30-án ismét a királynak írt ez ügyben. Tiltakozása azonban eredménytelen maradt, mert Ferdinánd átlátva a megkezdett munka fontosságát és sürgősségét, arra az egy esztendőre, Kerechény rendelkezésére bocsátotta a már igénybevett munkaerőt.¹¹ És 1564 nyarán már csaknem készen állott a vár.¹²

Hihetetlen energiával dolgozik. Lobogó temperamentuma

⁹ Közli *Karácsonyi János*, Békésvármegye története I. kötetében. Szerinte a tervet, minden valószínűség szerint, Mirandola Pál vár-
építőmester készítette.

¹⁰ *Fraknoi Vilmos* (Évk. V., 26.) *Veranziora* hivatkozva (Monumenta Hung. Hist. Scriptores XIX., 265.) azt állítja, hogy az építkezést Mirandola Pál vezette, *Takáts Sándor* (Rajzok a török világból II., 19.) pedig azt, hogy Kerechény saját tervei szerint építkezett s csak akkor hozatta le Gyulára Nardinus Mihály várépítőmestert, mikor az erősség már nagyrészt készen állott. *Pataki Vidor* szerint (Bécsi Magyar Tört. Int. Évk. 1951., 118. old.) viszont Mirandola tervei alapján Grobischka Péter és Baldigara Cezare volt Gyula erődítője.

¹¹ *Veranzio*: XIX., 252–264.

¹² „Az 1564. év nyarán a külső vár kivételével már elkészült a jeles erősség. A királytól küldött biztosok megsejmelvén az új várat, nagy meglepéssel jelentik vala ő felségének, hogy Kerechény Isten segítségével befejezte a nagy munkát. A vár igen erős! A palánkok kívül-belül hatalmas tölgyekből készültek, miket erős kötések fűznek egymáshoz. A palánk belsejét vízzel föleresztett agvaggal töltötték, s fasúlyokkal keményre verték. A palánk bélése ily módon oly szilárd lett, hogy ha a palánkkarók kidőlnek is, az agyagfal magában is megáll. A földdel töltött palánk szélessége mindenütt 30 lábnyi. A külső palánk magassága körülbelül öt ölnyi. A várnak három nagy bástyája is van. A vár árka 60 láb széles és ebben egy magyar kopja mélységű a víz.” (*Takáts*: Rajzok a török világból II., 19.)

nem engedi pihenni. Várat épít s közben, ha főkapitányi kötelessége a mezőre szólítja, hadakozik.¹³

Alatta emelkedik a várőrség létszáma, fokozódik tevékenysége s békésebb napok virradnak a várhoz tartozó hat vármegyére. Már szigetvári kapitánysága idején is híres volt vállalkozásairól¹⁴ s most itt is napirenden vannak a portyák és lesvetések s a gyulai őrségnek bőséges alkalma nyílik, hogy vitézségét és hadi ügyességét bebizonyítsa.¹⁵

Szerződésének¹⁶ megfelelően, 500 huszárt és 550 puskás gyalagost tartott Kerechény a várban, de ezenkívül egy láthatatlan sereg is tőle kapta zsoldját: pompásan működő, hatalmas hírszerző szervezete. Kémei bejárják Konstantinápolyt, Drinápolyt, Szófiát, Belgrádot, Budát, Temesvárt és a többi hazai török végházat.¹⁷ 1565-ben Mágócsy Gáspáron kívül ő küldi Bécsbe a legtöbb kémjelentést.¹⁸

De állása nemcsak katonai, hanem politikai feladatokat is rótt rá, elsősorban — mint legnagyobbat — azt, hogy a tiszántúli részeket, János Zsigmond pártjáról elvonva, Ferdinándnak nyerve meg. S ebben nem is fáradozott hiába, mert míg Gyula állt, Békés, Zaránd, Arad, Csanád, Csongrád és Külső-Szolnok vármegye valóban megmaradt a király hűségén.

Emellett sógora, Báthori Kristóf, segítségével igyekezett a király és János Zsigmond között békét közvetíteni.¹⁹ Hogy fáradozása nem járt sikerrel, nem rajta múlt.

A vár építése, fenntartása, sokoldalú katonai és politikai tevékenysége természetesen tömérdek pénzt emésztett fel. Kiadásainak fedezésére a váruradalom jövedelme és a hat vármegye adója, együttesen mintegy 21.000 forint állt rendelkezésére. Ezenkívül Miksa¹⁹ kötelezettséget vállalt, hogy Csehország adójából még évi 10.000 forinttal járul a vár fenntartásához s megszállás esetén megerősíti az őrséget és a vár egyéb szükségleteiről is gondoskodni fog.

Így papíron nagyon szépen mutatott mindez, a valóságban azonban Gyulára is a végvári élet átka, az állandó fize-

¹³ Így 1562-ben Szatmár felmentésére 500 lovast küld, majd az onnan visszavonuló temesvári basát maga támadja meg. 1565-ben a felső Tisza mentén harcol sikeresen lovassága zömével.

¹⁴ *Takáts*: Rajzok, I. 400.

¹⁵ Kerechény Lászlónak száz jó huszárja például 1561 április végén, Szeged alatt, Ferhát aga 300 lovasát megsemmisítette. A magyarok Ferhát aga fejével és zászlójával tértek vissza Gyula várába. (U. ott: 599.)

¹⁶ *Haan-Zsilinszky*: Békésmegyei Oklevéltár 148—151.

¹⁷ *Évk.* (Békésvárm. Régészeti és Mívelődéstört. Társulat évkönyve) VII. 48.

¹⁸ *Takáts*: Rajzok, II. 187.

¹⁹ *Évk.*: VII. 50. és köv. (Regesták V., VI., XI. és XII.)

tetlenség nehezedett. Egy ránk maradt levelében²⁰ azt panaszolja Kerechény a királynak, hogy a katonák zsoldjára már egy év óta semmit sem kapott. Pedig már abban az időben is igazság volt, hogy a hadviseléshez három dolog szükséges: pénz, pénz és pénz! Ha pedig nem volt pénz, teremteni kellett.

És itt szembe kell néznünk a Kerechény ellen emelt vádak egyik csoportjával: a kapzsiság, hatalmaskodás és a nép sanyargatásának vádjával. Forgách jegyzi fel, hogy birtokaihoz 1558-ban Nikolsburg várát is megszerezte s az annak megvásárlására kölcsönvett 60.000 forintot, mint gyulai kapitány, néhány év alatt kizsarolta az alföldi vármegyék népétől.²¹

Az 1566. évi országgyűlés 100 ívre terjedő sérelmi felterjesztésében bepanaszolják a rendek, hogy még szigeti kapitány korában erőszakosan elfoglalta néhai Gyulai Gergely Baranya vármegyei birtokát a törvényes örökösöktől.²² Hasonló hatalmaskodásért gyulai kapitánykodása idején is tömegesen megy ellene a panasz s Miksa király 1566. május 22-én igazolásra is felszólítja.²³

Mágócsy Gáspár egri kapitány 1566. február 2-án azt írja Schwendi Lászárnak, hogy Gyulán sem Kerechényt, sem helyettesét Marinith Ferencet nem szeretik a szertelen zsarolás miatt, amellyel a népet kifosztották s a katonák lelkét is elidegenítették maguktól.²⁴ Nem keresem, mennyi volt igaz e vádakból, mennyi nem? Rámutattam már, hogy a hódoltság korában alig volt főtisztünk, aki ellen ilyen és hasonló panaszok ne lettek volna.

„Mi sem könnyebb — írja Takáts Sándor²⁵ — mint a XVI. század viszonyait, vitézeinek erőszakoskodásait, fosztogatásait, önzését és kapzsiságát védelmezni. Aki jól ismeri a XVI. század viszonyait, az tudja, hogy maguk a politikai és gazdasági viszonyok, akarva, nem akarva, erőszakoskodásra és kapzsiságra hajtották az embereket. Az életfenntartás ösztöne, a családról való gondoskodás, minden eszközt megragadott akkor, mikor a megélhetés mindenkire nézve igen megnehezedett. A török terjeszkedése és folytonos támadásai miatt a legtöbb ember vagyonát veszítette. Hiába hívatlakodott, hiába vitézkedett, megérdemelt zsoldját meg nem kapta. S minél magasabb tisztséget viselt valaki, annál rit-

²⁰ *Évk.*: VII. 49. (1565. V. 7.)

²¹ *Forgách*: i. m. 305.

²² *Évk.*: VII. 44.

²³ *Évk.*: VIII. 50. (Regesták XLVIII.)

²⁴ *Évk.*: VIII., 50. (Regesták XIX.)

²⁵ *Takáts*: Emlékezzünk eleinkről, 267.

kábban jutott fizetéshez. Csoda-e, hogy ily viszonyok között a tilosra vetemedett? Csoda-e, ha egymásra támadtak azok, akik örökösen vérontással foglalkoztak s idejük sem maradt a szelídebb és nemesebb erkölcsök elsajátítására, amelyek különben is csak békés és nyugodt időkben szoktak virulni. Ha tehát valaki Zrinyinek és kortársainak hibáit menteni akarja, száz meg száz mentőöket találhat. Arra semmi szükség, hogy ezen hibákat szépítsük vagy letagadjuk s azokat illessük váddal, akik e hibákat megemlíteni merték. Különben is Zrinyi Miklósnak és kortársainak hibái és bűnei olyanok voltak, hogy azok nélkül a XVI. századba nem is illenének.”

Ha teljes mértékben magunkévá is tesszük Takáts Sándor felfogását, azokat a vádakokat mégsem hagyhatjuk szó nélkül, melyek szerint Kerechény katonáit is megrövidítette volna. Mert ilyenekkel is illették.

1564-ben komisszáriusok jártak Gyulán s a többi közt a zsákmány ügyével is foglalkoztak. Az volt a vád a főkapitány ellen, hogy a zsákmánynak nem a jogos egyharmadát, hanem nagyobb részét veszi el katonáitól. A vizsgálat igazolta Kerechényt, mert a gyulai vitézek kijelentették, hogy kapitányuk semmit sem vesz el tőlük.²⁶

Mágócsynak azt a már említett vádját pedig, hogy Kerechény elidegenítette magától katonái lelkét, eléggé megcáfolja Bay Ferenc, aki körülbelül ugyanabban az időben szemléli meg a várat s jelentésében többek között azt írja, hogy a legénység a fizetetlenség miatt elkeseredett, jobbra-balra futni készül s Kerechényt követeli a várba.²⁷ Ekkoriban a várkormányzóságról való lemondása ügyében a királynál járt a főkapitány s ha vitézei nem ragaszkodtak volna hozzá, aligha követelték volna visszatérését.

1565-ben mondott le tisztségéről Kerechény. látva, hogy a török készülődéseiről küldött jelentéseit semmibe sem veszik az illetékesek s hogy sem kéreccsel, sem könyörgéssel nem tudja elérni, hogy a vár védelméhez nélkülözhetetlen szükségleteket a Haditanácstól megkapja. (Sokan ezt a lépését is terhére róják, noha csak azt tette, amit elődeinek egész sora megtett s amihez kétségtelen joga volt.)

A király azonban nem fogadta el lemondását, mert helyére (gondosságát és rátermettségét Schwendi is mindig kiemelte jelentéseiben) nem tudott más alkalmas parancsnokot találni. Magához rendelte tehát, hogy megkísérelje a tisztségében való megmaradásra bírni.

A főkapitány — amint maga írja²⁸ — Gyulát olyan jól

²⁶ Takáts: Rajzok, III. 148.

²⁷ *Évk.*: VIII. 41.

²⁸ *Évk.*: VIII. 28. (Reg. XV.)

ellátva, hogy baj ne történhessék, Marinith Ferenc kapitány gondjaira bízta s Kassán és Bécsen át Linzbe utazott a királyhoz. Ott az uralkodóval és hadi tanácsosaival folytatott tárgyalás során, szerződésére hivatkozva kijelentette, hogy csak abban az esetben vállalja tovább is a kapitányságot, ha:

1. a vár kiterjedésének megfelelő és annak védelmére elégséges őrséget adnak Gyulára;

2. ágyúval, lövészerrel és egyéb szükségesekkel felszerelik a várat;

3. folyósítják a gyulai vitézek elmaradt zsoldját s azonkívül is ellátják őt két vagy három hónapra fizetésére szükséges előleggel.²⁹

Nem tudjuk, hogy folyt le a tárgyalás, de a király végül is öccséhez, Károly főherceghez, útasította Kerechényt, anélkül, hogy megállapodott volna vele.³⁰

A lemondott főkapitány tehát visszatért Pozsonyba s ott az országgyűlésen, Károly főherceg és a rendek jelenlétében Zrinyi Miklóssal együtt rámutatott a közeli török veszedelemre és sürgette a segítséget. Majd ünnepélyes nyilatkozatot tett, hogy addig, amíg feltételei nem teljesülnek, nem tér vissza a gyulai kapitányságba.

Ezt a lépést a király rossz néven veszi s április 6-iki levelében³¹ siettetni, hogy térjen vissza állomáshelyére. Hivatkozik Kerechény hűségére és hazaszeretetére s nem hiszi, hogy „továbbra is annyira megátalkodottan fogja sürgetni ama súlyos feltételeket s elébe helyezné azokat kedves hazája üdvének, melynek most sokkal nagyobb és hasznosabb szolgálatokat tehet, mint valaha.“

Kerechény azonnal válaszol s jelenti, hogy rögtön visszatér Gyulára, ha a nélkülözhetetlenül szükséges ágyúkon és hadiszereken kívül legalább azt az 1500 embert megkapja, melyet a Haditanács már megígért s annyi pénzt, hogy a hátralékos zsoldot kifizethesse. Felajánlja, hogy ha többé semmit sem kapna, jószágait fogja elzálogosítani s így gondoskodik az őrség zsoldjáról. Ezzel szemben csak annyit kér, hogy a királytól biztosító levelet kapjon, hogy a várra fordított kiadásait neki, vagy halála után örököseinek megtéríti.

Szívesen eleget tett volna felmentése iránti kérelmének — írja erre a király³² — de minthogy helyi ismereteinél és katonai képzettségénél fogva jobb szolgálatot tehet neki és az országnak, mint bárki más, nem kételkedik, hogy a közjót magánérdekei elé helyezve, úgy fog cselekedni, ahogy

²⁹ *Évk.*: VIII. 44. (Reg. XL.)

³⁰ *Évk.*: VIII. 56. (Reg. XXX.)

³¹ *Évk.*: VIII. 57. (Reg. XXXII.)

³² *Évk.*: VIII. 45. (Reg. XLI.)

azt tőle, a vitéz és bölcs férfiútól elvárja s kész lesz a kapitányságot tovább is viselni. Legyen meggyőződve királyi kegyéről s higgye el, Isten segítségével fogja kísérni és az egész ország hálás elismerése jut osztályrészéül. Egyébként elégedjék meg a Haditanács által ajánlott 1500 katonával, ágyúkról Károly főherceg intézkedik, pénzt pedig kap annyit Bécsben, hogy a katonák legnagyobb részének elmaradt zsoldját kifizetheti. Arra a szép ajánlatára, hogy hajlandó jószágait zálogba vetni, hogy a zsoldot fizethesse, Károly főherceg ad majd választ.

Május vége felé érkezett Kerechény Ungvárra Károly főherceg levelével,³³ melyben az utasítja Schwendit, hogy adjon a főkapitánynak 800 német gyalogost, magyar katonákat, ágyút s lövészt, amennyit csak lehet. Schwendi itt közölte vele, hogy 400 német puskást már május elején útbaindított Gyulára s megígérte, hogy még 200 puskást és 200 cseh sáncásót is küld s lehetőleg lövészerrel is segíteni fogja.

Az ígéretekben megnyugodva, erőltetett menetben öt nap alatt érkezett vissza Kerechény várába, melynek meg szállása ekkor már mindennap várható volt.

A király visszatéréseért sietett köszönetét kifejezni, hangsúlyozva, hogy a vár védelmére mindent megtesz.³⁴ De az ígéretek mindörökre ígéretek maradtak s a segítségre csakúgy hiába várt Kerechény, mint a nemzet halájára és elismerésére, a maga részéről azonban mindent elkövetett, hogy magárahagyatottságában is vitézi hírének sérelme nélkül állhassa meg a helyét.

Már márciusban felvett volt 60.000 forint kölcsönt a vár érdekében,³⁵ most pedig lázas sietséggel lát munkához, hogy a még rendelkezésre álló rövid idő alatt a várat védhető állapotba juttassa, az őrséget pedig toborzás útján a szükséges létszámra kiegészítse.

A legsúlyosabb vádak a vár elvesztése miatt érték Kerechényt. Nemcsak vezéri képességeit vonták bírálói kétségbe, nemcsak gyávasággal vádolták meg, hanem hitszeggel és árulással is.

A XVI. századbéli Gyula főerőssége fekvésében rejtett. A Körös szigetein épült a város és a folyó iszapos, lápos partjai igen megnehezítették megközelítését.³⁶

³³ Évk: VIII. 47. (Reg. XLIII.)

³⁴ Évk: VIII. 53. (Reg. LV.)

³⁵ Évk: VII. 16.

³⁶ A XVI. és XVII. századbéli Gyuláról számos látrajz maradt ránk, de ezeknek bizony vajmi kevés közül van a földrajzi adottságokhoz.

Maga az erősség három részből állott: a belsővárból (a vázlaton „A”), a külső- vagy huszárvárból (B) és a latorkerttel védett városrészből (C).

A belsővár magvát, a XV. századból származó és még ma is álló, téglából épült óvárat, kettős palánk övezte és árok választotta el a külsővártól, melynek palánkja mellett a huszárok házikói és az istállók húzódtak meg s egyik sarkában erődfok (D) állott.³⁷ Tágas udvarán volt a huszárok gyülekező helye.

A palánkon kapú, a Körösön híd (F) vezetett át az erősített városrészbe, melynek három kapuja (E, G, H) a külvárosok (I), kettő (J, K) pedig a mező felé nyílt. A kapuk fölé vigyázó házakat építettek, azokban látták el az őrködők szolgálatukat.

Abban az időben az ilyen várat — földből és fából lévén — csak ideiglenes védelemre tartották alkalmasnak s a várkapitány már szerződésében rendszerint kikötötte, hogy vitézi hírének sérelme nélkül, meddig tartozik védeni és — amint Kerechény szerződésében³⁸ is láttuk — hogy ostrom esetén mikor kell segítséget kapnia.

Az állandó várórséget 1500 főre egészítette ki toborzás útján Kerechény s így a Schwenditől kapott 600 német puskával 2100 főre rugott az összes létszám.

Dehát a várat nem számok, hanem emberek védik s az

A gyulai múzeum gyűjteményében levő példányok általában négy alaptípusra vezethetők vissza:

1. A legrégibb, az 1566. évi várostrom teljesen képzeletszülte ábrázolása.

2. A második tipushoz a nürnbergi Zündt Mátyás itt is közölt metsetének változatait számítják. A Zündt-féle rajz is az 1566-i ostromot ábrázolja s bár rajzolója valószínűleg csak szemtanú elbeszélése után dolgozhatott s így természetesen sokat torzított, mégis ez a látrajzok közül az egyedüli, mely némileg valószínűsíthető s emellett az ostrom egyik jelenetének (várórség kirohanása) s a török útegek első felállításának is érdekes képét adja.

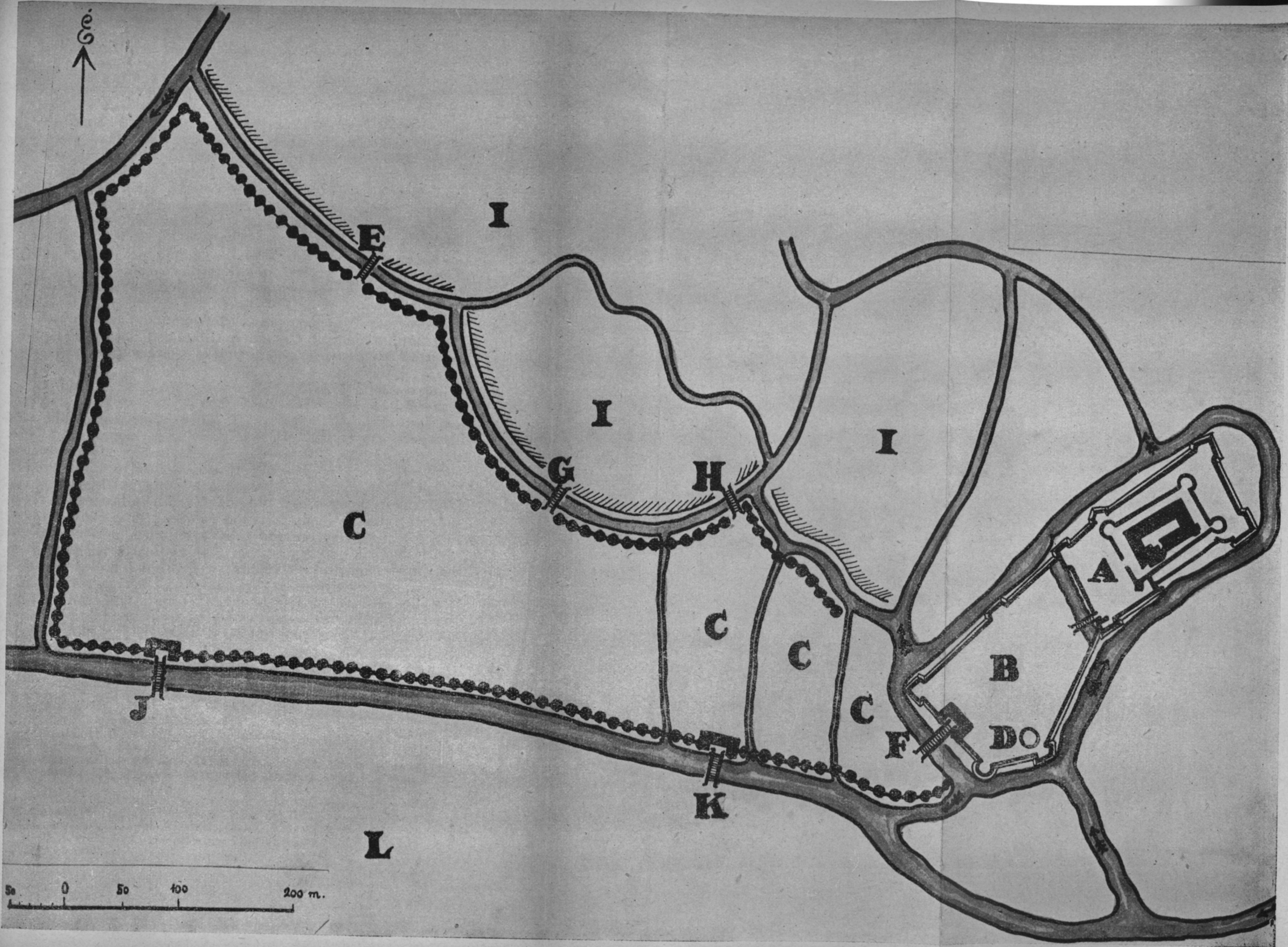
3. A harmadik típus a legismertebb. Német, olasz és holland szöveggel a gyulai múzeumban is legalább húsz változatban fordul elő. A várat és a várost egy közös erődtérképbe foglalva, hegyek közé helyezi s mecseteiről ítélve már a török időből (1566—1695) származik.

4. A negyedik típus, főként olasz kiadásban, négyszögletes várat ábrázol, hat kiszögelő védőművel s a falakon belül mecsetekkel. A várat keresztény sereg ostromolja.

A Zündt-féle képet és a vár 1562-ből származó és hitelesnek tekinthető alaprajzát a régi folyómedrek és várarkok még ma is fellelhető nyomaival egybevetve, a XVI. századbeli Gyula erősítéseit az ide mellékelt vázlat szerint kíséreltem meg rekonstruálni. Hogy ez mennyire közelíti meg a valóságot, az ásatások fogják megmutatni.

³⁷ Az 1562. évi átalakítási terven „cavalliero”- (cavalier) nak jelzett, kimagasló, kerek védőmű, mely a Zündt-féle rajzon is jól látható, tüzelő lövegeivel.

³⁸ *Haan-Zsilinszky*: Békésmegyei oklevéltár, 148. és k. II.

Gyula erődítései a XVI. században.

erőviszonyok értékelésénél nagy hibát követnénk el, ha mellőznénk az erkölcsi tényezőket.

Tudnunk kell, hogy a magyar katonának élelem nem járt, csak zsold, a fizetetlenség pedig állandó vendég volt a gyulai végházban. El lehet képzelni, hogy az éhezés mennyire aláásta a fegyelmet.

Míg Kerechény odajárt a királynál, aggasztóra fordult a hangulat s Bay Ferenc már említett szemlejelentésében³⁹ azt írta, hogy ha sürgősen nem gondoskodnak a zúgolódó legénység kívánságainak kielégítéséről, nem lehet arra számítani, hogy ez a nép az ellenség előtt megállja a helyét. A németekről maga Schwendi írja,⁴⁰ hogy pénz kell nekik, mert ha egyszer elkezdenek lázongni, nem lehet többé velük bírni.

Bay a vár védhetőségét kétségessé tevő hadiszer-hiányokról is hosszú listát állított össze,⁴¹ de nem tudunk róla, hogy ezeknek pótlására az ellenséges megszállásig bármi is történt volna.

Láthatjuk, hogy nem kis nehézségekkel állott szemben a gyulai várkapitány. Ilyen hiányos felszereléssel és már béke idején kiéhezett, zúgolódó őrséggel palánkot, csak kiváló parancsnok tud, szabályszerű ostrommal szemben, hosszabb ideig védeni. És Kerechény ezt tette. Ostromlott várban, állandó harc közepette állította helyre a távollétében meglazult fegyelmet s a nagyobb részében csak közvetlenül a megszállás előtt toborzott legénységet olyan lelki egységbe forrasztotta egybe, hogy az nemcsak kitartott, hanem még hősi teljesítményekre is képessé vált.

Kerechény tisztában volt elszigetelt⁴² végházának ellenállóképességével s tudta, hogy rendszeres ostrom esetén csak a felmentés segíthet, különben a vár menthetetlen.

De tudta ezt János Zsigmond is, aki mitsem óhajtott jobban, mint hogy Gyulát megszerezve, az alföldön megelőzze a török hódítását. Elküldte hát, még a megszállás előtt, váradi kapitányát, Báthori Kristófot Gyulára, hogy beszélje rá sógorát a vár átadására. A török ellen úgysem tudja megvédeni s így legalább keresztény kézre kerül.⁴³

³⁹ *Évk.*: VIII. 41.

⁴⁰ *Évk.*: VIII. 42. (Schwendi 1566. ápr. 18-iki levele.)

⁴¹ Melléklet Schwendi 1566. ápr. 18-iki leveléhez. Eszerint kellett az öt bástyára 5 nehéz ágyú, 5 tarack, 5 mozsár, 4 sugárágyú, 400 ágyúgolyó, 200 szakállas, 400 félszakállas, 400 q. lőpor, 100 q. ón, 70 q. kén, 100 q. salétrom, 200 q. vas, 4 ágyúmester, 20 pattantyús, stb., stb. (*Évk.*: VIII. 43.)

⁴² Miksa birodalmával csak észak felé volt némi összeköttetése, de a legközelebbi királyi végházak Eger és Tokaj olyan távol voltak, hogy azok támogatásával a gyulai végház nem számolhatott.

⁴³ *W. de Bethlen*: *Historiarum Lib.* V. 94—99.

A gyávának és hitszegőnek kikiáltott Kerechényt azonban nem tudta Báthori érvelése megtántorítani. Nem ragadta meg a kínálkozó alkalmat, hogy kitérjen a reávaró közeli veszedelem elől, noha tudta, hogy minden itthagyt javáért, méltóságáért bőséges kárpótlás várna rá Erdélyben. Bízott királya ígéretében s hű maradt esküjéhez.

Tovább folytatta előkészületeit, míg csak jelentést nem kapott a török közeledéséről. Akkor aztán lovassága nagyobb részével eléje ment s Kétegyháza alatt sikeresen rajtaütött pihenő előcsapatain. A mindkét részen veszteséggel teljes harcnak a sötétség beállta vetett véget, mikor a gyulaiak foglyaikkal és gazdag zsákmányukkal visszavonultak a várba, a török pedig rendezkedés után több oszlophan folytatta előnyomulását s még azon éjjel (június 24-én), már amennyire Körös kiöntései megengedték, körülfárta a várost.⁴⁴

Másnap reggel arra ébredtek a gyulaiak, hogy mai Galbácskert, Sándorhegy, Töviskesszállás területén, hatalmas félkörben, Köröstől-Körösig, ott táborozik előttük a török sereg.

Megdördültek hamarosan az ostromágyúk is. Egyelőre még távolról és csak a külvárosokat lőtték, de Pertev pasa, a török vezér már kiadta a parancsot a Körös elvezetésére s Varsándnál éjjel-nappal építették a gátat. Öt nap múlva már apadóban volt a víz s Kerechény a tarthatatlan külvárost kiürítette és felgyújtatta.⁴⁵

Így már a várhoz férkőzhetett Pertev. A tűzérseget előre rendelte a külváros területére, az üszkös romok között felállíttatta sánckosarait, ütegsáncokat hányatott s megkezdte a rendszeres ostromot. Tűzérparancsnokának, Kunovits Mehemednek ágyúi közvetlen közletről bontották a palánkot, a janicsárok futóárkokat ástak előre s a védők „tüzes szerszámai” ellen nyers bőrékkel védett, lassan előgördülő ostromtornyok lövészeinek tűzoltalma alatt igyekeztek a palánkok tövét elérni.

Sokat szenvedett az őrség a török ágyútüzétől, sokan megsebesültek az árkokban lappangó janicsárok nyilaitól és golyóitól és sok derék bajtársa mellett elesett Olesarovits Demeter, a huszárok egyik kapitánya is.

A gyulai pattantyúsok szorgalmasan válaszolgattak a töröknek s az akkori viszonyok között szokatlanul heves tüzelésben — amint Istvánffy⁴⁶ írja. — három nagy ágyújuk

⁴⁴ Az ostrom részletesebb leírását, a források megjelölésével, lásd a *Magyar Katonai Szemle* 1936. évi 5. számában 202—215.

⁴⁵ A Körös elvezetését, a külváros kiürítését és felgyújtását *Zsámboki* említi, a Bonfini 1690-es kiadásához fűzött „De Giulae et Zigethy exita” c. leírásában (611.)

⁴⁶ *I. m.*: 290.

vagy igen átmelegedvén, vagy a tűzerek gondatlansága folytán szétrobbant s repülő darabjai több tűzért és sok körülállót megöltek, vagy súlyosan megsebesítettek.

Több mint két hetes tűzérségi előkészítés után, mikor a palánkok omladékain már fel lehetett mászni, a mellvédek és lövőrések csaknem hasznavehetetlenekké váltak s az árkokat több helyen sikerült rőzsével és földdel betömni, Pertev rohamraérettnek ítélte a várat. Július 17-én, napkelte előtt, támadáshoz csoportosította csapatait s virradatkor egyszerre négy oldalról indította meg a rohamot.

A védők heves elhárító tüzében, gyújtókoszorúk és más tüzes szerszámok sűrű hullása közt kapaszkodott fel a gátakra a török. Délig tartott az elkeseredett kézitusa, melyből a fegyverfogható polgárság is derekasan kivette a részét. Végül is Pertev megelégedve a reménytelen küzdelmet, súlyos veszteséget szenvedett és a kánikulai hőségben ellankadt csapatait visszaparancsolta.

Istvánffy szerint 2000 embert vesztett a török, de 40 német is elesett s a magyarok közül sokan, köztük Henyei Miklós is, az aranysarkantyús vitéz, Kerechény egyik legderekabb tisztje.

A roham visszaverése után valamelyik éjjel olyan sikeres kirohanással válaszolt arra Kerechény, hogy Bécsben már az a hír járta, hogy a török felhagyva az ostrommal, eltakarodott a vár alól.⁴⁷

Az ostrom további történetét a különféle kútfők a legkülönbözőbb módon adják elő. Igen bajos ezeket összeegyeztetni, mert olyan ellentétekről van szó, hogy míg az egyik⁴⁸

⁴⁷ A „*Neue Zeitung*“, von dem 5. Augusti, disz 66. Jars aus Wien, von dem vesten Stat und Schloss Jula, inn Ungern, 40 meyl under Ofen, etc.“ c. egykorú újságlap (gyulai múzeumban) előadja, hogy mintegy 50.000 török ostromolta hevesen a várat, de Kerechény és derék hadi népe, Isten kegyelméből, sikeresen ellenállt. Sok törököt megöltek és az ostromló sereget visszavonulásra kényszerítették. Kerechény, György kapitánnyal (br. Jörger, v. Geriger Farkas, a német puskások parancsnoka), a sziléziai és magyar csapatokkal kitört, a törökök után nyomult, az utóhadat megtámadta, 800 törököt levágott, számos keresztény foglyot kiszabadított, a török ágyúk egy részét elfogta és a török tűzereket a többi ágyúval a mocsárba szorította, ahonnan az ágyúk csöveit csak nehezen tudták lovakkal kivontatni és táborukba visszavinni.

Egy másik, Nürnbergben megjelent röpirat (*Fraknoi*: Gyulavár multjából, Évk. V., 29.) szerint Kerechény kirohanása alkalmával a temesvári pasa is elesett, egy előkelő bég („grosser Beg aus Persia”) pedig egyik lábát vesztette el.

Helyi hagyományok szerint Lőrinc-napján, aug. 10-én történt ez a kirohanás, ennek azonban ellene szól az a tény, hogy a *Neue Zeitung* már augusztus 5-én megemlékezik róla.

⁴⁸ *Kurtzer Bericht was massen die Festung Jula in des Erbfeinds Gewalt kommen*” c. 1566-ban, valószínűleg a Gyuláról menekült Rottenau Bernát német hadnagy elbeszélése után készült újságlap, mely-

azt állítja, hogy Kerechény már július 25-én feladta a huszárvárat, sőt Zsámboki⁴⁹ szerint hamarosan a kővárba szorult vissza, addig mások meg sem említik, hogy a huszárvár az ostrom folyamán a török kezére került volna.

Hitelt érdemlően talán sohasem lehet a július 17. és szeptember 1. között történeteket tisztázni, mégis megkísérlem a következőkben, a lehetőleg többoldalról megerősített adatokból, az ostrom további menetét összeállítani.

A roham visszaverése után a gyulaiak nekiláttak a megromgált gátak kijavításának s a veszélyesebb helyek mögé új sáncokat hánytak.⁵⁰

Ekkoriban járhatott ismét Gyula alatt Báthori Kristóf, hogy János Zsigmond ajánlatait megismételje a szorongatott helyzetben levő Kerechény előtt. Pertev ugyan nem engedte be a várba sógorához, de egyik kísérője, Borbély György, felkereshette a főkapitányt. Dolgavégezetlenül kellett azonban visszatérnie, mert Kerechény kijelentette, hogy a hűségére és becsületére bízott várat megtartja királya számára s utolsó leheletéig védelmezi.⁵¹ Hasonló választ adott a renegát Réz agának is, aki Pertev nevében szólította fel a vár átadására.⁵²

Ekkor még rendületlenül bízott benne, hogy a király megindítandó hadműveletei Gyulát is tehermentesítik, de számított arra is, hogy ha ezek nem sikerülnének, az ostrom fokozott erővel megújulna s a várat fel kellene adnia, a győztes ellenségtől a végső szükség pillanatában tisztességes felteteleket eszközölhet ki.⁵³

Alig érkeztek vissza a követek a török táborba, újra megdördültek az ostromágyúk. Pertev belátva, hogy az erős palánkokban lövetéssel nem sok kárt tesz, aknák ásására pedig a talajvíz magas állása miatt nem gondolhat, a gerendázat felgyújtására határozta el magát.⁵⁴

Oldalról, hegyes szögben tüzelő ágyúi leverték a palánkoldalakat borító vastag vakolatot s mikor aztán a külső gerendázat már csupaszon állott, a janicsárok, a falak tövébe nyomulva, beásták magukat a cölöpök közé és több helyen felgyújtották azokat. Ez ellen nem volt védekezés. Augusztus elejére már néhány jókora rés tátongott a külsőváron s

nek nyilvánvalóan tendenciózus beállítását *Karácsonyi János* Békésvármegye történetében teljesen elfogadta.

⁴⁹ De Giulae et Zigethy exita (I. 43. megj.).

⁵⁰ *Évk.*: VII., 30.

⁵¹ *Bethlen*: Hist. Lib. V., 130.

⁵² *Évk.*: VII., 30.

⁵³ *Szamosközy*: (Monumenta Hung. Hist. Scriptores, XXI.) I., 44.

⁵⁴ *Istvánffy*: i. m. 291.

a palánkokból néhol már csak a belső cölöpfal félig össze-
égett és befelé dűledező gerendái állottak.

A török megismételte az általános rohamot⁵⁵ s hiába-
való volt a várórség hősi elszántsága, hiába Földváry István
és Ghiczey János vitézsége. A fölös erő mindinkább tért
nyert. Estefelé már-már úgy látszott, hogy a török lesz a
huszárvárban az úr, de Kilithy István, a szürkület beálltá-
val még egy utolsó elkeseredett ellentámadást kísérelt meg
magyar darabontjai élén és sikerült is az ellenséget ismét ki-
verní a palánkok közül.

Gyulai Gaal András, Kerechény küldötte is szerencsésen
visszaérkezett az ostromzáron át, Miksa király július 26-án
kelt biztató levelével,⁵⁶ de ekkor már nem volt elég a bizta-
tás. Csak a felmentés segíthetett volna, ha idejekorán meg-
érkezik.

Az őrség elérkezett teljesítőképességének végső hatá-
rára. A hosszú ostrom véres küzdelmei, a szakadatlan munka
és őrködés teljesen kimerítették. A mocsaras kigőzölgések,
a rekkenő hőség, a kútak kiszáradása és az elégtelen, egy-
oldalú táplálkozás következtében járványok léptek fel. A
különböző tifózus lázak és a vérhas mellett alkalmasint a
század hírhedt nyavalyája, a magyar betegség, a „*morbus*
hungaricus“⁵⁷ is megjelent, hogy a török fegyverekkel ver-
senyt pusztítsa az őrséget és a várba szorult népet.

Marinith Ferencet az utolsó magyar kapitányt is elvitte
a járvány;⁵⁸ a megbetegedések száma napról-napra ijesztő
módon emelkedett, a haláleseteké pedig már a harmincat is
elérte naponta.⁵⁹

A temetetlenül heverő halottak borzalmas látványa, a
perzselő hőségtől és szenvedésektől elcsigázott sebesültek és
betegek kínlódása, a polgári lakosság kétségbeesése és a csak
zsoldért szolgáló németek állandó zúgolódása, a legerősebb
lelket is megrendítette. A huszárvár füstölő, dűledező pa-
lánkjai között már lehetetlenné vált a védekezés. Kerechény
— valószínűleg augusztus első felében⁶⁰ — visszavonult a
belsővárba s már maga is tisztában volt azzal, hogy az om-
ladozó erődítések között, immár a legnélkülözhetetlenebb
hadiszerek nélkül is szűkölködve, nem számíthat arra, hogy

⁵⁵ A *Kurtzer Bericht* aug. 3-ra teszi e roham időpontját (s ez sze-
rinte már a belsővár ellen irányult), *Mogyoróssy* (Gyula hajdan és most)
és *Szabó Károly* (Évk: VII., 5—47.) pedig aug. 8-ra.

⁵⁶ Évk.: VIII., 54—56.

⁵⁷ *Hóman—Szekfű*: Magyar történet, III., 399.

⁵⁸ *Istvánffy*: i. m. 291.

⁵⁹ Évk.: VII., 55.

⁶⁰ A *Kurtzer Bericht* szerint már július 25-én megtörtént.

kiéhezett, megtizedelt őrségével még egy általános rohamot visszaverhessen.

Pertev pedig nyomon követte a visszavonulókat. Még azon az éjjelen betömte a várarkokat s a huszárvárba előrevont ágyúit a belsővár falait kezdték törni.

Kerechény, hogy elodázza a szomorú véget s némi időt nyerjen, hátha azalatt megérkezik a felmentő sereg, azzal az ürüggyel, hogy a vár feladásáról akar tárgyalni, nyíltan kötött levélben nvolc nap fegyverszünetet kéri Pertevtől.⁶¹ A pasa megadta, meg is hosszabbította a fegyverszünetet, de bizony ez az idő is eltelt anélkül, hogy a várva-várt felmentésnek még csak hírét is hallották volna.

A főkapitány kénytelen volt most már komolyan a vár feladására gondolni s az ostrom kilencedik hetében megbízottja, Melith György útján tárgyalásokat kezdett a törökökkel.

A megállapodásokat, melyek szerint a pasa biztosítja a várőrség és a várban lévő polgári lakosság szabad elvonulását, zászlóival, kézfegyvereivel és minden ingóságával — sőt a betegek és sebesültek elszállítására 400 szekeret is ad⁶² — Kerechény haditanács elé terjesztette.⁶³ Előadta, hogy a várat tovább tartani nem lehet s a végszükségnek enged, mikor feladását javasolja. Ghiczy, Földváry, Zichy és Kilitly a javaslat ellen foglaltak állást s bizalmatlanok voltak a török ígéreteivel szemben, de a többség reménytelennek tartotta a további ellenállást, mert már alig volt 500 fegyverfogható emberük s a német puskások zúgolódva követelték a vár feladását. De belefáradt már a nélkülözésbe a polgári lakosság is és a sebesültek s betegek tömege szabadulásra vágyott.⁶⁴ Így aztán aláírták a vár átadásáról szóló szerződést és a túsok kicserélése után, szeptember 3-án délután⁶⁵ a janicsárok sorfala közt megkezdődött a gyulaiak elvonulása.

Sajnos, a bizalmatlanoknak lett igazuk, mert alig haladtak egy fél mérföldet a jeníi úton, a török lovasság rajtuk ütött és fosztogatni kezdte a szekereket. A gyulai vitézek kardot rántottak s hősiiesen védték magukat és övéiket, Kerechény pedig a kíséretében levő lippai béghez fordult, majd tanácsára Pertev sátrához vágatott, hogy tiltakozzék a hit-

⁶¹ Istvánffy: i. m. 291.

⁶² Istvánffy: i. m. 292.

⁶³ Leírja Istvánffyn kívül Bethlen Farkas és a Kurtzer Bericht s Szamosközy is megemlékezik róla.

⁶⁴ Évk.: VII., 56.

⁶⁵ Istvánffy, Forgách és Szamosközy szerint, míg a Kurtzer Bericht szept. 2-re teszi a kivonulás napját.

szegés ellen. Ott azonban a janicsárok rárohantak, leteper-
ték és bilincsbe verték.

Napnyugtával a jenői út mentén is elült a harci zaj. A
gyulaiak zöme elesett, vagy fogságba került s csak egy kis
részüknek sikerült az esti szürkületben, a nádasok közt buj-
kálva megmenekülni.

A rab Kerechényt Szigetvár alá vitték a szultánhoz, de
amint az egykorú török krónikás⁶⁶ írja, maga a nagyvezír is
felháborodott Pertev seregének hitszegésén.

„Ugyan szép hírnevet hagytatok magatok után! — kiál-
tott a kísérőkre. — Melyik népnél láttatok szerződésszegést?
Majd meglátjátok, hogy a felséges isten parancsa ellenére a
szerződést megszegő seregnek mi lesz a büntetése ezen és a
más világon! Minek hoztátok ezt ide? Ki kívánta tőletek?
Most tegyétek őt valamelyik várba.“

Így került Kerechény a belgrádi vár tömlöcébe s Miksa
követe, Hosszútóthy György, akit a szultán november ele-
jén bocsátott el, Bécs felé utaztában még ott találta őt. Nem
beszélhetett ugyan vele, de átvette levelét, melyben közben-
járását kéri a királynál kiszabadítása érdekében.⁶⁷

A terjedelmes levélben súlyos érvekkel igazolja ártatlan-
ságát Kerechény. Szembeszáll azzal a rágalommal, mellyel
irigyei, elsősorban a Gyuláról menekült Rothenau Bernát
német hadnagy illették, hogy t. i. a várat árulással játszotta
a török kezére. Lelkiismerete tisztaságára, a 70 napos ostrom
alatt tanúsított kitartására, tizennégy roham hősi vissza-
verésére hivatkozva rámutat, hogy a várat, a végső kényszer
nyomása alatt, csakúgy, mint 14 évvel előbb Losonczy
Temesvárt, a haditanács hozzájárulásával adta fel. Hiszen
— írja — ha áruló tudott volna lenni, minden veszedelemtől
megmenekülhetett és jutalomra számíthatott volna, így pedig
a török csakúgy a fejét követeli, mint legdühösebb rágalmazói.

Kérte, hogy szabadítsa ki királya, hogy haditörvényszék
előtt igazolhassa magát. Ha az bűnösnek találja, ám lakol-
jon a leggyalázatosabb halállal. Kiváltása pénzébe sem ke-
rül az uralkodónak, van neki elég főtörök rabja, azokért
kicszerélhetik.⁶⁸

Hiába volt minden. Általános jelenség, hogy a közvéle-
mény minden csatavesztés mögött árulást szimatol s meg-
nyugtatóására bűnbakra van szükség. Kerechényt rosszakarói
árulónak kiáltották ki s Miksa és udvara — készpénznek
véve a rágalmat — nem tartotta érdemesnek, hogy az el-
bukott főkapitányért szót tegyen a portánál. Rokonai sem

⁶⁶ *Szelániki Musztafa*, (Hadt. Közl. 1891. évf. 224—225.)

⁶⁷ *Szamosközy* i. m. I., 53.

⁶⁸ *Évk.*: VII., 40—41.

tehettek érdekében semmit, mert még mielőtt megkísérelhették volna kiváltását, a szultán kivégeztette.

És ez a tény a legékesebben szóló cáfolat az árulás és gyávaság vádjával szemben, mert abban az időben az előkelő hadifogoly nagy értéket képviselt. Hatalmas váltságdíjat lehetett kapni érte, vagy török rabok kiváltására használták fel. Így vagy úgy, de hosszabb-rövidebb idő alatt majd mind kiszabadult, csak az olyanok nem tértek többé vissza, akik a török ellen igen sokat vétettek.⁶⁹

vitéz Ákosfy Barna.

⁶⁹ *Takáts: Rajzok a török világból. I. 173.*

Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése*

A magyar történelem legszomorúbb korszaka a tatáriárason — és a mostani évtizedeinken kívül — kétségtelenül a mohácsi vész utáni százhatvan esztendő egész Buda visszavételéig, aminek tavaly ünnepeltük 250. évfordulóját.

A török pár évtized alatt elfoglalta az ország szívét s a nagy hódító II. Szolimán haláláig (1566) az első évtizedekben a magyarság csak védekezésre, keserű, elszánt és hősies várharcokra szorítkozott. Kőszeg, Eger, Szigetvár, Temesvár neve a nagy hódító történetének legfájdalmasabb lapjain van felírva.

Már Szolimán fiának, a „mjeszt“, azaz részeg névvel becézett II. Szelimnek uralkodása meghozta a félholdra anynyira gyászos lepantói csatát, (1571.) amiben Don Juan d'Austria teljesen megsemmisítette a török tengeri haderőt s ettől kezdve már a bécsi udvarnál is mind gyakrabban bukkannak fel olyan tervek, amelyek a törökök kiűzésére irányultak.

Az így meginduló és hosszabb rövidebb időközökkel egész 1718-ig tartó háborúskodás egyik legviharosabb szakasza a *tizenötéves háború* néven ismert időszak. Az összeütközések 1591-ben minden külön hadüzenet nélkül kezdődtek. 1594-ben a harcias Szinán nagyvezérnek sikerült elfoglalnia a rendkívüli fontosságú Győr várát. A Bécszet már közvetlen közelből fenyegető veszedelmet az osztrák diplomácia hárította el, a Báthori Zsigmonddal kötött szövetséggel. A gyurgyevői vereséget (1595.) III. Mohamed Eger elfoglalásával s a keresztény sereg fegyelmetlensége folytán kivívott mezőkeresztesi diadallal ellensúlyozta. (1596.)

*

A császári sereg vezére előbb a jóindulatú Mansfeld Károly gróf, (meghalt 1594. augusztus 14-én) utóbb, a francia forrás szerint, Schwartzenberg volt.

Egyik sem volt olyan kiváló hadvezéri lángelme, amelyenre a kicsiny keresztény seregnek szüksége lett volna,

* lovag Fehrentheil-Gruppenberg Gusztávné Párisban szerzett adatai alapján.

hogy a sokszorosan nagyobb számú törökökkel szemben döntő sikert érhessen el.

Rudolf császár tehát Schwartzemberg halála után olyan embert keresett, aki erős kézzel meg tudja fékezni az alvezérek egymás elleni féltékenykedését, hadra fegyelmezze a sereget, s képes legyen nagyobb hadműveletek előkészítésére és végrehajtására is.

Így esett a választása Mercoeur hercegre.

*

Lotharingiai Fülöp Emanuel, Mercoeur hercege, a kiváló francia hadvezér 1558. szeptember 9-én született Noményben, Lotharingiában. Atyja, Miklós, volt az első Mercoeur herceg: nővére Lotharingiai Lujza III. Henrik francia király felesége volt. Mercoeur Fülöp herceg Marie de Penthievre et d'Etamps hercegnőt vette feleségül, aki a Luxemburgi-ház egyetlen örököse volt. A herceget sógora, a francia király elhalmozta kegyeivel, kinevezte a Szent Lélek-rend lovagjának s 1582-ben, huszonnégy éves korában megtette Bretagne kormányzójának. Franciaországban ekkor dúlt legerősebben a vallásháború. A protestáns hugenottákkal szemben Mercoeur unokatestvérei, a Guise hercegek, összehozták a katolikus Ligát, amelynek feje kezdetben maga III. Henrik volt. Mercoeur tevékenyen kivette a részét ezekből a mozgalmakból s változó szerencsével harcolt a hugenották vezére, Navarrai Henrik ellen. Mikor aztán az ingadozó hajlamú király erősebb versenytársakat látott a Guisekben, mint a protestánsokban s Navarrai Henrikkel szövetkezve sikerült neki a bloisi diadalukat ünneplő Guiseket orvul megöletnie (1588), kiadta a parancsot a Liga egyik legkiválóbb vezérének, sógorának elfogatására is, de Mercoeur idejében értesülve erről nővére: a királynő révén, sietve Bretagneban termett s ott kikiáltotta magát a katolikus Liga fejévé. Sógorának halála után (1589) az általa gyűlölt Navarrai került a trónra IV. Henrik néven. Ekkor Mercoeur függetlenítette tartományát a francia koronától s Nantest téve meg székhelyének, külön pénzügyi és államtanácsot, külön parlamentet szervezett Bretagne részére. A herceg egyik kiváló haditettét a másik után hajtotta végre. Bevette Fougereést, elfoglalta a kálvinisták egyik főhelyét Vitrét. A Bretagne kormányzójának kinevezett Soisson grófját Chateaugironban elfogta, majd visszafoglalta Hennebont is a király csapataitól. Ezután szövetséget kötött II. Fülöp spanyol királlyal, aki csapatokat küldött Bretagneba. Ezek segítségével 1592-ben Craon mellett tökéletesen leverte Montpensier herceget, a királyi sereg vezérét és John Morist, az angol segédcsapatok vezetőjét.

A spanyol szövetségesek a diadal után úgy bántak

Bretagne népével, mint a levert ellenséggel, fosztogattak, gyilkoltak. Mercoeur két tűz közé került s 1595-ben kényszerült fegyverszünetet kötni IV. Henrikkel, majd 1598. március 20-án aláírta az angersi szerződést, amelyben végkép lemondott Bretagneról, amiért a király négymillióval kárpótolta. Hogy a veszedelmes ellenséget teljesen leszerelje, IV. Henrik fia: Cesar vendomi herceg részére ebben a szerződésben jegyezte el Francois de Lorraine-t, Mercoeur lányát.

1. Mercoeur herceg

Ekkor kapta Rudolf császár meghívását, hogy vállalja el a török ellen küzdő magyarországi seregek fővezérletét.

*

Mercoeur magyarországi működése meglehetősen kevésbé van feldolgozva a hazai irodalomban. Legrészletesebb történelmi könyveink közül a Hóman—Szekfü-féle csak ezt az egy mondatot írja róla: „Mansfeld után Mercoeur sem volt a magyarok ellensége.” Alig valamivel többet olvashatunk róla régebbi történelmeinkben: Istvánfy Miklós, Horváth Mihály, munkáiban.

Ezért talán nem érdektelenek azoknak a francia szerzőknek a munkái, akik az eseményeket eléggé behatóan tárgyalják.¹

A magyarországi hadjárat eseményeinek leírását, mint azt a felkutatott munkák összehasonlítása után meg lehetett állapítani, valamennyi szerző a Fumée könyvének második kiadásához függelékképpen csatolt második kötetből merítette.

Ezt a függeléket Nicolas de Montreux, vagy álnevéen Olenix de Mont Sacré írta. Ennek a francia írónak az életéről mindössze annyit sikerült kikutatnunk, hogy 1561-ben született a közvetlen Bretagne melletti Maineben. Már fiatal korában a Liga eszméit szolgálta, Mercoeur bretagnei seregében küzdött, s a herceggel együtt jött Magyarországra. 1601-ben fogságba is került, de onnan nem sokára szabadulván, Mercoeur halála után mindenét elvesztve, végső nyomorúságában tért vissza boldogult gazdájának özvegyéhez, akinél azután már udvari költő szerű állása volt. Nagyszámú regényei, színdarabjai meglehetősen csekély irodalmi értékűek. Irodalmi szempontból nem nagy értékű Mercoeur hadjáratairól írott könyve sem, de mivel azokat az eseményeket, amelyeket könyvében leír, mind közvetlen közelből látta, adatait a szemtanúnak járó becsüléssel kell fogadnunk.

Könyvének lényeges tartalmát, a fölösleges mithológiái

¹ Hippolit Barthélémy: Cours d'art et d'histoire militaire. (1877.) De Carné: Correspondence du duc de Mercoeur. 1899.

Cabinet des Estampes. (Paris. 1892.) Arcképe. G. f. 41. et Na. f. 41. Ildefonso Favé: Cours d'art militaire. (1877.)

Martin Fumée Sieur de Genille: Historie pitoyable des troubles de Hongrie. II. kiadás. (Paris. 1608.)

Gregoire: La Ligue en Bretagne. (Nantes. 1856.)

Vincent Kerdrel: Les ducs de Lorraine. II. ed. (1907.)

F. Jouon de Longrais: Le duc de Mercoeur d'après des documentes inédites. (Saint Brieux. 1895.)

Bruslé de Montpleinchamp: L'histoire de Philippe Emanuel de Lorraine, duc de Mercoeur. (Cologne. 1689.)

Nicolas Travers: Historie civile, politique et religieuse de la ville et du comté de Nantes. (1856—1841.)

cikornyák elhagyásával, legjobban a bruxellesi Ste Gudule egyház kanonokjának. Jean Bruslé de Montpleinchampnak idézett munkájában találjuk meg. Azért a következőkben nagyobbbrészt ennek a munkának rövidített fordítását adjuk, szándékosan mellőzve a kínálkozó kritikai megjegyzéseket. Az érdekes képek Montreux munkájából vannak lefényképezve.

*

A tárgyunkhoz kevésbbé tartozó részek kihagyásával kezdjük a történetet ott, hogy a keresztény sereg vezérének Schwarzenberg grófnak egy muskétás általi szerencsétlen megölése után. Rudolf császár sokat kutatott, hogy megfélelő vezérről gondoskodjék. Minthogy — s innenkezdve már szó szerinti fordítást adunk — az egész világot megtöltötte már a hősi cselekedetek híre, amelyeket Mercoeur herceg vitt végbe, aki éppen dicsőséges békét kötött a francia királlyal, Rudolf úgy látta, hogy ő az, akit Isten az ő számára küldött.

Lelki szemei előtt látta, hogy a Lotharingiai-ház minden időben végzetes vala az Ottomán Portára; hogy Mercoeur herceg nemrég bizonyította be hűségét a spanyolokkal, szövetségeseivel szemben; hogy a francia király sem venné rossz néven, ha megmenekülhetne a félelmes hercegtől, aki sok bajt okozott neki; és hogy magának a hercegnek is tetszeni fog, ha újból tanúbizonyságot tehet bátorságáról és kegyességéről a katolikus hit védelmében.

Mercoeur herceget a császár altábornagynak (Lieutenant Général) hívta meg.

Mikor Rudolf értesült arról, hogy a herceg már országának határain belül van, előkelő fegyveres kíséretet küldött hozzá, hogy közöljék vele meghívását és kísérik őt Bécsbe. Mercoeur 1598-ban érkezett meg. Az osztrákok megígézve jelenlététől, csakhamar azt mondták, hogy a hír kevesebbet mondott róla, mint amennyi a valóság. Élete delén állt, 38 éves volt s egy kis sereget is hozott magával, amely igen kiválónak látszott. Legtöbben dicsőségvágytól tüzelt lotharingiaiak voltak a kíséretében. Ebben a csapatban volt fivére de Chaligni gróf is, aki úgy ragyogott, mint a nap a kisebb csillagok között.

Rudolf Mercoeur hercegnek és kíséretének az ő kiválóságukhoz és saját bőkezűségéhez méltó fogadtatást rendezett. Miután napokon át hízelgett neki, rábízta magyarországi seregének fővezérletét.

Kellőképpen tájékoztatva minden szükséges intézkedésről, elbúcsúzott a császártól s elindult, hogy átvegye hivatalát.

1598. Szeptember 10-én távozott Bécsből, abban a hónapban,
IX. 10. amely az Austriai Háza szerencsés volt, mint ezt különféle
események bizonyították, mint amilyenek Bécs felszabadí-
tása és Buda visszafoglalása is. Másnap érkezett meg a csá-
szári sereghez. A csapatok rendkívüli tetszésnyilvánításokkal
mondtak neki „istenhozottat” a Duna melletti táborukban.
A keresztény sereg Esztergom (Strigonie) körül táborozott,
csekély létszámmal és erősen lecsökkent értékben.

A herceg nagyszerűen bevált, mint vezér; a katonák fel-
ismerték a különbséget közte s az előző vezérek között:
míg az érkezett új kapitány szelid és közlékeny, udvarias,
böles és biztos, addig Schwarzenberg herceg (Suelfernbourg)
szigorú, kegyetlen és kevésbé vállalkozó volt.

A keresztény sereg együtt lakott, jól összezárva egy
olyan táborban, amely jól meg volt erősítve földhányások-
kal, sáncokkal római módon, hogy ellenálljon a törököknek.

A török sereg több, mint 120.000 harcosból állott s velük
volt a legfélelmesebb szállítható 120 darab ágyú. Ez a ret-
tentő sereg vonult Esztergom (Gran) érseki városa felé.

A mi új fővezérünk az első haditanácsban, amelyet tar-
tott, rettenthetetlen kedélyével kijelentette, hogy nem akar
időt adni az ellenségnek a felfejlődésre: sem arra, hogy hadi-
rendbe álljon, még kevésbé arra, hogy megerősített álláso-
kat készíthessen. Az ellenségnek — mondta — eléje kell
mennni, rácsapni menetelés közben és így megakadályozni
bármilyen ostromot. De a haditanács leszavazta őt és herce-
günk bánkódva mondta, hogy érkezését nem jelezheti vala-
mely dicsőséges cselekedettel. Látva, hogy nem akarnak hoz-
zájárulni, hogy elmenve szembeszálljon az ellenséggel, elvál-
lalta a legveszedelmesebb feladatot, tudniillik a hátvédet. Egy
kiváló csapattal, köztük 40 lotharingiai nemessel fedezve a
menetet, sértetlenül átvitte az egész keresztény sereget a Du-
nán, s szétrombolta az ellenség szemeláttára a hidat, amely
felbőszülve látta a 50.000 bátor embert egy tömegben mene-
telní. A két sereg tábort ütött a folyó két partján s meg kel-
lett elégedniök tűzsergük átlőtt salvéival.

De a hideg évszak több bajt okozott a török seregben,
mint a császári ágyúk tüze: felszedték sátorfaikat s elvonul-
tak megerősített helyeik védelme alá.

1599. (Következő tavasszal) a törökök kiküldtek 40.000 lovast,
hogy portyázzanak szanaszét az ország sík vidékein. Végig
rabolták ezek a Vág mentét Chanit^a (?) váráig s fenyegették
Morvaországot.

² Valószínűleg Csanád vára. A tatárok Tiszántúl is és a Felvidék-
en is pusztítottak s a francia szerző ezeket a távolabbi helyeket nem
ismerte, csak hallotta emlegetni. Azért zavarja össze.

Mercoeur, hogy megboszúlja a károkat, amelyeket a barbárok egész útjukon okoztak, elhatározta, hogy megostromolja Kaposvárt (Caposvar), dacára a szigorú időjárásnak, mivel az ősz bevégződött s a tél már kezdődött.

Ez a város majdnem határos Rácországgal (Rascie), jó a környező terepe, mivel egy mocsár közepén van építve, jól ellátva őrséggel és ágyúkkal s 6 mérföldre Szigettől (Siget). Ágyúkat nem lehetett vontatni a mocsaras terep miatt, s ezért a keresztény sereg abbahagyta a vállalkozást s leereszkedett Rácországba, ahol fosztogatott. (Montreux itt súlyosan elítéli a keresztény seregnek azt a gyakorlatát, hogy saját hitfeleivel szemben semmivel sem jobb, mint a pogány. Nyomorult nép — kiált fel — várni mindennap a vihart a legkisebb szellő rezdülésére is, hogy ne maradjon más számára, mint tönkremenni, vagy meghalni!)

A vallonok megrohamozták de la Roque várkastélyát (talán Lak) ugyanannak a mocsárnak szélén. Az ostromlottak megadták magukat, mire eltávozást engedtek a 500 harcos életének és vagyonának, s hatalmukba kerítették ezt a fontos erődöt.

Nem került nekik sokkal többbe Veszprém (Vesprin) sem; ezt a várost hajdan a maga gyönyörűségére alapította Szent István magyar király. Veszprém kicsiny erős város, dombon fekszik, egy mocsárral a lábainál, amelyek meg vannak erősítve. Az ostromlottak visszaútasították a megadási felhívást, mire megközelítették őket, életük veszélyeztetésével, fedetlenül az ostromlottak őlmä és lövéseivel szemben, amelyek jégeső gyanánt hullottak seregünkre. Bámulatba ejtettek mindannyiszor, látván, hogyan mennek keresztül csapataink ezen a jégesőn s hogy foglalják el a hegy lábát, beszegezve ott az ágyúkat és megostromolva a város kapuját. A rossz idő és a segítő csapatok elmaradása kétségbeejtették az ostromlottakat, s rettegve egy általános roham kegyetlenkedéseitől, feladták a helyet, hogy megmentsek életüket és vagyonukat.³

Ebben a kis városkában 500 magyart helyeztek el, huszárokat és hajdúkat, akiknek segítségével már el tudták érni azt, hogy a parasztok szállítsanak élelmiszert a mieinknek.

Ezután elindultak Csesznek (Chesnai) megvívására. Csesznek egy hegy tetejére épített, nagyon szép külsejű várkastély. Ez volt a rendes tartózkodási helye Osztrák Mária-

³ Veszprém, s utána Csesznek megvétele is, még 1598-ban történt. Itt az események sorrendjét téveszti el az író, aki különben 1598 és 1601 között egyszer sem említi az évszámot.

nak, a mohácsi csatában elesett, szerencsétlen sorsú Lajos magyar király feleségének.

Csesznek 6 mértföldnyire van Győrtől (Javarin) és kettőre Veszprémtől. Az ellenség aknákat készített, mivel erősen védeni akarta magát, s nagyon tüzelt egész napszálltaig; de mindez nem volt más, mint színlelés menekülésük elősegítésére. Éjjel a törökök ott hagyták a várat s elmenekültek Kaposvárra. Másnap a keresztények, mikor nem hallottak semminemű zajt a cseszneki várból, behatoltak s elfoglalták az erődöt.

Mercoeur herceg az évszak zordságát sem engedte elmúlni céltalanul; téli szállásba vitte a sereget, átvezetve őket amint a jég képes volt elbírní az ágyúk terhét, az osztrák tóhoz.⁴ Mialatt a fagy szükségtelessé tette jelenlétét, elútatott Lotharingiába, édes hazájába, azzal a szándékkal, hogy abból a vitéz népből egy csapatot hoz vissza.

Távolléte azonban, önhibáján kívül, oka lett egy olyan rendetlenségnek, amely még ma is szégyenére válik a francia névnek. Beauparc bárónak volt egy francia ezrede Magyarországon, a császár szolgálatában. Az ezredest annak idején Buda ostrománál megölték, a parancsnokságot Seigneur de Hunde-Lorraine vette át. Ez az ezred Pápán volt helyőrségen. Mivel nem kapták meg a zsoldjukat s egyébként is eléggé állhatatlan természetűek voltak, fellázadtak.

(Elég hosszasan s szépítés nélkül van leírva a pápai francia helyőrség lázadása, amelynek leverésénél elesett a sereg ideiglenes vezére, a hős Schwarzenberg Adolf, Mercoeur herceg elődjének unokaöccse is. Végre megérkezik Mercoeur, Pápát visszaveszi, rendet teremt a csapatban. A felkelőket megbüntetik, fölnégyelik, felakasztják, az utolsó felkelő vezérnek kitépik a szívét.)

Mialatt a keresztény sereg ezekkel a galád franciákkal (így!) töltötte az időt, a törökök hasznót húztak ebből és előnyomultak Kanizsa felé, amely egyike az első helyeknek Magyarországon, Szlavonia határán, s bevehetetlen a mocsarak miatt, amelyek körülveszik. A helyőrség kétségbeesve a túlerőtől, amely Ibrahim pasa vezetése alatt 120.000 embert számlált, otthagya a várost és minden erejét a fellegrvárban vontatta össze.

Ez történt szeptember 21-én. Mercoeur herceg megérkezett seregéhez, amely pihente a pápai fáradalmakat. Ő Győrön keresztül ment, ahol haditanácsot tartott Mátyás főherceggel, a császár fivérével.

A herceg három napig tartózkodott a főhercegnél Győrött, aztán megsejmelte seregét, megerősítette mindenkinek

⁴ Valószínűleg a Fertő tó.

a bátorságát, fellelkesítette a reménykedőket, még a félholtakat is, s kijelölte a Kanizsába küldendő segítséget. Mercœur ugyanis derék fivérétől Chaligni gróftól segítve, a tanácsot rábírt Kanizsa megsegítésére. Hogy a lázadást megakadályozza, október elsején maga indult el a sereg élén.

1600.
X. 1.

Hádereje volt: 200 *zsandár* és 1200 gyalogos, egy ezred vallon és lotharingiai, Chaligni vezetése alatt. Néhány darab nehéz ágyút az országúton hagytak, ott jőjjenek utánuk, hogy ők maguk annál gyorsabbak lehessenek. A menet hatodik napján megpillantották az ellenséget. Két mértföldre onnan a Mura partján, amely Kanizsa környékét mossa, hátrahagyták poggyászaikat egy hídnál, 300 zsoldos és 3 tábori ágyú őrizete alatt.

1600.
X. 6.

Így hát seregünk, bár erősen hátráltatták ennek az országresznek gyakori mocsarai, megoldotta az ezeken való áthaladás feladatát is és kellő időben érte még el az ellenséget.

Egy erdőben tartottak pihenőt, egy mértföldnyire a török seregtől.

Chaligni gróf vezette az élen 2 lotharingiai ezredét. Tőle jobbra az erdőben a vallonok voltak, balra 4 ezred az osztrákok és csehek közül. Ezeket a gyalogosokat 8 század puskás támogatta flamand lovasokkal, vezérik Salm (Salmes) gróf és Varanne úr. Kolonits (Colenich) ezredes 1500 lovast vezetett 4 tábori ágyúval.

A derékhad előtt 8 ágyú haladt, 200 válogatott lovas kíséretében, akiket a Pálfi és Nádasdy (Nadassi) vezetése alatt álló huszárok és hajduk támogattak; mintegy 3000 ember, és egy ezred zsoldos (lansquenet) Schomberg vezetése alatt. Végül az utóhad következett összeállítva a morva lovasok ezredéből Andisque ezredes vezetése alatt, továbbá Tour grófnak, az aranygyapjas rend lovagjának, [Turn-Taxis (Tour-Tassis)] herceg atyjának ezredéből, végül a Hollac gróftól vezetett fekete lovasból.

Az egész sereg olyan kicsi volt, hogy a törökök csak a mi seregünk előhadának tartották, nem hitték, hogy ilyen maroknyi ember jön felvenni a harcot az ő hatalmas erejükkel.

Október 8-án 7 órakor reggel a törökök felállítottak 14 darab ágyút a mocsár szélén. Mikor Colenich támadásra indult, azok lőni kezdték csapatát, amely megeresztett kantárral rohamozta meg az ágyúk mennydörgő torkát. Pusztulása lőn ott sok derék vitéznek, de végül a törökök mégis kénytelenek voltak nagyon tekintélyes veszteségek után, engedni a nagyobb harcértéknek.

1600.
X. 8.

Ekkor be lehetett volna jutni Kanizsába, ha a mocsarak szélessége és mélysége nem lett volna legyőzhetetlen akadály.

Ilyképpen mi lettünk az urak a csatamezőn, ahol éjszákára d'Igoniz bárót és csapatát hagyták őrnek. De ez semmi-

vel sem ért volna többet, mint egy hangya a kigyó szájánál, ha másnap ott találja őket az ellenség nagy tömege, miért is Mercoeur éjjélkor visszarendelte őket a táborba s célszerűen elrendezte az egész sereget.

A vitéz Tilli,⁵ akinek nevét az utókor áldani fogja, csak most jött Lotharingiából s még nem látta a sereget, sem az országot. Azért jött 12 szekér kíséretében, hogy élelmiszerral lássa el a keresztény sereget; de a törökök észrevéve őt, kiküldtek 6000 tatár lovast, hogy levágják a fegyveres kíséretet. Ámbár Tilli aránytalanul gyöngyébb volt számbelileg, mégis csodákat művelt lotharingiai és vallon katonáival, akik a kíséretet alkották. Mercoeur herceg saját lovas szakaszát külte oda, négy század puskással s ez a segítség felszabadította a derék Tillit, akit már éppen elfogtak volna, miután csapatának embereit mind elvesztette. Őt magát is megsebesítették éppúgy, mint hadnagvát: Tripes urat. A tatárok ekkor rémült futással menekültek, de már az ütközet alatt gondoskodtak arról, hogy elküldjenek maguk közül néhányat, akik elvigyék a szállítmányt az élelmi szerekkel.

Mercoeur herceg segítsége a kelleténél későbbben érkezett. Ha ez a csata kezdetén jön, a szállítmány nem jut az ellenség kezébe s Kanizsát is lehetett volna élelmezni. A törökök jól tudva, hogy semmi sem teheti inkább tönkre a keresztény sereget, mint az éhség, köröskörül elvittek mindent, amit csak tudtak, hogy megakadályozzák azt, hogy bárminő élelmiszert is szerezhessünk. Megszámlálhatatlan tömegük folytán ezt könnyen meg is tehették.

Mi pedig ime győztesek voltunk a csatamezőn s mégis legyőztünk — a harcosok legyőzőit legyőzte az éhség.

A türelmetlen törökök azonban, mivel a hadsereg makacsul küzdött az éhség ellen, erőszak alkalmazására határozták el magukat, október 11-én. Ez a nap viharos volt, puskaropogás a földön s vihar az égen s a kétféle dörgés csattogva olvadt össze a két sereg között; de az eső és a szél erősen mérsékelte a tüzet: az egyik eloltotta a kanócot és eláztatta a gyutacsot, a másik a lövészek szeme közé szórta a puskaport és a puskalövés lángját.⁶

⁵ A világtörténelemből ismert Tilly Tserklaes János gróf, a harmincéves háborúnak egyik legkiválóbb hadvezére (1559—1632) Lotharingiából Mercoeur hívására állt be Rudolf szolgálatába, hogy a hitelenek ellen harcoljon. Bruslé de Montleinchamp így jellemzi: sohasem érintett nőt, sohasem mulasztott misét, és sohasem mutatta hátát az ellenségnek.

⁶ A XVII. században elterjedő kovás puskákat a kanócpuska előzte meg. Ennek elsütő készüléke egy forgatható kakas volt, amelyhez egy kanócdarab volt erősítve. A ravasz elhúzásakor a kakas a serpenyő felé csapott, az égő kanóc becéért a serpenyőben levő lőporba s azt meggyújtva sütötte el a töltényt. Montreux elbeszélésében a szemtanú élethű

Szegény, éhségtől elgyengített katonáinkat a földre döntögette a vihar, az erő eltűnt tagjaikból, s bátorságukat megtörte a szükség. Mégis olyan győzni akarás uralkodott a lelkükben, hogy ezek között a csapások között is győzteseknek látszottak. Ilyenformán a törökök nem merték kényszeríteni szállni velük, rettegve a haldoklók bátorságától.

Csak hosszas habozás után támadták meg Chaligni gróf táborát, de a 50.000 harcos azt sem bírta áttörni. Chaligni két nehéz óráig tartó megpróbáltatást szenvedett végig, amely után Mercoeur herceg támadta meg az ellenséget, de olyan erővel, hogy 1200 halottal borították be a csatateret, kényszerítve a többieket, hogy visszatérjenek sátraikba.

Ez a győzelem 200 keresztény életébe került, ami erősen tekintélyes veszteség volt kis létszámukhoz képest.

A mieink mégsem lehettek győztesek, mert ekkor már rettenetes inség uralkodott a táborban. Győztek, de nem volt sem kenyérük, sem boruk, sem pihenésük, sem üdülésük. Aki megmentette az életét az ellenség vasától, azt az éhség kárhoztatta a halál áldozatává.

Vezérük aggodalommal látta szükségüket s nem segíthetett. De mindez úgy látszott, hogy mégis jó véget ér, mert a katonák egyáltalán nem zúgolódtak, olyan kiválóan tudta a vezér megakadályozni az elégedetlenséget.

Ekkor azonban a hideg is hozzájárult a csapásokhoz, s az is eljátszotta szerepét ebben a tragédiában. A katonák, akik még a lovaik bőrért is felfalták volna, mielőtt éhenhalnának, mégis eladták az ételüket, hogy a hideg ellen lábbelit szerezhessenek. Röviden minden áruba volt már bocsátva ezek közt az emberek között, akiknek nem volt más vagyonuk, mint az erényeik.

A vezér mindenütt részt vett ezekben a szenvedésekben, visszautasította a szomjúsága ellen kínált vizet s a legkisebb kedvezést is megvonta magától.

Október 12-én a törökök látva, hogy tervezett csapás nem sikerül nekik, ágyúzni kezdték a keresztény tábort az erdővel takart oldalon. Ez a vállalkozás sikerült is nekik, s minden, amit a szegény katonák tehettek, csak az volt, hogy jól meglapuljanak állásaikban. Legbiztosabb bástyájuk volt Mercoeur herceg jelenléte, aki megvetve a borzasztó dörgést, végigment az egész táborban s bátorította népét az állhatatosságra. De sietett szavaival, mikor látta, hogy a tatárok hasznót akarván húzni a megdöbbenésből, közelednek, hogy rajtaüssenek a táboron. Már jócskán közel is voltak ezek a vezér sátrához, mikor a keresztények új erőre kapván, ret-

1600.
X. 12.

leírását élvezhetjük azokról a nehézségekről, amelyekkel három századdal ezelőtt a lövészeknek küzdeniök kellett.

tenthetetlenül szembe szálltak ezekkel a vakmerőkkel, s kényszerítették őket, hogy visszaengedjék táborukat.

Ez a veszély megnyitotta a vezéreknek a szemét s megkérték Mercoeur herceget, hogy ne áldozzon fel annyi derék embert saját értékes személyével együtt. Mivel ő az előnyomuláshoz volt szokva s sohasem a hátráláshoz, a világ legnagyobb bajának tartotta volna, hogy elhatározza a visszavonulást s nem is adta meg magát másképp, mint ünnepélyes tiltakozás után, mivel erről egy íratot is aláírtak a tábornokok: Coleniche, de la Tour, Pálfi, Nádasdy és d'Andisque 1600. október 12-én.⁷

Ha az ottmaradás veszélyes volt, a visszavonulás sem volt kevésbé az. Az emberek kiéhezve és összefagyva kellett, hogy hátráljanak egy félelmes sereg szemeláttára — amelynek nem hiányzott semmije — s hozzá egy olyan úton, amelyet a sár használhatatlanná tett. Mégis a nagy Mercoeurnak a hősiessége elhárította mindezeket az akadályokat. Éjszaka sürgős riadót fuvatott az egész tábornak, s annyira tudta fegyelmezni őket, hogy az ellenség felé még a lehelle-tüket is visszatartották.

Mercoeur ekkor nagy beszédet mondott katonáinak. Buzdította őket, hogy minél több nehézséggel kell megküzdeniök, annál több dicsőségben lesz részük s hogy különben is közelg az idő mikor nem kell többet nélkülözni. Figyelmezteti őket, hogy annál biztosabban vezeti őket győzelemre, minél inkább engedelmeskednek neki. Kéri tegyenek meg minden tőlük telhetőt, ahogyan ő is megtesz mindent értük. Végül inti őket, hogy ha már meg is kell halni, adják vissza az Istennek jó szívvel az életüket, amit ugyanis tőle kaptak s inkább bízzanak az ő kegyelmében, mint a saját érdemeikben.

A herceg ezekkel a szavakkal felemelte leverт szíveiket s reményt öntött beléjük.

Az egész sereg összegyűlt, elrendelték a visszavonulást, előre küldve a betegeteket, sebesülteket és az ágyúkat, ahhoz az erődhöz, a Mura partjára, ahol a poggyászukat hagyták az ellenség hatáskörén kívül.

Két órával a parancs kiadása után a sereg felszedte sátrait a csatatéren s egész éjjel menetelt anélkül, hogy a törökök hántani merték volna őket, de napkeltekor azonnal meg támadták az utóvédet.

Amint elgondolható, a vezér Chaligni, Coleniche és Andisque vezetése alatt a legbátrabbakat küldötte oda, mégis aminek a szabadulásukat leginkább köszönhatték, az a sűrű köd volt, amivel az ég kedvezett nekik.

⁷ A francia szerző itt tévesen 1599-et ír.

De az ellenség sarkában volt a keresztény seregnek, amely így kénytelen volt arcvonalba fejlődni velük szemben. Egy kis síkságon sorakoztak fel, amelyen nem akadt más fedezék, mint egy kis leégett falu. A sereg nem állott többől mint 8000 harcosból, akiket legkevesbbé sem rendített meg Schomberg zsoldosainak gyávaasága sem, akik elhagyva őket, megfutamodtak, hanem épp oly szilárdak voltak, mintha ők volnának fölényben számszerűleg is az ellenség fölött.

Ez az állhatatosság kissé zavarba hozta a törököket, akik nem számítottak arra, hogy ez a maroknyi ember szembe merjen szállni velük. Ők először mélyen behatoltak a keresztények közé, de ez lett a vesztük, mert ezek kiválóbbak lévén, s hamarosan összezárkózáván, csakhamar előnyre tettek szert, mert lekasabolták az egész csapatot, anélkül, hogy azoknak társaik segítségül jöhettek volna.

Egyik vitéz török eléggé vakmerő volt ahhoz, hogy egy keresztény zászlóra emelje a kezét, de abban a pillanatban megbűnhődött merészségéért. Sohasem volt látható ennél szebb küzdelem, sem a harcosok nagvobb halálmegvetése — a halál aratásának kellős közepén. A keresztények hihetetlen dolgokat vittek ott véghez: minden irányban rohamozták, s mindenütt győztek. A törökök ekkor a lovasság ellen fordultak, remélve, hogy ott kisebb ellenállásra találhatnak, mint a gyalogságnál. De ezek is szembe fordultak velük s egyik csapatukat a másik után szórták szét. Végül is a törökök elléptettek, s a keresztények egészen magukra maradtak. A törökök összezárkóztak, a keresztények megálltak.

Három óra hosszat néztek farkasszemet. A két szembenálló sereg közül egyik sem mert támadni.

Ekkor a törökök annyi hiábavaló erőfeszítés után, szégyenletesen meghátráltak, ezer halottat hagyva övéik közül a csatatéren: a keresztények hálát adva győzelmükért, folytatták menetelésüket a találkozó helyig, ahol a poggyászukat hagyták volt, s ahol három napot üdülésre használtak.

Mercoeur, amint serege kissé megpihent, azon volt, hogy minél előbb visszatérjen az ostromlott Kanizsa alá. Sürgetni akarta a segítséget minden oldalról s bebizonyította a fontosságát annak, hogy „a kereszténységnek ezt az útját” megőrizték.

De hiábavaló lett volna minden munkája az újjászervezésért, ha nem lehetett biztos az ostromlottak állhatatossága felől. Kereste hát a módot, hogy levelet küldhessen Paradisernek. Kanizsa parancsnokának; hogy bátorítsa őt, hogy tartson ki szilárdan 15—16 napig, amikor két kétségtelenül meg fog jönni a felszabadítására. Egy kanizsai hajdú ajánl-

kozott a hercegnek s száz tallér jutalomért bement a városba a törökökön keresztül és átadta a parancsnoknak a levelet, amelyben Mercoeur herceg bátorítja őt a védelemre és sürgős segítséget ígér neki.

Paradiser visszaírt, hogy nyugodtan fogja magát védeni s elszántságának jeléül küldött is Mercoeur hercegnek egy kardot, amelyet a hajdú nagy szerencsésen vissza is hozott.

A herceg számítva erre az ígéretre, nem kímélt semmit, hogy olyan helyzetbe jusson, hogy megszüntethesse az ostromot arra az időre, amennyit kért. De Paradiser, megelégedve szaváról és becsületéről, ahelyett hogy várt volna 15 napig, megadta magát 6 nap múlva, nagy bánatára a katolikusoknak és különösen hercegünknek.

A sereg Óváron (Altembourg) téli táborba szállt.

Paradisert fogolyként Bécsbe küldték. A kanizsai katonák azzal vádolták, hogy 20.000 tallért kapott a töröktől. Ő sokáig védte magát, s mivel nem volt más mentsége a maga igazolására, a raktárak felgyújtását hozta fel, amelyekben elégett a puskapor, ami lehetetlenné tette a védekezést. Erre azt válaszolták neki, hogy a tüzvész sem volt más, mint árulásának kendőzése. Végül lefejezésre s kezeinek levágására ítélték őt. Az ítéletet Bécsben hajtották végre. Ha több ilyen ítéletet hoztak volna, kevesebb hasonló áruló lett volna.

A Diván jól tudva, hogy pusztán az éhség kényszerítette Mercoeur herceget, hogy felhagyjon Kanizsa felszabadításával, s hogy az ottoman nem lett volna úr ezen a helyen, ha Paradiser megtartja a szavát, úgy vélte, hogy számára a legüdvösebb, amit tehetne, a békekötés lenne. Miután ezt látták, teljes felhatalmazást adtak a budai basának és az, hogy a herceget rávegye a békére, gazdag ajándékot küldött neki, olyan török szőnyegeket, amelyek az egész birodalomban a legdrágábbak voltak, s amelyeket egy idegen csak gvönyörködve nézhetett. A herceg visszaútasította az ajándékokat, de mivel úgy gondolta, hogy egy megbeszélés új adatokat nyújthat neki a hadvezetéshez, hajlandó volt tárgyalni.

A komáromi sziget volt kijelölve a találka helyéül. A basa 1000 lovassal jött, Mercoeur herceg is ezerrel. Az első megbeszélésen a törökök Győr visszaadását kívánták, amiért cserébe ők visszaadnák Kanizsát. Példálóztak, hogy Győrt éjjel foglalták el és új harc móddal, míg viszont ők Kanizsát a hadijog formái szerint vették be. De a császáriak sem mulasztották el visszavágni, hogy valóban Győrt éjjel lepték meg petárdákkal, amelyek azt a célt szolgálták, hogy a kapukat felrobbantsák,⁸ de hogy a petárda végeredményben

⁸ Győrnek 1598. március 29-én Pálffy és Schwarzenberg által végrehajtott közismert bravuros visszafoglalását, bár az akkori idők egyik

hadieszköz, és hogy bizonyára dicsőségesebb volt a császáriak részéről puskaporral elfoglalni Győrt, mint az ottomanoknak Kanizsát leszámolt dénárokkal, amivel a nyomorult Paradisert elkápráztatták.

Miután mindkét részről többféle hiábavaló javaslatot tettek, félbeszakították a tárgyalásokat s a követek visszatértek övéikhez.

Senki sem örült inkább ennek a félbeszakításnak, mint Mercoeur herceg, aki nagyon jól tudta, hogy a Porta csak azért kötne békét, hogy lélegzethez jusson és hogy kedvezőbb körülmények közé kerüljön.

A herceg ezután szemlét tartott serege fölött a komáromi szigeten. Minthogy épp olyan jó politikus is volt, mint hadvezér, elhíresztelte, hogy Buda ellen készül, s úgy rendezte a dolgokat, hogy ezt a törökökkel is elhitesse, politikai ravaszsággal azt színelve, hogy nagyon örül, hogy a Porta nem sejtí a szándékát. A budai basa minderről értesülve, mindent jól elő akart készíteni az ostromra, s ezért elküldötte Fejérvára (Alberioalle) mindenét, ami csak értékes holmija volt. Ez volt az a háló, amelyet Mercoeur herceg az ő számára font. A basa megbocsáthatatlan ostobasággal elküldött a fejérvári helyőrségért is s annak legnagyobb részét Budára rendelte. A fejérvári basát, aki ravaszabb volt, mint a budai, s ebbe nem akart beleegyezni, azzal vádolta meg, hogy nem kevesebbre, mint az ő helyére áhítozik.

Ugyanilyen félelemben elküldött Simontornyára, Rácországra is, hogy a csapatokat hozzá vigyék, amivel elnéptelenítette a harteret, amelyet Coleniche pusztított végig, aki csak Székesfejérvár környékéről 700 birkát és 120 ökröt hajtott el, nehogy ezeket az ostrom első hírére behajtsák a városba.

Mercoeur herceg, aki nem takarékoskodott a kémekkel, hogy mindenről legyen tudomása, így gondoskodott arról, hogy titkos tervét végrehajthassa. Megindítva a sereget együtt menetelt azzal, s maga is biztatta őket Buda ostromával, úgy, hogy ezeknek is egész meglepetés volt, mikor este Fejérvár körül találták magukat. Ez augusztus hóban történt.

Ez a hely, mint a legtöbb ilyen Magyarországon, mocsarak közt fekszik, amelyeket a Sárvíz (Sarvizze) alkot. A közük levő sziget annyira meg van erősítve, ahogyan kell lennie egy olyan városnak, amely a királyi korona birtoka, amely neki a nevet is adta. A külvárosokat jó palánkok övezték gerendával és kővel megerősített földhányásokból.

legfontosabb eseménye volt, nem soroltuk fel a Mercoeur meghívását megelőző események közt, miután erre a meghívásra semmi befolyással sem lehetett.

1601.
IX. 4.

Vaubecour úr, ez a szerencsés vállalkozó, aki petárdák segítségével elfoglalta Győrt, Fejérvár simontornyai külvárosát támadta meg. A derék Tilli, akit mindenütt borítottak a sebhelyek, még egészen frissek is, ugyanezt tette a győri külvárossal.

Fennszóval háromszor „Jézus“-t kiáltottak s elfoglalták mind a kettőt. ugyanakkorra betörve a kapukat is, amikor felmászta a falakra. Iszonyú nagy mészárlás volt ott s végül is a törökök kénytelenek voltak kerekét oldani s a belvárosba visszavonulni. Vaubecour báró, aki emlékezett még a győri sikerre, odafutott a kapuhoz, hogy oda helyezzen egy petárdát, ami még eléggé újszerű hadiszer volt abban az időben. De egy ágyúgolyó elvitte a combját, s ez nagyban késleltette a város elfoglalását. A báró kigyógyult ugyan a sebéből, de sánta maradt élete végéig. Másnap szeptember 5-én a sereg elhelyezkedett a külvárosokban, ahol egy kissé fel is frissültek.

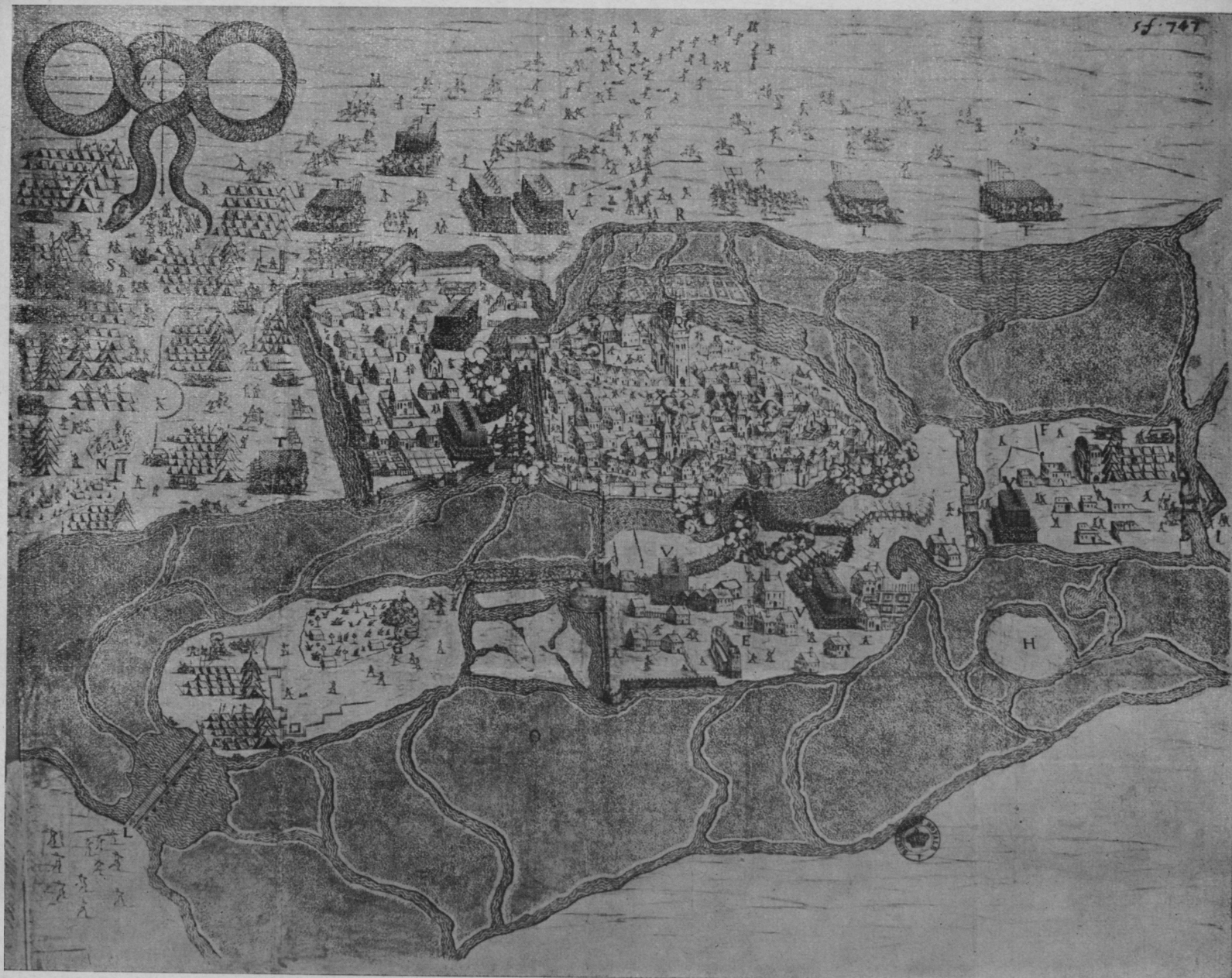
1601.
IX. 5.

Az ostrom kezdetén a sereg nem állt többől, mint 18.000 harcosból.

Mercoeur herceg lovasezrede 600 lotharingiait és vallont számlált. Colenich 1500 osztrákot vezetett. D'Andisque ezrede 1000 lovas volt Morvaországból. és Touré 1000 lovas felső Németországból, mindenik a saját módján öltözve. Pálfi és Nádasdy 1500 lándzsával és puskával felfegyverzett huszárt vezettek. Batthiány (Bouhianv) Chainte és Tranché urak 2000 magyar lovast vezettek, 200-at fizetett Mátyás főherceg, 100-at Rosswurm tábornagy. Az anhalti-herceg 4000 zsoldosnak parancsolt, Altemps ezredes 4000-nek: Breuer pedig 3000 bajor zsoldost vezetett. A salzburgi érsek 3 százada: 900 ember. Ezenkívül 5000 hajdú volt még Pálfi és Nádasdy vezérlete alatt is.⁹

Mercoeur herceg, hogy egy oldalra vonzza az egész ellenséget, megtámadta a győri kaput; ezalatt titokban kiadta a rendeletet, hogy a mocsár bizonyos helyeit feltöltsék, hogy az, az ágyúk szállítására alkalmas legyen. Az ostromlottak, akik úgy bíztak a mocsaraikban, mint teljesen biztos védelemben, így keztek az ostrom ellen védekezni s otthagyták a mocsarak felé eső oldalakat. Közben a vontatóút elkészült s az ostromlottak meglepődve hallották, hogy 6 darab ágyú dörög arról az oldalról, ahonnan a legkevésbé gondolták, hogy megtámadhassák őket. Mercoeur herceg, a kiváló hadmérnök (grand mathématicien) maga irányozta őket s dörgésük szeptember hó 19.-ig tartott.

⁹ Az egyes csapatok létszáma mindenütt valószínűleg felfelé van kikerekítve s ezért ad ki az együttes létszám ezekből számítva többet, mint az elől mondott 18.000.

2. Székesfehérvár ostroma.

La Prise d'Alberioalle

- A Batterie et brèche principale où se livre l'assaut.
- B " du Sieur Rosswurm pour amuser l'ennemi.
- C La Ville d'Alberioalle.
- D Faubourg, appelé la Ville Neuve.
- E " du côté de Siget.
- F " " Bude.
- G Cimetière des Turcs.
- H Jardins entre les marais.
- I Lieu par où fut surpris le faubourg de Bude.
- L Passage qui servit à la prise du faubourg vers Siget.
- M Guérie où monta le Duc de Mercœur lors de la prise de la ville.
- N Petit cimetière des Turcs.
- O Marais inaccessible du côté de Siget.
- P Autre marais du côté de Bude.
- Q Grande église d'Alberioalle.
- R Lieu par où les Turcs se précipitèrent des murs de la ville.

Mikor a falakon rést ütöttek, hadnagyai óvása dacára maga ment oda, hogy megvizsgálja. Megállapította, hogy a rés megostromlásának legnagyobb akadálya a mély árok, melyet az omladékok nagyon kevésbé töltöttek be, s ezért megparancsolta katonáinak, hogy egyik kezükben vesszőnyalábot hozzanak, a másikban fegyvert. A lovasság a gyalogosok mögé sorakozott. A roham délután egy óraker kezdődött. Altemps volt az élen zsoldosaival, két német és magyar ezreddel támogatva. Négy sortüzet adtak az ágyúkból, hogy az ostromlottakat eltávolítsák a réstől s aztán be is nyomultak oda, miközben az ellenség nyilai és puskalövései úgy hullottak, mint a jégeső.

A törökök a legbátrabban védekeztek, meggyötörve a keresztényeket forró olajjal, gránátokkal és más hadiszerekkel. De az ágyúkat oly ügyesen irányította Mercœur herceg, hogy nagyon megzavarta a védőket, anélkül, hogy az ostromlót akadályozta volna. Nem lehet elhallgatni egy török nő esetét, aki nem szűnt meg mindaddig köveket dobálni egy falról, ahol rettenthetetlenül kitarzott, amíg csak egy ágyúgolyó el nem űzte a helyéről.

A roham egy nehéz órán át tartott, s végül a törökök engedni kényszerültek a nagyobb erőnek. A keresztények csakhamar előzönlöttek a várost s Mercœur herceg, hogy bátorítsa a hátramaradottakat, s hogy segítsen rajtuk, maga őrködött a résnél. A győztesek kardjukkal mindent elkövettek, hogy megbosszulják azt az ezer keresztényt, akik a rés alatt maradtak, összekeveredve 4000 törökkel, akik kemény harcban áldozták fel életüket.

A basának volt bátorsága s egy erős épületbe hátrált hadnagyaival s a helyőrség 120 emberével, ahol gyönyörű ellenállás után nem akarta magát megadni másnak, csak Mercœur hercegnek magának, aki elé kidobta fegyvereit az ablakon át, megadása jeléül. A vezér megkímélte az ő életét s embereiét is, s hogy megakadályozza, hogy a megvadult katonák valami súlyos sértést kövessenek el rajta, maga vállalta a jó képű basa elvezetését, őt magát, feleségét és családját saját sátorában helyezve el.

Ez a hálátlan nem mondta meg, hogy titkos aknák vannak a székesegyház és a város különböző épületei alatt, amelyek könnyen végzetesek lehetnek volna a győzőkre.

Mercœur herceg első cselekedete az volt, hogy a nagy templomba ment s ott Tedeumot énekeltetett, hálaadásul Istennek. Magyarország régi királyainak hamvai, amelyek ott voltak eltemetve, akadályozták meg bizonyára, hogy ennek a győzelemnek borostyánja nagyon hamar nem hervadt le. Az egyház alá volt aknázva s az akna minden pillanatban felrobbanhatott, de ez még sem történt meg mindaddig, amíg

csak a herceg és kísérete el nem távoztak az istentiszteletről. Azután történt, hogy látták a levegőbe repülni a magyarok régi vallási emlékeit, az aranyból és ezüstből levő kelyheket, füstölőket, kandellábereket, amelyeket a keresztények a templom alá rejtettek el, mikor Szolimán elfoglalta a várost.

Ez a csodálatos szabadulás a herceget újból kegyelemre ösztönözte.

A ház, amely a basa erődjeül szolgált, a levegőbe repült; a győri út hasonlóképpen felrobbant, de nem temetett el többet, mint 10 katonát. Az összes hadnagys az tanácsolták Mercoeur hercegnek, hogy a basa személyén álljon bosszút, de ő mérsékelte dühét. Azt mondta, hogy meg akarja tartani a szavát, s ha a basa áruló is volt, ő hű akar maradni hitéhez. Miután halát adott Istennek, mint diadala forrásának és saját maga megőrzőjének, tiszteletét küldte a császárnak fivére Mátyás főherceg személyében, aki Győrött várta a merész vállalat eredményét.

Mátyás csodálkozva látta, mint érkezik meg 400 szekér rabokkal körülvéve. A fogoly basa és hadnagya, aranyos szövetekbe öltözve, volt ennek a diadalmi menetnek a csúcspontja. Őket más főnökök kísérték, szintén hadifoglyok. Az oldalukon haladt 25 alabárdos, narancssárga bársonyba öltözve, aranyozott alabárdokkal, Mercoeur herceg rendes gárdájából kiválasztva. A foglyok után következtek a szekerek, megrakva fegyverrel, lőszerszámmal, posztóval, selyemmel, szőnyegekkel és nemcsak Székesfehérvár, de Buda végtelen gazdagságával is, ahonnan szintén odaküldték kincseiket az ostromtól való félelmükben a törökök.

Mercoeur a dicsőség közepette bánat is érte: meghalt a nővére Louise-Blanche de Lorraine, a francia királyné, akit ő nagyon szeretett, s akinek nagy halálával is tartozott, mert ő mentette meg az életét III. Henrik haragjától.

Meghalt fivére Charles Comte de Chaligni, aki vele küzdött, s még egy másik fivére is.

De térjünk vissza Fejérvárra. Mercoeur herceg gondoskodva a város védelméről s a falak kijavításáról, seregét felfrissítendő, kivezette a városból. A csapatok elhaladtak a csurgói (Chauquero)¹⁰ kastélyig, két mértföldnyire Fejérvártól a győri út mentén, hogy ott megkezdjék az üdítő pihenést, mikor jogos rémülettel értesültek arról, hogy fenyegetően közeledik egy nagy török sereg.

A budai basa és Hasszán nagyvezir jöttek 150.000 ember élén, hogy kiköszörüljék az elszenvedett csorbát. Megerősí-

¹⁰ A francia szó Sukorónak olvasható, amely szintén Fehérvár közelében van, de nem a győri út mellett. Ezért gondoltunk inkább a győri út mellett, Fejérvártól kb. 2 mértföldnyire fekvő Fehérvárcsurgóra.

tette ezeket a híreket a huszárok által elfogott 6 török, akik azt állították, hogy nem várnak tovább, mint annak a 40.000 tatárnak a megérkezéséig, akik már Moldvában voltak, hogy nagy hadműveletekbe kezdjenek. Ez a figyelmeztetés óvatosságra intette a kis sereget, s bizonyos dombokat kerestek ki, amelyek Palota és Veszprém között vannak.

Ézalatt Mátyás főherceg, elbűvölve az ajándékoktól, amelyeket Mercoeur herceg számára Győrbe küldött, küldött neki 1000 lovas-t s arra kérte őt, hogy látogassa meg, hogy megbeszéljék a háború eseményeit. A megbeszélés első határozata az volt, hogy 600 szekérnyi szállítmányt kell beküldeni Fejérvárra, amelynek kíséretét a herceg nagy szívével magára vállalta s szerencsésen végre is hajította 2000 fegyveres gyalogosnak és a Liége-i Tripes úr vezetése alatt álló, saját lotharingiai-vallon ezredéből kiválogatott két századnak fedezete mellett.

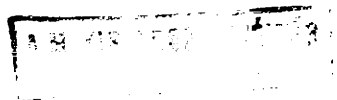
A mi hercegünk ügyessége kellett ahhoz, hogy ezt a segítséget olyan helyre vigye, amelyet 150.000 ember jött megostromolni és ahová 5000 tatárt küldtek előre, hogy azok megakadályozzák, nehogy valami készletet vigyenek be. Itt nemcsak a bejutás volt nehéz, hanem még inkább a távozás. A törökök leshelyeket állítottak fel az összes úton, csak-hogy zsákmányuk előlük meg ne menekülhessen, s azzal vigasztalódtak, hogyha a herceg a városban marad, akkor ott fogják majd kezükbe keríteni egy császársággal felérő személyét. De nem sikerült sem egyik, sem másik tervük. Mercoeur herceg, miután bátorította a helyőrséget, hogy tartsanak ki szilárdan Isten és a császár ügye mellett, s miután azok megígérték neki, hogy nem fogják elhagyni azt, ha idejében megjön a segítség, az éj folyamán eltávozott Pálfi 200 lándzsásának és saját rendes testőrségének kíséretében.

Kikerülte, vagy leküzdötte az összes ráváró veszedelmeket s az ellenség minden igyekezete dacára, jó rendben ért Győrbe. Az ott tartózkodó Mátyás főherceg, aki egyformán aggódott azért is hogy ottmarad, s azért is, hogy elindul, úgy fogadta őt, mint egy égből leszállott angyalt.

Jelenléte megnyugtatta az egész sereget s elvetve a visszavonulás gondolatát, maga a sereg kérte, hogy forduljanak az ellenség ellen.

Így is történt s Fejérvár közelébe érve, Mercoeur herceg parancsára egy domb tetejére erődtítést építettek, amelyben a derék Tilli parancsnoksága alatt 200 zsoldost helyeztek el 4 darab ágyúval.

A törökök helyesen ítélve meg azokat az eseményeket, amelyek Kanizsa alatt is történtek, jól tudták, hogy hiába siettetnék Fejérvár ostromát, amíg a hátukban áll a császári

1601.
X. 11.

sereg. mielőbbi ütközetre határozták el magukat. S valóban csatarendbe is állottak október 11-én.

Mátyás főherceg, megfélemlítve az ellenség számlálhatatlan seregétől és saját embereinek csekély számától, vissza akart vonulni, de Mercoeur figyelmeztette a határozott cselekedet nagy fontosságára, mert ez dönti el azt is, hogy milyen sorsa lesz a seregnek. A főherceg Győrbe akart visszavonulni, de Mercoeur meggyőzte őt ennek helytelen-ségéről. Mint érveket felsorolta neki, hogy figyelembe kell venni a keresztény sereg rendezett voltát és harckészségét, valamint a vár erős voltát, amivel mind előnyben vannak az ellenség fölött, amely rendezetlen, nem bízik magában s megerősített helyet nehezen vesz be. Szerinte nem a számot, hanem a sereg erejét kell nézni s ő a török seregnek csak a negyedrészt tartja harcképesnek. Bízik Istenben, hogy a kis, de lelkes sereggel ellen tud állani a törököknek. A nagy sereg sokszor önmagára is veszélyes, mert ha az első sorok megbomlanak, megbonthatják az egész sereg rendjét, s azt összezavarva előkészítik a halált és a szégyent.

A törökök, hogy kipuhatolják szándékaikat, kiküldtek 12.000 lovast, akik átgázoltak a mocsáron, amely a két sereg közt feküdt s megrohanták Tilli erődjét. Rosswurm tábornagy, elragadva saját bátorságától, vagy azért, hogy megmutassa, hogy a legkevésbé sem törődik Mercoeur herceggel, mivel már régóta féltékeny volt ennek dicsőségére,¹¹ összeszedte Coleniche, de la Tour és d'Andisque ezredeit s megtámadta az ellenséget. A törökök úgy tettek, mintha megfutamodnának, de ez csak színlelés volt, mert 2000 janicsár rejtőzött a mocsár szélén. A csata aztán kegyetlen volt, s már úgy látszott, hogy a győzelem a törökök felé hajlik, mikor Mercoeur herceg jött segítségül maga vezetvén lovas ezredét és 2000 hajdút.

Kellő időben érkezett ahhoz, hogy felszabadítsa a lovasságot és hogy megrohanja azokat, akik már győzteseknek tartották magukat. A törökök épp oly vitézek voltak, mint a mieink s a mocsáron még 8000 friss lovast is átküldtek. De a harc heve nem ragadta el annyira a herceget, hogy ne vegye észre, hogy az ellenség újabb erősítést kapott. Azonnal előreküldte a hajdúkat egész a mocsár széléig, hogy megállítsák a lovas csapatok első iramát. Azok derekasan meg is akadályozták, hogy csatlakozzanak az

¹¹ Rosswurm eddig nem vett részt Mercoeur harcaiban, hanem a császári seregnek annál a felénél volt, amelyik Mátyás főherceg parancsnoksága alatt a Duna melletti táborban tétlenkedett. Illésházi szerint: kevély, gonosz, kártyás, részeges, és a szegény nemből való volt. Ő lett Mercoeur utóda a hadsereg főparancsnokságában.

előbb ott levő török lovassághoz, vagy a janicsárokhoz, akik ott voltak elhelyezkedve, de sem egyiket, sem másikat nem akadályozhatták meg abban, hogy ott meg ne vessék a lábukat.

Ezalatt a keresztény lovasság újra lélekzethez jutott, de a törökök nagy száma alig engedett levegőt a hajdúknak. Ezeket a derék embereket zászlójukkal együtt már már elnyomta a török óriási száma, s már csaknem teljesen megverték őket, mikor Mercoeur herceg megeresztett kantárral vágtatott segítségükre lovas ezredével. Elűzte az ellenséget s maga vette át a zászlót. A sereg többi része, példáján felbúzdulva üldözőbe vette s megtámadta az ellenséget. A makacs küzdelem 8 órán keresztül tartott és ámbár a törökök kétszer annyian voltak, végül is kénytelenek voltak megfutamodni s otthagyni a halottaikkal borított csatateret.

A hajdúk magas megbecsülést vívtak ki maguknak Mercoeur herceg szemében. Igaz, hogy 200 társukat holtan hagyták ott a mezőn, de meg volt az a vigasztalásuk, hogy az ellenség sokkal nagyobb veszteséget szenvedett.

A törökök nem késlekedtek sokáig, hogy visszavágjanak, mert október 13-án, ami szombatra esett, Kuca Beglier basa, görögországi bej és a nagyvezir tábornagya megindult 60.000 ember élén, hogy megostromolja Tilli erődjét. Ez a derék vallon 200 emberrel feltartott három támadást, végül a basa kirendelte saját testőrségét, beosztva őket a janicsárok közé, de ezeknek is éppúgy meg kellett hátrálniuk, mint a többieknek. Tilli ámbár jobb karján megebesült, a másikat használta a törökök visszaverésénél, de mikor övéinek legnagyobb része holtan maradt a romok közt, ott hagyta az erődöt, ahol az ellenség nem talált mást, mint vért.

Egy küldeményt, amely a keresztény seregtől Győrből jött, elfogott 3000 tatár, akiket az ellenséges hadsereg küldött ki. — Ez az esemény volt az oka annak, hogy Mercoeur herceg, ki már csaknem kétségbeesést érzett, látva csekély számú seregét, elhatározta, hogy Brainer és Alsen zsoldosai-val négyszögű zászlóalj alakzatban¹² megtámadja a magaslatot, ahol a törökök táboroztak. A bölcs Poitevin nemes úr vezette a herceg szakaszát. Tilli és Ernst vallon ezredei kísérték őket, továbbá Maucleon és Dalsei lotharingiai neme-

1601.
X. 13.

¹² A XVI. és XVII. században a zászlóalj még 3—4000 embert is foglalhatott magában, s 15—20 századba is tagozódott. A teljes zászlóalj 59 egymásmögötti sorban volt rendezve, 51 emberrel az arcvonalban, középen dárdások, három sor muskétással, löfegyveressel körülvéve. A négyszög négy sarkán még kis négyszögekbe rendezett muskétásokat állítottak. Ez volt a bataillon carré = magyarul négyszögű zászlóalj.

sei és a liégei Tripes. Az Anhalti herceg és a bajor herceg ezredei meneteltek a balszárnyon, támogatva Colleniche, Tour és Andisque lovasságától. Néhány hajdú és osztrák állott Mátyás főherceg kíséretében.

A sereg élén egy buzgó kapucinus barát haladt, kezében a feszülettel, mint egykor Capistrán Belgrádnál. Ez az atya tüzes beszédben buzdította őket. Jézus neve volt a keresztények jelszava.

A sereg átkelt egy patakon s 9 darab ágyút is átvittek, anélkül, hogy a törökök megakadályozhatták volna előhaldadásukat. Visszafoglalták Tilli erődjét 11 ágyúval együtt, és 20.000 török szakálla előtt (szemeláttára) akik nem mertek közbelépni, keresztül törtek kardjuk élével a janicsárokon. Mercoeur herceg megfutamította s üldözte őket, amíg vissza nem foglalta az egész csatateret.

A győztesek zsákmánya 18 ágyú, 15 jelvény volt és 1200 halott.

Így végződött ez a nap: másnap a keresztények újból az ellenség ellen indultak, de a török sereg annyira el volt gyöngülve, hogy megelégedtek a védekezéssel, s mi több, néhány huszár támadása előtt is meghátráltak.

1601.
X. 15

Mercoeur herceg, hogy befejezze megtörésüket október 15-én csatára rendezte seregét egy szép síkságon, amely egy mérföldnyire esik¹³ Fejérvártól Palota felé. Ezen a mezőn egy mocsaras terület volt, amely a keresztény sereget észak felé elzárta, kelet felé meg egy hegyig ért, ahol a tatárok állottak.

Ezek leszálltak a magaslatról s hátba akarták őket támadni, de a herceg kitalálva szándékukat, leküldte a dombok közé Brainer és Housse zsoldosait 4 darab ágyúval és 5 szekér készlettel s hadianyaggal. Ezek megtámadták a tatárokat s arra kényszerítették őket, hogy visszaforduljanak s hagyják ott a csatateret. Ez a kaland csak megerősítette hercegünknek azt a szándékát, hogy ütközetre kényszerítse az ellenséget azoknak a nehézségeknek dacára, amelyek a haditanácsban is ismeretesek voltak.

Az ottomán sereg előhada 1500 lovas volt, 1000 janicsár és négy század renegát. A nagyvezir vezette a had zömét,

¹³ A francia lieu-t mérföldnek kell fordítanunk. Más kérdés az, hogy a sokféle nemzeti mérföld közül itt melyiket kell számítanunk. Tudvalevőleg a francia lieu=4451.9 m. Az osztrák mértföld 4000 öl, vagyis = 7585.9 méter. Valamivel kisebb a német Meile = 7532.5 méter, de jóval nagyobb a magyar mértföld, mert ennek nagysága 8553.6 méter volt. Cseszneknl adott méretek alapján arra kell következtetnünk, hogy a francia szerző a magyar útmértékkal számított. Az október 15-i csata a mai Hosszúhegy pusztá területén lehetett.

amely 25.000 lovasból s 50.000 gyalogosból állott.¹⁴ Sibille, egy török nagy úr volt az utóvéd vezére 15.000 lovassal s 50.000 gyalogossal. A seregek ágyúi megtették a kezdő lövéseket.

Mercoeur herceg ezredének élén állott, s ezt az ezredet támogatták a németek és a zsoldosok szekereik fedezete alatt. Középen volt felállítva a tűzérségük, amely félelmesen feleltetett az ellenségnek.

A nagyvezir kincstárnoka, aki egy dukátot fizetett minden keresztényért, felvéve páncélingét és aranyos varratokkal telehímzett ruháját, összeszedte a lovasság színejavát s vakmerően neki támadt de la Tour lovasainak. Hercegünk idővesztés nélkül, de jobbra-balra kanyarogva vágatott az ellenség ellen.¹⁵ Ez volt az ő csigavonalszerű lovaglási módjuk, amelyet akkor szoktak a lovak igen nagy megterhelésével gyakorolni, mikor azt akarták, hogy a leghatalmasabb erejű rohamot hajtsák végre.

Kuca a caracolt megfutamodásának gondolva, hátulról akart rájuk támadni, és nagyon meglepődött, mikor látta, hogy azok, akiket futóknak hitt, szembe fordulnak, és hogy őket támadják meg azok, akiket ők akartak megtámadni. Ezek hirtelen ellene fordultak Kucának, aki nagyon későn ismerte fel merészségüket és a török, nem látva más módját a menekülésnek, mint a győztesek kegyelmét kérni, kiabálni kezdett tele torokkal: Basa! Basa! (Mercoeur akarván ilymódon kegyelemre kérni.) De már nagyon késő volt, mert holtan hullott hercegünk lovának lábai alá.

Ezt a szerencsés eredményt azonban elhalványította az a félelem, hogy hercegünket elnyomhatja az ellenség. Sokáig volt ott köztük úgy, hogy nem is volt látható, míg végre felbukkant vértől és portól belepve.

Megjelenése felélesztette a keresztény tűzéreket, akik már azt hitték, hogy vezérük elpusztulásával minden elveszett, s már otthagyták ágyútalpaikat. Mihelyt tehát meglátták újból őt, visszatértek helyükre és hogy jóvátegyék megfutamodásukat, oly ügyesen kezdtek löni, hogy a török sereg szétszakadt. Mondják, hogy egyetlen ágyúgolyó 27 embert ölt meg.

¹⁴ A francia szöveg, nyilván elírás folytán, 3000 gyalogost mond. Nem valószínű, hogy a derékhad gyengébb lett volna, mint az utóvéd, de különben is a gyalogságot mindig inkább a derékhadhoz osztották be, mint a nagyobb mozgási képességet kívánó tartalék közé.

¹⁵ Franciául=caracol. Az ellenség megtévesztésére használt, nálunk nem igen ismert lovas támadási mód. Kitalálói azonban minden valószínűség szerint nem a nyugati nehéz lovasságok voltak, hanem valahonnan a lóhoz nőtt keleti népektől, talán még honfoglaló őseinktől tanulták.

Nemsokára azonban a törökök újból összegyülekeztek. 15.000 janicsár 10.000 lovassal támogatva visszafordult támadásra. Hercegünk, nem lévén egyéb csapata, Anhalt ezredét állította ellenük, és mindennek dacára megállította haditer-
vüket. Halottaik hihetetlen nagy száma és a keresztények győzhetetlen hadierényei a törököket végül is hátrálásra kényszerítették. Hercegünk győztesen fúvatta meg a kürtöket, hogy zengjék a diadalt.

Éjnek idején néhány bátor vitéz a törökök közül eljött nyugtalanítani a keresztény tábort, de Mercoeur herceg elég világosan látott ahhoz, hogy megfelelő számú puskást küldjön ki a mocsár szélére. Ezek a puskások a magas növények fedezete alatt, amelyek őket elrejtették, megtámadták ezeket az éjjeli kalandorokat. A csatatér a keresztényeké maradt, akik a halottak közt 300-at számoltak meg a saját embereik közül valókat. többnyire magyarokat és 1500 törököt, köztük számos tiszti jelvényűt.

A törökök értesülve arról, hogy a keresztényekhez 500 szekérből álló szállítmány jön, átöltöztettek magyarnak maguk közül néhányat, akik értették elég jól a parasztok nyelvét. Mihelyt ezek a csalók észrevették a szállítmányt, elég nagy távolságra ahhoz, hogy magyaroknak nézzék őket, és nagy hangon, kiabálni kezdtek a vezetőknek, hogy jobbra tőlük törökök közelednek igen nagy számban. A gyáva kísé-
rők, anélkül, hogy tovább érdeklődtek volna, futni kezdtek s otthagyták a szállítmányt, amit amazok a török sereghez vezettek. Nagy veszteségére a keresztényeknek, akik már kezdtek szükségét látni.

A barbárok, ettől az eredménytől vérszemet kapva, éjjeli rohamot intéztek Fejérvár ellen. De a 4000 német és 1000 hajdú, akiket Mercoeur herceg őrségül ott hagyott, olyan erőteljesen verte őket vissza, hogy a heves összecsapás után gyors visszavonulásra kényszerültek.

A keresztények látva, hogy teljesen urai a csatatérnek, hogy teljesítsék utolsó kötelezettségüket bajtársaikkal szemben, kimentek megnézni azokat, akik ott fekvé maradtak. A hajdúk hazai módon csakánnyal és lapáttal felszerelve, tárogtatósaiktól¹⁶ kísérve, adták meg a temetést 600 kereszténynek, akik hitükért feláldozták szép életüket. 1500 törököt is találtak a halottak közt; de bizonyos, hogy a hitetlenek már vittek el halottaikból, ha a legnagyobb nehézségek között is, hogy ne hagyják őket temetetlenül. — Nem találták meg a testét Kuca basának, sem a négy agának, akikről biztosan tudták, hogy megölték őket. Az ottmaradottak leg-

¹⁶ A francia szöveg flótákat és oboákat (floütes et haubois) mond.

nagyobb részben tatárok és mórok voltak és nagyon kevés volt ott a janicsárok közül; amiből azt következtették, hogy a törökök gondoskodtak a saját szakaszaikon, vagy saját fajtájukbelieknél az eltakarításról, anélkül, hogy mások bajával törődtek volna.

Azalatt, amíg a magyarok megadták a végtisztességet a halottaknak, a németek a keresztény sereg táborát erősítették, hogy kijavítsák azokat a sérüléseket, amelyeket a törökök megszámlálhatatlan serege okozott, akik még mindig a hozzájuk közel eső táborokban tanyáztak.

Nagy lett az inség a keresztényeknél, minthogy a kenyér fontja 6 garasba. a húsé 4-be került: a húsétel azért lett olyan olcsó, mert a katonák az ellenség lovaait ették meg, ami kiváló csemege számba ment. A borból egy meszely nem került többé, mint 12 garas.¹⁷ mivel a törökök nem fogyasztották, legalább általánosságban nem.

A mi seregünk a palotai út mellett táborozott, találván ott egy jó és bőséges forrást, ami nagy megkönnyebbülés volt szegény katonák számára, akik már kénytelenek voltak a mocsár romlott vizét is meginni.

Az éhség, ami rossz tanácsadója a legjobb embernek is, nagyon jó ötletet adott a hajdúknak. A kiéhezett hajdúk elhatározták magukat, hogy kimennek zsákmányolni. Ezer-kétszázan indultak el szállásukról abban a reményben, hogy zsákmánnyal megterhelve térhetnek oda vissza, hogy felelésszék társaik reménységét. Este 10 óra körül a törökök táborára bukkantak, amelyet dühösen megtámadtak. A meglepett törökök, nem kételkedve abban, hogy az ellenséges főszereg támadott rájuk, együtt, vagy csoportokra osztva, megfutamodtak, s elvesztették foglyaikat és zsákmányukat.

150 halott, 200 fogoly, sok ló és öszvér maradt ott. E foglyok között a legtöbb orosz zsidó volt.

A hajdúk jó szerencséje felbátorította a lotharingiaiakat és vallonokat, akik megtámadták a tatárok egy részét és nagyon nagy zsákmánnyal gazdagon tértek vissza s főképp állatokkal, amelyek éppen jókor jöttek nekik abban a nagy élelmiszer hiányban, amiben leledzettek.

Három keresztény, aki megmenekült a törökök fogságából, elárulta Mercœur hercegnek, hogy az ellenség össze akarja vonni minden erejét Fejérvár alatt, abban a reményben, hogy négy nap alatt bevehetik a várat. Ezt a figyel-

¹⁷ Jobb híján fontnak fordítottuk a „livre“-t, aminek a pontos súlya 490 gramm, míg a magyar fonté 560 gramm. A meszelynek fordított ürmérték az eredetiben „lot“ = párisi pint, vagyis 3.75 liter. A garasnak fordított s régies alakjában „sol“-nak írott sou = a livrenek huszadrésze, vagyis 5 centimet ért.

1601.
X. 21. meztetést nemsokára megerősítették az ágyútorkok, amelyek rémítően mennydörögtek állásaikban október 21-én.

X. 22. Az összes dolgok elő lévén készítve a támadásra, a törökök erős elhatározással indultak neki október 22-én. A janicsárok mentek a roham élén.

Az első rohamot nagy bátorsággal hajtották végre, de ugyanúgy lett visszaverve. A többiekben sem kevesebb volt a düh a rohamozók oldalán és nem kevesebb a rettenthetetlenség az ostromlottak részén. Végre a törökök elvesztették a bátorságukat s szégyenletesen abbahagyták az ostromot.

Így tört meg ez a 300.000 harcosból álló sereg, amely nem tudta megverni a kicsiny keresztény sereget s nem tudta elfoglalni Fejérvárt, amely után annyira áhítozott.

Mercoeur hercege volt a dicsőség, hogy Mátyás főherceget Fejérvárba bevezethette, ahol Tedeumot zéngtek háladásul, csodálatos megmenekülésükért.

A főherceg belátva, hogy a helyőrség hősein kívül a mi hercegünknek is adós, neki adta a város kulcsait, amelyek még ma is a Mercoeur családnál vannak, örök bizonyosságul ezeknek az eseményeknek.

Megszemlélve a várost, a hercegek visszatértek a táborba.

Mercoeur herceg mindig vitatta, hogy dacára az inségnek és dacára a tél szigorának, ami megdermesztette a katonákat, gondolni kell valamilyen módon Kanizsa ostromára, aminek segítségével a török visszavonulásából hasznot lehetne húzni, és helyre lehetne ütni Paradiser szégyenét.

Elutazott tehát (Győrbe) és megint találkozott a főherceggel, aki 25.000 emberből álló seregnek parancsolt. A pápa tartott 6000 embert, unokaöccsének Aldobrandininek vezérlete alatt. A spanyol király küldött 6000 zsoldost, a toscanai nagyherceg 2000 olaszt. A császár és Ausztria adták a többit.

Mindenki számot tartott rá, hogy ennek a seregnek a vezére legyen. Mercoeur herceg, aki nem keresett mást, mint a kereszténység javát, nem áhítozott a tábornokságra; de seregéhez érkezése után kevéssel elküldte Solm grófot 6 század jól felszerelt lotharingiaival és vallonnal, az anhalti herceg ezredét, Bramehousset és la Tourt Rosswurm gróf tábornagy parancsnoksága alá.

Kanizsa ostroma úgy történt, hogy a csapatok odamentek, Rosswurm vezetvén őket, de ez nagyon meglepődött, mikor látta, hogy az ostrom ügye végtelenül elhúzódik, részben az akkor uralkodó nagy hideg, részben a katonák kislelkedése miatt, akiknek hiányzott a vezérük, aki lelket öntsön beléjük.

3. Kanizsa ostroma.

Ordre de notre armée

- A Monsieur le Duc de Mercoeur
- B sa cavallerie française.
- C Chaligni et les Français.
- D Nadassy avec sa cavallerie Hongroise.
- E Coleniche et son régiment.
- F le Baan de Croati.
- G Herbestain.
- H Hodisqui, Alemands et Boemes.
- I Brainer et lansquenets.
- L Comte de Holac et Reiters.
- M Comte de Torne et Reiters.
- N Chomberg.
- O Colonel Moysperg et lansquenets.
- P Colonel Hosquirit.
- Q Francoely et cavallerie Hongroise.
- R Comte de Solmes.
- S Petit fort servant de magasin pour l'artillerie, dont le comte de Salce était général.
- T Retranchement gardé par les heiduques.
- V Tentés et pavillons de son Excellence.
- X Canons gagnés sur les Turcs.

Turques

- 1 Ibrahim basa.
- 2 Basa de Bude.
- 3 Janissaires joints aux renégats.
- 4 Turcs lanciers de toutes nations.
- 5 Basa de Siget.
- 6 Basa d'Alberoielle.
- 7 Gros des Tartares.
- 8 Janissaires à cheval.
- 9 Gards du Général

Ezekhez a bajokhoz váratlanul közbejött egy új, tudniillik a vitéz Aldobrandininak, ennek a nagyon tapasztalt kapitánynak a halála, aki forró lázban halt meg és ugyanez történt Orfée mérnökkel és sok jó tiszttel.

Mercoeur herceg elútaazott Magyarországról, hogy soha se térjen oda vissza és hogy megszabadítsa Franciaországot egy jogos rémülettől, minthogy a török császár megfenyegette IV. Henrik francia királyt, hogy hadat indít ellene, ha vissza nem hívja Mercoeur herceget, aki neki már nagyon kellemetlen volt.

Hercegünk gondoskodván a szükséges dolgokról, távozott Magyarországból s Rudolf császár rendeletére, aki tanácskozni akart vele a legközelebbi hadműveletekről, megérkezett Bécsbe. Bécsben, majd Páczában nagy ünneplésben volt része.

A császárnak aztán azt tanácsolta, hogy folytassa a magyarországi háborút és javaslatot tett neki a hatásos eszközökre nézve. Őfelsége meggyőződve arról, hogy senki sem lehet alkalmasabb arra, hogy végrehajtsa ezeket a terveket, mint az, aki azokat olyan bölcsen tanácsolta, felajánlotta neki, hogy megteszi őt Magyarország nádorának (Palatin) rábízva a háborúnak és a rend fenntartásának egész igazgatását ebben a nagy királyságban.

De az ég más babérokat készített az ő számára.

Franciaországba visszatérőben, 1602. február 19-én Nürnbergben skarlátban (fièvre pourprée) meghalt.

1602.
II. 19.

*

1602. április 27-én a párisi Notre-Dameban Szalézi szent Ferenc mondott felette nagy beszédet a gyászmise keretében. A nagyon érdekes, de nagyon hosszú beszéd jellemző megállapításai a következők.

Nagyon tudós volt, különösen a mérnöki tudományokban, amit a híres Bressiusnál tanult meg. Tökéletesen beszélt anyanyelvén kívül latinul, angolul és németül. Beszédje rövid volt, de szívreható és komoly. Ájtatossága mélységes volt. Bőkezű volt övéihez.

Jelmondata: „Plus de foi que de vie“, inkább a hit, mint az élet — egész életében a szeme előtt lebegett. Nem féltette az életét soha, ha a hitét megvédenie.

Isvánffi a következőképp jellemzi: hadi erényekben és vitézségben mindenkit messze megelőző férfiú volt, aki valóban emlékezetre méltó dolgokat vitt véghez. Szomorú halálát mindenki fájlalta s különösen a császár, aki nagy gonddal és megfontolással hiába kereste a leghíresebb vezérek között is az ő mását.

*

Mercoeur herceg harcaiban a legkülönbözőbb nemzeti-ségű katonák vettek részt. Érdekes, hogy az osztrákok, bajorok, anhaltiak, poroszok, csehek, morvák, franciák, spanyolok, olaszok, flamandok és vallonok közt is kitűnik a magyar hajdúk és huszárok hősiessége. Egy hajdú viszi az életveszélyes úton az üzenetet Kanizsába Paradisernek. Huszárok hozzák a híradó török foglyokat a Fejérvár melletti ütközet előtt. Ugyanott október 11-én a hajdúk vitézsége tartotta fel egész nap a mocsáron átküldött hatalmas török segédcsapatot. Október 14-én néhány huszár támadása előtt hátrál meg a török sereg. A hajdúk voltak azok, akik az éhező sereg részére merész kalanddal maguktól a törököktől szereztek élelmiszert. Nem csoda, hogy a császáriak magyargyűlöletétől el nem vakított francia herceg is tisztán felismerte a magyarság páratlan katonai erényeit s nem csak hogy nem volt a magyarság ellensége, amint azt a Hóman—Szekfű-féle történelem is megállapítja, hanem a szemtanú francia író feljegyzése szerint, nagyon nagyra becsülte őket.

Utódjánál Rosswurmnál s utána is évtizedeken keresztül hiányzik a királyi sereg vezéreinél ez a jóindulat. De hiányzott az a hősi elszántság is, amellyel Mercoeur a maga nagyobb értékének tudatában neki vágott a sokkal nagyobb-számú ellenséges seregnek is.

A vezér példája hőskökké tette a katonákat is.

Mercoeur három esztendő s hadakozása alatt több alkalom nyílt a bátraknak hősi cselekedetekre, mint utána bármikor, egész 85 év múlva feltűnő rokonáig, a Budát felszabadító Lotharingiai Károlyig. Megtalálhatjuk ennek bizonyítékait azokban a királyi donátiókban, amelyeket Mercoeur egyes kiválóbb vezérei és katonái kaptak Rudolftól.

Pálffy Miklós, a győri hős 1600. október 25-én kelt királyi adománylevelében Végles várát kapta, mert „sok éven át védte a kereszténységet a pogány törökök ellen.”¹⁸

Özvegyének és gyermekeinek Borostyánkő várát adja el a király 180.000 forintért s az erről szóló 1605. július 7-én kelt oklevélben így emlékezik meg a hősről: „néhai Pálffy Miklós uralkodásunk kezdete óta egész élete utolsó napjáig páratlan és hűséges szolgálatokat teljesített úgy császári udvarunkban, mint főképp bizonyos hadjáratokban, melyeket a keresztény név elkeseredett ellenségei a törökök ellen vívott azok fejedelmeivel II. Amuráttal és III. Mehemettel... visszafoglalván az ellenségtől Győr várát egy éjjeli sötétben olyan csatában, amely szinte hihetetlen s a legvitézebb volt

¹⁸ Ez és a következő adatok a budapesti Országos Levéltárban őrzött Liber Donationum IV. kötetéből vannak kiírva.

mindazok között, amire csak emlékszünk, továbbá Fülel, Nógrád, Esztergom, Drégely védelménél és más kisebb-nagyobb csatákban nem kímélve életét, s hűségesen hullatva véré, a legnagyobb s örökkétartó dicsőséget szerezte és biztosította magának.“

Mercoeur egyik legkiválóbb tábornoka a német lovasokat vezető *Kolonich Szigfrid*, aransarkantyús lovag, Burckschleinich bárója volt. Rudolf császár 1605. januárius 14. és 15-én kelt adományleveleiben neki adományozza Léva és Sárospatak várát, kiemelve, hogy „a hitetlen törökök, Krisztus nevének legősibb ellenségei ellen kora fiatalságától — nem kímélve fáradságot és saját személyét sem, — életének veszélyeztetésével és vére hullatásával harcolt.“

Kolonichnak egyik kapitánya volt *von Fehrentheil und Gruppenberg János*, aki a távoli Sziléziából jött küzdeni a pogányok ellen. Résztvett Mercoeur összes csatáiban s legkiválóbb haditette az volt, mikor 1599. augusztus 7-én Budához közel a szerecsen Szulejmán basát egy nagyobb török sereg vezérét élve elfogta. Rudolf 1601. május 10-én kelt okmányában, megemlítve, hogy „mint Rittmeister Mercoeur herceg tábornok alatt sok éven át teljesített kiváló és hűséges hadiszolgálatot, mindkét nemből öröklődő lovagi rangra“ emelte őt s címerébe egy bekötött szemű szerecsent festetett.

A magyar huszárok egyik vezére *Nádasdy Pál* 1604. március 9-én Vasvármegye főispánságát kapta s a collatiós levél megemlíti, hogy „vére is hullatta“ a török elleni harcokban. A másik kiváló vezér a Montreux által Boutiany és Bougiany-nak nevezett *Batthiány Ferenc* generális kapitány 1606. július 6-án Körmend várát kapta a királytól „a kereszténység természetes és eretnek ellenségei: a törökök ellen mostanáig 14 éven keresztül hazájáért nagy dicsőséggel vívott“ harcokban tanúsított hűségéért.

A fejevári csatában említi Montreux Mercoeur alvezérei között Toursy huszárcsapatát. *Bethlenfalvi Thurzó György* generális kapitányt 1604. március 12-én udvari étekgóvá nevezte ki a király, 1606. március 7-én pedig Árva várát adományozta neki, „az ősi ellenség ellen vívott harcokban tanúsított hűségéért.“

A gyalog hajdúk közt is nagyon sok tüntette ki magát. Csak egy párnak a nevét említjük meg, akik vitézségükért magyar nemességet kaptak. Ilyenek Aszalói Kis János (1599. április 1.) Gerendai Hegedűs Benedek (1600. március 21.) Ferenczy György és Tamás (1600. március 21.) Thali János (1602. március 29.) és Almási Péter, aki 1603. március 7-én kapott nemességet és címet.¹⁹

¹⁹ Lásd a Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres leveleit.

Végül még egy fajtáját kell ebből az időből említenem a királyi elismerésnek, amit hadi érdemeiért egy egész város polgársága kapott. Rudolf 1600. februárius 12-én kelt általános parancsában „a kereszténység kegyetlen ellenségeinek, a törököknek dühös ostroma alatt tanúsított kiváló állhatatosságuk és hűségük miatt” Kőszegh város polgárait örök időkre felmenti a harmincadok, vámok és az adók fizetése alól.

*

Mercoeur herceg neve a magyar történelem legszomorúbb időszakában is dicsőségteljes lapokon van felírva. Ezekben a daliás időkben, méltó vezére volt a török ellen küzdő seregnek, s ki tudja, ha a korai halál meg nem akasztja Rudolf tervét, hogy a hercegre ruházza Magyarország nádori méltóságát, talán sok minden máskép történt volna a szomorú XVII. század elején.

Lovag Fehrentheil-Gruppenberg László dr.

Márkus- és Batizfalvi báró Máriássy András láborszernagy, a Mária Terézia rend lovagja. 1757—1846.

(Főleg a családi levéltár alapján.)

Negyedik és befejező közlemény.

Június 2-án Máriássyra nézve befejeződtek a kellemes párisi napok, mert ekkor indult el Párisból a Nostitz altábornagy vezetése alatt álló, „Reserve Division“, amelybe Máriássy is be volt osztva (alatta voltak Klenau és Trenk vezérőrnagyok), s amelynek az a megisztelő feladat jutott, hogy I. Ferenc királyt Párisból Bécsbe kísérte. I. Ferenc s vele a divízió és Máriássy Pont sur Seine (június 7.), Troyes (június 9.), Chatillon, Dijon, Mirabeau, Belfort, Altkirch és Haesingen-en keresztül haladtak Bécs felé, azonban a divízió Lambachba lőn irányítva.

Párisban úgy látszik Máriássyt aggasztotta sebének felszakadása és kiújulása, mert május 10-én levelet intézett Titsi barátjához, melyben felkérte, hogy esetét közölje Fischer törzsorvossal, azzal, hogy adjon orvosi tanácsot, consilium medicum-ot a további teendőkre nézve. Titsi eleget is tesz a kérelemnek s 1814 június 2-án Dembscher udvari ágens közvetítésével ír Párisba Máriássynak és tudatja Fischer doctor consilium medicumát, aki Pöstyént ajánlja kurára, utókúrára pedig Lublót. Persze Titsi nem bírja megállani, hogy a maga részéről évődő tréfás megjegyzéseit meg ne tegye.

Titsi ezen levelében a „Liebes Gutes Brüderchen“-nek megírja, hogy Fischer véleménye szerint „1mo Unmasgeblich das Bad in Pöstény ist das best möglichste, welches er dir anrathet, nach geändigter Badkhur aber nach Lublau eine Stärkung, nun das ist seine Meinung ad directionem.

2do Mein consilium aber ist, dasz du *deine alt und neue französische Sünden hier in Kaiser Bade abwaschen solltest*; es wird dir sicher guth thun und da hast du dem Fischer bey der Hand zum Noth. — Wir sind alle sehr begierig euch

lieber Freund bey uns zu sehen und die geheime Geschichte zu hören!

Schreibe mir von Wien was mit dir geschiet und wo du dich herumtreiben wirst.³³²

Fischer doctor tanácsának hatása alatt Máriássy el is határozta, hogy a nyár folyamán fürdőre megy, azonban előbb még a bécsi orvosokkal is konzultált, s csak azután döntött Trecsén-Teplicz mellett.

Úgy látszik 1814. nyár elején került a nyilvánosság elé Máriássy orosz kitiüntetése, mert Engel Keresztély Késmárkról az első, aki június végén kelt levelében az orosz rendjéhez gratulál, s írja egyúttal, hogy reméli, hogy a bécsi orvosok olyan fürdőt fognak neki ajánlani, amely sebtét végre teljesen meggyógyítja s így a Szepesség már egészségesen fogja őt viszontlátni. Engel levelének idevonatkozó utóirata így hangzik: „P. S. 1° Zum neuen Anwachs immer höherer Ehren-Würden, ich meyne zum erhaltenen Russisch-Kaiserlichen Anna Orden erster Classe gratulire Euer Excellence von ganzen Herzen. Gott gebe mir, dasz die Wiener Ärzte so glücklich seyn mögen, Euer Excellence *ein solches Baad* anzurathen, im welches Euer Excellence von der erlittenen Schus-Wunden ganz herstelle und so nach auch in unsere Heymath baldigst glücklich und gesund zurückbringe. Dies wünschen alle gut denkende Zipser Ihrem grossen Helden, auf dem Sie stolz seyn müssen einmüthig.“³³³

Az így minden oldalról ostrom alá vett Máriássy tehát engedni volt kénytelen és nem térhetett ki a nyári fürdőzés elől, s — amint már tudjuk — kénytelen volt elhatározni, hogy Trecsén-Teplicz fürdőn keres gyógyulást, már csak azért is, hogy az ezirányú, szinte állandó koncentrikus nyomás megszűnjön.

Június 25-én Ujházi sógor is felkeresi soraival Máriássyt. A sógor, aki szintén élénk részt vett a koncentrikus nyomás gyakorlásában, mindenekelőtt nyugtatja a május 20-án Párisban kelt levelet, s nyomban megállapítja azt az örömdetes tényt, hogy Máriássyt újabb szerencsétlenség nem érte, és a fürdőre menéssel kapcsolatban a szükséges „Bade Cours“ után reméli, hogy haza jön a Szepességre, aminek mindnyájan rendkívül örülnek. „Zu der Erhaltung des Russischen Anna Ordens erster Classe gratulire dir samt der Meinigen.“ Egyébként úgy véli, hogy ő (Máriássy) a monarcha és a haza iránt már túlon túl teljesítette kötelességét, ideje tehát, hogy magára is gondoljon, végre magának is éljen és a hadi stra-

³³² 1814. június 2. Pest. Gr. Festetics József levele, u. ott.

³³³ 1814. június 24. Késmárk. — Engel levele, u. ott.

pákat kipihenje. Voltaképpen Ujházy most saját sógora fejére idézhette volna egyik kedvenc mondását, hogy t. i.: Egyszer él az ember.³³⁴

1814. július havának második felében mehetett Máriássy Trencsén-Tepliczbe, mert július 2-án még Augsburgban, azután pedig Bécsben volt, ahol, mint tudjuk, az orvosokkal tanácskozott és körülbelül július közepe után mehetett csak fürdőre. Távozása előtt azonban Bécsben elintézte saját ügyeit, nevezetesen elsősorban a további katonai szolgálatban való megtartásának és beosztásának ügyét.

1814-el, Napoleonnak Elbán való internálásával a háborúk egyelőre befejeződtek, s a mozgósított hadsereg nagy részét természetesen liquidálni kellett, csökkenteni kellett a haderőt békelétszámra. Nyilvánvaló, hogy ezzel egy csomó generális feleslegessé vált és Bécsben ezeknek nyugdíjba küldését határozták el. Persze Máriássy a világért sem óhajtott nyugdíjba menni, noha ekkor már közel negyven éve szolgált s úgy látszik fellépésére, mint kitűnő „Beschreibung“-gal bíró kedvenc tábornokot *nem is merték* elküldeni.

Máriássy fellépése Bécsben teljes sikerrel járt s 1814 július végén régi barátja Bianchi tábornok értesíti őt, hogy: „Es ist bei der Abhaltung des Rathes vorgekommen, über die Anstellung der Generals zu entscheiden. Ich säume nicht Ihnen vorläufig die freundschaftliche Mittheilung zu machen, *dasz für Sie die Entscheidung nach Ihrem Wunsche ausfiel*: nämlich so, *dasz Sie die Anstellung in Kaschau erhalten werden — unter uns gesagt*.“³³⁵

Ime tehát a *kassai hadosztály parancsnokság* ekkor ke-
rül legelőször szóba!

Bianchi közlésének hatása alatt Máriássy nyugodtan folytathatta tepliczi kúráját, mert mostmár egész bizonyos volt, hogy pozícióját semmiféle veszedelem nem fenyegeti.

Augusztus elején Titsi ír kedélyes, humoros levelet Máriássynak Trencsén-Tepliczbe, s mint rendesen, most is évődik és ungorkodik barátjával: „Ich wünsche — írja — *dasz die Bäder dich gantz renoviren und die alte Sünde herauswaschen*. Nun Domine Frater, was bist du vor *ein Chineser*, *dasz du nicht machst zu uns zu kommen als Brigadier oder was anderes auf alle Fälle must du den Winter bey uns zubringen*.“ — „Nun *du alter Hagestolzer*, jetzt mache *dasz du auch heurathest, die Zuzi Podmaniczky meinen Schatz*.“³³⁶

Ujházy sógor augusztus első felében szintén ír Máriássynak Trencsén-Tepliczbe. Örül, hogy szerencsésen Bécsbe ért

³³⁴ 1814. június 25. Budamér. Ujházy József levele, u. ott.

³³⁵ 1814. július 28. Bécs. Báró Bianchi altábornagy levele, u. ott.

³³⁶ 1814. augusztus 2. Pest. Gr. Festetics József levele, u. ott.

és innen elindult a trencsényi fürdőbe. Mivel most közel van a Szepességhez, remélik, hogy nemsokára teljesen felgyógyulva hosszabb időre ide jön. „Mit innigem Vergnügen habe deine glückliche Ankunft zu Wien und auch *deine Abreise in das Trencséner Bad* von mehreren vernommen. Gott lasse die Cour deinen Wünschen ganz entsprechen.

Da du so nahe gegen Zipsen bist, schmeicheln wir uns innigst dich baldigst gesund und hergestellt umarmen zu können. Möchtest du nur dann auf lange Zeit dich hier verweilen.“³³⁷

A trencsényi gyógykúra befejezése után Máriássy úgy látszik a Szepességen át Kassára, új állomáshelyére és új beosztásába távozott, s itt találjuk őt 1814. decemberében is, mert ide ír neki Szontagh kapitány, aki Máriássynak a jelenleg Pozsonyban szereplő Bandini nevű színésznő feltünéséről számol be, a vele kapcsolatos pletykákkal együtt, ami úgy látszik Máriássyt talán ezért is érdekelte, mert a szereplő személyeket ismerte.³³⁸

Trencsén-Tepliczről Kassára menet Máriássy természetesen megállt Batizfalván is, ahol a Szepesség ünnepelte szűkebb hazája nagy fiát, a napoleoni háborúk hőst, s ezen ünnepségen részt vett a késmárki lyceum is, melynek nevében (1814-ben) Schaffáry Pál József, „academiarum candidatus“ ünnepi ódát írt Máriássyhoz, amely Lőcsén a Mayer-féle nyomdában lőn kinyomatva.

„Salve, paternis reddite ruribus
Insignis heros, laudibus inclute
Martis! ...“

Így kezdődik a 15 strófából álló latin óda, amelyben Drezda és az itt szerzett seb természetesen szintén meg van énekelve.³³⁹

³³⁷ 1814. augusztus 10. Hollomnitz. Ujházy levele, u. ott.

³³⁸ 1814. december 25. Pozsony. Szontagh levele a Kassán lévő Máriássy Andrásához. „Das hiesige Theater hat an der Mademoiselle Bandini eine Aquisition bekommen, die Alles, was sich ihren Glanze nehärt, bezaubert. Ihr Gönner Graf Lodron, welcher kürzlich von der Insel Elba (allwo er den Napoleon eine Münz Collection verkauft hat) hier an kam, hat seinen aufenthalt hier gewählt.“

³³⁹ A két leveles nyomtatvány hosszú címe:

„ODE FESTIVA!

qua | excellentissimum ac illustrissimum dominum | liberum baronem | ANDREAM MARJASSY | de Markus- et Batisfalva, | insignis ordinis militaris Theresiani | atque | Russici S. Annae primae classis equitem; | sacr. Caes. Regiae et Apost. Majest. actuale camerarium | generalem campi mareschalli locumtenentem, | et unius Regiminis pedestris Hungarici proprietarium colonellum, | e bello Gallico | pace victricibus armis restituta | *Scepusium feliciter reducem*, | venerabundi salutarunt | *Lycei Kesmarkiensis evang. aug. confess. | artium et scientiarum cultores*, |

1815. tavaszán a napoleoni harcok még egyszer és utoljára fellángoltak. Napoleon elhagyja Elbát, hogy európai szereplésének utolsó — 100 napos — jelenetét eljátssza. Természetesen Máriássy sem marad Kassán, hanem siet a harctérre, bár sebe miatt lovaglási nehézségei vannak, amint azt egy báró Schustek nevű barátja (aki altábornagy volt) levélből megtudjuk, aki sajnálkozik, hogy sérülése miatt a lovaglás nehezen megy, de reméli, hogy a gyakrabbi lovaglással ez a kellemetlenség is elmúlik. „Ich bedauere dich — írja Schustek — recht herzlich, dasz deine erhaltene *Ehrenwunde* dich in den unangenehmen Fall gesezt hat im Reiten Beschwerlichkeiten zu fühlen. Ich will hoffen, dasz nach und nach durch öftere reitten sich das übel auch ganz beheben werde. Du als ein benützbraver Soldat *in deinem schönsten Alter darfst noch nicht Invalide werden*. Diesen groszen Kampf muszt du noch mit Einsamlung mehrer Lorbern mitmachen, dann kannst du erst *an der Seite einer schönen lebenswürdigen Gattin* dich auf diese Lorber legen und samft die Freude des Lebens genießen.“³⁴⁰

Ez a kellemetlenség azonban a világért sem riasztja el Máriássyt a harcterről, de meg lehet, hogy éppen ezen okból nem a mozgó tábori harchoz, hanem álló várharchoz osztják be, t. i. így kerül a Bazeltől körülbelül 2—3 kilométernyire fekvő Rajnamenti híres Hünningen vár cernirozásához.³⁴¹

1815. júliusában Máriássyt a cernirozó hadakkal Bázelen találjuk, ahol ő a Strassburger Hofban lakott. Mint a „Blocade Corps“ parancsnokához intéz levelet hozzá 1815. augusztus 14-én Aargau canton, melyben értesíti, hogy János főherceg kívánságára 150 darab nehéz ágyút területén átenged. Viszont augusztus 16-án Máriássy, mint „Blocade Corps“ parancsnok írja alá a von Lichtenholm brigadéroshoz intézett parancsot.³⁴²

A Hüníngent blokirózó sereg főparancsnoka a technikus János főherceg volt, s ettől kap 1815. augusztus második felében Máriássy sürgős parancsot, hogy Raquin ezredest meg-

mentis eorum interprete | Paulo Josepho Schaffárv, Academiarum candidato, | anno, quo | NapoLeon strICtVs IaCVLIIs flet paLLaDIIs ICTVs: | VIX qVIs InIqVa rapIt, VICTVs hIC InDe sapIt! | Leutschoviae, in reg. priv. Typog. Mayeriana.“ Az egy árkusos nyomtatvány megvan a családi levéltárban.

³⁴⁰ 1815. június 26. Brünn. Schustek levele, u. ott.

³⁴¹ Hüníngén erőd 1798. évi nagyon szép térképe (Bázellel) a be-rajzolt battréiakkal s a cernirozó sereg állásaival meg volt a néhai báró Máriássy Géza márkusfalvi kuriájában, ahol e sorok írója e térképet annak idején látta.

³⁴² Mindezen iratok a családi levéltárban!

felelő utasításokkal, mint parlamentairet azonnal küldje Hüningenbe, a várparancsnok báró Barbanegre francia generálishoz, hogy az erőd átadása ügyében vele tárgyaljon.

Ez a tárgyalás eredményre is vezetett, mert 1815. augusztus 26-án létrejött a megegyezés Hüningen kapitulációja tárgyában, amelynek francia és német nyelvű pontozatai nyomtatásban is megjelentek,³⁴³ és augusztus 28-án az erőd átadása is megtörtént. 1815. szeptember 4-én ünnepelte meg Bazel Hüningen kapitulációját, s ezen a napon a város János főherceg tiszteletére fényes bált és bankettet adott, amelyeken természetesen Máriaissy is részt vett.

A bázeli szent Péter promenádon egy 24 láb magas és 18 láb széles diadalkaput emeltek, amelyen a következő feliratok voltak olvashatók:

„Dem Erzherzog Johann

Das dankbare Basel“.

És:

„ARCHIDVCI HVNINGAM CAPIENTI.—“

Ez utóbbi felirat nagyobb, római számokat jelentő betűi összeadva az 1815-ös évszámot adják.

Egy 200 láb hosszú és 40 láb széles teremben folyt le az ünnepi bankett, míg a bál egy 64 láb széles táncteremben, 24.000 lámpa fényével, 758 meghívott vendég jelenlétében reggelig tartott.³⁴⁴

1815 szeptember—október havában történt Hüningen vár leromboltatása, s ezen munka vezetését Máriaissyra bízák. Ennek befejezése után, október végén vagy november elején az osztrák-magyar cernirozó sereg re bene gesta felkerekedett és hazavonult s természetesen velük távozott Máriaissy is.

Távozása előtt Zürich canton levelet intézett Máriaissyhoz, aki még akkor Bazelben volt, melyben a canton vezetősége kijelenti, hogy: „Die Zerstörung der Festung Hüningen ist für die Schweiz ein zu glückliches Ereignisz.“ Különösen Bazel város jövő biztonsága szempontjából mély há-

³⁴³ Ebből egy példány szintén megvan a családi levéltárban.

³⁴⁴ Mindezeknek részletes leírása megjelent nyomtatásban is a következő címen: *Die | Festung Hüningen | von | ihrer Anlage | bis zu der am 28. des August monats 1815 | erfolgten | zweyten Uebergabe.*

Eine | geschichtliche Darstellung | ihres | die Stadt Basel | beengenden Daseyns. —

Basel, im Verlage der Samuel Flickschen Buchhandlung. — Eme nyomtatvány 79. lapján olvassuk pl.: hogy 1815-ben Hüningenre az első ágyúlövést az *Apollo* nevű zürichi mozsárgyűből adták le, amely állítólag egy asszonyt ölt meg. A János főherceg tiszteletére rendezett bázeli ünnepségek leírása a 83—85. lapokon található. — E nyomtatvány egy példánya megvan a családi levéltárban. —

lával tartozik a svájci szövetség tanács az egyesült hatalmaknak és főleg János főhercegnek, hogy ettől a bázeliakat folyton nyugtalanító erődtől megszabadította.³⁴⁵

Máriássy októberben és november elején Bázelen volt (csak október 20—21-én tartózkodott St. Louis-ban) s úgy látszik november 7-én vagy 8-án indult el Bázeltől, s november 11-én Stockach-ban, 17-én Trauensteinben, 18-án Lambachban, 29-én Vöcklabruckban és 30-án Linzben volt, ahol meg is maradt, s itt tölti az egész telet, 1816. április végéig.

1815. november folyamán, amidőn Máriássy Bázeltől távozott, kezdetben úgy volt, hogy Pestre kerül divizionáriusnak. November második felében Müller kapitány Pesten Máriássy részére már szállást is keres. Ekkor írja Weidinger János pesti polgármester a kapitánynak, hogy báró Máriássy Andrásnak, a *leendő* divizionáriusnak más lakást nem tud adni, mint a Czukor utcában „in den Höldweinischen Hausze“ azt a szállást, amelyben a megelőző divizionárius is lakott.³⁴⁶ Müller kapitány megnézte a lakást és megírta Máriássynak, hogy nem megfelelő, s talán ezért sem fogadta el Máriássy a pesti hadosztályparancsnokságot, hanem egyelőre Linzben maradt.

1816. január elején tehát Máriássy még mindig Linzben van, noha Kassán már várják. Január első napjaiban ide ír neki Kassáról Klobusitzky Náni, aki levelében a kassai pletykák pontos közlése mellett megírja, hogy: „*Wir gönnen denen Linzerinen ganz und gar nicht das Vergnügen Sie zu besitzen.*“³⁴⁷

Az elmúlt 1815. évben Máriássy itinerariuma a következő volt: Az év első hónapjait Kassán tölti, ahonnan még április vagy május havában távozhatott és június 4-én már Ulmban volt, majd innen Bázembe került, s itt tartózkodott állandóan november elejéig, ekkor elkerült Linzbe és itt tölti nemcsak 1815. végét, hanem 1816. első hónapjait is.

1816. január 25-én a Linzben tartózkodó Máriássynak gróf Gyulay meghagyja, hogy mivel Buch altábornagy városparancsnokként Prágába került, „die Geschäften des Militär Commando in Linz“ haladéktalanul vegye át és interim intézze mindaddig, míg báró Strauch tábornagy meg nem érkezik. Linzben Máriássy parancsnoksága alá voltak rendelve a Beaulieu és Nugent gyalogezredek és a Kaiser Cheveauleger ezred.

A tavasz elején úgy látszik báró Strauch megérkezett, s

³⁴⁵ 1815. október 13.. Zürich. Zürich canton levele, u. ott.

³⁴⁶ 1815. november 22. Pest, Weidinger János levele, u. ott.

³⁴⁷ 1816. január 2. Kassa. Klobusitzky Náni levele, u. ott.

így Máriássy Linzben feleslegessé vált. Ekkor kaphatta meg végleges békebeli beosztását, t. i. *hadosztályparancsnok lett Kassán.*

1816. április havában Máriássy elhagyja tehát Linzet, hogy életének utolsó katonai állomáshelyére, Kassára induljon.

IV. A kassai hadosztály parancsnokságától a batizfalvi kriptáig.

1815-ben a napoleoni háborúk örökre és végleg elmúltak és ezzel Máriássynál is lezáródott a szinte állandóan mozgalmas, eleven, színes és eseménydús katonai élet a maga összes, szinte eddig soha nem látott emelkedési és hírnév szerzési lehetőségeivel. Ez volt Máriássy élető eleme, s életének első felében Máriássy hivatalból bejárta fél Európát, sok mindent látott, sokat tapasztalt, s így rengeteget tanult, sok mindenfélét vett részt, de viszont sok fáradalmon, betegségen, szenvedésen is keresztülment, úgy, hogy élete eddigi folyamán szinte túltengett és sokszor fárasztó volt a folytonos változatosság.

Ámde Máriássy nyughatatlan szellemének ez az életmód igen megfelelt. Az ő egyénisége az egy helyben ülő filiszter életet ki se bírta volna, s így egyike volt azon keveseknek, akik pályaválasztásukat remekül eltalálták.

Ámde Drezda után, a veszedelmes sebbel, s az évek sokasodásával (hiszen Máriássy ekkor már hatvanadik életéhez közeledett) a tábori élet mindig terhesebb lett, s talán szerencse, hogy 1815-tel Máriássyra nézve a mozgalmas és változatos katonaélet elmúlt, hiszen sebével ekkor már félig-meddig invalidus lett és szinte megérett a helyőrségi szolgálatra.

Így tehát kezdetét vette Kassán az egyhangú, mozdulatlan és szintelen garnizon élet, ami Máriássynak, aki élete javát a harctéren töltötte, legalább eleinte módfölött szokatlannak, üres és unalmas lehetett.

A nyughatatlan, mozgékony, mindig tettre kész Máriássynak tehát, — ha nyugdíjba menni nem akart, — át kellett venni a kassai hadosztályparancsnokságot, ami azt jelentette, hogy most már állandóan Kassán kellett ülnie, amiben talán csak egy vigasztaló volt, hogy közel volt szülőföldjéhez, Batizfalvához, Nagyórhöz, Márkusfalvához.

Nyaranta, fürdőre menet, vagy onnan jövet, esetleg mind a kétszer betért Batizfalvára, ahol hosszabb időt töltött imádott édesanyja sírja közelében. És évről-évre most már télen és szolgálati időben Kassa, nyáron fürdő és Batizfalva, ősszel, szüreti időben pedig Tállya Máriássy rendes tartózkodási helye.

1816. augusztus havában is Batizfalván látjuk, innen megy át a trencséntepliaczi fürdőre, ahol körülbelül egy hónapot tölt. Szeptember 21-én már ismét Batizfalván van, hogy a hónap végén bevonuljon Kassára, s itteni tartózkodását csak november elején szakítja meg, amidőn Tállyán körülbelül két hetet tölt.

Úgy látszik télvíz idején néha eljárt Mármarosba, vagy egyebüvé a Beszkidekbe medvevadászatra. Így 1817. telén is Nagy-Mihályon a Sztáray grófok vadászterületén jár és gr. Sztáray Antal márciusban Bécsből írja is, hogy rendkívül sajnálja, hogy nem volt otthon Nagymihályon, amikor Máriássy ottjárt, azután megkérdezi, hogy: „Hast du die 2 Bärenheutte bekommen und für deine schönen Grenadiers verwendet?”³⁴⁸

Kassán Máriássy végezte a maga katonai és egyéb teendőit, s persze gondja volt mindenre. Így pl.: 1817-ben úgy látta, hogy Wied herceg kassai „Erziehungs Haus“-a támogatásra szorul, s valami jelentékenyebb összeget juttatott is ezen intézménynek, mert Wied herceg Páduából megköszöni Máriássynak, hogy kassai nevelőintézetének olyan jelentős segélyt adományozott.³⁴⁹

1818-ban szolgált Kassán a Mazzuchelli gyalogezredben egy Petzek nevű hadbíró, akivel úgy látszik Máriássynak valami heves összetűzése volt és akivel szemben valószínűleg igen erőteljes kifejezéseket használt. Petzek nem hagyta annyiban a dolgot, hanem panaszt emelt Máriássy ellen, s az ügy felment Bécsbe az udvari haditanács elnöksége elé és bizony Máriássy erőteljes kifejezése miatt felülről megkapta az: „orrot.”

1818. november 24-én kelt leíratával Ferdinánd főherceg hivatalosan értesíti Máriássyt, hogy Petzek panasa elintézés végett a bécsi „Hofkriegsraths Praesidium” elé lőn terjesztve, ahonnan a múlt hó 30-án kelt válasz leérkezett, amely szerint: „den Herrn Feldmarschalllieutenant jedoch jene *unan-gemeszene* Ausdrucke deren Sie sich in dem Eifer gegen den Auditor Petzek bedient, zu *rügen seyn*.” Petzek hadbíró pedig „unanstendiges Benehmen“-je miatt, no meg azért is, mert neki Kassán igen zord a klíma és ezért egészségi állapotára hivatkozva úgyszólván áthelyezését kérte, áthelyezték s így a Mazzuchelli ezred más hadbíróát fog kapni.³⁵⁰

1819-ben, május végén Kassán járt János főherceg, aki Hünningen cernirozásakor Máriássy előljárója volt és aki ekkor: „General Genie Direktor” volt, s ugyanezen év júniu-

³⁴⁸ 1817. március 15. Bécs. Gr. Sztáray Antal levele, u. ott.

³⁴⁹ 1817. április 23. Pádua. Wied herceg levele, u. ott.

³⁵⁰ 1818. november 24. Buda. Ferdinánd főherceg leírata, u. ott.

sában a „Commandierender“ Ferdinánd főherceg megküldi Máriássynak az orosz Szent Anna rend első osztályát, a Sándor cáρ aláírásával ellátott orosz nyelvű eredeti pátenssel együtt, amely csak most érkezett meg Pétervárról, s melyben el van mondva, hogy Máriássy 1814-ben a harc-térén tanúsított magatartásával érdemelte ki ezen kitüntetés-t.

Ugyanezen esztendő őszén a legendás hírű báró Simonyi óbester intéz levelet Máriássyhoz, melyben elő-adja, hogy huszár ezrede 86 esztendőn keresztül, tehát fenn-állása óta minden hadi viszontagság közepette követte a négy ezred lobogót, amelyeket azonban, mivel már erősen elhasználódtak, újakkal kell kicserélni. Ezen új lobogókat szeptember 26-án óhajtja ezredének ünnepélyesen átadni, amely ünnepségen jelen lesz a nádor, Ferdinánd főherceg a „Commandierender“, s persze meghívja erre Máriássyt is, aki valószínűleg el is ment az ünnepélyre.³⁵¹

1819. nyarán (júniusban) Máriássy Trencsén-Tepliczben volt, s utána egy ideig valószínűleg Batizfalván tartózkodott.

A következő évben (1820) nyáron Henriette württembergi hercegnő Budán a nádorék vendége volt. Úgy látszik a hercegnőt Budán megkínálhatták tokaji borral, amely nagyon ízlett neki, mire a kíséretében lévő báró Mylius a nádor főhercegi udvarmesteréhez Beckershez fordult, aki természetesen ezen ügyben nyomban írt Máriássynak, kérve őt, hogy a württembergi király részére bizonyos mennyiségű 1811-es tokaji bort vásároljon.

Mivel Máriássynak 1811-es bora már nem volt. Újházy sógortól szerzett 140 arany ára tokajit és küldette Budára.³⁵² Innen kezdve a nádorék Máriássyt tokaji bor vásárlás ügyében többször igénybe vették, így pl: 1822-ben is vele szereztetnek a cambridgei herceg részére finom tokaji bort.³⁵³

1820-ban Pesten nagy katonai tábor volt, amelyen úgy látszik részt vett Máriássy is, mert augusztus 15-én báró Csollich vezérőrnagy ír neki egy levelet, amelyből következtethetünk, hogy Máriássy is ott volt a pesti táborozáson. Csollich többek közt ezeket írja: „Ich habe auch ... ein angemessenes Quartier für Sie an der Steinbruch-Linie zuge-dacht, wo ein geraumiger Speisesaal sich befindet.“³⁵⁴

³⁵¹ 1819. szeptember 8. Debrecen. „Die vier Standarten — írja Si-monyi — denen das Regiment seit seine Errichtung durch 86 Jahren in allen Kriegs Schicksallen folgte, wurden wegen ihrer grossen Ab-nützung dermaln mit neuen verwechselt.“

³⁵² 1820. július 20. Buda; 1820. július 29. Buda. — Beckers leve-lei, — u. ott.

³⁵³ 1822. január 7. Buda. Desfours Vince levele, — u. ott.

³⁵⁴ 1820. augusztus 15. Pest. Báró Csollich levele, — u. ott.

Bár nincsen konkrét adatunk arra, hogy Máriássy Pestre ment és elfogadta a szállást, de mivel minden alkalmat megragadott a kassai garnizon élet egyhangúságának megtörésére, egészen valószínű, hogy ott volt, sőt esetleg ott kellett lennie a pesti táborban.

1820. vége felé vagy 1821. elején valami baleset érhetette Máriássyt, mert barátja, Szontagh február elején (1821.) Bécsből azt írja neki, hogy néhány kassai tiszttől „habe mit den grössten Leidwesen vernommen, dasz Ihre gänzliche Herstellung *des erlittenen Unfalls* noch keineswegs erfolgt ist.”³⁵⁵ Hogy miféle baleset érte ekkor Máriássyt, azt ebből a szűkszavú levélből megállapítani nem tudjuk.

1821. tavaszán nagy esemény történt Kassán, ugyanis a minden oroszok cárhoja Laibachból hazatérőben keresztül utazott a városon. Ferdinánd főherceg, a „Commandirender” közli Máriássyval, hogy a Laibachból hazautazó cár május 14-én ér magyar területre, Körmendre, 15-én Veszprémben, 16-án pedig Budán lesz, s itt marad 17-én is, 18-án ér Egerbe és 19-én Kassára, 20-án pedig Bártfára, 21-én pedig már a galíciai Pilsnora ér, s innen tovább Varsón át Pétervárra veszi útját.

A cár incognito utazik s más név alatt, tehát kivonulás, vagy másféle tisztelgés nem adatik, azonban ahol éjjelre megszállt, ott tiszteletére egy altisztből, egy „Aufführer,-ből és 9 közemberből álló őrség állítandó, de csak akkor, ha az illető helyen katonaság van.”³⁵⁶

Az orosz cárt Kassa város részéről Fedák polgármester, a katonaság részéről Máriássy fogadta, s persze a város meg is vendégelte. Természetesen a „Bewirtungs Conto”-t a város prezentálta kifizetés végett a katonaságnak, amiből azután a bécsi haditanácsig felérő aktázás keletkezett, de ebből legalább az orosz cárnak Kassán való tartózkodásáról érdekes részletek derülnek ki.³⁵⁷

Úgy látszik 1816-ban Máriássy szeretett volna Linzben maradni, s erről 1821-ben írhatott Weissenwolf barátjának, aki 1821. decemberében kelt levelében megvigasztalja Máriássyt, hogy Linz elhagyásával semmit sem veszített: „Linz ist übrighens Gemuthhalber sehr herabgesuncken und fast zu sagen traurig, *junge Weiber gibt keine* und die Mädchen werden abgeschmackt, weil sie keine Männer bekommen, die

³⁵⁵ 1821. február 4. Bécs. — Szontagh levele, — u. ott.

³⁵⁶ 1821. május 15. Buda. Ferdinánd főherceg parancsa, — u. ott.

³⁵⁷ 1821. október 10. Bécs. A főhadi tanács (Bellegarde Feldmarschall) leirata Máriássyhoz, s ennek október 20-án kelt válasza, — u. ott.

einziges Wurmbrand hat seithero ihren Witwen Stand mit Baron Löhr's Hand vertauscht".³⁵⁸

1822. tavaszán a monarchia londoni nagykövete, herceg Esterházy levelet intéz Máriássyhoz, melyben sir John Walker-t, a Ba'h rend nagykeresztését és angol „divisions General“-t, aki őt Kassán meglátogatja, megkülönböztetett figyelembe és vendégszeretetébe ajánlja.³⁵⁹

Ugyanezen év késő tavaszán Batizfalván találjuk Máriássyt, aki június 1-én a Hunfalván lévő „Curial Platz“-át 200 forintért 32 évre, „pfandweise“ bérbeadja a hunfalvi zsidó hitközségnek.³⁶⁰

1822. nyarán Máriássyt valami fontos megbízatással (valamiféle rendcsinálás okából) kiküldték Péterváradra. Az elintézendő ügy úgy látszik elég kellemetlen lehetett, s a hely sem volt Máriássynak éppen kedvére való, mert már szeptember elején szereteti volna innen szabadulni. Irt is e tárgyban Bécsbe régi barátjának Radossevich vezérőrnagynak, aki szeptember elején a következőképen válaszol: „Lieber Freund! Es war mir recht leid, dasz es dich getroffen hat eine so unangenehmen Comission beizuwonnen. Aber es konnte nicht anderst seyn, weil man einen tüchtigen Mann dazu haben wollte.

An eine Ablösung ist nicht zu denken, du must also trachten, das Gescheft bald zu beendigen.“ Nem hiszi, hogy neki szükséges lenne egész végig Péterváradon maradni és az ügy befejezését ott megvárni, hanem csak addig, míg „die Hauptsache erhoben ist.“³⁶¹

E levélből mindenesetre meg lehet annyit állapítani, hogy Péterváradon fő és mellékügyeket kellett elintézni, s valamennyi kellemetlen volt, a legkellemetlenebb Máriássyra nézve mégis az volt, hogy egyelőre innen nem szabadulhatott.

Teltek-multak a hónapok, eltelt a szeptember, beköszöntött az ősz, elmúlt már november is és december elseje még mindig Péterváradon találta Máriássyt. Hű barátja Beckers sajnálkozik is, „dasz dich unangenehme Geschäfte weit entfernt von deiner Division aufhalten.“ Egyébként Radetzky üdvözlétét tolmácsolja.

1822. decemberében szabadulhatott csak Máriássy Péterváradról és tért vissza Kassára, hogy itt ismét visszazökken-

³⁵⁸ 1821. december 25. Lintz. — Weisenwolff levele, u. ott.

³⁵⁹ 1822. május 18. London. — Hg. Esterházy levele, u. ott.

³⁶⁰ 1822. június 1. Batizfalva. Eredeti okirat, aláírva: „Schwarz Isaak Richter“ és még kilenc hunfalvi zsidó, reányomva a hitközség német és héber köriratú pecsétje. A Korponay család feketefalusi leveles ládájában: XLVI/2248. jelzet alatt.

³⁶¹ 1822. szeptember 12. Bécs. — Radossevich levele, a családi levéltárban.

jen már megszokott helyőrségi életmódjába, amelyet bizony elég ritkán tarkított valami nevezetesebb esemény és meglehetősen egyhangú eseménytelenségben teltek és rohanak tova az évek.

1825-ban egyik barátja, báró Trapp meghívja Máriássyt, Bakonyi bajtársával együtt Bécsbe, harmadik fiához keresztapának és kéri, hogy ez a fiú az ő keresztnevét (András) viselhesse. — A báró kérelméhez csatlakozik felesége is, aki még Prágából ismeri Máriássyt.³⁶²

Ezen esztendőben egy Passini nevű kapitány a Liechtensteini herceg divíziójába óhajtott átlépni és megkérte Máriássyt, hogy ajánlja be őt a hercegnél. Máriássy ezt meg is tette és 1825. április 25-én írt ezen ügyben a hercegnek, figyelmébe ajánlva Passinit és kérelmét.

Máriássy ajánló soraira a herceg a következő választ küldte:

Hochgeschetzter Herr Kamerad!

Ich habe ihr verehrtes Schreiben von 25ten vorigen Monats durch den Herrn Hauptmann Passini erhalten. — Die *Anempfehlung*, welche hochdieselben diesem Hauptmann gaben, ist für mich der *sprechendste Beweis* der *guten militärischen Eigenschaften* deselben, da ein Mann, wi Sie, der so *kräftig und innig den Dienst liebt*, den Soldaten zu beurtheilen zu prüfen und zu leithen versteht, jener ist, welcher gewisz am genauesten die Eigenschaften und Talente abwägt, die jene besitzen, welche das Glück und die Ehre haben, unter Ihrem lehrreichen und einsichtsvollen Kommando zu stehen.³⁶³

Rendkívül elismerő, sőt hízelgő szavak! E levélből mindenesetre látjuk, hogy Máriássynak a hadseregben óriási tekintélye és súlyos szava volt. Egészen természetes, hogy Passinit a herceg divíziójába befogadta.

Ezen időtájt történt, hogy egy Amadé grófra valami féltékeny férj rálőtt, ami, úgy látszik meglehetősen feltűnést keltett. Ezzel az esettel kapcsolatban Radossevich tréfásan inti és figyelmezteti Máriássyt, hogy vigyázzon, nehogy egy elkeseredett férj őrá is reá süsse a pisztolyt. „Lieber Bruder,

³⁶² 1825. április 14-én Bécsben kelt levél, melyben báró Trapp vezérőrnagy többek közt ezeket írja: „Als Soldat musz ich nur wünschen, dass meine Söhne auch dieselbe Bahn der Ehre betreten, welcher höheren Wunsch kann dann der Vater wohl hegen, als ihnen in so würdigen Männer die Muster zu zeigen, deren Thaten, deren Heldensinn und militairische Tugenden ihnen auf selbiger leitende Sterne werden mögten.“ — U. ott.

³⁶³ 1825. május 8. Bécs. — Liechtenstein herceg altábornagy levele Máriássyhoz Kassára, — u. ott.

nehme dich in Acht — írja — dasz nicht auch über dich ein erbitterter Ehemann die Pistollen abdruckt.“³⁶⁴

1824. nyarán Ferdinánd főherceg mármarosai utazása alkalmával, ennek kíséretében volt Máriássy is, s augusztus végén gróf Desfours Vincze Máriássynak Kassára megírja, hogy: „Seine königliche Hoheit sprechen noch immer mit Vergnügen von der *merkwürdigen* Reise in der Marmaros und von der angenehmen so beherrlichen Reise-Gesellschaft.“ Végtelenül sajnálja, hogy ő is nem lehetett ott.³⁶⁵

Ugyanezen év őszén Máriássy valahol a Beszkidekben medvevadászaton járhatott, mert Illvay kapitány Máriássynak októberben Kassára írt levelében megköszöni, hogy: „Euer Exzellenze waren so gnädig der Division eine *Berenhaut*..... als Geschenk zu überschicken.“³⁶⁶

1824/25. telén Máriássy úgy látszik nagyon beteg lehetett. amint azt jó barátja, Radossevich tábornok leveléből megtudjuk: „Es hat mich — írja — jetzt umsomehr erfreuet, von dir etwas zu hören, weil ich wusste, dasz *du sehr krank warst*. Der Himmel seys gedankt, dasz du nun vollkommen hergestellt bist. Gott erhalte dich lieber *Bruder* recht viele Jahre zur Freude deiner Freunde, unter denen ich gewisz à la tête stehe.“ Azután megköszöni a küldött tokaji bort, amelyet mind Máriássy egészségére isznak.³⁶⁷

Úgy látszik Máriássynak az 1813-ban Drezdánál és egyebütt szerzett sebei sok bajt okoztak és azóta minden nyáron fürdőbe kellett neki menni, ahol többek közt összebarátkozott az utolsó Illésházyval is, aki úgy látszik kedvelte Máriássyt, mert amikor megtudta, hogy 1825. nyarán Máriássy nem jön Trencsén-Tepliczre, a következő sajnálkozó sorokat írta neki: „Sehr leyd wird es mir seyn, wenn dich Geschäfte oder Verhältnisse abermals verhindern solltn das hiesige Bad zu gebrauchen, dasz dir im Grunde doch nützlich wäre.“ Végül még megkérdi: „Quomodo cum Jeanetta?“³⁶⁸ Jelzi Illésházi, hogy ő az idén befejezi fürdői kúrját, tehát ezután egyhamar Trencsén-Tepliczre nem megy, de viszont a megtartandó országgyűlésre (amelyre I. Ferencz király Bergamóban, július 5-án kelt regálisával természetesen Máriássyt is meghívta) sem szándékozik elmenni,³⁶⁹ így tehát nem tudja, mikor találkozhatnak.

Az idő telésével korosodó Máriássy a hivatalos érintkezésben úgy látszik ekkor már nem mindig találta el azt a

³⁶⁴ 1825. május 20. Bécs. Radossevich tábornok levele. u. ott.

³⁶⁵ 1824. augusztus 27. Sárvár. Gróf Desfours Vince levele, u. ott.

³⁶⁶ 1824. október 14. Illvay kapitány levele. — u. ott.

³⁶⁷ 1825. február 7. Bécs. Radossevich levele, u. ott.

³⁶⁸ 1825. május 25. Dubnicz. Illésházy levele, u. ott.

³⁶⁹ Az eredeti regális megvan a családi levéltárban.

hangot, amelyet a tisztekkel vagy a felsőséggel szemben használni kellett volna. Így aztán a Petzek-féle esetet követték a Draveczy és a Mihalóczy esetek, s mindegyik „orrok”-kal végződött.

1824. vége felé vagy 1825. elején történt ugyanis, hogy Máriássy éles összeütközésbe került Draveczy Ferencz nyugalmazott kapitánnyal, aki úgy, mint Petzek is, nem hagyta magát, hanem a felsőség elé terjesztett panaszíratában előadta mindazon erőteljes kifejezéseket, amelyeket Máriássy vele szemben használt.

Draveczy panasza meghallgatásra talált. Ugyanis Esterházy főherceg general kommandáns 1825. január 28-án Budán kelt elnöki iratában Máriássyval a következőket közli: „Schlieszlich musz ich jedoch dem Divisions Commando bemerken, dasz in den jeweilige erlaszenen Befehlen, so viel möglich sich solcher Ausdrücke zu enthalten ist, welche durch Persönlichkeiten die Untergebenen kränken können.”³⁷⁰

1826-ban történt a Mihalóczy eset. Ugyanis Mihalóczy Károly Máriássy gyalogezredbeli főhadnagy nőül óhajtott venni Hirth Magdolna budai polgárleányt. A főhadnagy annak rendje és módja szerint be is adta nősülési kérvényét, amire nyilatkozott természetesen az ezred tulajdonos Máriássy is, mégpedig olyan hangnemben és modorban (hiszen tudjuk, hogy ő mennyire házasság ellenes volt, s magán kívül volt, ha valaki nősülni óhajtott), hogy a bécsi udvari tanács ezt megsokalta és a Máriássyhoz intézett leiratában többek közt kijelenti, hogy kénytelen Máriássy nyilatkozatában más ezredek érintő, de a tárgyhoz nem tartozó egészen téves kijelentések „so wie über den darin überhaupt herrschenden unziemlichen Ton sein Miszfallen zu erkennen zu geben.”³⁷¹ Ebből láthatjuk, hogy keménven megnyomhatta a tollat az öreg úr, ha ilyen, meglehetősen kellemetlen „orrot” adtak neki. — Talán mondanunk sem kell, hogy a bécsi udvari haditanács a főhadnagynak a nősülési engedélyt megadta.

1826. nyarán Máriássy ismét megkérte az obligát szabadságot, hogy a trencsén-teplíci fürdőre mehessen. Június 21-én tudatja vele Radossevich vezérőrnagy, hogy: „Du hast deinen Urlaub nach Trentschin erhalten und ich beneide dich sehr für dieses wohlthätige Bad und für den Genuss dieser herrlichen Gegend.”³⁷²

Nem tudni bizonyosan, hogy vajjon ezen a nyáron

³⁷⁰ 1825. január 28. Buda. Ferdinánd főherceg leirata, u. ott.

³⁷¹ 1826. március 29. Bécs. — A haditanács leirata, u. ott.

³⁷² 1826. június 21. Bécs. — Radossevich levele, u. ott.

Máriássy Trencsén-Tepliczben vagy inkább Pöstyénben volt-e? Ugyanis Meskó András, az árva uradalom főügyésze augusztus 11-én Árva várából Máriássynak datált levelét Pöstyénbe küldi, onnan azonban a posta a levelet Kassára irányította. Tehát Máriássy vagy egyáltalán nem volt itt e nyáron, vagy augusztus folyamán már távozott innen. Meskó többek közt azt írja, hogy: „richte *auch* diesen Brief nach Pöstyén ins Bad,³⁷³ ami tehát azt jelenti, hogy eddig *is ide* címezte előző leveleit, valószínű tehát, hogy Máriássy mégiscsak Pöstyénben volt. Ezt látszik bizonyítani Illésháznak egy levele, melyben megírja „lieber Bruder“-jének, hogy igen sajnálja, hogy erre a nyárra nem a trencséntepliczi fürdőt választotta, amit annál inkább fájlal, mert ez volt mindig az egyetlen alkalom, amikor együtt lehettek.³⁷⁴

Máriássy tehát ezen a nyáron mégsem Trencsén-Tepliczen, hanem Pöstyénben fürdőzött és gyógyult.

1827. őszén Radossevich Máriássytól barátja, gróf Saurau főkancellár és belügyminiszter részére igen jó tokaji bort kér, lehetőleg az 1822-es termésből. Legjobban szeretné, ha Máriássy saját pincéjéből adná a bort, mert akkor tudná, hogy jót kap.³⁷⁵

Ezen esztendő őszén Máriássy ismét beteg lehetett (valószínűleg hólyagbaja kínozza), mert december elején Szontagh kapitány ír neki Bécsből, s jelzi, hogy levelét megkapta és: „Freue mich, Ihre *wiedergenesung* daraus entnommen zu haben. Die allgütige Vorsehung möge Sie noch viel Jahren in guten Wohlseyn erhalten.“³⁷⁶ A szűkszavú levélből nem tudjuk megállapítani, hogy ekkor Máriássynak miféle betegsége lehetett, de valószínű, hogy most is sebeivel vesződött.

1827-ben András napját a Szepességen ekkor is latin rigmusok gyártásával ünnepelték meg, s ezekből persze ki-jutott Máriássynak is, akit:

„Vive precor, purus donec sol luxerit Orbi“
kezdetű latin verssel köszöntött egy ismeretlen poéta.³⁷⁷

³⁷³ Mit der unterthäniger Andeutung — folytatta Meskó — dasz ich am 26ten dieses selbst *gegen Pöstén* nach Preszburg aufbrechen werde, um meinem Hoder Bruch curieren“. 1826. augusztus 11. Árva vára. — Meskó András levele, u. ott.

³⁷⁴ (1826) Illyésházy G. S. levele: „Lieber Bruder! Recht innigst bedaure ich, dasz du das hiesige Bade für dieses Jahr zurückgesetzt hast. Es ist nur um so mehr leyd, da dieses die eintzige Gelegenheit ist, wo wir zusammen seyn können. Unterdessen: die Aertzte haben ihre eigene Capricen und ich wünsche hertzlich, dasz deine Gesundheit noch recht viele Jahre hindurch gutt und standhaft seye.“ — U. ott.

³⁷⁵ 1827. szeptember 10. Bécs. — Radossevich levele, u. ott.

³⁷⁶ 1827. december 16. Bécs. — Szontagh kapitány levele, u. ott.

³⁷⁷ Az ismeretlen poéta valószínűleg késmárki tanár, vagy diák lehetett. A vers kéziratban ma is meg van. Címe: „Excellentissimo

1828. tavaszán igen kellemetlen meglepetés érte Máriássyt. Ugyanis nesztét vette, hogy át akarják helyezni Nagyszebenbe, ahová azonban ő semmi áron elmenni nem akart. Hiszen Szebenben és tájékán nem ismert talán senkit, míg Kassán, Sárosban, Abaujban és főleg a Szepességen mindenkint ismert, itt tehát mégis csak kellemesebben telt az idő, mint egy idegen helyen.

Máriássy megtudván, hogy miféle veszedelem fenyegeti, március 18-án egy előttünk ismeretlen és meg nem nevezett hatalmassághoz („Euer Durchlaucht“) intézett levelében kifejti mindazon okokat, amelyek miatt a szebeni áthelyezést nem fogadhatja el. Megírja, hogy a tegnapi (március 17) póstával Bécsből magán és ágensi tudósítás útján értesítettek, „dasz ich nach Hermannstadt übersetzt bin. Diese Nachricht ist mir höchst unangenehm, somit ich dadurch in meinen häuslichen Angelegenheiten... zurückgesetzt bin; ich habe hier in Ungarn viele wichtige Familien processe,“ amelyeket folytatni kell, birtokai a Szepességen vannak, „endlich musz ich wegen meinen vielen Blesurn fast alle Jahr sowie auch heuer das Trencsiner Bad gebräuchen; und obgleich meine Gesundheit etwas zerrüttet ist, so hätte ich es doch geduldig ertragen im Falle ein Krieg ausbrüche aus meiner Friedensstation in die Campagne auszurücken.“ Így azonban beláthatja hercegséged, hogy nekem igen kellemetlen lenne egyik békeállomásról a másikra átmenni. Kérem tehát ismételtén és még egyszer, hagyjanak meg engem mostani állomáshelyemen, de ha az nem volna lehetséges, akkor neki, mint katonának nem marad más hátra, mint itteni ügyeinek elintézése után új állomáshelyére indulni.³⁷⁸

Máriássyt 1828. nyarán valóban Nagyszebenben találjuk, de nem végleg és állandóan lőn oda helyezve, hanem ideküldték rendet csinálni. A felsőség úgy látszik mégis csak meghallgatta kérelmét s így különleges megbízással, s csak ideiglenesen helyezték ide, egyébként állandó állomáshelye Kassa maradt.

1850. nyarán I. Ferenc király regálissal Máriássyt az országgyűlésre hívja meg.³⁷⁹ Ugyanezen év őszén gróf Gy-

Generali Andreae Mariássy de Batisfalva, libero baroni, patrono mœcenatique, profundissimo cum venerationis cultu observandissimo, diem onomasticum celebranti 1827.

Vive, precor, purus donec sol luxerit Orbi,

Vive tuis semper factis fortuna secundet,

Vive tuis superi meritis dent dona beata,

Donec agas vitam tibi sit socia unica virtus.“

Azután egy szójátékos rész következik. A családi levéltárban.

³⁷⁸ 1828. március 18. Kassa. — Máriássy András levele, u. ott.

³⁷⁹ 1850. július 15. Bécs. — I. Ferenc király eredeti regálisa, — u. ott.

lay Ignácot kinevezik a bécsi udvari haditanács elnökévé. Gyulay Máriaassynak személyes jó ismerőse lévén, természetesen az elnöki kinevezéshez gratulált. Gyulay november vége felé válaszolt, mindenekelőtt megköszönte a gratulációt s azután így folytatta: „So angenehm es mir war, bei dieser Gelegenheit Ihre freundschaftlich geäußerte Theilnahme zu entnehmen, eben so sehr bedaure ich Hochdieselben wegen der Sie betroffenen Unpäßlichkeit und wünsche das Ihre *Wiedergenesung* in Balden erfolgen möge.“³⁸⁰

1831-ben Máriaássy úgy látszik már érezte, hogy a tényleges szolgálathól nemsokára távoznia kell, s így természetbeni lakását is elveszti, megvásárolja tehát Kassán 9000, más feljegyzés szerint 22.500 forintért „az lovagló oskolával által ellenben. napnyugatrul pedig a Haske Ignác ur szomszéd-ságában“ fekvő házat, amely Egerfarmosi Kandó Gábor es. kir. kamarás ezredes tulajdona volt,³⁸¹ s amely a külvárosban a sörfőző kapun kimenve balkéz felől feküdt, s másik szomszédja városi épület volt. Azonban az adásvételi jogügylet megkötése előtt az óvatos és körültekintő Máriaássy előbb írásban megkérdezi Kassa város tanácsát, hogy vajjon a sörfőző utca a Kandó ház környékén planirozva lesz-e és annak idején ki lesz-e kövezve? Továbbá, hogy vajjon a szomszéd a telkét applanálhatja-e annyira, hogy a szomszédos épületek fundamentumai ezáltal földtelenítettnek? („fundamenta aedium vicini sui terra denudentur.“)

Kassa város tanácsa az első kérdésre igenlő választ ad, a másodikra pedig azt feleli, hogy a szomszéd a telkét planirozhatja, mert mindenki tehet a telkén amit akar, de ha ezzel a szomszédnak kárt okoz, tartozik őt rebonifikálni.³⁸²

A beérkezett válaszok után Máriaássy megkötötte az adásvételi jogügyletet, s 1831. március 18-án (illetve 21-én) Kassa város tanácsa Máriaássy plenipotenciáriusát, Ujházy Antalt a Kandó ház birtokába ellentmondás nélkül be is iktatta.³⁸³ A vétel elintézése után Máriaássy nyomban megkezdte a ház renoválását és átalakítását, ami a fennmaradt

³⁸⁰ 1830. november 25. Bécs. — Gr. Gyulay Ignác levele, u. ott.

³⁸¹ 1831. március 14. Kassa. „Domum... in civitate exteriori ad exitum per portam braxatorialem a sinistris locatam et inter vicinitates parte ab una domus domini Ignatii Haske, ab alia vero aedificii civitatis antehac pro portarum scribis deservientis situatum.“ Kivonat Kassa város Liber fundialis-ából. — A családi levéltárban.

³⁸² Kassa város 1831. március 11-én kelt 1417. számú ügyirata, u. ott.

³⁸³ Kassa város 1831. március 11-én kelt 1417. számú ügyirata, u. ott.

számlák tanúsága szerint összesen kerek 7500 forintba került.³⁸⁴

1832-ben Máriássy 75 esztendőös lett és a hadvezetőség elérkezettnek látta az időt, hogy Máriássyt *nyugdíjazza*. Máriássy életében egyrészt szomorú, de másrészt örvendetes esemény volt ez, mert a tényleges szolgálatból való távozás keserűségét a legfelső körök igyekeztek részint újabb kiüntetésekkel, részint pedig elismerő írásokkal tompítani.

1832. május 9-iki kelettel I. Ferenc király Máriássyt legfelsőbb elismerésének kiemelése mellett évi 3000 forinttal nyugdíjazza, s egyben az „Oberst Feld Zeugmeister“-i karkertet adományozza.³⁸⁵

Május 20-án kelt iratában a budai „Commandierender“, Ferdinánd főherceg búcsúzik el a távozó Máriássytól a következő sorok kíséretében:

„Bei der Rückkunft von meiner Reise nach der unteren Donau fand ich die Verordnung, wodurch seine Maiestät der Kaiser Sie in Anerkennung Ihrer so guten und langen stets mit gleichen Eifer geleisteten Dienste zum General Feld Zeugmeister ernant und zugleich in den Ruhestand übersetzt haben.

Mit Vergnügen ersah ich in den Einen die oeffentlich auszeichnende Anerkennung Ihrer Verdienste, so wie ich überzeugt bin, dass Seine Maiestät durch das Andere Ihnen nach so vieljähriger unermüdeten Anstrengung jene wohlverdiente Erhohlung und Ruhe verschaffen wollten, die selbst zu verlangen, Ihnen Ihr immer reger Eifer und militairische Ehrgefühl, zu viele Uiberwindung gekostet haben würde.

Ihnen für die stets bereitwillige thätige Mitwirkung verbindlich dankend, womit Sie meine, und des mir anvertrauten General Commando erlassenen Anordnungen und getroffenen Maasregeln zweckmässig unterstützten, bedauere ich sehr, Sie wieder aus diesem Wirkungskreis treten zu sehen, hoffe aber um so mehr, dass die Ruhe welche ihr Diensteifer Ihnen bisher nicht gestattet hat, zur Erhohlung und recht langen Erhaltung Ihrer Gesundheit beytragen

³⁸⁴ A számlák egybegyűjtve megvannak a családi levéltárban. Kívül a borítékra Máriássy ráírta: „Mein Haus in Caschau habe gekauft um 22,500 Gulden W. W., der ganze Bau vermög Berechnung bestet 7500 fl., in summa kostet 30,00 fl. W. W.“

³⁸⁵ 1832. május 9. „In... Hoflager zu Grätz... Ausgefertiget zu Wien am 13ten Mai 1832“. Ugyanekkor a bécsi haditanács nevében gr. Hardegg is értesíti erről Máriássyt, május 13-iki kelettel, a decretumot pedig 1832. május 19-én Budán kelt komitívájával Ferdinánd főherceg küldi meg. — Mind u. ott.

wird. Mit vorzüglicher persönlichen Zuneigung und Hochschätzung verbleibe stets..." stb.³⁸⁶

Azonban Máriássy nemcsak a táborszernagyi címet, nemcsak szép elismerő sorokat, hanem az 1832. augusztus 5-én kelt legfelső elhatározással a valóságos belső titkos tanácsosságot is megkapta.³⁸⁷ Szeptember folyamán Máriássy Bécsben volt és a titkos tanácsosi ajtónálló szeptember 13-án értesíti, hogy őfelsége 16-án vasárnap déli 1 órakor Schönbrunnban fogja tőle a titkos tanácsosi esküt kivenni, ami a mondott időben meg is történt, s ekkor Máriássy egyúttal megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi decretumot is. Ennek szövege értelmében ezt a kitüntetést, mint az ellenség előtt bátor, a békében pedig kötelességét teljesítő katona kapta. Természetesen a titkos tanácsosi taksát Máriássynak elengedték.³⁸⁸ Nyugdíjazása után Máriássy a kassai volt Kandó házban éldögélt csendesesen. Nyaranta eljárt Ischlbe fürdőzni, azután Batizfalvára, ősszel Tályára szüretelni.

1834. nyarán is pl. Ischlben találjuk Máriássyt és június 18-án innen ír valami ügyben Ferdinánd főhercegnek, aki erre válaszolva, levelét így fejezi be: „Nehmen Sie die Versicherung meinen besonderen Wertschätzung und Zuneigung zugleich mit dem Wunsch an, dasz die Baade Chur, welche Sie nun in Ischel gebrauchen, Ihnen recht gut anschlagen möge.“³⁸⁹

1837-ben Máriássy eddigi tartózkodási helyét, Kassát, előttünk ismeretlen okból bizonytalan időre Bécs-csel óhajtottá fölcserélni, amiről a divizionáriusságban utóda, báró Wieland altábornagy egy „Certificat“-ot állított ki.³⁹⁰

1839-ben V. Ferdinánd király meghívja Máriássyt az

³⁸⁶ 1832. május 20. Buda. Ferdinánd főherceg levele, u. ott.

³⁸⁷ 1832. augusztus 5. Bécs. A v. b. titkos tanácsosi kinevező okirat és 1832. augusztus 29. Bécs. Obermayer József Offizial levele, melyben felkéri Máriássyt, hogy az udvari titkos kancelláriánál titkos tanácsosi ügyének vitelére megbízottat állítson, a családi levéltárban.

³⁸⁸ 1832. szeptember 13. A titkos tanácsosi ajtónálló értesítése u. ott. — 1832. szeptember 16. Bécs. A titkos tanácsosi decretum, melyet Máriássy „als Militär, welche derselbe in den verschiedenen Dienststufen durch eine lange Reihe von Jahren sowohl vor dem Feinde durch Muth und Tapferkeit, als im Frieden durch treue Erfüllung seine jeweiligen Pflichten geleistet hat, allergnädigst zu würdigen geruhet.“ — U. ott. — 1833. január 13. Buda. — A m. kir. udv. kamara értesíti Máriássyt, hogy a felség a titkos tanácsosi taksát elengedte. — U. ott.

³⁸⁹ 1834. június 26. Kolozsvár. Ferdinánd fhg. levele, u. ott.

³⁹⁰ 1837. május 1. Kassa. „Certificat für Seiner Excellenz den hier domizilirenden unangestellten k. k. Herrn Feldzeugmeister Freiherrn Andreas von Máriássy... welcher seinen hiesigen Aufenthaltsort wegen eigenen Angelegenheiten auf unbestimmte Zeit zu verändern und nach Wien zu verlegen wünscht.“ — U. ott.

országgyűlésre, 1841. nyarán Ischlben van, 1845-ban ismét meghívatik az országgyűlésre, de erre már a kilencvenedik éve felé közeledő Máriássy nem ment el, hanem maga helyett Máriássy Albertet küldte el, s neki a következő megbízó levelét adta:

„Biztosi levél.”

Melynek erejénél fogva meghatalmazom 's activisálom tek. Márkusfalvai Máriássy Albert urat, tek. Gömör vármegye táblabíráját, hogy a folyó ezer nyolc száz negyvenharmadik esztendőben május tizennegyedik napján beállandó Ország Gyűlésen személvemben megjelenvén, annak egész lefolyta alatt, a köztanácskozásokban 's törvények alkotására leendő befolyásában, magát országunk sarkalatos törvényeihez szorosan alkalmaztatva, helyettem és személyemben foglalkodhasson, szeretve tisztelt királyunk 's édes Hazánk hasznukra és javukra *conserpativ* értelemben mindeneket tehesen...

Költ Kassán, május 7-én 1845.

(P. H.)

Br. Mariassy

Hadi Tármester s. k.³⁹¹

1844-ben Lembergben állomásozó egyik rokona érdeklődik levelében Máriássynál, hogy: „Wann gedenken Euer Excellenz *nach Ischl* zu reisen? Dieses Bad, welches Euer Excellenz stets heilbringend war, wird auch diesmahl die wohlthätige Wirkung nicht versagen.”³⁹² Úgy látszik tehát, hogy Máriássy még ekkor is foglalkozott az ischli fürdőre utazás gondolatával, azonban magas életkora és törődöttsége kizárta, hogy ilyen hosszú és fárasztó útra szánja magát.

Még 1846-ban, halála előtt néhány héttel is Máriássy a fürdőre utazás tervével foglalkozik, s e tárgyban ír is Radvánszky Antalnak s kéri, hogy június 25-étől kezdve Szliácson quartélyt foglaljon számára. Radvánszky teljesíti is az öreg úr kívánságát, s április végén megírja, hogy egy földszinti sarok szobát a személyzetnek alkalmas mellékszobakkal s kocsiszínnel le is foglalt, öt forint foglalót is adott és igen örül, hogy Máriássy ezidén a szliácsi fürdőt keresi fel, s reméli, „dasz der Gebrauch dieser Heilquelle Euer Excellenz sehr gut ausschlagen wird.”³⁹³

A sors keze azonban ezt a tervet keresztülhúzta. Má-

³⁹¹ A családi levéltárban.

³⁹² 1844. június 6. Lemberg. — Máriássy kapitány levele, — u. ott.

³⁹³ 1846. április 28. Besztercebánya. Radvánszky Antal levele, u. ott.

riássy soha többé nem ment fürdőre, mert 1846. június 17-én éjjel 11 órakor Kassán örök álmra hunyta szemeit!³⁹⁴

Haláláról unokaöccsei a következő gyászjelentést adták ki:

„Márkus és Batisfalusi Máriássy András, és Ágoston, császári királyi aranykulcosok, szomorodott szívvel jelentik, szeretett jó nagy Bátyoknak

Márkus és Batisfalussi Báró Mariassy András
vezér hadi fegyvertár mester; 57. magyar gyalog ezred tulajdonosságának császári királyi arany kulcosnak, b. t. tanácsosnak; Maria Theresia rendje vitézének; úgy szinte orosz czár Szent Anna rendje nagy keresztességének; élete 90-ik évében folyó év 's hó 17-én éjjel 11 órakor agkórságban sz. kir Kassa városában történt halálát.

A boldogultnak utolsó tisztelete sz. kir. Kassa városában f. hó 25-ik napján reggeli 10 órakor tartatik: hült tetemei pedig a' Batisfalusi sírboltba boldog emlékü édes Anya mellé tétetnek le.

Költ Kassán Sz. Iván hava 18-án 1846.“

A Pesti Hírlap 1846. július 19-én (711. szám) röviden így parentálja el Máriássyt: „*Halálozás.* Báró Máriássy András cs. kir. tábornok, f. évi június 18-án éjjeli 11 órakor, aggsági gyengültség' következtében. életének 90-ik, katonai pályának 70-ik évében Kassán meghalálozott. Béke hamvainak.“

Június 23-án fényes, parádés katonai temetés megcsodálhatásában volt része a kassai népnek. Báró Berchtold altábornagy rendezte Máriássy temetését és a temetési menetet a következő volt: A menetet

1. egy szakos lovaskatona nyitotta meg, egy tisztt vezetése alatt. Azután következtek

2. huszár trombitások, akik „den ordinairén Marsch“ fújták, ezeket követte

3. a „Conduct“-ot vezető vezénylő tisztt (altábornagy, „general major brigadier“ és esetleg Victor ezredes), aki után nyomban következett

4. három szakasz Ferdinánd huszár, azután

5. gróf Lázár kapitány vezetése alatt egy gyalogos zászlóalj, ezt követte

6. „Die Erziehungs Knaben“, azután

7. két loápoló vezette „das Klage-Pferd“ és a kammerdiener, majd

³⁹⁴ Élete utolsó hetében régi meghitt szakácsával Durány Györggyel asztali edényét stb. leltározgatja. Utolsó levelét 1846. június 1-én Stephany Mártonnak, batízfalvi gazdatisztjének írta.

8. a Vilmos gyalogezred zenekara, azután
 9. az egyházi férfiak, s ezeket követte
 10. a koporsóban a cadaver, körülvéve nyolc fő-, 12 altiszt, 24 városi és megyei huszár és 36 fáklyavivő ember által.

11. A koporsó mögött haladt a páncélos lovas nyomában

12. a rokonság és a meghívott gyászoló vendégek tömege.

Ezeket követi

13. az egyenruhás polgári gárda, utánna

14. egy fél lovas üteg, azután

15 egy fél eskadron Ferdinánd huszár zárja be a menetet, amely után még

16. a gyászolók kocsijai következnek.³⁹⁵

Máriássy holttestét Kassáról Batizfalvára szállították, ahol az édes anyja által 1800-ban épített kriptában³⁹⁶ a megye és a felvidék színe-jáva és rengeteg nép jelenlétében temették el, s ahol hamvai — sajnos, cseh megszállott földben — ma is pihennek.

Máriássy nem halt meg végrendelet nélkül, Már a napoleoni háborúkban gondolt a halálra és 1810 elején Batizfalván megszerkesztette latin nyelvű végrendeletét, amelyet 1811. január 14-én Márkusfalván báró Fischer Imre a 16 szepesi város királyi adminisztrátora, Benedekfalvi Detrich Menyhért, szepesi szolgabíró, Gerhardt Tamás és Máriássy Károly táblai ülnökök, továbbá Szemerei Horváth Tádé szepesi esküdt ülnök előtt felolvasott, s azt ép észszel és lélekkel saját végakarátának jelentette ki.

Máriássy idővel ehhez a végrendelethez még négy codicillust szerkesztett és pedig egyet 1837. május 4-én Batizfalván, egy másodikat 1839. június 10-én ugyanott „beve meiner Abreise nach Wien“, amely codicillus 1839. október 14-én Bécsből való hazatérése után újra lőn datálva, a harmadik codicillus 1840. november 1-én Tállyán a szüret alkalmával végül az utolsó 1844. február 28-án Kassán kelt.³⁹⁷

Máriássy végrendelete és codicillusai 1846. június 29-én lőnek felbontva és a végrendeletet végrehajtó Jamniki Jóny Vincze szepesi alispán által kihirdetve.

A végrendelet első pontja a temetésről intézkedik, mondván, hogy mivel mint katona ember nem tudhatja előre, hogy mely föld fogja porhüvelyét befogadni („qualisnam terra ex-

³⁹⁵ 1846. „Ordnung des Leichenzuges“ feliratú leírás a családi levéltárban. A temetésre vonatkozó iratok, számlák stb. egy külön csoportban.

³⁹⁶ Az 1800-ban épített kriptá felirata: „Övéinek és övéi nyugalomára emeltette a kriptát néhai Máriássy Ferenc özvegye Grádeczi Horváth Stansith Anna Mária 1800-ban.“ — *Weber*: I. m. 360. l.

³⁹⁷ Valamennyi megvan a családi levéltárban.

uvas meas exceptura sit“) s mivel mint vezérőrnagy, Mária Terézia rend lovag és kamarás a jog szerint neki járó temetési pompát megkívánhatná, mégis életében a haszontalan csillogásnak kedvelője nem volt, s így azon esetben, ha birtokain halna meg, akarja, hogy teste mindenféle ceremónia nélkül, a jó barátok kísérete mellett a legjobb édes anyja által felépített batizfalvi kriptába, édesanyja koporsója mellé helyeztessék.³⁹⁸

Imádott édes anyjára gondol első codicillusának 5. pontjában is, midőn úgy intézkedik, hogy a batizfalvi kastélyban lévő bútorai Máriássy Andrásé legyenek, „*das Bild meiner lieben Mutter ausgenommen, welches in die Botzdorfer evang. Kirche hinter dem Altar aufgehängt werden musz.*“ — Nem akarta tehát, hogy az édes anyja képe profán helyre kerüljön, ezért Isten házába szánja, s ide is került, s tudomásom szerint e kép ma is a nevezett oltár mögött van.

1846. június 24-én elkezdték Máriássy kassai lakását leltározni, s holmijának egy részét a főörökösök, Máriássy András és Ágost, elárverezték. Katonai dolgai között kardját Máriássy Ferenc 1899-ben a nagyváradi 37. számú József főherceg gyalogezrednek adományozta azon golyóval együtt, amely Drezdánál eltalálta.

„Quare aurum? bonum ferrum“ feliratú vas pecsétgyűrűje néhai báró Máriássy Gézához került, akinél e sorok írója a címeres, devizes gyűrűt még látta.

Végrendeletének codicillusaiban természetesen megemlékezik főbüszkeségéről, ezredéről is, amelyet 1829-ben el akartak tőle venni és más tulajdonosnak adni, úgy hogy ő csak második „Inhaber“ lett volna. Ezen Máriássy persze módfelett felháborodott és megírta Bécsbe, hogy ha ezt vele megteszik, ő azonnal nemcsak quietál, de összes kitüntetéseit leteszi és óvakodni fog később még csak meg is említeni, hogy ő valaha „in Österreich“ szolgált. Máriássy energikus fellépése használt és az ezredet nem merték tőle elvenni.³⁹⁹

Első codicillusának (1837) 9. pontjában ezrede részére 4500 forintos, s ezrede „Erziehungs-Haus“-a részére 1000 forintos alapítványt tesz, s az utóbbinak kamata a növendékek képzésére fordítandó. 1839-ben újabb 1000 aranyat juttat ezredének, melyet az akkori galíciai „Commandirender“, báró Vétsey altábornagy nemcsak megköszön, de ezért a

³⁹⁸ Quia tamen etiam vita mea comite inanis splendoris amator neutiquam fui, in casum illum, si in bonis meis obire contigerit, volo, ut corpus meum absque ceremoniis characteri meo competentibus, penes comitivam honorum amicorum criptae Batizfalvae per optimam matrem meam erigi procuratae et dotatae inseratur, ibidemque penes tumulum eiusdem collocetur.“

³⁹⁹ Weber: I. m. 360. l.

bécsi haditanács is elismerését fejezi ki és jelentik az esetet a felségnek is.⁴⁰⁰

Máriássy ezredének minden apró-cseprő ügyével törődik és mindent maga intéz még öregkorában is. Így pl: 1841-ben történt a jellemző eset, hogy ezredének egy Radanovics nevű hadnagya Sommariva marquis mellett brigád adjutáns lett, kérte tehát Máriássyt, mint ezredtulajdonost, hogy a lovas szolgálatban csákó helyett inkább gránátos főveget viselhesen, amely könnyebb, mint a csákó. — Máriássy válasza a következő volt: „Ich habe als Divisionair viele Divisions Adjutanten von der Infanterie gehabt, und niemals ist mir eingefallen einen zu erlauben den Hut zu tragen,“ tehát Radánovics is hordjon csákót, mert a huszárok ebben és nem kalapban lovagolnak és előírás szerint „dürfen nur die Grenadier Offizier Hütte tragen.“⁴⁰¹

Ezen folyóirat 1928. évi folyamának 228—234. lapjain találjuk Szontágh Gusztáv Károly önéletrajzából közölve a Máriássyra vonatkozó részt, ahol az író Máriássyt *mint katonát* kitűnően jellemzi, de nem említi Máriássy emberi tulajdonságait.

Mint embert Máriássyt jellemzi mély vallásossága, szüleinek, de különösen édes anyjának imádatos szeretete. Ha valakin, úgy rajta beteljesedett az írás, szerette szüleit, tehát Isten e földön hosszú élettel ajándékozta meg.

Erős családi érzés hatja át Máriássyt. Szereti és istápolja családjának derék, érdemes tagjait, de a haszontalanokkal érezteti, hogy nem sokra becsüli őket. Egyes családbelinek neveltetését ő maga vállalja, Jósikát és Imrét már korán elhelyezi a hadseregnél, később (1814-ben) Máriássy József fiát Dánielt ezredébe hadnagynak veszi be, majd (1828-ban) Máriássy Andrást beadja a bécsi katonai akadé-

⁴⁰⁰ 1839. november 20. Kassa. Máriássy s. k. a következőket írja: „Seit der Zeit, alsz Seiner Majestat Kayser Franz mir mein prawes Regiment zu verleyen die hohe Gnade hatten, habe ich selben jährlich 200 fl. Cm. vererth, damit aber dasz Regiment auch nach meinem Tode ein kleines Andenken haben sol, habe mich entschlossen mit meinem Absterben dem Regimente 1000 # in Gold“ adni. — A családi levéltárban.

⁴⁰¹ 1841. május 27. Debrecen. Radánovics kérvénye, s rajta Máriássy 1841. június 10-én Batizfalván kelt elintézése, u. ott. Egyébként a családi levéltárban megtaláljuk Máriássy ezredének 1818. és 1821. évi Conduitte-listáit, „Berichte vom Regimente Baron Mariassy von No. 1.—37. auf das Jahr 1822.“ feliratú csomót, azután egy vastag iratcsomót: „Regiments Correspondenz pro 1827“ felirattal, azután: „Freyherr von Máriássy 37ten hung. Linien Infanterie Regiment *Conduitte Liste* pro anno 1827. der Herrn Ober Officiern k. k. ordinaire und Regiments Cadetten, des obigen Regiments“ feliratú vastag folio papír füzetet.

miába kadettnek és igen örül, amidőn egy 1829. április 14-én kelt levélből megtudja, hogy a fiú az összes növendékek közül második lett. Erre nyomban ír báró Herzogenberg altábornagynak, az akadémia „Local Directorá”-nak és a jól tanuló Andrást figyelmébe ajánlja.⁴⁰²

A hadseregnél szolgáló családtagokat állandóan inti, figyelmezteti, hogy tisztességes, becsületes, adósságmentes életet éljenek. Erre ő maga ad példát, amikor a nagy cselédség és fényes külsőségek mellett is óvakodik adósságot csinálni. S ha pénz dolgában megszorul, leszállítja igényeit, összehúzza magát, kevesebbet költ, de adósságot nem csinál. Ezzel szemben, ha nem kell, nem takarékoskodik és nemcsak fizetését, hanem még évi kb. 3000 forintot kitevő, igen tekintélyes Zulagját is elkölti.

Dacára annak, hogy a házasságtól irtózott, s ettől minden katonát lehetőleg visszatartott, mégis a női nemet kedvelte, amit különösen Titsi barátja incselkedő levelei árulnak el.⁴⁰³ Szerette Máriássy a mozgalmasság, a mulatságokat, fényes ünnepélyeket, bálokat, amelyeken lehetőleg mindig részt vett. Szerette a szép holmikat is, s különösen a szép porcelánok iránt érdeklődött. Viszont nem kedvelte a Szepességet, amely neki túl csendes és egyhangú volt.

A kötelesség teljesítésnek valósággal fanatikuja, s bármi parancsot kap, azt híven engedelmeskedve, pontosan teljesíti. Életét nem sokra becsüli, fatalista, s talán ez is egyik oka rettenhetetlen bátorságának. Életmódja korrekt, nevének makulátlanására fölöttébb kényes és rátartó, mindezen tulajdonságok nyitották meg előtte a magasra emelkedés lehetőségét és tették személyét általánosan tiszteltté és nagyrabecsültté.

Halálával a Máriássyak egyik messze kimagasló, erőteljes, bátor, szigorú, de igazságos és jószívű tagja szállott a batizfalvi kriptába, akinek távozása hatalmas ürt hagyott úgy a családban, mint a monarchia régi hadseregében.

Dr. Iványi Béla.

⁴⁰² 1814. július 22. Berzéte. Máriássy József Andrásnak megköszöni, hogy Dániel fiát a báró Kienmayer lovas ezredből, ahol altiszt volt, a maga ezredébe hadnagynak kinevezte. „Ez oly különös örömet gerjesztett atyai szívemben, melynek leírására toll elégtelen.” — „Reménylem, hogy az ifjú, kinek kipallérozására gyermekkorától fogva semmit el nem mulattam”, jó viseletével „a méltóságos Urnak vele közölt és közlendő uri malasztira magát méltóvá fogja tenni.” — Családi levéltár.

⁴⁰³ Egy ízben, 1800. április 6-án Turinból Weissenwolf barátja is azt írja neki, hogy: „Neues haben wir hier gar nichts, dasz schöne Geschlecht ist hier sehr reizend.” — U. ott.

Adatok Thury György kapitány életéhez.

A XVI. század török-magyar világának egyik legtöbbször emlegetett, históriás énekszerzőktől megénekelt népszerű alakja kétségtől Thury György volt. Életrajzi adatait Takáts Sándor állította össze levéltári kutatások alapján, nagy gonddal. Tanulmányában¹ nemcsak Thury György vitézi tetteinek színes előadására helyezett nagy súlyt, hanem azoknak a küzdelmeknek ismertetésére is, melyeket az akkori várőrségek többnyire magyar legénységének a hiányos ellátás és a bizonytalan zsoldfizetés miatt állandóan folytatnia kellett. Thury György is állandóan pénzzavarban volt, akkor is, amikor huszárfőlegény volt, akkor is, amikor várkapitánnyá emelkedett. — de sohasem a maga hibájából, hanem a királyi kincstár állandó üressége miatt. Pedig nem lehet tagadni, hogy az udvari kamara ne igyekezett volna kötelezettségeinek megfelelni, azonban maga is olyan bizonytalan jövedelmi forrásokból táplálkozott, hogy alig állott módjában költségvetésileg megállapított keretek között teljesíteni feladatait. Fizetett, ha tudott. Az alábbi kimutatás is, mely Thury György fizetésére vonatkozik, azt igazolja, hogy az udvari kamara készségesen fizetett, ha volt miből.

Ez adatok szerint Thury György 1556 március 7-étől 1557 április 5-ig volt Léva kapitánya. Mint ilyen saját személyére havi 100 forintot kapott a természeti járandóságokon kívül. 1557 április 4-étől fogva 1558 február 14-ig nemcsak a kapitányi tisztelet töltötte be, hanem a provisorit is s mint ilyen, külön fizetésben részesült. Ez adatok kiegészítik Takáts Sándor előadását.

A kamarai kimutatás arról is tanúskodik, hogy a kamarai számvitel pontos és még a részletek tekintetében is megbízható volt.

Ratio egregii Georgii Tury.

Oldalt: Léva. (1557—1558.)

Idem a 7. Martii anni 1556 usque ad tertium Aprilis anni 1557 functus est officio capitanei in arce et oppido Lewa, ut ex extractibus rationum provisoris Blasii Seythery constat, habuitque ordinem ad equites 112. Ad quorum singulum habuisse scribitur per mensem flor. Renenses 4. ac pro persona sua flor. 100 singulis mensibus, praeter triticum, avenam, vinum, larda et sales. Ad tempus igitur praemissum cedunt illi solvendi flor 5959 den. 20.

¹ Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1922. 43—119. 11.

A 4. Aprilis 1557 usque 14. Februarii anni 1558 fuit et capitaneus et provisor, cui ad priorem limitationem praeter victualia additi fuerunt (*áthúzza*: sibi) ratione provisoratus flor. 150. Fuit autem in eo officio hac conditione per menses 10 $\frac{1}{2}$. Ad quem terminum cedunt ei solvendi ad equites et eius salarium

flor. 4815 den. 20.

ac ad provisoratum flor. 151 den. 25.

Summa debiti facit flor. 10905 denar. 65.

Solutio:

A 1. Maii anni 1557 usque 14. Februarii anni 1558 a Camera Aulica percepit Renenses 1554 crf. 25, qui faciunt Hungaricos flor. 1067 den. 20.

Ex Camera Hungarica habuit Hung. flor. 4919 den. 50.

A Blasio Seythery percepit ad rationem sui salarii flor. 519 den. 50.

Ac ad solutionem equitum suorum Hung flor. 865 den. 50.

Idem Twry tempore sui officii provisoratus percepit ad rationem salarii Hung. flor. 551.

Ad rationem vero provisoratus percepit Hung. flor. 164 den. 74.

(*Más irással*: in quam in reddenda ratione Georgius Turi manifeste convictus est.)

Summa convictionis ex rationibus (*áthúzza*: ipsius Thwry, facit Hung. flor. 664 den. 27 $\frac{1}{2}$.)

Decidendi extra instructionem soluti vicecastellani in tritico avena, vino et pecunia Hung. flor. 128 den. 64.

Idem percepit superflue in tritico et avena a Blasio Seythery flor. 60. den. 12.

Summa solutionis facit Hungaricos flor. 8738 den. 67 $\frac{1}{2}$.

Et sic restarent ei solvendi Hung. flor. 2164 den. 97 $\frac{1}{2}$.

Sed quia magister solutionum campestrium non misit ad Cameram Hung. solutionem totam eius temporis, quo Twry in Lewa servivit, sed saltem a prima die mensis Maii anni 1557 usque 14. Februarii 1558, igitur non potest absque prioribus solutionibus certa ratio iniri. an ipsi Tury aliquid debeatur, vel ille debitor, proinde requiruntur rationes super solutionibus per Magistrum Campestrium Solutionum factis, videlicet a 4. Martii anni 1556 usque 3. Aprilis anni 1557.

Képül: Ordinatio et solutio Georgii Twry.

Ugyanott alul: Missa Lincium, 18. Aprilis 1662.

(Eredetije Jankovich Miklós gyűjteményéből, vétel útján a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának másolatgyűjteményében.)

Közli: Dr. Lukinich Imre.

Adalék Kossuth toborzó körútjának történetéhez.

Kossuth Lajos toborzó körútja, mint ismeretes, 1848 szeptemberében folyt le a nagy magyar alföld városaiban. Erről az útról legrészletesebben *Horváth Mihály* értesít (Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. I. k. 514—515. ll.), aki elmondja, hogy „Kossuth működése Pest és Csongrád megye népesebb városaiban nagy sikerrel találkozott. Ő mindenütt a nemzet nevében intézkedett s rendelte meg a népfelkelést: és a nép mindenütt lelkesedéssel hallgatá szívrazó szónoklatát, teljesíté parancsait. Czeglédről már az nap estéjén, melyen ott Kossuth megjelent, mintegy ezer ember indult meg a táborba, köztük több száz önkéntes a Földváry-féle csapatból, mely szolgálata idejének kiteltével, éppen akkor érkezett volt haza a ráczok ellen működő táborból. Más nap Kossuth a felkelt nép vezéreit s az illető polgári biztosokat kinevezvén, ismét egy pár ezret, köztük lovasokat is, indított a fővárosba. Hasonló volt az eredmény Nagykőrösön, hova még az nap ment át. Mind e két várost, valamint lakosai számára, úgy a sikerre nézve is meghaladta Kecskemét. A város piacán számos ezernyi nép előtt tartott szónoklatának rendkívüli volt hatása. A nép szemében a harag és a lelkesedés könnyű ragyogtak; a szónoknak szüksége egyáltalában nem volt, hogy kormánybiztosi minőségében lépjen fel a hatalom és parancs kényszerítő súlyával. A fegyverfogható férfiak nagyobb része, tisztviselőitől vezénnyelve, tömegesen kelt fel.“

Mindazt, amit Horváth Mihály a közvetlen értesülések alapján, mint szemtanú írt Kossuth alföldi toborzó útjának rendkívüli nagy sikeréről, egészében megerősíti *Kossuth Lajosnak 1848. szeptember 26-án este Szolnokról írt levele*, melyet *feleségéhez* intézett. A levelet a friss benyomások hatása alatt írta, éppen azért az ma is hatást gyakorol az olvasóra stílusának frissességével és közvetlenségével. A levél, mely tudtommal idáig nem volt kiadva, a toborzás adatainak részletezőbb feltüntetése következtében, melyek valóságában nincsen okunk kételkedni, forrássértékkel bír.

Szólnok, Sept. 26. este.

Kedves Angyalom!

Vettem kedves kezed sorait; de lelkemnek mondhatlanul fáj az aggodalom, a roskadozó csüggedés, mely sorain végig ömlik. Irtsd ki lelkedből Angyalom. Engem nem veszély, engem érdemtelen dicsőség veszen körül, szavaim szárnyán a honnak védelmének látszik lebegni, 's utamban ezrenként kél fel a Magyar.

Még csak 4 helyen voltam 's e négy helyről 11,000 férfiú kelt fel szavamra, gyalog és lovon tömegestől, 's 3 nap alatt a Dunánál lesz.

Én ha végig megyek a Magyar hazán, egy népvándorlás kél fel utamban, melynek híre maga meg képes állítani az ellen-séget.

Ha tudtam volna, hogy illy készségre talállok, nem kellett volna Pestről mozdulnod. Nem igen hiszem, hogy az ellenség Pestig jöjjön.

Alig ha a helyet, hogy elibe mennék, utánna nem kellend mennem.

Kecskeméten országos vásár volt. Ki mentünk zászlómmal, kísérfimmel. Szóllottam a nép ezreihez Isten szabad ege alatt 's a nép ezerei meg esküdtek velem a nagy Istenre, hogy egytől egyig fel kél a hazát megvédeni. Olly jelenetet soha sem láttál. Mikint csókolták ruhámat, 's vitték proclamatióimat minden felé. Másnap már futárok jöttek Csongrádból. Kecskemétről pedig ma és hónap 5.000 ember megyen Jellasic ellen.

Onnan ma Abonyba mentem. Messze föld. És mondák, hogy ott hidegen fognak fogadni. Dehogy fogadtak hidegen. A hidegnek mondott nép felgyúlt mint a villám; és meg esküdött, és felkél tömegestől.

Estére ide jöttem Szolnokra, már Heves megyébe. Jöttömnek híre meg előzött. A nép ezenként várt és szabadítónak kiáltott. Itt találtam egy pár száz Sárosi önkéntest, 's azok vállaikra vettek 's úgy vitték egy fél mértföldnyire be a városba. Holnap népgyűlést tartok 's azután beszaladok Pestre magamat tájékozni. Egyet alszom 's megyek Csongrád, Szentes, Vásárhelyre, Szegedre.

Igy vagyok eddig. Légy hát nyugodt Kedves Angyalom. Más nem nyomja lelkemet, mint az, hogy olly szorongatott lelked van. Az én római lelkű kedves drága nőm. Vidorulj fel lelkem anyyala. Engem az Isten nem hagy el az igaz ügyben. De nyomja lelkemet az is, hogy utazol, olly messze a gyermekekkel, szegény kedves angyalaimmal. Minő bajt okoznak ők neked, egy kocsiha szorulva annyian, ismeretlen vidéken, talán még férfi cseléd nélkül is, mennyi bosszúság, baj, szomorúság emésztí gyenge egész-ségedet, mellyhez életem szikrája van csatolva. Kérek az Istenért írj Pestre Kálmánhoz, majd által adja, de pecsételd be leveledet, a mai pecsételetlenül jött.

És most áldásom 's örök szerelmem, életedhez kötött életem veled. Áldás gyermekeinkkel,

hű imádó
Lajosod

Kívül: Nőmnek.

Ugyanott más írással: 1848 szeptember 26.
(Eredetije vétel útján a M. Tud. Akadémia Történettudományi bizottságának gyűjteményében.)

Közli: Dr. Lukinich Imre.

Adalék a délmagyarországi hadi mozgalmak történetéhez 1849 június—júliusából.

Dr. Ernst von Frisch, a salzburgi állami „Studienbibliothek“ nagyérdemű igazgatója, sok olyan levelet őriz családi iratai közt, amelyeket nagy-nagybátyja, *Dusensy Adolf*, a Wallmoden-vértesek kapitány-hadbírája 1848 és 1849-ben Magyarországból írt atyjához, Dusensy Frigyes prágai jómódú kereskedőhöz és férjes testvérnénjeihez.

E levelek közül nem csekély történeti értékkel bírnak a délmagyarországi harcterekekről írottak 1849 június—augusztus hónapjaiból.

A nagyműveltségű, humánus és erősen császári érzelmei ellenére is tárgyilagosságra törekvő hadbíró e levelekben mint szemtanú élénken festi a zürzavaros hadi és polgári állapotokat a Bácskában, a magyarokra kedvezőtlen kimenetelű *kátyi* ütközet (1849 június 7) utáni viszonyokat és a Jellachich vereségéről nevezetes *hegyesi* (július 14.) ütközet lefolyását.

Érdekes adatok vannak Dusensy 1849 augusztus 27-i levelében a *Pétervárad* átadása felőli alkudozásokról is; fölötte jellemző aztán elbeszélése ugyanott *Haynauról*, akinek parancsára mélységes ellenszenvvel kényszerült mint hadbíró Pestre jelentkezni.

Dr. Frisch szíves engedelmeiből az értékes levéltöredékeket — az ő általa az eredetiekről vett másolatok után — a következőkben közöljük s Dusensynek Haynauról tett megjegyzései kapcsában még ezeket említjük meg: Dusensy élesen elítélte Haynau kegyetlenkedéseit s egy jóakarójához (úgy látszik a bécsi legfőbb hadi törvényszék egyik befolyásos tagjához) bizalmas jelentést is tőn e felől, amelyet a császár is elolvasott és helyeselt. Kár, hogy ezt a jelentést *Dr. Frisch* a bécsi levéltárakban nem tudta megtalálni. Ugyanebben az ügyben, illetőleg a császár által kibocsátandó közbocsánat dolgában, egy őrnagy-hadbíróval titokban Bécsbe is fölment Dusensy. A bécsi tervnek nesztét vévén Haynau, adta ki ismeretes nagy kegyelmi rendeletét, hogy a császár által kibocsátandó amnesztiát megelőzze illetőleg paralizálja s ezzel a bécsi minisztériumot blamálhassa... Sajnos, noha érthető, hogy csak éppen per summos apices érinti leveleiben Dusensy ezt a nevezetes epizódot...

A levéltöredékekben említett egyik Amélie Dusensy menyasszonya, Erős pozsonymegyei földbirtokos fiatal özvegye; a má-

sik Amélie Dusensy nénye Wenzigné; Charlotte (Lotti) Exnerné, szintén testvérnénje...

A levéltüredékek, ime, itt következnek:

1.

1849. június 19. — Piros (Péterváradnál).

„Bis Slankament¹—Titel, dem Uebergang vom rechten aufs linke Donau-Ufer, war unser Zug ein fast friedlicher und sehr interessant zu nennen. Dass ich in der Türkei, nämlich in Belgrad, war, mein interessanter Besuch bei Knizanin, dem serbischen Heerführer, wird Dir aus früheren Briefen, die ich an Lotti expedirte, bekannt worden sein, das später Erlebte mit seinen Grüeln theilte ich kurz skizziert in einem Schreiben an Dr. Weissel² mit.

Soviel kann ich Dich aber schon hier versichern, dass unser Leben schon mehrere Wochen in vielen Beziehungen dem des Robinson Krusoe gleicht, nur dass jener bloss mit Noth an Lebensmitteln zu kämpfen hatte, während bei uns der gleiche Kampf mit dem Anblick von Jammer und Grausamkeiten verbunden ist, wie sie meine Phantasie nie geträumt.

Was soll ich Dir sagen von meilenweiten Gegenden, in denen jeder Ort bis auf die kleinste Hütte niedergebrannt oder gänzlich zerstört ist, wo die Kirchen nicht geschont, die Bilder zertrümmert u. mit Menschenkoth absichtlich besudelt sind, die Einwohner aber theils gemordet wurden, theils weit weg flüchten mussten u. nun mit Wagen, Vieh. Weib und Kind dorfweise, den Zigeunern gleich, im Freien kampieren! So vertilgten sich gegenseitig Serben u. Ungarn, die hier gemeinschaftlich wohnten u. sich obdachlos machten. Der gebliebene obdachlose Rest wird nun von der Cholera mehr als decimiert u. es ist herzerreissend zu sehn, wie diese Leute in kleinen Colonien auf Wiesen u. Feldern lagern u. bei jedem solchen Häuflein kleine, frischaufgeworfene Grabhügel stehn, auf jedem ein aus einem Stück Holz selbst fabriziertes Kreutz. Von Priester oder Arzt, Medizin u. Segen keine Rede. Aber auch wir, die Armee, standen durch 14 Tage bei mehr als 30 Grad Hitze ohne Zelte, ohne Obdach auf weit u. breit, im Lager. Unsere Nahrung war Suppe u. trocknes Rindfleisch; u. abends nichts, denn Milch war um keinen Preis zu bekommen; an Wasser war die höchste Noth, denn dieses, hier überhaupt schlecht, befindet sich in wenigen Brunnen, welche von einer Armee von 12.000 Mann u. etwa 5000 Pferden auf *einem* Fleck bald erschöpft sind. Wein war spärlich u. für mich nicht durstlöschend. Kein Wunder, dass die Cholera, die wir schon hatten, sich verzehnfachte, u. daher sah u. hörte man fast unter jedem Wagen einen Cholerakranken ächzen. Die Leichen von Mannschaft u. Offizieren sah man an allen Ecken durchs Lager tragen u. — ohne Sarg in Kleidern verscharren. Dies Lager stand

¹ Szalánkamén.

² Ezredorvos.

vor Neusatz u. die Zeitungen werden wohl den nächtlichen Ueberfall schildern, den wir auf Neusatz machten, um die Brücke nach Peterwardein abzubrennen, was aber nicht gelang. Der Kanonendonner in jener Nacht u. in den darauf folgenden Tagen war ein namenloser u. das Resultat — dass die Brücke *steht* u. Neusatz, dieses schöne Städtchen, ein Schutt- u. Aschenhaufen ist, dessen Bewohner grossentheils in jener Nacht verbrannten u. ermordet wurden. Der Ueberrest der Bevölkerung lagert, zu Bettlern gemacht, vor dem Ort u. schaut stier in den Schutthaufen, das Grab seiner Habe. Und auch solche Flüchtlinge wurden unter dem Titel Magyaronen von einzelnen Soldaten um das Wenige, das sie in ihren Armen retteten, beraubt, ein Corporal deshalb allsogleich erschossen, doch hilft so ein Beispiel bei der allgemeinen Hab- u. Raubsucht, die sich noch unter Parteihass zu maskieren weiss, gerade was ein Tropfen dem Meere.

Ich übergehe die Schilderung des Treffens bei *Káty*, das ich mit angesehen u. wo allein von unserer Cavallerie zwischen 600 bis 800 Ungarn niedergemacht wurden, viele darunter, die schon ihre Waffen weggeworfen hatten, doch ist die Erbitterung so gross, dass niemand geschont wurde. Alte Krieger gestanden, dass dieser Feldzug mit keinem der früheren an Grausamkeit zu vergleichen sei. Mangel an Aerzten macht das Elend noch grösser. Welch schweren Stand ich dadurch habe, dass *man von oben an in jedem Menschen dieses Landes einen Hochverräther oder Spion erblickt u. ihn gehängt oder erschossen haben will*,³ mit welchen Schwierigkeiten man bei unserer Mobilität wegen der Beweise zu kämpfen hat, davon kann ich Dir wohl schwer einen Begriff geben. Bei den Verhören hättest Du mich oft auf einem Wasserbüttel sitzend ein Brett auf dem Schooss haltend schreiben, die Beisitzer um mich herum stehn sehen können. Die Verhandlungen selbst sind eine Parodie auf alle Justiz!

Da wir in der Stellung vor Neusatz von der Cholera aufgerieben worden wären, rückte die Armee in der Bácska vor, doch musste ein Theil zur Zernierung von Peterwardein am linken Donau-Ufer zurückbleiben, weil, wie gesagt, die Brücke abzubrennen nicht gelang. Dazu wurden natürlich die Truppen der mindesten Qualität, 5. u. 6. Bataillone ausgewählt. Da aber das Kommando meinen Feldmarschall-Leutnant⁴ traf, musste ich, trotz aller meiner Intriguen, um zum Regiment einzurücken, doch hier bei der Zernierung verbleiben u. so bezogen wir als Hauptquartier das Dorf Piros bei Neusatz, wo ich diese Zeilen schreibe. Unser Cernierungscorps ist so schwach, dass wir sehr auf der Huth sei müssen wegen eines sehr leicht denklichen Ueberfalls bei nächtlicher Weile aus der Festung, weshalb wir auch stets angezogen schlafen, Sattel u. Zeug immer in Bereitschaft haben.

Als wir das Dorf Piros bezogen, sahen wir, dass es nicht abgebrannt sei, auch fanden wir Hunde, Gänse etc., die auf Leben deuteten, aber nicht eine menschliche Seele! Und als wir in die Hütten gingen, fanden wir alles an Hauseinrichtung zerbrochen,

³ Kiadó aláhúzása.

⁴ Báró Krieger.

zerschlagen, zerstört. Wir machten uns aus diesen Trümmern nach u. nach unsere Wohnungen zurecht, leben von den Früchten, Hühnern u. Gänsen, die herumliegen u. -laufen u. bilden so, streng genommen, eine gut organisierte Räuberbande. Später erfuhren wir, dass der Ort halb von Serben, halb von Ungarn bewohnt war. Die Ungarn vertrieben im Laufe des Bürgerkriegs die 'Serben u. zerstörten ihre Wohnungen u. Fahrnisse; als wir nun anrückten, bekamen die Serben Muth u. rächten sich an den Ungarn, flohen aber alle, als wir kamen: u. so leben wir wie Alterthumsforscher in einem unverschütteten Herculanium u. Pompeji, das zum Glück noch so viel Früchte u. Thiere hat, dass wir nach der jammervollen Kost vieler Wochen doch endlich dieses Bedürfnis wieder ordentlich befriedigen können. Dennoch sehnen wir uns von der Cernierung fort u. überhaupt nach dem Ende dieses unglücklichen Feldzugs; der jüngste, passionierteste Leutnant ist *dieses Krieges* müde, es ist ein Krieg, wie er unter Wilden, nicht aber unter civilisierten Völkern geführt wird. Durch Krankheit u. Mord gehn mehr Menschen zugrunde als im offenen Kampf.

Ich habe mehr Interesse als hundert andere, jüngere Leute an diesem abentheuerlichen Leben gefunden, weil ich das Glück oder Talent habe, überall die rosenfarbene Seite herauszufinden; doch jetzt sehne ich mich gewaltig nach einer endlichen Aenderung dieser Zustände. Mich drückt die lange Trennung von meiner Amélie, gerade zu einer Zeit, wo sie voll Kummer, da ihr ganzer Besitz in ungrischen Händen steht u. sie keinen Heller Reventien hat. Ich habe ihr meine Ersparnisse alle vorgestreckt u. werde ihr auch geben, was ich sonst von meinem Vermögen in meinen Händen habe, aber leider kann das bei einer Frau mit 5 Kindern, die nicht plötzlich in eine Hütte ziehn u. von Brod allein leben kann, nicht für lange hinreichen! Mich drückt die Art der Erfüllung meines Berufs in einer Zeit voller Anarchie u. bei *dem oft blinden Terrorismus hoher Befehlshaber*⁵ u. dem Kampf mit tausend anderen Schwierigkeiten bei dem Wunsche, das Gewissen rein zu erhalten von Vorwürfen u. bedauerlichen Rück Erinnerungen in der Zeit des Friedens u. der erloschenen Parteienwuth. Mich drückt der zerfetzte Zustand, in dem ich mich an Kleidung u. den nöthigsten Bedürfnissen befinde, während ich zu besorgen habe, dass meine ziemlich werthvollen Fahrnisse an Wäsche, Kleidung u. Hauseinrichtung, deren ich mich nun bald vor einem Jahre binnen 6 Stunden entledigen musste, in der Aufbewahrung bei Kreissekretär Raffay in Olmütz zugrunde gehn, wo sie mit vielen Offiziersbagagen unter einander liegen. Mich drückt der Anblick von tausend Gräuthaten u. auf diese zurückführender Thorheiten der Menschen, gegen die ein unbedeutender Mensch wie ich vergebens kämpft; mich drücken endlich die tausend kleineren Widerwärtigkeiten, welche in einem Leben unserer Art, besonders bei nicht sehr grossen Mitteln, unvermeidlich sind. So z. B. die stete Sorge um meine Pferde u. meinen Burschen, die in den Strapazen in fortwährender Gefahr

⁵ Kiadó aláhúzása.

sind. So hat z. B. jetzt eines meiner Pferde eine Augenentzündung u. kein Curschmied befindet sich auf weit u. breit. Wie nun weiterkommen, wenn einem Pferde etwas geschieht u. man nicht die Mittel hat, um jeden Preis gleich ein anderes sich zu schaffen — u. vom Weiterkommen, ja vom schnellen Weiterkommen hängt, besonders in unserer Situation, oft das Leben ab. So z. B. bekam mein Bursche neulich einen Cholera-Anfall, ich war im Lager mit ihm, musste die Pferde fremden Händen anvertrauen (und müssige Hände sind jetzt selten) u. war genöthigt, unter meinem gedeckten Wagen während eines starken Regens mit diesem Cholerakranken die Nacht zuzubringen. Zum Glück kenne ich keinen Ekel u. meine Gesundheit ist riesig. So hat z. B. fast jeder in unserm Hauptquartier jetzt die Diarrhöe, ich glaube, viele aus Furcht vor der Cholera — ich aber fühle mich ganz wohl. Freilich sind der Beispiele nicht wenige, dass Leute hier binnen 24 Stunden gesund u. todt waren, doch sterben müssen wir alle u. man gewöhnt sich hier bei uns, möchte ich sagen, an den Tod — nur gefangen und misshandelt möchte ich nicht werden, das ist meine tägliche Bitte an den Himmel, u. wegen dieser Gefahr verfluche ich unsere gegenwärtige Bestimmung u. werde Gott danken, wenn wir wieder zur Hauptarmee stossen.“

2.

1849. június 29. — Piros.

„Liebe Lotti! Wie das Datum Euch zeigt, bewohne ich noch Piros, ein kleines Dörfchen, von dem man in geringer Entfernung die Festungsmauern von Peterwardein sieht, das zu zernieren bisher unsere Aufgabe war. Morgen aber brechen wir auf, da mein Feldmarschall-Leutnant Kriegern, wie es scheint, die Avantgarde der Südararmee kommandieren wird. Somit gehen wir neuen Abentheuern u. Gefahren entgegen, denen in diesem völkerrechtswidrigen Krieg, wo die Gefangenen nach Herzenslust gemordet werden, der Non-combattant so gut wie der Kämpfende ausgesetzt ist, weshalb ich es bei weitem vorziehe, den Treffen in der Suite des Commandanten beizuwohnen, statt bei den Depots zu bleiben, da ich auch in *diesem Krieg* lieber niedergemacht als gefangen werden möchte... Mit weniger Scharfsinn als Ihr besitzt, werdet Ihr die Bemerkung gemacht haben, dass dies eigentlich eine artige Räuberwirtschaft sei, auch ich finde das. Doch wird mir, mache ich deshalb eine Bemerkung, Mangel an Kenntnis der Kriegspraxis vorgeworfen.

Noch drolliger ist es um die Justiz bestellt. Von Richter, Obrigkeit oder dergleichen ist hier im Orte keine Rede, alles ist gemordet oder geflüchtet. *Der heimgekehrte griechische Geistliche ist selbst der ärgste Plünderer der ungrischen Häuser.*⁶ Mir also wurde vom FM.-Lt. für die Dauer unserer Anwesenheit das Ortsgericht übertragen; das Verfahren ist mündlich, das Schlussver-

⁶ Kiadó aláhúzása.

fahren gewöhnlich mit dem Stocke. Kläger u. Geklagte gibt es den ganzen Tag u. diese sprechen serbisch u. ungrisch, 2 Sprachen, die ich beide nicht verstehe. Die gewöhnlichsten Gesuche sind Klagen der wenigen hier zurückgebliebenen ungrischen Weiber, dass eben wieder Ratzen gewaltsam entweder Frucht oder Hauseinrichtung unter dem Vorwande, es sei ihr geraubtes Eigenthum, wegtragen. Ich nehme eine Patrouille, eile an den Ort, arretiere die Kerln, lasse sie am Platz prügeln u. das Verfahren ist geschlossen. Dann kommen wieder Weiber mit einem Haufen Kinder u. bitten um etwas Frucht, sonst müssen sie verhungern. Eine derselben jammerte, dass ihr die Cholera doch einige Kinder nehmen möge, denn sonst sterben alle Hungers. Was ist zu thun? Ich dekretiere ihnen ein paar Metzen Frucht zu, die wir anderen Plünderern abnahmen, als sie eben damit in der Nacht abfahren wollten. Nachts heulen fortwährend die Hunde, weil die Ratzen unter dem Schutze der Finsternis in die verlassenen Ungarhäuser gehn. Gerätschaften herauszuschleppen.

„Und da sitzt man mitten drin,
Nein, dafür hab ich keinen Sinn!“

(Raimund)

Da könnte ich Euch noch erzählen, wie neulich ein fremder Vorspanns-Bauer hier über Nacht an der Cholera starb und wie jubs! ein Ratze seinen Wagen samt Pferden über die Donau eskamotiert hatte, wie dann des Todten Verwandte kamen, wie wir den Todten zur Agnoscierung nach 3 Tagen wieder ausgruben u. ihnen Wagen u. Pferde wieder verschafften. Doch das ist ein Fall unter tausend Gräueln, die spurlos vorübergehn, denn trotz einer ganz summarischen Justiz ist mit nichts fertig zu werden. Unsere Soldaten, meistens Gränzer, sind liebe Leute u. zeigen einen staunenswerten Sinn für Unparteilichkeit, indem sie keinen Rassenunterschied zwischen Serben u. Ungarn machen u. bei beiden nehmen, was ihnen gerade zu Gesicht steht...

5.

1849. július 11. — *Kiskér a római sáncoknál.*

„.... Während die Nordarmee vereint mit der russischen Heeresmacht im Siegesjubiläum jauchzen, stehn wir hier mit der Hand am Säbelgriff, jeden Augenblick gewärtig, dass sich der verzweifelte Feind mit seiner ganzen Macht auf uns wirft, um Peterwardein, das hinter uns liegt, u. sich noch in seinen Händen befindet, zu erreichen u. sich nach Umständen aufs rechte Ufer oder nach Serbien u. Bosnien zu schlagen. Lange kann es nicht mehr dauern, sonst geht in Noth u. Elend alles zugrunde. Hier herrscht schon eine furchtbare Theuerung, es fehlen Hände zum Mähen und Ernten, die Cholera hat die Zahl derer gelichtet, die die Ungarn nicht mitgeschleppt haben, die Soldaten zerstören in blinder Wuth, was sie nicht nehmen können u. zum Schluss zeigen sich hier noch Heuschreckenschwärme, von denen man sich,

wenn man sie nicht sieht, wie mir Augenzeugen sagen, keinen Begriff machen kann.

Ob wir dieser Tage über den Franzenskanal vorrücken oder den Feind in der festen Position hier hinter dem Kanal zwischen Donau u. Theiss erwarten, weiss niemand u. beides wird pro u. contra besprochen. Eben rückt der Ban⁷ mit dem ganzen Hauptquartier in diesem kleinen Dorf ein. Fast 5 ganze Cavallerieregimenter sind hier in Quartiere gelegt, eine Unzahl Geschütze u. mehrere 1000 Mann Infanterie lagern um den Ort. Alles will essen, der Dienst muss betrieben, die Pferde getränkt werden. Kannst Du Dir einen Begriff von diesem Treiben in einem einzigen Dorfe machen? Es ist ein Gefühl zum Ersticken, besonders bei einer unausgesetzten Hitze von mehr als 50 Graden. Jeder sehnt sich nach dem Ende dieser Strapazen. Was aber habe ich dann zu erwarten? Ist es zu hoffen, dass man dann unser abgehetztes Regiment 30 bis 40 Stationen aufwärts wird marschiren lassen? Ich fürchte: nein! und es blüht uns die schöne Aussicht, in dieser verwüsteten Gegend, allenfalls in Theresiopol oder Arad stehn zu bleiben für Gott weiss wie lange ..."

4.

1849. július 18. *Karlócza*.

„Lieber Vater, liebe Geschwister! Nehmt vor allem eine Karte Ungarns zur Hand, wenn dies Schreiben Euch verständlich werden soll, das — haltet es unserer kriegslustigen Zeit zugute — nichts enthalten kann, als Bruchstücke einer Kriegsgeschichte. Meine letzte Mittheilung beschrieb, wenn ich nicht irre, meinen Aufenthalt in Piros, als wir Peterwardein am linken Donau-Ufer, also um Neusatz, zernierten. Im Kriegsrath wurde eine Vorrückung bis an den Franzenskanal beschlossen, wozu meine Division beigezogen wurde. Unsere Cavallerie stiess auf eine feindliche Abtheilung, die des Todes gewesen wäre, hätten nicht die Bauernjacken (weil meistens die Uniformierung unserer Truppen so wie die der Rebellen ist), den Divisionär irregeführt, der sie für Freunde hielt und ihnen Zeit liess, über die Theiss zu entkommen. Die Kanallinie hätten wir halten sollen, bis uns von irgend einer Seite Verstärkung zugekommen wäre, denn wir sind mehr durch die Qualität als Quantität unserer Infanterie schwach u. wissen, dank den freundlichen Gesinnungen des Landes, durchaus nicht, wie stark der Feind, der uns gegenüber steht. Vor uns den Franzenskanal, links die Donau, rechts die Theiss, endlich zum Rückzug die fast uneinnehmbare Position zwischen Vilovar, Mosorin u. Titel, hätten wir mindestens mit einiger Beruhigung dem, wie zu erwarten stand, von den Russen gedrängten, wenn auch an Zahl uns überlegenen Feind entgegensohn können, obgleich das durch Theiss u. Donau bis zum Nichts verengte Terrain (ohne Brücke) in unserem Rücken, in welchem sich auch noch die

⁷ Jellachich.

feindliche Festung Peterwardein befindet, unsere ganze Stellung hier jedenfalls zu einer höchst bedenklichen machte

Demungeachtet wurde am 15. ein Ueberfall des Feindes über den Franzenskanal beschlossen und die ganze Armee brach denselben Tag um 5 Uhr nachmittags auf u. marschierte die Nacht durch, um den Feind morgens bei Hegyes zu überraschen. Als es am 14. tagte und das Feuer begann, war man aber sehr überrascht, auf beiden Seiten, fast schon im Rücken, durch ein mörderisches Feuer des Feindes angegriffen zu sein. Das Feuer dauerte ununterbrochen von 4 Uhr morgens bis gegen 11 Uhr mittags, um welche Zeit unsere Armee mühsam auf wenigen Brücken bei Werbass über den Kanal zurückging, nachdem sie bereits einen grossen Verlust an Todten, Verwundeten und mehr noch Gefangenen, erlitten hatte. Ich war in Werbass Augenzeuge dieses Rückzugs u. sah da die schwere Anzahl Verwundeter u. eine Masse von Leuten, meistens Gränzern, die ohne hinreichenden Grund das Gefecht verlassen hatten. Ich eilte in meine, eine kleine Stunde hinter Werbass liegende Station Kis-Kér zurück, um meine Bagage aufzuladen. Das Hauptquartier des Ban kam auch gegen 12 Uhr nach Kis-Kér, während die Truppen noch immer im Kampf, dem Feind den Uebergang über den Franzenskanal bei Werbass wehrten. Weil sich aber dies mit den ermatteten Truppen, mindestens für die Länge, unthunlich darstellte, gab der Banus Befehl zum Abkochen u. befahl den weiteren Rückzug auf nachmittags 5 Uhr. Ich traf demnach auch meine Anstalten u. setzte mich um 2 Uhr auf eine Bank vors Hauptquartier, als plötzlich ein Offizier mit der Nachricht herangesprengt kam, dass unsere Truppen weichen u. der Feind schon über dem Kanal im Anzug auf Kis-Kér sei. Es blieb daher alles für die Truppen bestimmte Fleisch in den Töpfen u. der auf 5 Uhr anbefohlene Rückzug löste sich in eine Flucht um 2 Uhr auf. Euch von dieser auch nur ein mattes Bild zu geben, ist meine Feder zu schwach. Bagagen, Kanonen, Karren u. Truppen bunt durcheinander bedeckten die weite Ebene hinter Kis-Kér, das gleich nach unserem Abzug schon Hussaren-Abtheilungen besetzt hatten. So ging es in brennender Sonnenhitze fort bis 1 Uhr nachts, wo wir bei Káty lagerten, wild durch einander, wie man sich gerade zusammenfand. Von Essen war an diesem Tage keine Rede; nachts dachte die erschöpfte Mannschaft nicht einmal daran. Da man in dieser Verwirrung dem verfolgenden Feind sich entgegenzustellen nicht imstande gewesen wäre, die Position auch nicht haltbar war, brach man schon um 5 Uhr morgens am 15. Juli wieder auf u. bezog die Position bei Titel, welche eine von Natur gebaute Festung ist. Um Mittag befand sich ein Theil, abends die ganze Armee auf jenem Plateau. Aus dem Gesagten werdet Ihr bemerkt haben, dass die Armee vom 15. Juli 5 Uhr nachmittags bis 15. und dieselbe Zeit, mit Ausnahme der Zeit von 1 Uhr nachts bis 5 Uhr morgens vom 14. auf den 15., nicht einen Moment Ruhe hatte. Denkt Euch dazu, dass wir 50 Grad Hitze u. nachdem die Cholera nachlässt, das Fieber in so hohem Grade haben, dass nur wenige (unter diesen, Gott sei Dank, ich) davon ganz frei sind. So habt Ihr ein schwaches Bild unserer Lage.

Ausser den vielen Gefangenen, ganzen Compagnien, blieben auch viele der Verwundeten in den Händen des Feindes. Mein Regiment verlor 17 Mann u. 58 Pferde. Rittmeister Baron Freiberg, früher Adjutant des Prinzen Coburg, blieb tot am Platze, Oberleutnant Heberger von den Hardegg-Kürassieren verlor den rechten Arm; ich trug ihn (mit dem Stumpfen) selber vom Wagen ins Bett zu Kis-Kér u. er musste, um nicht den Ungarn in die Hände zu fallen, in diesem Zustand meilenweit fahren. Ich selbst sass am 14. Juli von 2 Uhr nachmittags bis 1 Uhr nachts ununterbrochen zu Pferde. Da machte ich bei Káty vor den 3 Estandarten meines Kürassierregiments, das ich dort zufällig lagernd traf, halt, warf mich nieder u. schlief trotz des zu gewärtigenden neuerlichen Angriffs der Ungarn bis 5 Uhr morgens den festesten Schlaf meines Lebens ohne Polster, ohne Decke. In Titel hatten wir nur einen Tag Ruhe, weil Peterwardein am linken Ufer durch unsern Rückzug entsetzt, der ungrischen Armee Gelegenheit gäbe, sich mit ganzer Macht hineinzuwurfen, unsere, auf eine so grosse Macht nicht berechnete Zernierung zu durchbrechen u. dadurch uns den Rückweg über Slankament⁸ auf rechte Donau-Ufer abzuschneiden oder nach Gusto Slavonien u. Kroatien zu bedrohen. So hatte ich gestern wieder einen 8-stündigen Marsch hierher nach Karlowitz, wo ich nun ein gutes Quartier bezog, zu essen fand, mich heute früh sogar ordentlich waschen konnte — Genüsse, die nur der zu schätzen weiss, der sie, wie wir, entbehren musste.

So prekär unsere gegenwärtige Existenz, da, wie es heisst, die Ungarn ober uns Plätten haben u. über die Donau gehn, so sind wir doch trotz des stündlich möglichen Angriffs von ihrer Seite jetzt wie im Himmel gegen die Lage der vorigen Tage u. ich füge hier eigens eine kleine, aus dem Kopf entworfene Karte bei,⁹ um Euch genau die Lage zu explizieren, in der wir uns befunden hätten, würden uns die Ungarn ununterbrochen verfolgt haben, was sie mit menschlichen Kräften konnten, weil sie fast 12 Stunden Anstrengung vor uns voraushatten: nämlich die Zeit vom 13. 5 Uhr nachmittags bis 14. 4 Uhr morgens, wo wir ihnen entgegen marschierten während sie im Lager standen. Hätten sie, statt in Kis-Kér zu halten, uns in der Nacht am 14. Juli verfolgt, sodass sie am 15. morgens bei Káty, wo wir lagerten, innerhalb der Römerschanzen mit ganzer Macht gestanden wären — was sie konnten, denn in die Römerschanzen führen viele Eingänge u. unsere Truppen waren zu erschöpft um sie zu halten, auch von der Flucht zu aufgelöst — so wäre nichts übrig geblieben als sogleich weiter zu weichen, um Morosin u. Vilovar zu erreichen, das sich in unseren Händen befand u. das, wie gesagt, mit Titel eine Festung bildet, weil links die Donau, rechts die Theiss u. vorne lauter undurchdringliche Sümpfe sind. Da hinein aber führen nur die auf dem Plan bezeichneten zwei Dämme u. diese waren durch etwa 1000 Wagen von flüchtigen Serbenfamilien so durchfahren, dass wir, trotzdem uns die Ungarn nicht verfolgten, viele

⁸ Szalánkamén.

⁹ Ez hiányzik.

Stunden brauchten, um uns Bahn zu brechen. Es wäre daher im Fall einer ernsten Verfolgung durch die Ungarn uns allen nur die Wahl geblieben, links in der Donau zu ersaufen, (oder) am Platz uns niedermetzeln zu lassen, rechts in der Theiss zu ersaufen oder rüchwärts im Sumpf zu ersticken. Der Platz, wo diese schöne Alternative uns drohte, ist auf meinem Plan mit einem Todtenschädel bezeichnet, der mich jetzt, wo die Gefahr vorüber, recht herzlich lachen macht, wie ich überhaupt nach Mittheilung so trauriger Ereignisse Euch zu Euer Beruhigung versichern muss, dass trotz allem meine Laune die herrlichste; ob dies Nervenüberreizung oder was die Ursache immer sei, der Erfolg ist ein günstiger u. umso auffallender, als diese Heiterkeit u. Theilnahme an allen mit der tiefen Melancholie u. Abspannung, die mich zu Anfang des Feldzugs ergriffen, so sehr kontrastiert.

Indem ich mir vorbehalte, einst in besseren Zeiten (oder vielleicht in schlimmeren, wenn die Gicht, die mich — *horribile dictu* — seit einem Jahr ganz verlassen, wieder plagt) Euch noch manches mündlich zu erzählen, was ich in dieser Zeit erlebte, so auch Euch meine Ansichten über das Militär überhaupt u. seine einzelnen Glieder mündlich mitzutheilen, folgt hier noch die Mittheilung eines Ereignisses, das mich in dieser Zeit persönlich betraf.

Als auf blossen mündlichen Befehl am 14. Juli um 2 Uhr nachmittags alles, was beweglich war, u. transportiert werden konnte, fortgeschafft wurde, sass ich bereits zu Pferde u. folgte mir mein Wagen, auf dem ein gutes Pferd meine ganze Bagage nachführt. Das Pferd war einige Tage marode gewesen, sollte aber wieder gut sein. Als es aber 20 Schritte gegangen war, blieb es, vermuthlich infolge von Schmerzen, stockstützig stehn u. war trotz aller Mühe und Schläge nicht vom Fleck zu bringen. Wie nun den Wagen vor dem Feinde weiterschaffen, dessen Schüsse bereits seine Nähe verriethen, u. welch schauderhafter Gedanke, meine ganze Bagage, worunter auch etwas Silbergeld, ein mir theures Bild u. alle meine Kleider u. Wäsche sich befanden, im Stich zu lassen! Die Wägen rannten wild an mir vorüber, an fremde Hilfe war in diesem Augenblick nicht zu denken, so wenig als dass noch ein nicht benützter Bauernwagen aufzufinden wäre. In reiner Verzweiflung ritt ich in das nächste Haus u. versprach einem Bauern, was er verlange, wenn er meinen Wagen weiterführt. Er entschuldigte sich aber, keine Pferde zu haben, worauf der Kutscher eines Offiziers, der eben mit der Bagage seines Herrn fortfuhr, mir noch zurief, es stünden Pferde im Stall. Entzürnt über den Bauer ob der Lüge, herrschte ich ihn an u. befahl ihm, sogleich einzuspannen, wobei einige Soldaten mit Fluchen mir gegen ihn zuhülfe kamen. Im demselben Augenblick fingen 4 Kinder das fürchterlichste Jammergeschrei an u. beschworen den Vater, bei ihnen zu bleiben. Dies entwaffnete mich umso mehr als der Vater noch weinend hinzufügte, die Kinder hätten keine Mutter, der Knecht sei auf Vorspann, ich solle daher seine Pferde nehmen, nur ihn zurücklassen. Ich machte daher noch schnell kurze Versuche, andere Pferde zu finden, wäh-

rend welcher Zeit mein Diener aber für den Fall des Misslingens bereits seine Pferde eingespannt hatte. Meine Mühe war auch wirklich vergebens u. so besprach ich mit dem Bauern, dass ich seine Pferde nehmen müsse, liess ihm aber mein Pferd, das, wenn es gesund ist, seine beiden werth ist, zurück u. gab ihm noch, um die mir verhasste, in der Armee leider nur zu oft vorkommende Willkürherrschaft möglichst zu mildern, noch 4 Ducaten, die ich zufällig bei mir hatte, mit der Weisung, dass ich ihm seine Pferde, da der Feind hier einziehe, nicht zurückbringen könne, wenn er nicht selbst mitwolle, dass ich ihm aber zurücktausche u. 10 fl. für die Fuhr gäbe, wenn er mir Pferd u. Ducaten zurückbringe, worauf er jedoch sichtlich ungern einging. Später erst fiel mir ein, dass es ihm auch schwer werden dürfte, obgleich ich ihm meine Adresse liess, mich aufzusuchen, da er schwerlich durch unsere Vorposten durchgelassen wird u. so bin ich jetzt im Besitz von 2 Pferden, die ich doch nicht als mein Eigenthum anschn kann u. von denen ich nicht weiss, wie ich sie gegen Rückerhalt meines Pfandes zurückstelle. Voilà la guerre!

Am Missrathen unseres neulichen Ueberfalls glaubt man Verrath als Ursache annehmen zu sollen u. vorgestern wurde (ob damit in Zusammenhang, weiss ich nicht) ein Hauptmann aus der Operationskanzlei wegen Verdacht des Verraths in Untersuchung gezogen...

5.

1849. aug. 27. — *Karlócza*.

„Liebe Lotti! Wie eine Lichterscheinung in die Nacht meines hiesigen Aufenthalts kam Dein gestriges Schreiben, denn ausser einem Schreiben von Amélie, vom 5. August datiert, erhielt ich dieses Monat noch nicht eine Zeile, weder von ihr, noch von meiner Familie, noch von einem meiner Kameraden vom Regimente, die sich Gott weiss wo im Banat herumtreiben! So gut sind die Einrichtungen unserer lieben Feldpost. Du kannst Dir denken, mit welcher Hast ich Deine Zeilen durchflog, aber ich erschrak völlig, als ich darin als Grundbedingung der Erfüllung meiner Hoffnungen¹⁰ den Auftrag las: mich krank zu machen, d. h. zu stellen. Mich krank zu machen, habe ich soweit es mit erlaubten Mitteln geht, alles gethan. Ich trinke bloss Wasser, esse Obst soviel mir schmeckt, gehe abends so leicht gekleidet wie bei der Hitze des Tages, schlafe bei offenen Fenstern — lauter Dinge, die hier streng verpönt sind — alles vergebens. Obgleich man kaum einem fieberfreien Menschen auf der Strasse begegnet, obgleich fast unser ganzer Divisionsstab krank ist — ich bin frisch u. gesund. Mich krank stellen — ist, offen gesagt, unter meiner Würde, widerstrebt meinem Charakter und wäre ausserdem auch für einen geübteren Comödianten eine schwere Aufgabe, da wir hier sehr eng beisammen leben u. gemeinschaftlich speisen, es

¹⁰ Dusensy azt remélte, hogy egy befolyásos bécsi hadügyminiszteriumi főtisztviselő útján megszabadul attól, hogy Haynau parancsnoksága alá kerüljön.

daher schwer wäre, den Feldmarschall-Leutnant, mit dem ich den ganzen Tag bin, davon zu überzeugen. Mein Trost aber liegt darin, dass sich seit Deinem Schreiben die Weltgeschichte gewaltig geändert hat u. dass die Voraussetzung des Herrn Ministerialrath Komers; ich sei bei Feldzeugmeister Haynau, eine falsche ist. Ich fühle mich in meiner gegenwärtigen Bestimmung hier recht unglücklich, aber: unter den unmittelbaren Befehlen *des Feldzeugmeisters Haynau zu stehen, so unglücklich bin ich bisher noch nicht*,¹¹ obgleich auch dies Schicksal mich täglich treffen kann, da die Südmarmee, zu der ich gehöre, obgleich ich von ihr getrennt bei dem selbständigen Zernierungscorps von Peterwardein bin, sich eben dieser Tage auflöst. Um Dir das Gesagte verständlicher zu machen, theile ich Dir mit, dass gestern ein Kurier zu uns aus dem Hauptquartier kam, der mir erzählte, dass Haynau alle Offiziere der Ungarn, die früher in der österreichischen Armee dienten, standrechtlich erschossen, die Anführer kriegsrechtlich hängen lasse: dann, dass er den Auditor Joannovitch zu sich beschied und ihm gesagt habe: „Sie werden jetzt hier arbeiten: es freut mich zu hören, dass Sie ein geschickter u. vorzüglich ein *schneller* Arbeiter sind, der nicht viel Umstände macht. Uebrigens bleiben Ihnen die Diäten auch hier, die Sie bei der Südmarmee genossen haben, und *das* (indem er wie Geld zählend den Daumen u. Zeigefinger rieb) ist doch die Hauptsache! Ist Dir eine indignierendere Rede vorgekommen? Als ich dies hörte, lernte ich mich in meiner bisherigen Lage trösten, denn, kämpfe ich hier auch mit vielen Schwierigkeiten u. Gewissensskrupeln, *so bin ich doch noch nicht zum Henker eines Truppenkommandanten herabgesunken*.“¹²

Seit dieser Mittheilung besteht meine wesentlichste Sorge darin, zur Hauptarmee einberufen zu werden; in dem Falle könnte ich wirklich krank werden oder bei dem ersten Versuch, mich zu einer Handlung zu zwingen, die gegen meine richterliche Ueberzeugung geht — meine Charge quittieren. Wir wollen hoffen, dass es nicht zu diesem Aeussersten kommen wird. Ein strenger Richter will ich, *ein gehorsamer Henker werde ich nie sein*.¹³

Die 4 Cavallerieregimenter der Südmarmee, darunter auch meines, sollen jetzt schon kantoniert werden, wie mir jener Kurier sagte. Kaiserdragoner sollen hier bleiben. Sachsenkürassiere nach Oedenburg (!) kommen. Die Bestimmung meines Regiments u. der Hardegg-Kürassiere wusste man noch nicht, doch werden wir wohl hier unten irgend eine Station erhalten. Dieser Entscheidung sehe ich mit Bangen entgegen, denn Du kannst Dir denken, was für eine Existenz in diesem auf lange zugrunde gerichteten Lande zu erwarten steht. Vorläufig bin ich vom Regiment dem FML. Kriegern, welcher das Zernierungskorps von Peterwardein kommandiert, als einziger Auditor bei 15 Bataillo-

¹¹ Kiadó aláhúzása. (Dusensy mégis, kedve és akarata ellen Haynau parancsnoksága alá került.)

¹² Kiadó aláhúzása.

¹³ Kiadó aláhúzása.

nen (!) zugetheilt. Dazu kömmt noch, dass hier, wo Serben u. Ungarn in gegenseitiger Vernichtung wetteiferten auf weit und breit keine Civilgerichtsbarkeit existiert u. dass alle diese Klagen u. Verhandlungen vor mein Forum gebracht werden, sodass ich Verhandlungen der bizarrsten Art habe. Gestern sollte Peterwardein sich ergeben; wir ritten deshalb vor die Festung, wo wir mit dem Kommandanten parlamentierten. Er erklärte aber, dass die Offiziere überzeugt, die ungarische Sache sei verloren, zur Uebergabe bereit seien, dass aber die Mannschaft dies nicht glaube, daher sich nicht ergeben wolle, u. so gehen heute einige Unteroffiziere u. Gemeine der Festung in das Hauptquartier ab, um sich vom Stande der Sache zu überzeugen u. wir erwarten in 5 Tagen die Uebergabe, die aber, da sie durchaus auf Gnade und Ungnade verlangt wird, doch noch zweifelhaft bleibt. Entschliessen sie sich zu trotzen, so bleibt kein Weg als der des Aushungerns oder förmlichen Belagerens, was beides den grösten Theil des Winters in Anspruch nehmen und namenlos viele Menschenleben noch kosten würde, da jetzt schon, ohne Winter, die Zernierungstruppen auf den dritten Theil ihres ursprünglichen Standes eingesmolzen sind u. manche Compagnien gar keinen gesunden Offizier mehr haben... Interessant war das gestrige Parlamentieren unter den Mauern des pittoresk gelegenen Peterwardein, das wie ein Gespenst aus dem Wasser emporsteigt. Das schöne Neusatz gegenüber ist wörtlich ein Schutt haufen, wie ich mir Herculanium denke. Vom Thurme Peterwardeins flatterte die trikolore Fahne u. der ungrische Parlamentär, Oberstleutnant Holand (Ernst v. Hollán), erschien in ungrischer Uniform mit dem Kossuth-Orden (!) geschmückt u. 2 Hussaren mit dem ungrischen Wappen am Tschako begleiteten ihn. Er sprach als Kommandant einer Besatzung, doch hat das Bewusstsein des Schicksals, das seiner harrt, den Ton seiner Rede gewaltig modifiziert.“

6.

1849. szept. 1. — *Karlócza*.

„Alle meine Schritte, aus meiner Existenz hier erlöst zu werden, sind vergebens, u. ich darf mich nicht viel rühren, um nicht vom Regen in die Traufe zu kommen, denn würde ich zu den Blutgerichten Haynau's gezogen, wäre mir's noch unlieber.

Ich bin noch immer der einzige Auditor bei dem aus 15 Bataillon des verworfensten Gesindels bestehenden Zernierungskorps von Peterwardein. Du kannst Dir die Arbeit denken, die aber zu ertragen ein Kinderspiel wäre gegen die Kämpfe, die man mit ihr übernimmt in dieser Anarchie u. Willkürherrschaft. *Wehe einem gewissenhaften Richter in solcher Zeit!*¹⁴

¹⁴ Kiadó aláhúzása.

7.

1849. december 6. Pest.

„Liebe Lotti! Das Perpetuum mobile ist ein sittsames häusliches Fräulein im Vergleich zu meiner Beweglichkeit... — Neulich speiste ich *bei Haynau, dem Herzog Alba Ungarns*.¹⁵ Eine interessante Erscheinung, dieser Mann. — Gestern war Fürst Bretzenheim als Bittsteller für 2 Gefangene bei mir, die höchsten Damen laufen sich die Füße ab u. suchten Protectionen. Wäre die Sache nicht so traurig an sich, man müsste sich der Triumphe, die man gegen die Haute-volée feiern könnte, wirklich freuen. Man findet jetzt seine besten Freunde im Stockhaus u. am Galgen, doch freue ich mich sehr, dass die Hinrichtungen gerade jetzt, wo ich zugetheilt werde, mit wenigen Ausnahmen ihr Ziel haben dürften. *Nur keine Hinrichtungen wegen eines rein politischen Verbrechens!*¹⁶ ...“

¹⁵ Kiadó aláhúzása.

¹⁶ Kiadó aláhúzása.

A világháború 1914—1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. (Szerkeszti és kiadja a m. kir. Hadilevéltár, Budapest, 1937.)

VII. kötet.

A m. kir. Hadilevéltár összefoglaló hatalmas művének nemrég megjelent VII. kötete, az 1914. év két utolsó, eseményekben és válságokban gazdag hónapját tárgyalja, szokott tárgyilagossággal, alapossággal és magas színvonalú szakszerűséggel.

A leírt események kezdő, „Általános helyzete” — 1914. október hava — a központi hatalmaknak katonai szempontból talán legsivárabb időszaka. A galíciai és lengyelországi sikertelen őszi hadjárat után nem volt alaptalan az az aggodalom, vajjon meg tudjuk-e állítani az orosz hadak előnyomulását a központi hatalmak fővárosai — Berlin, Bécs, Budapest — ellen. Annál is inkább, mivel a Marne-i kudarc után, a várt döntő német siker elmaradt és vele az így felszabadult német főerőknek az orosz hadszíntéren való alkalmaztatása is bizonytalanná vált. Mindkét hadszíntér külön-külön figyelmet kívánt. Ezzel előtérbe jutott a két-arcvonalas háború problémája, összes nehézségeivel együtt. Fokozta a feszültséget, hogy úgy Conrad, mint Hindenburg és Ludendorff felfogása az volt, hogy a háború sorsa orosz földön, illetve a keleti hadszíntéren, dől el, míg Falkenhayn és a német császár azt a nézetet képviselték, hogy a döntést előbb a franciák és angolok ellen kell kierőszakolni. És ezzel kapcsolatban felütötte fejét a koalíciós háború egyik, örökké visszatérő, főnehézsége: az egységes katonai vezetés, illetve parancsnoklás kérdése. Ezen igen érdekes, nyilvánosan alig ismert bizalmas elgondolásokat, javaslatokat és az e tárgy körül, a német és az osztrák-magyar hadvezetőség között forgott levelezést, részletesen és lebilincselően tárgyalja a mű bevezető fejezete.

Az orosz hadszíntéren november elején beállott válság — a szövetségesek általános visszavonulása — ellenére, mindkét vezér, úgy Conrad, mint Hindenburg, azzal a gondolattal foglalkozik, hogy hadaik átcsoportosítása után, a kezdést magukhoz ragadva, harapófogószzerű átkarolással támadják meg a nagy Visztulaívből Nyugat felé előretörő orosz főerőket. A lodzi csata, melyet a német 9. hadsereg vív Mackensen parancsnoksága alatt, s a krakó-czesztochovai csata, melyben az osztrák-magyar 1., 2. és 3. hadsereg küzd Conrad vezérlete alatt november második felében — ezen tervek eredményei. Nagyjelentőségű hadászati sikerük — bár az ellenséget döntően meg nem vertük — az, hogy az oroszok előnyomulását Németország és a Monarchia szívébe, végleg megakadályoztuk. A két szellemes, merész csataterv keletkezését és végrehajtását tárgyaló fejezetek, amelyekben valóban megismerjük „a hadviselés

művészetét“, a VII. kötetnek legérdekesebb és legtanulságosabb részei.

Közelebből érdekelnek bennünket viszont a hadműveletek a Kárpátokban november havában, melyeknek célja tudvalevőleg az volt, hogy a Magyarország területére betört orosz 8. hadsereget visszaverjük. Ezen rendkívül súlyos viszonyok között, nehéz tereppel, dermesztő hideggel, ellenséges fölényvel szemben lefolyt harcok jellemzésére legjobb, ha e nehéz küzdelemben volt ellenfelünket, Brussilow orosz lovassági tábornokot idézzük: „...Különösen a magyarok védtek borzalmas és kétségbeesett elszántsággal a magyar síkságra vezető utakat.“ (308. old.)

De nem kevésbé meleg érdeklődéssel követjük a limanovaplanóvi hadjárat izgalmas eseményeit, mert az itt aratott győzelem oroszlánrsze ismét a magyar csapatokat illeti meg. Nagy katonapolitikai eredménye pedig az volt, hogy a félelmetes „orosz gőzhengert“ nemcsak hogy megállítottuk, hanem visszafordulásra is kényszerítettük. Magáról a hadjáratról — főleg tervéről és végrehajtásáról — az orosz szakirodalom állapította meg, hogy „hadászati mestermű“ volt. (469. old.)

Kötetünk további kiemelkedő fejezete Przemysl második körülzárásának ismertetése a várórség eredménytelen kitöréseivel, az osztrák-magyar tábori haderővel való együttműködés céljából, melyek — sajnos — már magukban hordották a sikertelenség csiráját és a vár későbbi tragikus sorsát. Figyelmünket lekötő részletek továbbá a nagyvonásokban leírt Keletporoszországi harcok, a flandriai harcokat befejező igen véres és súlyos yperni csata, amelyben az angol expedíciós hadsereg majdnem teljesen megsemmisült, ugyanakkor, amikor Langemarknál a német önkéntes ifjúságból álló tartalék hadtestet ugyanaz a sors érte. Rövid ismertetés tárgyát teszik még a tengereken lezajlott események.

Rendkívül érdekfeszítő, a különben is mindenképpen tartalmas kötet zárófejezete. Összefoglalja a több mint 5 hónapos háború fontosabb politikai és katonai eseményeit, de rámutat egyúttal azon tényezőkre, hibákra és mulasztásokra is, melyeknek a háború eddigi menetére befolyásuk volt. Megállapítja, hogy a sok vér és anyagi áldozat árán elért csatasikerek dacára, a háború sorsa és vége akkor — 1914/15 fordulóján — teljesen bizonytalananná vált. Kifejezésre jutott ez abban is, hogy a semleges, de a háborúba beavatkozni szándékozó államokat — Olaszországot, Romániát, Bulgáriát — visszatartotta a fegyveres fellépéstől. Hadászatiilag a nyugati hadszíntéren a versenyfutás a tengerhez holtversennyel végződött. A téli időszak előrehaladtával az arcvonalak mindinkább megmerevedtek. A csapatok támadóereje csökkent és fokozódott egyúttal az anyag- és lövészerhiány, ami a hadviselő feleket végül a védelemre kényszerítette. Megkezdődött az állásharc.

Meggyőző erővel vázolja a továbbiakban a központi hatalmaknak súlyos katonapolitikai helyzetét (Szerbia elleni kudarcunkat és annak következményeit), az év végén és mindazon fontos egyéb tényezőket, melyek a két szövetséges-társ politikai és katonai együttműködését megnehezítették és

amelynek egyik főoka, az egységes vezetésnek már említett hiánya volt.

Nagy gondot okozott különösen Ausztria-Magyarországban a tábori haderő harcierrejének helyreállítása. Az emberben szenvedett veszteségek addig el nem képzelt arányokat öltöttek, amelyekre nem voltunk előre felkészülve. Két igen szemléltető táblázat mutatja be az 1914. év végéig beállott veszteségeket, illetve egyrészt a háború kitörésekor, másrészt az év végén még rendelkezésre állott emberanyagot. Hogy csak egy számot ragadjunk ki az érdekesnél érdekesebb adatokból: a hadrakelt sereg létszáma a háború kitörése óta több mint $1\frac{1}{4}$ millió fővel — körülbelül 44 %-kal — apadt! Az ismertetés rámutat a továbbiakban azon komoly körülményre, hogy a tiszti veszteségek pótlása milyen nehézségekbe ütközött. Súlyos kérdés volt az anyagi felszerelés pótlása is. Nagy volt a hiány a ruházatban, de különösen a fegyverzetben, továbbá a tűzér lövészerben; az év végéig például közel 1 millió puská veszett el!

Mindezt összegezve, az 1914 végén beállott általános helyzet, a Hadilevéltár megállapítása szerint — kivonatosan — ez volt: „... A harc eldöntésére nem volt remény, ... Nyilvánvaló lett, hogy a háború hosszúideig fog elhúzódni. Ebben pedig a központi hatalmak részére fölötte nagy veszély rejtett, mert a gazdasági viszonyok folytán az idő ellenünk dolgozott!”

A hétszázoldalas kötet tanulmányozását 30 kitűnő térképvázlat és az eddigi összes harctéri események igen ügyes áttekintése könnyíti meg. Elismeréssel és köszönettel tartozunk a m. kir. Hadi Levéltárnak, hogy nagy munkája, mely nemcsak a világháború történetének tudományos alapon való feldolgozását, hanem egyúttal a magyar katona dicső szereplésének megörökítését tűzte ki célul, ismét egy újabb lépéssel haladt előre.

vitéz Németh Lajos.

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* Tizenegyedik rész II. kötet. (Hunyadi Mátyás 1458—1490.) Nagy nyolcadrét, 282 oldal, 5 térkép és csatavázlat melléklettel. (Budapest, 1937. Grill-kiadvállalata.)

Bánlaky altábornagy hadtörténeti munkájának sorozatában érkezett a XV. század második részéhez. A most megjelent könyv (a nagy munka XI. részének II. kötete) Hunyadi Mátyás király uralkodásának katonai történetével foglalkozik. 32 fejezetbe tagolva írja le az eseményeket Mátyás király megválasztásától 1458-tól, a királynak 1490-ben bekövetkező haláláig. Nagyon szemléltető képet nyerünk a Mátyás trónraléptekor uralkodott zűrzavaros kül- és belpolitikai helyzetről és mindazokról a harcokról, amelyeket Mátyás, királyi trónjának biztosítása érdekében külső hatalmak és belső pártütők ellen vívott. A szerző, élénk tárgyalási módján, mindvégig érdekesen írja le a Giskra elleni hadjáratokat, Mátyás király háborúit Frigyes német császár ellen, amelyek végül 1462-ben megegyezéssel értek véget. Mátyás ezután a Délvidék felé fordult, megkezdte oláhországi és boszniai hadjárait, de közben, 1460 után, újból sok gondot okoz-

tak neki a cseh rablók felvidéki betörései és Podjebrad cseh királlyal támadt bonyodalmai, amelyek újabb háborúhoz vezettek. A következő évtizedekben Mátyásnak ügyesen kellett hadat viselnie sokszor két irányban is, főleg, amikor a déli határszálen bebetörő törökök újabb veszélyt hoztak Magyarországra. De Mátyás királynak ebben az időben — életpályájának delelőpontján — a törökverésnél nagyobb tervei voltak. A nagy nyugat-európai politikába való avatkozás távolabbi céljai elkábították, úgyhogy életének és uralkodásának hátralévő tizedeiben érdeklődését sokkal inkább ezek az események kötötték le, mint a Magyarországot közvetlenebbül fenyegető török veszély elhárítása. Legnagyobb nemzeti királyunknak ezt, a magyar szempontból nagyon kedvezőtlen külpolitikai irányvonalát régebbi történetkutatóink nem figyelték meg kellően. Csupán az újabbkori történetkutatás hozta felszínre ezt a kérdést és világította meg helyesen Mátyás királynak ezt a nem szerencsés politikáját. Bánlaky altábornagy — bár munkájában túlnyomórésztben régi forrásmunkák nyomán halad — igen találó történeti érzékkel ugyanezt állapítja meg, amikor felismeri Mátyásnak azt a hibáját, hogy folyton növekvő: „hír és hatalomszomjától sarkalva a déli frontnak csak a legszükségesebb mértékben való figyelembevétele mellett, minden erejét, tehetségét, a nyugati frontra helyezte át“ (95. o.). Ezzel tehát háttérbe tolta nagy hírű atyja végrendeletében reáruházott feladatát, a török hatalom letörését. A szerző szerint, ha korai halála meg nem akadályozza őt abban, hogy a nyugati kérdés elintézése után minden erejét a törökre vesse, bizonyára ezt a feladatot is megoldotta volna. Így azonban a magyar államrendszer védelmének egysíkú fő és nemzeti szempontból legközvetlenebb és legerősebb pillérjét már nem tudta megépíteni. Ez volt az oka a törökök későbbi térhódításának és ezzel kapcsolatban Magyarország romlásának.

Bánlaky altábornagy minden hadjárat, nagyobb hadművelet után érdekes, egyéni elmélkedésének és megfigyelésének alakjában szűri le tapasztalatait s ezekkel a visszatekintő magyarázatokkal még érdekesebbé teszi a hadműveletek és csaták leírásait.

Markó Árpád.

Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés és története.* Budapest, Egyetemi nyomda, 1936., fűzve 528 l. negyedré.

A szellemtörténeti kutató és feldolgozó módszer segítségével, az utóbbi években megjelent könyvek és értékezések már általános megnyugvásra eldöntötték az „áruló“ Görgey kérdését és megadták szabadságharcunk e legnagyobb katonájának az őt megillető igazságszolgáltatást. Kosáry könyve mégsem felesleges munka, nemcsak azért, mert a Görgey-kérdés körül folvó személyi és irodalmi viták történetét igen érdekesen és összefoglaló módon ismerteti, hanem azért is, mert igen sok új, széleskörű kutatásra támaszkodó adattal világítja meg Görgey szerepét, és Kosuthnak ebben a kérdésben elfoglalt merev és egyoldalú álláspontját.

A könyv célja mint azt a szerző a bevezető fejezetben mondja — nem az, hogy döntsön az „áruló” vagy „nem áruló” ítéletek között, hiszen a vádat az újabbkori kutatás már megdöntötte, hanem az, hogy a vádak alakulását, az egykor magasztalt, majd elátkozott vezér köré szövődő célzatos, rosszakaratú rágalmak visszhangját, tetteinek bírálatát, és Görgey tevékenységének későbbi irodalmi, többféle ábrázolását élénk vetítse. Szóval azt az utat, amelyen Görgey alakja, kortársai, a későbbi közvélemény és irodalom véleményétől és ítéletétől kísérve haladt, feltűnésétől egészen visegrádi magányában bekövetkezett haláláig.

Kosáry könyve nemcsak tárgyánál fogva, de általábanvéve is újabb hadtörténeti irodalmunk értékes művei közé sorolható. A hadtörténetkutatók pedig elismeréssel és örömmel állapíthatják meg a könyvről azt, hogy ez a fiatal és nem katona íróársuk, feladatát igen jól oldotta meg. A könyv szerkezete egységes, kelek; feldolgozási módja logikus, áttekinthető, stílusa gördülékeny, írásmódja eleven, érdekes. Az olvasást csupán a sok sajtóhiba és több, szedési vagy tördelési hibából származó érthetetlen mondat zavarja.

Jellemzői jók, a szabadságharc hadműveleteinek tárgyalásánál figyelembe vette a legújabb szakmunkák megállapítását, ezért a fővezérek közötti ellentéteket, a hadvezetés hibáit és előnyeit helyes megvilágításban vázolja. A könyv politikai vonatkozásaiban szintén alapos kutatói munkát állapíthatunk meg, az adatok feldolgozásából pedig azt a szomorú valóságot, hogy a 48-as események történetét azelőtt milyen egyoldalú és elfogult források nyomán ismertük.

A szerző 8 fejezetre osztja könyvét. A kérdés előzményei és háttere után részletesen foglalkozik Kossuth multszemléletével, az emigrációs irodalom és a külföldi vélemények ismertetésével, valamint a magyar közvélemény kialakulásával Világos után. Azután a száműzött Görgey életét, a Budapesti Szemle és Kossuth „Iratái”-nak Görgeyvel foglalkozó részleteit magyarázza és igen találó képet fest a későbbi „Honvéd egyletek”, tisztán szélsőséges, delibábos történet szemléletbe merült felszínes működéséről és a 48-as kérdés és a Görgey-probléma helyzetéről, az 1867-i kiegyezés mozzanataival kapcsolatban. A könyv befejező fejezetét a Görgey-vád és irodalom összefoglaló ismertetésének és e kérdéseknek a mai higgadt, tárgyilagos történetírás revíziója révén tisztult felfogásának szenteli.

Igen érdekesek Kosáry könyveinek azok a részletei, amelyek a Görgey—Kossuth ellentét okaival, fejlődésével és annak a Kossuth multszemléletéből fakadó elmérgesedésével foglalkoznak. A könyvben fokról-fokra kísérhetjük annak a bizalmatlansági légkörnek sűrűsödését, amely Görgey valódi hadvezéri és emberi értékeit az akkori közvélemény elől szinte szándékosan eltakarta. Hogy az áruló hírnév úgyszólván élete végéig Görgey nevéhez tapadt, annak okát Kosáry legfőképpen Kossuth magatartásában találja, aki még az emigráció késői éveiben sem volt hajlandó elejteni az árulásnak elhamarkodott vádját és viddini levelében — mely üngazolás és egyben vádirat Görgey ellen — kifejezésre juttatott ítéletét lezárttnak tartotta. Ezért követői ez ellen fel-

szólalni kegyelethiánynak tekintették még akkor is, mikor pedig már mindjobban kiderült Görgey ártatlansága. A Kossuth-kultusz túlzása, amely a kormányzót történeti nagyság tekintetében, (Kosáry a Független Magyarország 1899. szeptember 3-i számából idézi), Szent László, sőt Mátyás királynál magasabb polcra helyezte, a világháború előtt szinte lehetetlenné tette azt, hogy valaki a hazaárulás vádja nélkül Görgey védőjéül szegődjék. A régiak közül ehhez úgyszólván csupán Gyulai Pálnak volt bátorsága, de szava az ekkori elfogult politikai légkörben visszhang nélkül maradt.

Igen tanulságos olvasmány Kosárynak ez az első nagyobb munkája. Nemcsak egy arra érdemes nemzeti nagyság áll most már még tisztábban előttünk, hanem tanulságos azért is, mert meglátjuk belőle azt, hogy a csupán lelkesedő és objektív megfontolásoktól, bírálatoktól mereven elzárkózó történetírás, (mint amilyen volt a szabadságharc irodalmának jóformán valamennyi terméke a világháború előtt), milyen károsan befolyásolhatja és hamis vágánvokra terelheti egy nemzet véleményét és ítéletét és milyen homokba épített alapokat rakhat le a későbbi történetírás részére, ha nem sikerül a való igazságot idejekorán felderíteni.

Kosáry Domokos további munkásságához sok reményt fűzünk.

Markó Árpád.

Szentpétery Imre: *A Bölcsészettudományi Kar Története, 1655—1955.* — A királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem története, IV. kötet. Budapest, 1955. XIX. és 716. lap.

A Budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem 1955-ben ünnepelte alapításának és fennállásának háromszáz esztendőös jubileumát. Ez alkalomból az egyetem karai elhatározták, hogy az egyetem, illetve az egyes karok történetét kebelbeli szakférfiakkal megíratják.

A budapesti egyetem történetével már eddig is többen foglalkoztak (pl. Kazy, Fejér György, Pauler Tivadar, Thewrewk Emil és mások), azonban egyik mű sem olyan alapos, részletes és terjedelmes, mint a mostani négykötetes jubiláris munka, amely valamennyi egyetemi kar multjának kimerítő leírását tartalmazza.

A bölcsészettudományi kar történetének megírását a kar a diplomatika és a történelmi segédtudományok jeles tanárára bízta, aki ezen megtisztelő megbízatásnak a nála megszokott pontos lelkiismeretességgel tett eleget.

Bennünket Szentpétery munkájából főleg az a rész érdekel, amelyben a haditudományok oktatásáról van szó.

Tudjuk, hogy nálunk a XIX. századig az elméleti katonai tudományokat nem tanították. A fősúlyt nálunk nem is ezekre, hanem a gyakorlati tudásra s emellett a vitézségre és egyéb katonai erényekre vetették, s noha nekünk csak gyakorlatilag képzett tisztjeink és főtisztjeink valának, mégis pl. csak a XVIII. században nem egy hírneves hadvezér került ki közülük.

A szomszéd Ausztriában az alsóausztriai rendek már 1680-ban szükségét érezték, hogy Bécsben egy rendi akadémiát alapítsanak, azaz egy olyan iskolát, amelyben többek közt számtant,

mértant, katonai és polgári építészetet, táborépítést, erődítést és várharcot is tanítsanak. Azonban sem ez, sem az udvari Pagen Schule, sem a gróf Löwenburg, sem pedig a Savoyai Emánuel özvegye, herceg Lichtenstein Anna által alapított eféle iskolák a célnak meg nem feleltek. Észrevehette ezt az ekkor uralkodó Mária Terézia is, aki 1752-ben megalapította az Adeliges Cadeten Corps-ot, amely már 1756-ban felvette az Akadémia nevet, s amely 1769-ben a bécsi előkészítő iskolával egyesítve, a katonai Mária Terézia akadémia nevet kapta.¹

Ez a helyzet Ausztriában, a XVIII. század végén, amidőn nálunk még csak híre-hamva sincs a katonai elméleti kiképzésnek. A napoleoni háborúk azonban Magyarországon is meggyőzték a Karokat és Rendeket arról, hogy valamiféle magasabb katonai iskolát kell felállítani, s az 1802. évi 4. t.-cikkéből látjuk, hogy ezzel a kérdéssel már a felség és az országgyűlés is foglalkozik; felmerül egy a nemes ifjak felvételére szolgáló katonai akadémia felállításának eszméje, azonban mindaddig, amíg ez meg nem történik, a felség megengedi, hogy a pesti egyetemen felállíttassék egy tanszék, a katonai tudományok tanítására.

Ugyanekkor gróf Festetics György, Rhédey Lajos és Párniczky Mihály nagy összegű alapítványokat (40.000 frt., 11.000 frt.) tesznek, hogy mindaddig, amíg Magyarországon katonai akadémia fel nem állíttatik, a magyar ifjak a bécsi katonai akadémián alapítványi helyeken képeztesse ki.

Látjuk tehát, hogy a felség a pesti egyetemen a hadtudományok tanításának tervét jóváhagyta, s a Ratio Educationis 1806. évi kiadásának 114. §-a említi is a haditudományoknak (hadiepítéstan, pyrotechnika, ágyútan stb.) pesti tanszékét. Marczibányi István udvari tanácsos pedig ezen tanszék felállítására 50.000 forintos alapítványt tesz. Mivel azonban az alapítványtevő azt kívánta, hogy a tanszéken az előadási nyelv a magyar legyen, ezen a kívánságon az egész terv szerencsésen meg is bukott és a tanszék felállítása elmaradt.

Az 1808. évi 7. t.-c. a katonai Ludovika Akadémia felállítását rendelvén el, ezzel a hadtudományoknak a pesti egyetemen való tanítása jó időre lekerül a napirendről. 1869-ben merül fel újra a század eleje óta szunnyadó terv, amidőn báró Fötvös József kultuszminiszter a véderőről szóló törvény elfogadásával kapcsolatosan ugyan — de Szentnéterv szerint nem a maga elgondolása alapján — előterjesztést tett a felségnek, hogy a pesti egyetemen a haditudományok négy tanár közt megosztva adassanak elő. A felség az előterjesztésben foglaltakhoz hozzájárult és felhívta a minisztert, hogy dolgozza ki a tantervet, amelyben a *hadügýtörténet* is szerepelt.

A tantervet a kultusz-, honvédelmi- és közöshadügyminiszter, továbbá az egyetem képviselői ki is dolgozták: az előadó tanárokat, akik persze katonák voltak, a kultuszminiszter ki is nevezte és az egész tanfolyamot az egyik katonatanár igazgatása alatt a bölcsészettudományi karhoz kapcsolta. A tanfolyamon az

¹ V. ö. *Schwarz Johann*: Geschichte der Savoyischen Ritterakademie zu Wien. Bécs, 1897.

előadások az 1868/69. tanév második felében kezdődtek meg, s 1869/70. óta négy előadó a „Hadtan“, katonai földrajz, „Harctan“, fegyvertan, útász-szolgalat, „Földszíntan, földszíntér és földvétel“, a tábori szolgalat, a tábori és állandó erődítés alapszabályai, a hadügy történelme címen, heti egy-egy órás előadásokban oktatta ezen tárgyakat. Mivel azonban az előadókkal is bajok voltak, meg az ifjúság sem látogatta az előadásokat. 1873-ban ez a tanfolyam megszűnt.

1873 után a legújabb időkig katonai tantárgyakat az egyetemeken nem adtak elő. Ujabban, (1930), amint az általánosan tudott dolog, az egyetemeken hadtudományi enciklopédiaszerű kollégiumokat ismét tanítanak, azonban — sajnos — hadtörténelmet ez időszerint az egyetemeken nem adnak elő.

Dr. Iványi Béla.

Pfannl Jenő: *A győri vár a középkorban.* Különlenyomat a Győri Szemle 1936. évfolyamából. 8° 32. l. számos képpel. Győr. 1937.

Nagyon nehéz feladatra vállalkozott a szerző ennek a dolgozatának megírásával, mert a mi hajdani váraink és várkastélyaink legnagyobb része vagy teljesen elpusztult, vagy annyira átváltozott, hogy a középkori állapot rekonstruálása legtöbb esetben lebírhatatlan akadályba ütközik. Az utóbbi eset történt Győrött is s így azt ami a középkorból megmaradt, ma már alig lehet kitapogatni. Annyival is kevésbbé, mert Lambert Kristóf várparancsnok — 1529-ben — a törökök közeledtére felgyújtatta a várat, amely középkori alakjában nem is épült fel többé soha. Ennélfogva a szerző — nagyon helyesen — csupán a késő középkorra, vagyis az olasz bástyarendszer befogadását közvetlenül megelőző időszakra vonatkoztatja fejtegetéseit. Ugyanis, néhány régi metszeten még felismerhetők Győr későközépkori várának nyomai. Így a bécsi National-Bibliothekben őrzött Agnelli-féle tervrajzon, a püspöki palotán, a székesegyházon és egy négyszögletű tornyon kívül, a régi várfalakból is látható körülbelül 220 méternyi darab. A zenoi Domenico-féle olasz metszet a Káptalandombot körülfogó régi várfalak jókora részét is feltünteti. A szerző ezeken kívül a Püspökvár alatti pincehalózatot is felhasználja a középkori helyzet megállapítására, mert ezek a földalatti helyiségek kétségkívül a vár XVI. századbeli újjáépítését megelőző időkből valók. A püspöki palotáról, a XV. század végére vonatkoztatva, egy faldarabot kivéve, elég tiszta képet rajzol a szerző. Magabazárt várkastély volt, amelynek a Rába felől erős pillérekkel megtámasztott falai, még 8 méter magasságban is, 1 méter vastagok voltak. A külső várfalak, a mai helyzet alapján ítélve, legalább 10 méter magasak lehettek.

A püspöki palota lábainál terült el a külső vár, az akkor még igen kicsiny Győr város. Vizesárok és magas falak övezték. Az árokba a Rába adta a vizet. A külső várfalak kerülete mindössze 620 méterre rúgott. Győr városának a XV. század végén 2 kapuja s valószínűleg 6 szögletes és 5 kerek tornya volt.

A tornyok féltüstükkel a falsíkok elé szögelték s hátul nyitottak voltak; átmérőjük 9—12 méter lehetett.

Az óvatos szerző a 19. laphoz csatolt rekonstrukción világosan megkülönbözteti a megbízhatóan megállapítható s a csak valószínű részeket azoktól, amelyekre vonatkozóan csupán feltevésekre vagyunk utalva. Ezenkívül pontos helyszíni felméréseket is végzett s így a régi leíró és ábrázoló forrásanyaggal együtt, gondosan felhasználta mindent, ami a szóbanforgó igen nehéz kérdés tisztázásához hozzájárulhatott.

Sz — ő.

Saad Ferenc: *A magyar tűzérségi szavak története.* Pécs, 1956. Kultúra-műintézet. Nagy nyolcadrét, fűzve 64 oldal.

Saad Ferenc százados bölcsészdoktori értekezésének tárgyául a régi magyar hadtörténet egyik érdekes nyelvészeti kérdését választotta. Hálás feladat, mert magyar katonai nyelvünk multjáról vajmi keveset tudunk; ezekkel a kérdésekkel szakíróink alig foglalkoznak. Különösen fontos éppen a tűzérség régi magyar szavainak felderítése és megmagyarázása, mert ez a fegyvernem nem magyar eredetű s mégis azt látjuk, hogy a tűzér mesterség számtalan tősgyökeres magyar szóval és szólásmondással gyarapította régi magyar hadinyelvünket.

A 12 fejezetből álló munka az ágyúk elődeiről, a puskaapor nélküli hadigépekről és a számszerijjről írt fejezettel kezdődik, azután áttér az ágyú elnevezés legrégibb nyomainak kutatására. A könnyű ágyú megjelölésére, a XVI. század okirataiban már a pattantyú szót használták. A következő fejezetekben részletesen foglalkozik a különféle mozsár-, ágyú-, szakállas-, gát- és várpuskák, továbbá a seregbontók, elnevezéseinek fejtegetésével. A szerző az ágyú és a vele rokonfegyverek elnevezéseinek kutatásával kapcsolatban, igen helyesen kitér a puskaapor, a lövedékek, az alkatrészek, a segédeszközök és szerszámok egykorú neveinek magyarázására is, végül pedig a tűzermesterséggel kapcsolatos, egyéb tüzesszerszámok (petárda, rakéta, tüzeskorsó stb.) régi magyar elnevezéseit kutatja. Igen helyesen állapítja meg, hogy milyen nagy mulasztást követett el a nyelvújítás akkor, amikor a meglévő régi magyar tűzér szakkifejezések átvétele vagy logikus átalakítása helyett, gyökértelen és erőszakosan alkotott tűzérségi elnevezéseket hozott forgalomba. Munkája hézagpótló forrásmunka a magyar tűzérség történetében, amelynek nemcsak hadtörténészek, hanem nyelvtudósok is hasznát veszik. A szerző maga is filológus, így megértjük azt, hogy a munka feldolgozási módjánál a hangsúly a szavak nyelvészeti boncolgatásán van, nem pedig azon, hogy ezek az ősi magyar szakkifejezések milyen helyet foglaltak el a tűzérség szervezőtörténetében. Szívesen látnuk volna azt, ha több, — főleg harcászati vonatkozású, — adatot kapunk a szerző lelkiismeretes forráskutatásai révén, a magyar tűzérség régi történetéből. Ez azonban semmit sem von le a munka értékéből. Így is figyelemreméltó és nélkülözhetetlen segédeszköz a magyar haditörténetkutatás minden munkásának.

Markó Árpád.

Carlo Montù: *Storia dell'Artiglieria Italiana*. III. kötet (1815—1870). Nagy 8°, 1226 l., 328 képpel. Róma, 1936.

Annakidején már részletesen megemlékeztünk ennek a kiváló munkának I. és II. kötetéről; azóta a két elsónél terjedelmesebb III. kötet is megjelent. Amennyire szűkreszabott terünk engedi, erről akarunk most szólni. Ez is, mint a másik két kötet, rendkívül érdekes és hasznos olvasmány, nemcsak nekünk tüzéreknek, hanem a hadtörténelem minden művelőjének is. Ismertetése azonban annál nehezebb feladat, mert úgyszólván minden része egyformán fontos és ennél fogva nagyon bajos eldönteni, hogy melyikről írjunk és melyiket mellőzzük. Ez a kiválogatás annál is inkább körülményes, mert mindaz, amiről ez a kötet szól, csaknem teljesen ismeretlen minálunk Magyarországon.

A levéltárakban és könyvtárakban hosszú, fáradságos munkával összegyűjtött temérdek adat lehetővé tette, hogy a tudós szerző és jeles munkatársai teljes képet adjanak mindarról, amit az itáliai tüzérség harctéri alkalmazásáról és 1815 és 1870 közötti fejlődéséről, taktikai, műszaki és szervezési téren tudni kell. Híres régi tüzérek vonulnak el hosszú sorban az olvasó lelki szemei előtt s a hadtörténelem eseményeibe szorosan beleszöve, az olasz mérnökök, tudósok és szervezők közremunkálkodását olvashatjuk.

A szóbanforgó korszaknak 1848-ig terjedő része, a tüzérség történetében a későbbi reformokra való előkészítés, de egyszerűen már a fejlődés időszaka volt, még pedig nem csupán Piemontban, hanem az akkor még szétdarabolt Itália többi államában is.

A piemonti tüzérség állományát, 1818-ban, 2089 főben szabták meg; „Nagymestere” 1820-ban Carlo Alberto carignanoi herceg (a későbbi király), 1828-ban pedig Giovanni Quaglia tábornok lett. Ugyanebben az évben alakult meg a piemonti hegyitüzérség is.

Azonban a legfontosabb események egyike Giovanni Cavalli kapitány (később tábornok) 1832 februáriusában kelt „Emlékirata” volt, amelyben a modern piemonti tüzérségnek ez a megteremtője, hátultöltő ágyú tervét mutatta be. A hátultöltés gondolata már igen régi, de a megvalósítására tett kísérletek egytől-egyig megbuktak, nagyjából a dugasztás tökéletlen voltán. Cavalli érdeme, hogy olyan — ékkel zárható — ágyút szerkesztett, amelyben a dugasztást rézkarika segítségével oldotta meg, olyanformán, hogy a záróék egész nyomása ennek a karikának hátsó felületére nehezedett. Ezt a rendszert véglegesen 1843-ban fogadták el.

Cavalli azon a napoleoni alapelven állott, hogy a tüzérséget lehetőleg egyszerűsíteni és könnyíteni kell. Ez sugalmazta egy másik újításának, az igen könnyű, úgynevezett „vadásztüzérségnek” tervét. Ezt azonban nem fogadták el, bárha voltak benne olyan javaslatok, amelyeket évtizedekkel később, mindenütt megvalósítottak. Ilyen volt például a kezelőlegénységet védő pajzs, továbbá a hátraszökkenés korlátozása is. Meg kell állapítani, hogy az újításokat akkor is el nem tagadható bizalmatlansággal fogadták a szakkörök s így a legéletrévalóbb találmány is csak hosszú idő multával lett közkinccsé.

Tervezett Cavalli mozsártalpakat, ostromló lövészerszámok alá szánt különféle típusú talpakat, úgyszintén csavaros irányzógépet és messzelátós irányzékot is. Majd, 1845-ben, barázdált-fúratú ágyúk gyártását javasolta. Az ilyen ágyúval felszerelt első üteg csak 1856-ban készült el s Sebastopol ostrománál lett volna hivatva közreműködni. Ámde a várat bevették a szövetségesek, még mielőtt az üteg odaérkezett volna.

A csövek anyaga, az 1848 előtti időkben, bronz vagy öntöttvas volt. Az ütegek összeállításában a napoleoni rendszer érvényesült, amennyiben minden tábori üteget 6 ágyúval és 2 tarackkal szereltek fel.

1815 és 1848 között a nápolyi királyságban is elsőrangú szakemberek foglalkoztak a tüzértudományoknak főként műszaki részével, ellenben Toscanában nem mutatkozott számottevő haladás. Némi francia befolyás nyomain kívül, csak valami öntudatlan újításra való törekvést észlelhetünk.

A pápai tüzérség az 1817-ben történt szabályozás szerint, 36 tisztből és 960 főnyi legénységből állott. Ezt a létszámot 1822-ben 8 tiszttel szaporították s 240 főnyi legénységgel csökkentették. 1844-ben az egy ezredbe összefoglalt pápai tüzérség 8 századra tagozódott.

* *

1848-ban vagyunk. Megkezdődik Piemont háborúja Ausztria ellen, Lombardia és Venezia visszaszerzése végett. Ez a háború már a mi hadtörténelmünkbe is közvetlenül belevág. Az 1848-i hadjárat volt a piemonti tüzérség első nagy tűzpróbája, amely az április 8-án vívott goitói ütközettel kezdődött, s folytatódott másnap Monzambanónál és Borghettonál, majd 30-án Pastrengonál. Május 6-án volt a santaluciai ütközet, 30-án pedig a goitói csata, amelyben olasz részről 1 könnyű és 2 nehéz tábori üteg, továbbá 1 lovasüteg vett részt. Július 23. és 25. között 7 piemonti üteg küzdött Custozánál, az 1849 március 23-án vívott novarai csatában pedig tizenhárom.

Az 1848-i hadjáratba a nápolyi királyság is küldött csapatokat, amelyek két, egyenkint 8 lövészerszámból álló üteget is vittek magukkal.

1849 április 23-én francia csapatok szállottak partra Civitavecchiában, a pápai állam területén. Már 30-án megpróbáltak Rómába hatolni, de a pápai vártüzérség visszaverte őket. Június 3-án kezdette meg Oudinot tábornok az örökváros ostromát s 30-án, a vártüzérség szívós ellenállásának leküzdése után, Róma francia kézre került.

Az 1854-ben kezdődött krími háborúba később Piemont is beleavatkozott a szövetségesek oldalán. 1855 áprilisában szállottak hajóra az első csapatrészek, amelyek 8 ágyút és 4 tarackot is vittek magukkal. Ez a kis tüzérség fokozatosan 6 ütegre s néhány vártüzér osztagra szaporodott. Augusztus 16-án, a Cernaja mellett folyt csatában, két piemonti üteg különösen kitüntette magát.

Feltűnő jelenség, hogy a rövid, de igen érdekes 1859-i háború történetével nálunk senki se foglalkozik. Pedig éppen tüzérszemponthból nagyon fontos, mint a síma- és a barázdáltfúratú tüzér

lövőszerszámok első nagy mérkőzése. A franciákkal szövetekezett Piemont tüzérsége 1859 május 20-án, Montebellonál került először szembe tíz év előtti ellenfelével, a cs. kir. tüzérséggel. Május 30-án és 31-én a Vinzaglio, Confienza és Palestro melletti harcokban hat, a június 24-én vívott sorsdöntő solferinói csatának San Martino körül lezajlott részében nyolc piemonti üteg szerepelt. Mindezeknek a harcoknak a tüzérségre is jellemző mozzanatait képen és térképen is bemutatja a szerző.

Az 1859-i háborúban tűnt ki először a szövetségesek barázdáltfúratú ágyúinak nagy fölénye az osztrák tüzérség símafúratú lövőszerszámaival szemben. De itt derült ki az is, hogy a francia-rendszerű barázdáltfúratú ágyúk, hatás és a lövés pontossága dolgában felülmúlják a Cavalli-féle (kétbarázdás) csöveket. Szükségessé vált tehát, hogy a már meglevő piemonti lövőszerszámok csöveit is, amennyire lehetett, franciamódra barázdálják s az újakat is ilyen rendszerben gyártsák.

A nápolyi tüzérség ebben az időben se dicsekedhetett nagy találmányokkal, de azért nem lehet azt állítani, hogy elmaradt volna a többi országok mögött. Átvette a hátultöltő rendszert s 1860 elején elkészült az első barázdáltcsövű ágyú. Pinto hadnagytervei szerint. Ugyanebben az évben, április 4-én, a nápolyi király tüzérsége nyomta el a palermói lázadást.

A pápai tüzérség, tehetségéhez képest, szintén igyekezett lépést tartani az általános haladással. Arzenáljában 1861 után 12 drb franciarendszerű 6-fontos ágyút gyártottak, ugyancsak franciamódra készült talppal.

Az 1860 március 25-én kelt királyi dekrétum Toscana és Emilia haderejét is a piemontiba olvasztotta. Az ilyenmódon egyesített olasz tüzérség 8 (közte 4 tábori) ezredre tagozódott s a Markákban és Umbriában esett át a tűzkeresztségen. A IV. hadtest szeptember 11-én lépett pápai területre. Tüzérsége 18-án Castelfidardónál harcolt. Résztvett Ancona ostromában (szeptember 20—29.), majd a nápolyi királyság ellen indított hadjáratban. Október 1-én (Garibaldi alatt) a Volturno melletti csatában, 20-án Maceranonál, 26-án San Giulianonál, november 4-én Mola di Gaetánál küzdött, végül 1860 november 12. és 1861 februárius 13. között derekasan kivette a részét Gaeta ostromából is.

Sajátságos tünet, hogy a hátultöltő ágyúk még ezután is jóideig nem tudták az előltöltőket kiszorítani, sőt ezen a téren valószínűs visszasérés mutatkozott. Így például 1865 végén, az olasz tábori tüzérség könnyű ütegei 8-fontos, nehéz ütegei 16-fontos barázdáltfúratú, de elültöltő ágyúval voltak felszerelve.

Az 1866-i osztrák-olasz háborúban, a június 24-i custozai csatában, 36 olasz üteg harcolt. Július 5. és 17 között Borgoforte ostroma foglalkoztatta az olasz tüzérséget, július 21. és 26. között pedig a Bezecca, Primolano, Borgo és Versa melletti ütközetekben vett részt.

Az utolsó hadiesemény, amellyel ez a kötet foglalkozik, Róma bevétele. 1870 szeptember 20-án, hajnali 5 óra felé, öt hadosztály tüzérsége kezdette meg a támadást, fél tíz órára már be is fejezte az előkészítést s egy negyedórával később, a Villa Patrizin, megjelent a fehér zászló.

Ezekben az utolsó háborúban ismét Cavalli-rendszerű hátultöltő és franciafúratú ágyúkat használtak az olaszok. Az a törekvés, hogy a csövek ellenállóképességét a csőfalak vastagítása nélkül fokozzák, életet adott annak a gondolatnak, hogy a bronz csöveket, — a fúraton át —, sajtolják. Giuseppe Bianchi ezredes vetette fel elsőként ezt az eszmét, 1864-ben, amelyet később Báro Uchatius altábornagy valósított meg, nálunk a 75. M. tábori és hegyiágyúkon. A kötetben tárgyalt korszak vége felé az elültöltő acél tarack, majd a 24-fontos hátultöltő, gyűrűscsőű ágyú is megjelenik.

*
* *

Talán nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy az, amit a fentiekben elmondottunk, csak igen sovány kivonata a vastag kötet tartalmának, de talán elegendő arra, hogy felhívja az érdeklődést erre a valóban hézagpótló munkára, melynek tanulmányozását mégegyszer melegen ajánljuk tüzér bajtársainknak.

Együttal pedig legőszintébb örömmel üdvözljük a tudós szerzőt, aki eddig szolgálaton kívüli tábornok volt, de a III. kötet megjelenése óta altábornaggyá lépett elő, annak bizonyosságául, hogy Olaszországban a tisztek tudományos érdemeit is kellően megbecsülik és jutalmazták.

Gyalókey Jenő.

Horváth, Eugene (*Prof., Phil. D.*): *Origins of the Crimean War.* Documents relative to the russian intervention in Hungary and Transylvania 1848—49. Repr. from the South Eastern Affairs. (Anglo-Hungarian Documents, 1841—1850. Nos 357. to 1522.). Bpest, 1937. Sárkány, 8-r, 296, l.

Az angol kormány 1850-i drámai hatású kékkönyvének kiegészítésére szolgál ez a kiadvány, amely katalogizálja az 1849-i orosz beavatkozásra vonatkozólag eddig megjelent okmányokat, s az így nyilvántartásba vett régi anyagot kiegészíti a londoni külügyminisztérium, a bécsi állami és több más levéltár és kéziratgyűjtemény eddig kiadatlan anyagával. A kötet címe emlékeztet arra, hogy a krími háború előzményei közt nevezetes szerepet játszik a magyar szabadságharc, amely az oroszok ellen ingerelte a nyugati közvéleményt és a két nyugati nagyhatalom kormányát, bátorította ellenükben a portát és óvatosságra intette — Palmerston üzeneteiben közvetlenül — az osztrák kormányt. Már 1848 áprilisában föltűnt az orosz mozgolódás a dunai fejedelemségekben, de egy ideig inkább az volt az aggodalom, hogy osztrák csapatok avatkoznak be a havasalföldi ügyekbe. Osztrákok javára készülő orosz beavatkozás gyanúját először 1848 okt. 9-én fejezi ki a jassyi francia konzul. Puchner gondol reá már nov. 1-én; a tényleges segélykérés és a jan. 24-i török tiltakozás részletesen olvasható az okmányokból. A török kormánynak éreznie kellett a török tartományból történő beavatkozásnak megálázó voltát, és azt is, hogy elhatározásait illetéktelenül befolyásolja az orosz és az osztrák nagykövet akkor, amikor keresztülviszi, hogy a török területre menekülő osztrák katonaságot fegy-

veresen engedje átvonulni: a magyart azonban fegyverezze le. De egy alkalommal majdnem sikerül az orosz intrikának a törököt aktív magyarellenessé beavatkozásra bírnia: Omer pasa a bukaresti francia és angol konzulok szavára várja meg a Havasalföldre történt állítólagos magyar betörés cáfolatát (ápr. 3-ról Colquhoun bukaresti angol konzul Palmerstonhoz). Az okmánytárban különösen a háborús propaganda érdekes. Az osztrákok és oroszok nem győzik hangoztatni, hogy a magyar mozgalom szociálista, amelynek támogatására minden ország szemetje tódult, lengyelek, mint Klapka, Vetter és Benitzky (!). Szörnyű rablásokat, pusztításokat visznek végbe a magyarok, akik Piskinnél árulással győztek. A magyar kormány csaknem tehetetlen a propagandával szemben. Pulszky Londonban elhelve néhány cikket, szóvá téteti a magyar ügyet a parlamentben, négyüléseken: az angol diplomácia kutatja a valóságot. A harc okát helyesen világítja meg az a terjedelmes jelentés, amelyet Browne őrnagy, a magyar kormány ügyvivője ad át a konstantinápolyi angol követnek; Grandt, a bukaresti konzulátus tisztviselője Nagyszébenben marad Bem bevonulásakor márc. 11-én, és jelentésében — mintegy a magyarokról elterjesztett rémhírek cáfolatául — megírja, hogy egyetlen fosztogatás se történt és egyetlen házat se gyújtottak föl. A hamis híreket így részben helyeshíti a közölt okmányanyag, mégis nagy kár, hogy kényszerű takarékoságból elmaradt a jegyzetelés és a mutató. A nevek az okmányokban gyakran tévesek, nehéz végigkísérni egy-egy eseménysorozatot, mint pl. Westonné esetét, akit osztrák szolgálatban álló férje, az angolszármazású Weston őrnagy, a bukaresti angol konzul segítségével Gyulafehérvárról magához hozat. Bem előzékenységét használva nagy bosszúságára az orosz parancsnoknak, aki hallani sem akar a magyarokkal való nem barcos érintkezésről. Az osztrák és orosz jelentések ferdítései (Nagyszében „védtelen” város, melyben az orosz helyőrség márc. 11-én minden támasz nélkül állott!) sokszor a magyar olvasót is megállítják: a hírszolgálat tévedései: (Windischgrätz előcsapatai Aradnál jan. végén) szintén a mutató és jegyzet szükségét bizonyítják. A másutt közölt iratok katalógusát nem ellenőriztem, az egész terjedelemben közöltek közt egyetlen ismételésre bukkantam (a 997. sz.-ban teljesen megvan az 1490.).

Török Pál.

Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio. 1937. évf. 6. füzet, 8° 99 l. számos képpel. Roma, 1937.

Mint rendesen, úgy ebben a füzetben is találunk olyan közleményeket, amelyek általánosságban a katonát, különösképpen pedig a hadtörténelem műszaki részének művelőit érdekelhetik.

Ettore d'Aiello: „Il servizio militare dei trasporti per vie d'acqua interne in Italia durante la guerra 1915—1918” című tanulmányában behatóan ismerteti az itáliai belvizeken — folyókon, csatornákon és tavakon — katonailag megszervezett szállítószolgálatot a világháború alatt. A forgalom elérte a havi 60.000 tonnát, vagyis a 2000 tonna napi átlagot. A szállítás a leg-

különbözőbb pontokról, Portogruaroba, Pordenoneba, S. Giorgio Nogaroba, Cervignanoba, Aquilejába, Gradoba és Isola Morosinaba irányult.

Conte Carlo Cansacchi: „Note biografiche di alcuni capitani ed uomini d'arme di Amelia, illustratisi anche come architetti ed ingegneri militari“ címen, az alábbi jeles hadiépítészekről szól:

Gianotto d'Alviano 1351-ben Todi városának erősítményeit hozta rendbe.

Ser Iacubuccio di Amelia 1422 és 1424 között Roccafranca, Eraclio, Limigiano és Collemanio várain végzett erősítő munkákat.

Gerolamo Geraldini, 1463-ban Firenze kormányzója, ennek a városnak védőövét állíttatta helyre.

Gio. Battista Geraldini kiváló hadimérnök volt. 1480-tól kezdve Milanó és Ferrara erősítményeit tökéletesítette.

Gio. Battista Nini (1500—1559) a Colonnák castroi várkastélyát, akkori vélemény szerint, megvívhatatlanná tette, majd 1549 után a palinói fellegrvár átépítésével foglalkozott.

Stefano Cansacchi, szintén kiváló hadimérnök, 1533-ban — VII. Kelemen pápa parancsára — Anconába ment, hogy az ottani vár építését vezesse és gyorsítsa. 1536-ban, mint ostiai várnagy, teljesen megújította a várkastélyt, majd később a híres Sangallonak volt segítőtársa, Róma védőövének újjáalkotásában.

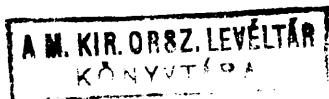
Luca Sandrit III. Pál pápa Parma megerősítésével bízta meg. 1548-ban Amelia védőfalainak újjáépítésével foglalkozott.

Filippo Casciolit a velencei köztársaság a dalmát partok erősítményeinek helyreállítására küldötte ki. Később, hasonló megbízással, Corfu, végül Kréta szigetére ment. Az utóbbi helyen halt meg 1624-ben.

Végül Olimpiade Racani (1793—1853) kerül szóba. Ez 15 éves korában megszökött hazulról s francia szolgálatba állott. Az 1812-i háború után Davout hadtestével Hamburgba vonult; ő dolgozta ki a város védelmének tervét s az erősítő munkákat is vezette.

Egy névtelen szerző Trani várkastélyáról szól, amelyet nemrégben nemzeti műemléknek nyilvánítottak. Ez — II. Frigyes uralkodása alatt — 1235 és 1240 között épült. Belső magva 70 és 50 méter oldalhosszúságú négyszög több udvarral és egy kápolnával. Nagyon gondos helyreállításra szorul, s az oda nem való későbbi toldalékoknak el kell tűnniök.

Gyalókey Jenő.

A besztercei hadosztály állománya 1849 május 22. és július 20. között.¹⁾

Csapattest	Május 22.			Június 11.			Június 20.			Július 6.			Július 11.			Július 20. ⁴⁾			Megjegyzés
	Ember	Ló	Ágyú	Ember	Ló	Ágyú	Ember	Ló	Ágyú	Ember	Ló	Ágyú	Ember	Ló	Ágyú	Ember	Ló	Ágyú	
12. } 31. } 50. } 73. } honvédszászlóalj 76. } 83. } 84. }	700	—	—	924	—	—	924	—	—	459	—	—	505	—	—	—	—	—	1) A birtokomban levő hivatalos állománykimutatások alapján.
	800	—	—	739	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	816	—	—	
	500	—	—	592	—	—	739	—	—	290	—	—	293	—	—	?	—	—	
	700	—	—	825	—	—	825	—	—	505	—	—	335	—	—	?	—	—	
	700	—	—	719	—	—	737	—	—	505	—	—	504	—	—	?	—	—	
III. vadászrezdből . .	300	—	—	636	—	—	445	—	—	231	—	—	204	—	—	?	—	—	2) 7 darab 6-fontos } 4 „ 7-fontos } ágyú 1 „ 1-fontos }
1. tartalékszászlóalj . .	800	—	—	1217	—	—	1217	—	—	225	—	—	439	—	—	?	—	—	
2. „	900	—	—	806	—	—	1010	—	—	?	—	—		—	—	?	—	—	
1. és 2. testőrszázad .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	288	—	—	
Lengyel gyaloglégió .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	463	—	—	330	—	—	?	—	—	
Marosszéki őrsereg . .	600	—	—	807	—	—	807	—	—	?	—	—	?	—	—	?	—	—	
8. huszárezredből . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	60	—	3) Az itt közölt számok összege csak 3471, a hiányzó 335 fő a 2. tartalékszászlóaljra s a tüzérségre esik.
11. „	200	?	—	249	258	—	249	258	—	283	—	—	192	—	—	141	141	—	
15. „	30	?	—	30	33	—	30	33	—		—	—		—	—	?	?	—	
Lengyel dzsidások . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	?	—	30	30	—	
Tüzérség	?	?	9	154	82	12 ³⁾	183	130	12	?	?	?	?	?	?	?	?	19	
Mindössze:	7030	—	9	7729	373	12	7890	421	12	3806 ³⁾	?	?	3537	?	?	?	?	19	

A Grotenhjelm-hadosztály állománya, 1849 június 18-án¹⁾**Standesausweis**

	Off.	Mann	Pferde
Det. Stab	11	44	
10. Jäger-Division, 2. Brigade-Stab (Generalmajor Pavlov)	2	7	?
2. Uhlanen-Division, 2. Brigade-Stab (Generalmajor Wladisawljewic)	2	7	?
Jäger-Regiment „Tomszk“ (4 Bataillone) Oberst Bähr	68	3696	?
„ „ „Koliwan“ (4 Bataillone) Oberst Samarin	72	3890	?
Uhlanen-Regiment „Elisabethgrad“ (8 Escadronen) Oberst Hermaier	30	912	824
1 Escadron des Don'schen Kosaken-Regiments Nr. 50.	2	120	130
Von der 10. Artillerie-Division: leichte Batterie Nr. 1. (12 Geschütze) Oberst Pusirewsky	5	269	167
„ „ „ „ „ „ Nr. 2. „ Oberst Klower	4	262	165
Summe :	196	9207	1286
		9403	

Hiezu österreichische Truppen :

(Oberstlieutenant Springinsfeld)

2 Bataillone des Infanterie-Regiments „EH. Karl-Ferdinand“ Nr. 51. (8 Comp.)	20	950	?
1 Bukov. Cordon-Bataillon (4 Comp.)	13	620	?
1 „ „ -Division (2 Comp.)	6	315	?
1 Division des LW. Bataillons des Inf. Regiments „Parma“ Nr. 24 (2 Comp.)	6	410	?
1 „ „ „ „ „ „ „Sivkovich“ Nr. 41. (2 Comp.)	5	403	?
1 Escadron des Dragoner-Regiments „Savoyen“ Nr. 5.	3	110	113
1 Zug des Chevauxlegers-Regiments „EH. Max“ Nr. 3.	1	32	33
1 3-pfünder Batterie (6 Geschütze)	1	96	56
1/2 6-pfünder „ (3 Geschütze)	1	56	40
Summe :	56	2991	242
Totale :	252	12198	1528
		12450	

¹⁾ Bécsi Hadilevéltár: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. A. Nr. 6. a.

